

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1982, LET. XIX, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

11-12

IZ VSEBINE

Iztok Winkler: Sedanji trenutek naše raziskovalne dejavnosti
Božidar Debenjak: Marksistična misel nekdanj in danes (aktualni intervju)

Roman Albreht: Nekateri značilnosti našega
družbenogospodarskega trenutka

Breda Pavlič: Nova mednarodna informacijsko komunikacijska
ureditev

Boris Bergant: Moč in nemoč »zelenih« (prodor ekologistov v
politično življenje ZR Nemčije)

Delovna promocija knjige E. Kardelja »O komuni«

TEORIJA IN PRAKSA

1982

11-12

revija za družbena vprašanja, let. XIX, št. 11—12, str. 1233—1456,
Ljubljana, november—december 1982, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

IZDAJA

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani;
revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Anton Bebler, Vlado Benko, Adolf Bibič, Maca Jogan, Stane Južnič, Marko Kerševan, Peter
Klinar, Bogomir Kovač, Stane Kranjc, Lev Kreft, Ivan Lapajne, Matjaž Maček, Boris Majer,
Boštjan Markič, Breda Pavlič, Ernest Petrič, Boštjan Pirc, Franci Pivec, Ciril Ribičič, Slavko
Soršak, Vlado Sruk, Franc Šali, Mile Šetinc, Ivo Tavčar, Niko Toš, France Vreg

PREDSEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

Boris Majer

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Dušan Dolinar, Ivan Hvala, Maca Jogan, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Andrej
Kirm, Albin Mahkovec, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Breda Pavlič, Ciril Ribičič, Lojze
Sočan

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

POMOČNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Mojca Mihelič, Zoja Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel. 341-589 in 341-461 int. 32

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 200 din, za druge individualne naročnike 300 din, za delovne
organizacije 500 din, za tujino 1000 din, cena enojne številke v prosti prodaji 40 din in dvojne
številke 60 din

ZIRO RAČUN:

50102-603-48090 — Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo
Teorija in praksa: devizni račun: Ljubljanska banka — Gospodarska banka Ljubljana (ključ)
3189/5

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10
novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani,
za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo

TISK:

ČGP »DELO«, Ljubljana, Titova c. 35

UVODNIK:

IZTOK WINKLER: Sedanji trenutek naše raziskovalne dejavnosti 1235

AKTUALNI INTERVJU:

BOŽIDAR DEBENJAK: Marksistična misel nekdanj in danes 1242

ČLANKI, RAZPRAVE:

ROMAN ALBREHT: Nekatere značilnosti našega družbenogospodarskega trenutka 1261

CVETA MLAKAR: Protiinflacijski program 1275

ILIJA MRMAK: Razvoj našega visokošolskega izobraževanja 1283

POGLEDI, KOMENTARJI:

IGOR RAVNIKAR: Nobena rešitev ni tako sveta... 1301

JAVNA TRIBUNA:

BOŠTJAN MARKIČ: Samoupravni socializem, odprtost družbe, odprta meja 1308

BINE MAHKOVEC: Reminiscence na afere v športu 1812

IZ DRUŽBOSLOVNIH RAZISKAV:

RUDI LEŠNIK: Prosti čas kot samoupravna kategorija 1315

GOJKO STANIČ: Razvoj teorije revolucionarne avantgarde v socialističnem samoupravljanju 1328

MEDNARODNO KOMUNICIRANJE:

BREDA PAVLIČ: Nova mednarodna informacijsko komunikacijska ureditev 1341

PRED KONFERENCO NEUVRŠČENIH DRŽAV:

RADOVAN VUKADINOVIČ: Izvirni koncept neuvrščenosti 1357

MEDNARODNI ODNOSI:

STANE PAVLIČ: Izraelska agresija 1367

SODOBNI SVET:

BORIS BERGANT: Moč in nemoč »zelelih« 1378

VILKO NOVAK: »Blagoslovljenega stanja« je konec (francoski socialistični program na preskušnji) 1391

DELOVNA PROMOCIJA KNJIGE:

ANTON VRATUŠA: Knjiga izrednega pomena 1402

ZVONKO ŠPOLJAR: Kardeljeva komuna kot politični in socialnoekonomski organizem 1403

JOVAN ĐORDEVIČ: Kardelj o komuni 1406

BOGDAN TRIFUNOVIČ: Nevarnost ponavljanja načelnih opredelitev o občini 1408

ZDRAVKO TOMAC: Misel E. Kardelja o komuni in sedanji trenutek komunalnega sistema 1409

CIRIL RIBIČIČ: Komuna je živ organizem, ne pa hierarhična zgradba 1410

MARJAN ROŽIČ: V Kardeljevih delih je mnogo sugestij za uresničevanje ekonomske stabilizacije 1411

MAJDA STROBL: Kardelj o varovanju ustavnosti in zakonitosti 1413

ADOLF BIBIČ: Komuna kot osnova pluralizma samoupravnih interesov v naši družbi 1415

BRANIMIR ANDRIČ: Edvard Kardelj »O komuni« – ideja samoupravne skupnosti 1416

SAVIN JOGAN: Graditev občine po meri človeka 1417

ZDRAVKO MLINAR: Šola socialistične zaveze 1418

VIDAK VUJAČIČ: Modeliranje komune 1420

DIMITAR MIRČEV: Strnjen pogled na Kardeljevo iskanje bistva komune 1421

LAZAR DJUROVSKI: Skladnost teorije o komuni in revolucionarne prakse 1422

ALBIN IGLIČAR: Kardelj o specifični naravi občinskih statotov 1423

STROKOVNA IN ZNANSTVENA SREČANJA:

IDA HOJNIK: Starost in staranje v Jugoslaviji 1426

ANDREJ LUKAN: Posvetovanje »Družboslovno raziskovanje v gospodarskih OZD« 1428

MILAN DIVJAK: Četrto posvetovanje o družbenomoralni vzgoji 1430

BRANKO BOŠNJAK: Andragoško usposabljanje kadrov za splošno ljudsko obrambo in družbeno samozaščito 1435

PRIKAZI, RECENZIIJE:

JANKO PLETERSKI: Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju (Janko Prunk) 1438

ANTON RUPNIK: V znamenju D – politični profil Zvezne republike Nemčije (Franc Pristovšek) 1440

STEVAN BEZDANOV: Združeno delo in izobraževanje (Alojzija Židan) 1442

Listamo po tujih revijah 1445

Med novimi knjigami 1448

Bibliografija knjig in člankov 1451

Avtorski sinopsisi 1455

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja

let. XIX, št. 11–12, str. 1233–1455

Ljubljana, november–december 1982

CONTENTS

EDITORIAL:

- IZTOK WINKLER: The Very Moment of Our Research Activity 1235

THE INTERVIEW:

- BOŽIDAR DEBENJAK: Marxist Thought in the Past and To-Day 1242

ARTICLES DISCUSSIONS:

- ROMAN ALBREHT: Some Characteristics of Our Present Socio-Economic Situation 1261
CVETA MLAKAR: The Anti-Inflation Program 1275
ILJA MRMAK: The Development of Our High-School Education 1283

VIEWS, COMMENTS:

- IGOR RAVNIKAR: No Solution is so Obliging... 1301

THE PUBLIC TRIBUNE:

- BOŠTJAN MARKIČ: Self-management Socialism, The Openness of Society, the Open Frontier 1308
BINE MAHKOVEC: Reminiscences of the Affairs in Sports 1812

FROM SOCIAL SCIENCE RESEARCH:

- RUDI LEŠNIK: Leisure as a Self-management Category 1315
GOJKO STANIČ: The Development of the Theory on the Revolutionary Vanguard in Socialist Self-management 1328

INTERNATIONAL COMMUNICATION:

- BREDA PAVLIČ: The New International Informative Communication System 1341

IN THE VIEW OF THE CONFERENCE OF THE NON-ALIGNED COUNTRIES:

- RADOVAN VUKADINOVIC: The Original Concept of Non-alignment 1357

INTERNATIONAL RELATIONS:

- STANE PAVLIČ: Israel's Aggression 1367

THE WORLD OF TO-DAY:

- BORIS BERGANT: The Powerfulness and Powerlessness of the "Greens" 1378
VILKO NOVAK: The End of "Prosperity" (French Socialist Program Put to Test) 1391

THE PROMOTION OF THE BOOK:

- 1402

PROFESSIONAL AND SCIENTIFIC MEETINGS:

- IDA HOJNIK: Old Age and the Process of Growing Old in Yugoslavia 1426
ANDREJ LUKAN: Work-Shop on "Social Research in Economic Organizations of Associated Labour" 1428
MILAN DIVJAK: The Fourth Work-Shop on "Socio-moral" Education 1430
BRANKO BOŠNJAK: Andragogic Training of Cadres for Total National Defence and Social Self-Protection 1435

REVIEWS, NOTES:

- JANKO PLETERSKI: Studies on Slovene History and National Problem (Janko Prunk) 1438
ANTON RUPNIK: In D-Sign - Political Profile of German Federal Republic (Franc Pristovšek) 1440
STEVAN BEZDANOV: Associated Labour and Education (Alojzija Zidan) 1442

From Foreign Reviews

- 1445
A Survey of New Books 1448
Bibliography of Books and Articles 1451
Author's Synopses 1455

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ:

- ИЗТОК ВИНКЛЕР: Данное время в нашей исследовательской деятельности 1235

АКТУАЛЬНОЕ ИНТЕРВЬЮ:

- БОЖИДАР ДЕБЕНЯК: Марксистская мысль в прошлом и сегодня 1242

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

- РОМАН АЛБРЕХТ: Некоторые характеристики нашего общественно-экономического положения 1261
ЦВЕТА МЛАКАР: Противинфляционная программа 1275
ИЛИЯ МРМАК: Развитие нашего высшего школьного образования 1283

ВЗГЛЯДЫ, КОММЕНТАРИИ:

- ИГОР РАВНИКАР: Ни одно решение не так сиято... 1301

ЯВНАЯ ТРИБУНА:

- БОШТЈАН МАРКИЧ: Самоуправленческий социализм, открытое общество, открытая граница 1308
БИНЕ МАХКОВЕЦ: Воспоминания на аферы в спорте 1812

ИЗ ОБЩЕСТВЕННОНАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ:

- РУДИ ЛЕШНИК: Досуг как категория самоуправления 1315
ГОЙКО СТАНИЧ: Развитие теории революционного авангарда в социалистическом самоуправлении 1328

МЕЖДУНАРОДНАЯ КОММУНИКАЦИЯ:

- БРЕДА ПАВЛИЧ: Новая международная информационно-коммуникационная система 1341

ПЕРЕД КОНФЕРЕНЦИЕЙ НЕПРИСОЕДИНЕННЫХ СТАН:

- РАДОВАН ВУКАДИНОВИЧ: Первоначальная концепция неприсоединения 1357

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ:

- СТАНЕ ПАВЛИЧ: Израильская агрессия 1367

СОВРЕМЕННЫЙ МИР:

- БОРИС БЕРГАНТ: Моц и немощ "зеленых" 1378
ВИЛКО НОВАК: Конец "Благословляющего состояния" 1391

ВЫДВИЖЕНИЕ КНИГИ:

- 1402

ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ И НАУЧНЫЕ ВСТРЕЧИ:

- ИДА ХОЙНИК: Старость и состаривание в Югославии 1426

АНДРЕЙ ЛУКАН: Советование по „Общественно-научному исследованию в экономических организациях обесцененного труда“

- 1428

МИЛАН ДИВЯК: Четвертое советование по общественно-моральному воспитанию

- 1430

БРАНКО БОШНЯК: Андрагогическая подготовка кадров для всеобщей народной обороны и общественной самозащиты

- 1435

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:

- ЯНКО ПЛЕТЕРСКИ: Исследования о словенской истории и национальном вопросе (Янко Прунк) 1438

АНТОН РУПНИК: В знаменитом Д — политический профиль Союзной Республики Германии (Франц Пристовшек)

- 1440

СТЕВАН БЕЗДАНОВ: Обесцененный труд и образование (Алоизия Жидан)

- 1442

По страницам иностранных журналов

- 1445
Среди новых книг 1448
Библиография статей и книг 1451
Авторские синопсисы 1455

IZTOK WINKLER

Sedanji trenutek naše raziskovalne dejavnosti

V zadnjem času pogosteje poudarjamo vlogo znanja in znanosti za nadaljnji družbeni razvoj. V praksi pa ta spoznanja povsod še niso prodrla. Zato je temeljno vprašanje, kako vendarle skrajšati časovni zaostanek med spoznanjem, da je znanost lahko pomemben kvalitativni dejavnik našega nadaljnjega razvoja, pa do trenutka, ko se bo slovenska znanost v resnici na široki skali dejavnosti uveljavila kot dejanska proizvodna sila, kot aktiven dejavnik v procesih družbene reprodukcije, posebej pa še kot aktiven nosilec procesov prestrukturiranja slovenskega in jugoslovanskega gospodarstva.

Ta časovni zaostanek je danes še na mnogih področjih precejšen; nekateri menijo, da se celo povečuje. Odtod tudi različne ocene in deljena mnenja o stanju, učinkih in razvoju raziskovalne dejavnosti v Sloveniji. To najbrž ni nič čudnega, ker je raziskovalna dejavnost v Sloveniji danes vendarle že tako razvejan sistem, da ga ni mogoče označiti z vseobsegajočimi in splošnimi ocenami. Razlike na posameznih področjih in okoliščine, v katerih posamezna področja delujejo, so več kot očitne. Najbrž pa ni mogoče spremeniti splošne ocene, da se je raziskovalna dejavnost v Sloveniji v zadnjem obdobju okrepila, tako v profesionalnih raziskovalnih organizacijah kot v najrazličnejših oblikah njene organiziranosti v materialni proizvodnji, in da prav ta razvejanost nosi s seboj tudi mnoge slabosti.

Specifičnost slovenske raziskovalne dejavnosti je nedvomno v tem, da je v veliki meri koncentrirana na visokih šolah. Na njih je skoraj polovica raziskovalnega potenciala. Tam pa ima raziskovalno delo vendarle drugačno naravo. Biti mora prvenstveno, kot pravimo, nepogrešljiva podlaga za uspešen pedagoški proces. Prav zaradi teh potreb visokega šolstva moramo v Sloveniji razvijati oziroma vzdrževati vso osnovno raziskovalno dejavnost tudi na področjih, ki bi jih sicer ne razvijali prioriteto. Realne zmogljivosti raziskovalne dejavnosti v Sloveniji zmanjšuje tudi premajhna usposobljenost raziskovalnih delavcev, kar pogosto prispeva k temu, da je raziskovalno delo drago, včasih dvomljive znanstvene kvalitete, še več, pogosto v raziskovalnih organizacijah opravljajo namesto raziskovalnega

tipična strokovna dela. Čeprav magisterij ali doktorat nista avtomatični merili kvalitete raziskovalcev, pa vendarle kaže opozoriti, da v zadnjih letih vztrajno stagnira število diplomantov podiplomskega študija in da se zmanjšuje število novih doktorjev znanosti.

Pomembni premiki pa so bili gotovo doseženi pri preobrazbi družbeno-ekonomskih odnosov, čeprav je tudi ta proces marsikje na začetku in ga spremlja mnogo slabosti. Raziskovalna dejavnost je gotovo tisto področje družbenih dejavnosti, ki je najbolj razvilo neposredne odnose z uporabniki, saj delavci v tej dejavnosti ustvarjajo z neposredno svobodno menjavo dela kar 80% svojega dohodka in torej največ na podlagi neposrednih naročil iz materialne proizvodnje. Zato ni mogoče sprejeti vsesplošne ocene, da se velik del raziskovalnih organizacij ne odziva na aktualne družbene in gospodarske potrebe in da se, kot včasih lepo rečemo, zapira v slonokoščeni stolp.

Težko je namreč na podlagi tega reči, da delavci v organizacijah združenega dela v materialni proizvodnji v neposrednih odnosih naročajo nepotrebne ali neaktualne raziskovalne naloge. Toda neposredno svobodno menjavo dela v raziskovalni dejavnosti sestavlja množica razdrobljenih raziskovalnih nalog. To kaže na razdrobljeni interes združenega dela, ki zmanjšuje učinek raziskovalnega dela, predvsem pa ne zagotavlja trajnejših oziroma dolgoročnejših povezav z uporabniki. Posamezni in nepovezani raziskovalni dosežki, na primer, ne morejo bistveno vplivati na proces prestrukturiranja gospodarstva, na uvajanje novih tehnologij na posameznih področjih združenega dela in podobno, pa tudi pospeševati jih ne morejo.

Danes niso tako redki primeri, da dve temeljni organizaciji v okviru iste delovne organizacije druga od druge neodvisno naročata enako raziskovalno nalogo. Zato je problem povezovanja uporabnikov predvsem v posebnih raziskovalnih skupnostih mnogo več kot samo formalni organizacijski problem ali problem uresničevanja zakona. Gre predvsem za to, da v teh skupnostih združimo interese in oblikujemo raziskovalne programe dohodkovno, programsko in poslovno povezanih uporabnikov, ne po znanstvenih področjih, temveč po področjih združenih uporabnikov. Prav posebne raziskovalne skupnosti morajo biti tisto mesto, kjer bodo uporabniki kot izraz svojih neposrednih raziskovalnih potreb opredeljevali svojo raziskovalno politiko, izražali raziskovalne potrebe in jih uresničevali, bodisi povezano z drugimi uporabniki v teh skupnostih bodisi v neposrednih odnosih.

Danes to posebne raziskovalne skupnosti še niso. Še vedno je globoko nerazumevanje tega, kaj je namen oziroma cilj združevanja v posebni raziskovalni skupnosti. Iz tega nerazumevanja sledijo tudi vse druge slabosti, zlasti monodisciplinarnost raziskovalnih programov, pretežna usmerjenost v raziskave ene znanstvene discipline itd. Posebne raziskovalne skupnosti še vedno preveč istovetijo z nekdanjimi področnimi skupnostmi in tudi zato jih nekateri pojmujejo kot nekakšen delovni

privesek Raziskovalne skupnosti Slovenije, ne pa kot samostojne samoupravne interesne skupnosti, ki pa so seveda konstitutivni del Raziskovalne skupnosti Slovenije.

Podatki o rezultatih raziskovalnega dela kažejo, da so dale in dajejo pomembnejše in kvalitetnejše raziskovalne rezultate tiste raziskovalne organizacije, ki razvijajo interdisciplinarno raziskovalno delo, ki lahko zadovoljujejo večdisciplinarne interese združenih uporabnikov, ki so samoupravno in delovno organizirane tako, da jim je uspelo koncentrirati sredstva, opremo in kadre, in da imajo tudi svoje programe načrtane dolgoročno. Pomembno je, da se uveljavljajo zlasti tiste raziskovalne organizacije, ki so povezane z gospodarskimi področji, kjer je neposredni obstoj posameznega proizvajalca odvisen od tega, kako kvalitetno je raziskovalno delo, na katerem sloni njegova proizvodnja in kako je sposoben reagirati na uveljavljanje vseh zahtevnejših kriterijev, ki mu jih postavlja mednarodno tržišče.

Analiza o raziskovalnih dosežkih v letu 1981, ki so jo v Republiškem komiteju za kulturo in znanost pripravili skupaj z raziskovalnimi organizacijami, odkriva razmeroma intenzivno ustvarjalno delo, hkrati pa opozarja na nekaj pomembnih značilnosti dosežkov domače raziskovalno-razvojne dejavnosti. Kaže namreč, da smo v letu 1981 dobili veliko število uporabnih dosežkov raziskovalnega in razvojnega dela – tako na področju proizvodnje in predelave hrane, zagotavljanja energije, nadomeščanja uvoženih surovin z domačimi in posebej še na področju razvoja novih domačih tehnoloških postopkov in produktov. Pomembna ugotovitev analize je tudi, da pretežni del v proizvodno prakso uvedenih novih produktov, tehnologij in tudi domačih surovin v prvi vrsti krepi in izboljšuje možnosti izvozno usmerjenega gospodarstva.

Ne moremo pa biti zadovoljni ob dejstvu, da imamo še vedno opravka z velikim številom manjših in razdrobljenih tehnoloških dosežkov, ki so namenjeni najrazličnejšim uporabnikom, saj taki dosežki ne morejo sami po sebi bistveno vplivati na proces prestrukturiranja gospodarstva ali ga pospešiti. Opisani položaj opozarja po eni strani na razdrobljenost raziskovalnih zmogljivosti in na njihovo premajno povezanost, po drugi strani pa tudi na nepovezane interese uporabnikov, ki vsak zase, razmišljajoč v okvirih »svoje« majhne akumulacije ter ujet v včasih vprašljive sheme prestrukturiranja v mejah lastne OZD ali TOZD, naroča tudi temu ustrezajoče majhne in neambiciozne tehnološke in organizacijske raziskave.

Nikakor ne želimo ustvariti vtisa, da nam gre za velike, enkratne dosežke; gre pa nam zares za to, da bi množico posamičnih raziskovalnih prizadevanj ter usmerjenih raziskav začeli povezovati v kompleksnejše smotrne celote, ki naj bi kasneje, s celoto svojih tehnoloških in ekonomskih učinkov, ugodno vplivale tudi na krepitev družbenega in gospodarskega položaja naše republike in celotne Jugoslavije.

Vsaj del odgovora na često zastavljeno uganko o objektivnih pogojih in možnostih inovativnosti in poslovne učinkovitosti posameznih gospodarskih sistemov leži torej v dokaj enostavnem obrazcu: zagotoviti minimalno potrebno koncentracijo družbenih sredstev, kadrov in opreme, ohranjanje neokrnjenih raziskovalnih in razvojnih skupin v daljšem obdobju, pomoč pri vzpostavljanju, ohranjanju in krepitvi programskega, dohodkovnega in poslovnega povezovanja teh skupin s samoupravnimi nosilci reprodukcije v materialni proizvodnji, potem pa potrpežljivo in zaupanja polno čakanje, da se proces akumulacije ob domačem raziskovalnem delu razvitega in preizkušenega znanja prične izražati tudi v novi kvaliteti – v uporabnih raziskovalnih idejah in rešitvah tehnoloških, organizacijskih, upravljalških in drugih problemov.

Od sistema organizirane raziskovalne dejavnosti torej ne moremo pričakovati hitrih in spektakularnih rezultatov, če nismo pred tem dovolj časa vlagali tudi v njen razvoj, zagotovili temeljnih in zadostnih možnosti za njen razvoj in delovanje ter razvili tudi primernih oblik samoupravnega in iz dolgoročnih planov izhajajočega usmerjenega raziskovalnega dela na strateško pomembna tehnološka, ekonomska ter druga področja. Tega dejstva ne potrjujejo samo naše tehnološke napredne proizvajalke, ki danes uspešno izvažajo domače proizvode, razvite na podlagi modernih tehnologij, temveč tudi – žal na manj ugoden in manj prijeten način – tisti proizvajalci, ki so ob velikih poslovnih ambicijah prehitro pozabili na potrebo, da si ustvarijo tudi potrebno strokovno in raziskovalno bazo, ki bi lahko prispevala pomemben delež ne samo k sprejemanju kvalitetnejših poslovnih odločitev, ampak zmanjševala tudi dolgoročno negotovost pri razvoju proizvodnih tehnologij in proizvodnje.

Ne glede na vse pomanjkljivosti pa vendarle ugotavljamo, da v SR Sloveniji tisti del razvojne dejavnosti, ki nastaja kot rezultat organiziranega raziskovalnega dela, počasi, toda vztrajno narašča, dobiva oblike organiziranega sodelovanja in programskega povezovanja med raziskovalnimi organizacijami in materialno proizvodnjo ter obeta, da se bo, vzporedno s krepitvijo planske funkcije v OZD, v naslednjih letih razvil v pomembnejši in kvalitetnejši vir domačih tehnoloških, organizacijskih in upravljalških inovacij.

V teh okvirih je treba obravnavati in ovrednotiti tudi pomembno vlogo množične inovacijske dejavnosti, to je dejavnosti, v okviru katere individualizirano ustvarjalnost in akumulirane delovne izkušnje množice delovnih ljudi usmerjamo k iskanju izboljšav procesov delovnih postopkov in proizvodov v neposredni proizvodnji. Kljub mnogim kritikam na račun te dejavnosti lahko danes vendarle rečemo, da se je inovacijsko gibanje v mnogih gospodarskih dejavnostih okrepilo, da zajema vse več delovnih ljudi in daje tudi vse boljše ekonomske rezultate. Toda, v organizacijah združenega dela še vedno prevladujejo predvsem inovacije posamičnih inovatorjev. Nosilci inovacije so še vedno talentirani posamezniki, ki na podlagi odličnega strokovnega znanja, predvsem pa dolgo-

letnih delovnih izkušenj, prihajajo do spoznavanja najglobljih zakonitosti posameznih delovnih procesov in naprav ter na tej podlagi odkrivajo nove možnosti, nove in racionalnejše tehnične in organizacijske rešitve, pa tudi do idej o možnosti proizvodnje predvsem novih proizvodov.

Množična inovacijska dejavnost, čeprav izjemno pomembna tako zaradi svojih neposrednih gospodarskih učinkov kot zaradi ozaveščanja delovnih ljudi, pa vendarle lahko izboljšuje predvsem obstoječe proizvodne sisteme, ne more pa jih sama bistveno spreminjati. Očitno je torej, da se moramo, če hočemo hitrejši tehnološki razvoj, nasloniti predvsem na raziskovalno dejavnost in njene organizirane oblike. Nove možnosti nam nudi predvsem organizirana in družbeno usmerjena raziskovalna dejavnost. Zato bi veljalo več pozornosti nameniti mobilizaciji in usposabljanju naših proizvodnih temeljnih organizacij za razvijanje sistema, po katerem bi lahko raziskovalna prizadevanja celih skupin strokovnjakov različnih poklicnih in izobrazbenih profilov načrtno in organizirano usmerjali v razreševanje dolgoročno pomembnejših in zahtevnejših problemov tehnološke ali organizacijske narave.

Nadaljnja krepitev možnosti za rast raziskovalne dejavnosti bo odvisna predvsem od uspešnega usklajevanja potreb in interesov uporabnikov, povezanih predvsem v posebnih raziskovalnih skupnostih. Ni pa mogoče pričakovati ali zahtevati povečevanja deleža tistih sredstev za raziskovalno dejavnost, ki se združujejo v Raziskovalni skupnosti Slovenije za izvedbo tako imenovanega skupnega raziskovalnega programa, ki izraža skupni dolgoročni in nacionalni interes in ga sestavljajo predvsem temeljne raziskave in raziskave na področjih, ki so posebej pomembna za razvoj raziskovalne dejavnosti in prispevajo h krepitvi nacionalne identitete in samobitnosti slovenskega naroda.

Za raziskovalno dejavnost zagotavljamo nekaj več kot 1,5% družbenega proizvoda. Ta delež se je v zadnjih letih skromno povečal, vendar v celoti na račun povečanja neposredne svobodne menjave dela. Združena sredstva v Raziskovalni skupnosti Slovenije pa po svojem deležu v družbenem proizvodu stagnirajo in so – po mojem mnenju – že na spodnji meji tistega, kar še zagotavlja razvoj raziskovalne dejavnosti in ustvarjanje dolgoročne podlage za njeno delo. Zato je treba ob razmišljanjih o slabostih v raziskovalni dejavnosti vso pozornost usmeriti ne le v sredstva in programe, ki se uresničujejo v Raziskovalni skupnosti Slovenije, kot to najbolj pogosto delamo, ampak predvsem v programe, sredstva in kvaliteto odnosov, ki se oblikujejo v neposredni menjavi dela.

Slovensko raziskovalno dejavnost pestijo v tem trenutku mnoge težave. Mnoge od njih lahko razrešijo raziskovalci sami, za razreševanje mnogih pa je potrebna skupna družbena akcija. Vseh težav tudi ni mogoče odpraviti naenkrat. Svojo pozornost v skupni družbeni akciji moramo usmeriti v nekaj ključnih problemov:

1. Pogosto govorimo, da je znanje oziroma da so znanstveni rezultat proizvodno sredstvo. Dlje od take opredelitve ne pridemo. Ustvariti pa je

seveda treba možnosti, da bodo raziskovalni rezultati resnično obravnavani kot produkcijski dejavnik. Zato jih je treba evidentirati in ovrednotiti ter vzpostaviti sistem, ki bo omogočal pregled nad tem, kolikšen je prispevek novega znanja k ustvarjenemu dohodku. Brez tega se resnični interes za vlaganje v raziskovalne rezultate ne more oblikovati, saj mu manjka temeljni element ekonomske stimulacije, kar prispeva k temu, da še naprej obravnavamo vsa vlaganja v raziskovalno dejavnost kot družbeno porabo.

2. Pri nadaljnjem razvoju raziskovalne dejavnosti je treba dati večji poudarek razvoju raziskovalnih enot v organizacijah združenega dela, predvsem v materialni proizvodnji. Njihova funkcija je trojna: zadovoljujejo naj v prvi vrsti potrebe svoje temeljne organizacije po raziskovalnem delu, zlasti razvojnem, hkrati pa morajo biti most oziroma vezni člen pri povezovanju drugih raziskovalnih organizacij z domačo temeljno organizacijo. Raziskovalne enote morajo biti tudi tisto strokovno in organizacijsko jedro, ki spodbuja in širi množično inventivno dejavnost v organizacijah združenega dela.

3. Raziskovalne rezultate bi morali hitreje uveljavljati v praksi. Za to pa sta enako odgovorna naročnik naloge in raziskovalec. Zato raziskovalca ne moremo več razbremeniti vsakršnega odnosa z naročnikom takoj, ko nalogo odda, ampak ga – nasprotno – zavezati, da sodeluje tudi pri njeni realizaciji. V tem je zamelek resničnih dohodkovnih odnosov.

Poleg sistemskih ukrepov, ki morajo pospešiti prenašanje znanstvenih rezultatov v prakso, od kreditov, stimulacij, itd., pa bi vendarle kazalo uveljavljati tudi nekatere druge možnosti, ki jih pogosto zanemarjamo. Zlasti s tem, da bi strokovnjake iz prakse bolj vključevali v sam raziskovalni proces, da bi raziskovalci prihajali s svojimi rezultati vred na delo v temeljne organizacije, da bi hitreje vključevali raziskovalne rezultate v vzgojnoizobraževalne programe usmerjenega izobraževanja itd. V ta sklop sodi tudi podpora pobudi, da bi morali raziskovalci sodelovati pri pripravi pomembnih razvojnih tehnoloških in podobnih odločitev v materialni proizvodnji oziroma v družbi sploh, saj brez znanstvene presoje ne bi več smeli sprejeti nobene investicijske odločitve. Pobudo za oblikovanje razvojnih svetov v organizacijah združenega dela kot svetovalnih organov bi zato kazalo čimprej uresničiti.

4. Okrepiti moramo medrepubliško znanstveno sodelovanje, saj se to ne more več izčrpavati v oblikovanju nekaj medrepubliških projektov, ampak naj bi bil poudarek predvsem na določanju skupnih raziskovalnih ciljev, koordinaciji in delitvi dela pri nekaterih ključnih raziskovalnih področjih. Nosilci tega sodelovanja ne morejo biti zgolj samoupravne interesne skupnosti republik, ampak predvsem raziskovalne organizacije same, ki se morajo same med seboj neposredno povezovati in pospeševati tako povezovanje, ki bo republiške meje presegalo tudi v programskem smislu. To lahko edino prepreči nepotrebno podvajanje raziskav, omogoči

večjo specializacijo, racionalno nabavo opreme in tudi zaposlovanje novih raziskovalnih kadrov.

5. Raziskovalcem in raziskovalnim organizacijam je treba kljub vsem gospodarskim težavam omogočiti vsaj minimalne, vendar nemotene stike s svetom. Sestavni del teh stikov je udeležba naših raziskovalcev na mednarodnih srečanjih v tujini, nemotena nabava dogovorjene tuje literature in možnost uvoza najnujnejšega reprodukcijskega materiala in raziskovalne opreme. Prav omejitve na teh področjih nas v zadnjih letih vse bolj potiskajo na obrobje mednarodnega znanstvenega dogajanja, zastarela in izrabljena raziskovalna oprema pa prispeva k vse večji neučinkovitosti celih področij raziskovalnega dela.

BOŽIDAR DEBENJAK

Marksistična misel nekdanj in danes

UREDNIŠTVO: *Del sodobnih razumevanj zgodovine marksizma pri nas in v svetu trdi, da je Engels razvijal ne le različne, marveč v marsičem celo nasprotno nazore od Marxa. To posebej povezujejo z Engelsovim pojmovanjem dialektike. Do kakšnih rezultatov vas je pripeljalo temeljito raziskovanje Engelsovih pogledov, Kako bi označili Engelsov odnos do Marxa in kako bi ocenili njegovo mesto v zgodovini marksizma?*

B. DEBENJAK: Ker sem rasel v prvem povojnem obdobju – parola dneva je bila, da mora mlad človek čim hitreje biti sposoben za udeležbo v javnem življenju, obenem pa je bil tedaj založniški boom marksistične literature – sem leta 1948 trinajstleten že imel svoje prvo srečanje z Engelsom, in sicer ravno z njegovim Anti-Dühringom.* Knjiga me je tako pritegnila, da sem jo v naslednjih letih še nekajkrat prebiral. Po tem berilu nisem nikoli mogel vzeti v roke znanih priročnikov Rozentala in Leonova in me je vsak podoben shematizem na moč dolgočasil. Ko sem se dosti let pozneje srečal z mnenjem, češ da shematizem v marksizmu izvira iz Engelsa in da je med Marxom in Engelsom menda nepremostljiv teoretski prepad, se s tem nikakor nisem mogel sprijazniti. Toda ali za takšnim odklanjanjem, ki ga človek začuti v sebi, tiči le osebna muha ali pa kaj več, na to lahko odgovori samo teoretska refleksija. Teoretska refleksija je dialektičen postopek, v katerem stopimo tako rekoč za hrbet vprašanju in izprašamo samo vprašanje. V našem primeru: odkod in zakaj takšno ločevanje Engelsa od Marxa? Ker to ločevanje ne izvira ne iz osebne

* Dr. Božidar Debenjak (1935) je redni profesor na filozofskem oddelku filozofske fakultete v Ljubljani, predmet »zgodovina filozofije« pa predava tudi na FSPN. Že od ustanovitve sodeluje v delu politične šole ZKJ »Josip Broz Tito« v Kumrovcu in pa v marksističnem centru pri CK ZKS. Trenutno je predstojnik filozofskega oddelka na FF in marksističnega centra univerze. Napisal je več knjig: Pota razvoja (1961), Friedrich Engels – zgodovina in odtujitev (1970, 1981), V alternativni – marksistične študije (1974) – zanjo je dobil nagrado Kidričevega sklada (1976), Vstop v marksistično filozofijo (1977, 1979, 1981). Prevedel in z uvodi je opremil knjige: Adorno: Žargon pravdnosti (1972), Korsch: Materialistično pojmovanje zgodovine (1972), Lenin: Filozofski spisi (1974), Engels: Anti-Dühring – prevod skupaj z R. Riho (1979). Uredil je prva dva zvezka MEID; zanj, za V. zvezek in za Izbrana dela Roze Luxemburg je prispeval več prevodov. Sodeluje s številnimi jugoslovanskimi družboslovnimi revijami in časopisi, več objav ima tudi v nemščini, angleščini in italijanščini.

zlonamernosti, ne iz nevednosti svojih začetnikov in promotorjev, mora zanj obstajati neki globlji razlog in motiv.

Ko si vprašanje enkrat zastavimo tako, se nam razgrne cela veriga problemov iz zgodovine marksizma. Na začetku polemike zoper Engelsa, ki se vleče do današnjih dni, stoji eno najvplivnejših del enega najlucidnejših marksističnih avtorjev našega stoletja: Lukácseva *Zgodovina in razredna zavest* (1923). Lukács spoprijem z Engelsom je sicer zaklavzuliran z diplomatskimi obrati, vendar je dokaj jasen in usmerjen predvsem v dva cilja: (1) odstraniti avtoriteto, na katero sta se sklicevala tako Kautsky kot Bernstein, in (2) spodbiti moč »naravoslovnega« utemeljevanja marksizma. Od Lukácsa je šla ta linija naprej v Marcusejeve *Nove vire za utemeljitev historičnega materializma*, pa v eksistencialistično interpretacijo Marxa, pa v njeno jugoslovansko »humanistično« linijo. Lukács sam je ob ponovni izdaji *Zgodovine in razredne zavesti* (1967) v predgovoru umaknil oba očitka Engelsu in ju še nadalje zadržal kot upravičena nasproti kautskyjanstvu. Očitno je torej, da je pozneje sam sprevidel, da je bil njegov upravičeni napad na ortodoksijo II. internacionale obenem karikiran, saj je svoj napad na Engelsa pozneje sam asociiral s svojim tedanjim še neprevladanim subjektivizmom in akcionizmom. Pri tem je zanimivo omeniti, da v tem istem letu 1923 Karl Korsch v *Marksizmu in filozofiji* – delu, ki je bilo prav tako obsojeno na V. kongresu Kominterne! – ves čas govori o »Marxovem-Engelsovem nazoru«; in ko v sklepnem zapisu (ki ga ni v slovenski izdaji) ugotavlja, da Lukácselim izvajanjem »lahko v načelu z veseljem pritrdi«, si obenem »pridrži za pozneje« obravnavo »posameznih vsebinskih in metodičnih razhajanj«. Pozneje je jasno povedal, da je ocena Engelsa eno od pomembnih razhajanj. Seveda mu pri tem ni prišlo na kraj pameti, da bi se pridružil zboru nove ortodoksije, ki je tolkla po Lukácsu.

Zgodovina marksizma seveda še malo ni magacin različnih mnenj in nauk: je zgodovina mnenj, v katerih se spoprijemajo divergentne prakse delavskega gibanja. Zato je treba vselej pogledati za *conflicting dogmas*, kot bi rekel Marx, in v njihovem ozadju dognati *conflicting facts* in realna nasprotja. Tudi poskus ločiti Marxa in Engelsa je namreč nastal v realnem političnem boju, boju za lik in strategijo delavskega gibanja. Engels, ki je bil dobrih 12 let po Marxovi smrti poglobljena »avtoriteta« za vprašanja njunega nauka, je v debati o revizionizmu ob prelomu stoletja namreč nenadoma prišel v čudno luč: njegovo zadnje delo, znameniti predgovor k Marxovim *Razrednim bojem v Franciji*, je bilo za Bernsteina in njegove privrženice dokaz, kako se je »odpovedal revolucionarizmu in blankizmu«, ki da sta jima z Marxom stregla. V besedilu samem, kot vemo, Engels govori o spremenjenih pogojih političnega boja in med vrsticami zelo jasno namiguje, da volivne zmage socialne demokracije sicer pomenijo veliko, toda da buržoazija proti njim ne bo izbirala sredstev. Komur bi bilo to premalo, mu Engels ponuja na koncu še metaforično primerjavo s starimi kristjani, ki jih ni moglo uničiti nobeno

preganjanje... Pred vsiljeno samocenzuro je bilo Engelsovo besedilo še mnogo jasnejše, toda tudi ko je pred pritiskom socialnodemokratskega vodstva uporabil ezopski slog, je sporočilo še vedno očitno; (mimogrede, Kardelj je v *Smereh razvoja* rekel nekaj podobnega o »evrokomunizmu« in diktaturi proletariata.). Toda Bernsteinovo sklicevanje na Engelsa, čigar sodelavec je nekoč bil, je zvenelo prepričljivo, tako da se je že Roza Luxemburg resno vprašala, ali ne tiči začetek oportunizma pri Engelsu – in si odgovorila, da ne pri Engelsu, temveč pri načinu, kako ga nekateri tolmačijo.

V tem kontekstu je torej nastala polemika o Engelsu in oportunizmu II. internacionale. Lukácsева filipika proti temu oportunizmu je vsekakor upravičena, vendar je preširoko zajeta. Lukács pravilno pripominja, da je »narava zgodovinska kategorija«; vendar pa naravo v njenem zgodovinskem obstajanju kot antipoda subjektu jemlje še preveč v Fichtejevem smislu kot goli ne-jaz, kot negacijo in limitacijo; čeravno je fichtejski subjekt torej že pretvoril v kolektivni subjekt (proletariat) in ga postavil kot subjekt-objekt, je to še vedno tisti subjekt-objekt, kjer je vse gibanje na strani subjekta, torej »subjektivni subjekt-bojekt«, kot bi rekel Hegel. Da je bilo takšno pojmovanje blizu tudi eksistencializmu, ni treba posebej pripovedovati. Seveda pa eksistencializem, ki je po II. svetovni vojni povzel Lukácsevo argumentacijo, ni več mogel optimistično izhajati iz kolektivnega subjekt-objekta, temveč si je moral pomagati s konstrukcijo individua, zgrajeno na fenomenologiji. A zamenjal se je tudi sogovornik: namesto oportunizma II. internacionale je tu stala dogmatska revizija marksizma, kot se je izoblikovala v III. internacionali.

Šele ko diskusijo osvobodimo tistega, kar vanjo vnaša ta še vedno živa polemika, si sploh lahko zastavimo vprašanje, ali so stališča Marxa in Engelsa docela identična. S tem pa je vprašanje postalo bolj »akademsko« in ga je mogoče reševati skozi subtilne primerjave. Neke razlike vsekakor so: v stilu in v posameznostih; ni pa kapitalnih razlik v nazoru. Pa tudi tam, kjer razlike so (na eno od njih opozarja celo njuna izrecna polemika v pismih), ni vedno Marxov odgovor boljši. Slejkoprej pa ostane Engelsova lastna karakteristika, da je on bil »druga violina« in da zasluga za poglobitvena odkritja pripada Marxu – ki jo je treba kombinirati z nasprotno Marxovo ugotovitvijo: »ti veš, (1) da pri meni vse pozno pride, in (2), da vedno stopam po tvojih stopinjah«. Engels je imel talent za hitro zapažanje bistvenega; Marx za temeljito razdelavo in prodor v globino. Tako sta se idealno dopolnjevala.

UREDNIŠTVO: Radi bi vam postavili še eno vprašanje, ki je v zvezi z marksizmom in njegovim pojmovanjem. Pri nas in drugod nemalokrat srečamo formulo »Marx in marksisti«, pri čemer nekateri postavljajo problem tako, kot da gre za izključevanje. Vprašanje je dokaj zapleteno, posebej če upoštevamo notranje členitve samega marksizma in odnos do nekaterih ključnih vprašanj socializma in sodobnega sveta. Kaj bi lahko

rekli o tem? Posebej bi nas zanimalo, kako gledate na posamezne velike etape v razvoju marksizma in kako bi odgovorili na vprašanje, kdo je danes sploh marksist?

B. DEBENJAK: Takšno ločevanje ima več smeri in več razsežnosti. Na eni strani je res, da Marx sam tudi po lastni izjavi ni bil »marksist« – kar že po logiki stvari ni mogel biti, saj tudi Hegel ni bil heglovec, Aristoteles ne aristotelik in Zwingli ne zwinglijanec. In še več: z znanim stavkom *Ce qu'il y a de certain, c'est que moi, je ne suis pas marxiste* je obenem tudi odrekel francoskim »marksistom« pravico do uporabe tega imena. Po drugi strani pa vemo tudi – in letos v Cavtatu nas je na to še enkrat spomnil Haug – da je izraz »marksist« naprej nastal kot zmerljivka (Marxianer so za Weitlinga njegovi znanstveno šolani nasprotniki, »marksistično diktaturo« v I. internacionali napada Bakunin), šele nato so ga – podobno kot v našem času žurnalistično krilatico »evrokomunizem« – sprejeli tudi zagovorniki, tako da Engels v nemških besedilih uporablja izraz Marxianer, v angleških in francoskih pa marxist/marxiste; v nemščini uporablja izraz Marxist menda le v pismu v Ameriko. Tretja plat zadeve je, da so ta izraz začeli na široko uporabljati v polemikah II. internacionale in kasneje in je v vsakokratni uporabi pomenil bodisi zatiranje pristnosti in edinosprejemljivosti, bodisi očitek nekritičnega vztrajanja. Ko se je Bernstein zavzel za »revizijo«, se pravi, »ponoven pregled« tistega, kar piše v knjigah, in soočenje tega z »materialnimi dejstvi« (ob čemer je seveda pozabil na to, da je »dejstvo« kar takó le *factum brutum* in da »dejstva postanejo dejstva le v osvetljavi kake teorije«, kot je zapisal Lukács, da torej iztrgana »dejstva« nimajo dokazilne moči proti teoriji), je svojim nasprotnikom pač očital »ortodoksni marksizem« – a ti so očitek vtkali v svojo zastavo. Ko je Lukács razvijal logiko tretjega stališča, namreč revolucionarne teorije, je moral tudi obrniti pomen sintagme *ortodoksni marksizem*: le-ta mu zdaj ne pomeni vztrajanja pri Marxovi »črki«, temveč pri metodi.

S tem pa smo pri današnjem problemu. Pred nami sta dve izbiri – in vnaprej povem, da se moramo na določen način odločiti za oboje: Najprej, če nam gre za zgodovino marksizma, potem moramo vanjo všteti tudi vse najrazličnejše stranske in mrtve rokave, tudi če se je po njih valila lena in usmrajena voda. Pri Gramsciju imamo v polemiki zoper Buharina uporabljen izraz »vulgarni marksizem«, ki se nanaša na Plehanova. V tem smislu šteje v zgodovino marksizma tudi Kautsky, pa tudi Bernstein, pa Stalin in Jiang Qing, pa seveda tudi vsa manj problematična imena. Tudi med sodobniki, ki šele prehajajo v zgodovino, bomo našli takšna imena. Na drugi strani, če nam gre za *emfatično* rabo, za nauk, metodo, teorijo v spopadu, s katero se identificiramo, potem postanejo naša merila ostra: potem gre za živ spopad s svetom kapitala, za aktualno potekajočo, živo revolucijo. Potem na zanimajo *essentials* marksizma, torej bistvene, neopustljive točke marksizma: imenovanje subjekta preobrazbe (proleta-

riata), imenovanje sveta kapitala v vseh njegovih razsežnostih, imenovanje strategije spopada; obenem s tem zajetje dialektike. Merilo nam je potem: kaj je danes revolucionarna preobrazba. Parcializmi, marginalne preobrazbe, marginalni boji, vse to se nam mora pokazati v svetlobi temeljnega vprašanja. V parcialnih in marginalnih gibanjih vidimo tedaj objektivnega zaveznika gibanja samoosvoboditve proletariata. Takšno emfatično pojmovanje pomeni potem tudi selekcijo (selektivno sprejemanje) zgodovine marksizma: sprejeto bo le tisto, kar pomeni avtentičnost revolucionarnega, »iskro revolucije«.

Rad bi se dotaknil še nekega pogostega, a nevarnega poenostavljanja: delitve na »marksologijo« in »marksizem«. Kot je znano, se je raziskovanje Marxa, vključno s pravo »filologijo Marxa«, razvilo po drugi svetovni vojni v svetu »zahodno od raja«, in sicer zato, ker duhovni portret Karla Marxa, kot so ga slikali oficialni slikarji, ni bil posebno prepričljiv. Ko so se protifašisti različnih prepričanj znašli skupaj v gibanju odpora in v zaporih in taboriščih, mnogim med njimi nikakor ni šlo v glavo, kaj marksisti vidijo v grobem materialističnem nauku priročnikov diamata. Iz tega šoka se je razvilo znanstveno raziskovanje in analiziranje besed in stavkov, ki je mnoge od analitikov spremenilo iz skeptikov v Marxove privrženice. Pritegnil jih je ravno smisel, ki se je močno ločil od tistega iz priročnikov. Čeravno je bilo v tej »poti k Marxu« tudi mnogo tavanj in čeravno se je s filološkim raziskovanjem besedila ukvarjal tudi ta in oni, ki je hotel pobijati Marxa, je bil rezultat v celoti nadvse pozitiven. Ker pa je bila novo odkrita slika tako različna od portretov oficialnih slikarjev, je nastala v deželah »realnega socializma« kampanja proti »marksologiji« kot nasprotni »marksizmu« (a brž ko se je znanost imenovala »marksovedenie«, ni več zaudarjala po žveplu...). Drugače povedano: da bi sploh lahko bili dediči Marxa, se moramo še kako ukvarjati z nadrobnim raziskovanjem njegove misli: že zato, da bi sploh vedeli, da se z njim strinjamo ali pa razhajamo. Z amorfnim »marksizmom«, ki bi nastal, če bi se takšnemu raziskovanju odpovedali, in ki bi se opiral na prevzete fraze in pragmatizem, bi si ne bilo kaj pomagati.

In kako je bilo z zgodovino marksizma? Mislim, da je danes za vsakogar obvezno, kar je bil svoje čase zapisal že Karl Korsch: da je treba na zgodovini marksizma uporabiti metodična načela historičnega materializma. Zgodovina marksizma je po eni strani sicer res tudi »idejnozgodovinsko« sosledje »receprij Marxove misli«; toda smisel teh »receprij« nam daje zgodovina sama. Velike zareze v zgodovini marksizma predstavljajo: 1. preobrazbe samega sveta kapitala (prehod iz zgodnjega v »manchestrski« kapitalizem in iz tega v monopolnega, razvoj monopolnega kapitalizma skozi imperializem v dobo »organiziranega« kapitalizma; razvoj k transnacionalnemu kapitalizmu); te preobrazbe so ponavadi zaznamovane s strukturnimi krizami; 2. politične in socialne revolucije, ki s svojimi uspehi in neuspehi spreminjajo stanje zavesti in okoliščine političnega boja delavskega razreda, mu omogočajo ali otežujejo njegov

»učni proces«. Prej omenjene faze kapitalizma se ločijo tako po organizaciji produkcijskega procesa kot po tehnologiji in organizaciji delovnega procesa. Čas nastajanja in izoblikovanja Marxovega in Engelsovega nauka je »manchestrska« doba pred letom 1848; politični poraz evropske revolucije, obenem pa začetek »dolgega ciklusa« prosperitete, zadnjega v »manchestrski« dobi, pomenita tudi konec enega tipa delavskega gibanja: revolucionarne Zveze komunistov. Ne razbije je le reakcija, razkolje se tudi sama.

Gospodarski razcvet viktorijanske dobe – ob vladavini reakcije povsod po Evropi – prinaša za delavski razred veliko kvantitativno rast, toda vrnitev k pritlikavi razredni zavesti. Marx in Engels sta skoraj edina, ki v svoji teoriji ohranita prejšnji vzpon razredne zavesti, in za dolgo dobo nastane napetost med revolucionarno teorijo in prakso delavskega gibanja. Marksizem prve internacionale je mučen boj za pripoznanje elementov Marxove in Engelsove misli v zavesti delavskega gibanja; konča se, kot vemo, s Pirovo zmago v Haagu (1872) in s smrtjo I. internacionale v Ameriki. Kako je bilo z nemškimi »marksisti« iz eisenachovske stranke v približno tem obdobju, o tem sem obilno pisal v predgovoru k novi izdaji *Anti-Dühringa* (1979) in tu ne bi ponavljal. Obenem pa je čas po Pariški komuni tudi doba dolge strukturne krize kapitalizma, iz katere na koncu izide monopolni kapitalizem. Kriza zaostri razredne boje, v njej se pomnože vrste socialnih demokratov, saj ne le delavci, temveč tudi dosti uslužbencev, pa tudi vse več intelektualcev in študentov vidi edini up v socialni demokraciji.

Ob tem političnem vzponu socialne demokracije nastane tudi pogum za ustanovitve nove, Druge internacionale. Toda ta je še zelo mlada, ko se konča velika strukturna kriza in se začne – nekje v zadnjem petletju Engelsovega življenja – nov veliki cikel prosperitete, zdaj na podlagi monopolno reorganiziranega kapitala. Bralcu Engelsovega *Razvoja socializma od utopije do znanosti* najbrž ni ostalo skrito, da je po treh stereotipnih izdajah četrta nemška (1891) »pomembno razširjena« ravno z opozorilom na truste. Toda kljub takšnim opozorilom Engels ni mogel premakniti temeljne reformistične naravnosti Druge internacionale. Ker je čas omogočal reforme, so zgubili posluš za razločevanje med »sistemnoimmanentnim« in »sistemnotranscendentnim«, če lahko uporabim izraza iz dosti poznejšega časa: med reformami, ki ostajajo samo zaljšanje in lišpanje sistema, in reformami, ki ga presegajo. Ker je bilo reforme najlažje dosežati za zeleno mizo, so razvili način mišljenja, ki je upravičeval, da nisi kaj pretirano spraševal »baze« po njenem mnenju. Marksizem II. internacionale je bil po lastni presoji čista znanost, v svoji notranji strukturi neodvisna od obstoja kakega proletariata, ustvarili so ga buržoazni intelektualci, ki da »od zunaj vnašajo zavest« v delavski razred. Slonel je na večnih zakonih narave, katere posebni primer je bila človeška zgodovina. Ko je zgodovinski razvoj potem prinesel preskušnjo, je II. internacionala klavrno razpadla.

Prva svetovna vojna je bila obenem uvod v revolucionarno dobo in renesanso marksizma. Lenin, Roza Luxemburg, pa velika imena marksizma kot Lukács in Korsch zaznamujejo obenem renesanso marksizma in revolucionarno dobo. A oktobrska revolucija je po Leninovih besedah »zmagala le na pol«, in omejitve revolucionarne družbe na eno samo deželo je le-to izpostavila vsem njenim notranjim protislovjem, delavsko gibanje zunaj nje pa najprej preventivni kontrarevoluciji (njena žrtev je bila že Roza Luxemburg, med pomembnimi marksisti pa zlasti A. Gramsci), a nato še obremenitvi z vsemi defekti in deformacijami, ki jih je porajal protislovni pooktobrski razvoj »edine dežele socializma«. Izoblikoval se je tip »marksizma III. internacionale«, katerega znanilec je Buharinov »popularni učbenik«, uvodna fanfara pa referat Zinovjeva na V. kongresu Kominterne: kombinacija kautskyjanske filozofije s politično doktrino vzgojnodiktaturnega etatizma. Razredni konflikti v času fašizma in II. svetovne vojne se bijejo pod to ideološko preobleko, in miselna vsebina avtentičnih revolucij drugega vala se mora s težavami naknadno prebiti iz te lupine. Povojni marksizem ima – spet v skladu z modalitetami razrednega boja – tri glavne etape: od konca štiridesetih let do viharja konec šestdesetih, od tega viharja do konca sedemdesetih let in današnja etapa: marksizem v soočenju s krizo.

UREDNIŠTVO: V 70-letih se je intelektualna scena na Slovenskem v pristopu k marksizmu dokaj popestrila. To je bilo delno povezano tudi z intenzivnejšimi stiki s svetovnim okoljem. Dobili smo pomembna dela s področja dialektike in etike, znanosti in marksizma, iz zgodovine marksizma..., občutiti je bilo vpliv strukturalizma, psihoanalize, v naš prostor je opazno stopila zahteva po pristopu s stališča »kritične politične ekonomije«. Še vedno so se čutili odmevi tistega, kar v predgovoru k drugi izdaji svojega dela imenujete »humanistični marksizem« itd. Kako bi ocenili to dogajanje?

B. DEBENJAK: Le redkokdaj so razpravljavci, ki govorijo o razvoju marksizma pri nas, res dovolj pozorni na njegove svetovne okvire. Ko govorim o svetovnih okvirih, pri tem ne mislim predvsem na svetovne marksistične avtorje, na pravkar aktualne ali modne smeri, temveč predvsem na samo pulziranje družbene biti, v katero smo vpeti tudi mi in katere premiki so občutni tudi za nas. Slovenska »liberalistična«, točneje tehnokratska era, ki smo jo čutili ob prehodu iz šestdesetih v sedemdeseta leta, je bila pač obenem refleks na prosperiteto povojnega »dolgega ciklusa«. Od 1966 naprej se začenjajo v svetu kazati znamenja moralne krize (ob hkratni še dosti blagi recesiji), krize, ki se zaostri v revolto intelektualne mladine, nato poglobi v poostrenih stavkovnih gibanjih Zahodne Evrope, naposled pa z »naftno krizo« zadobi vse znake strukturne krize kapitalizma. Gospodarska reforma 1965 nam je vsilila vrsto obnašanj, ki so izhajala iz tedaj še zmagoslavnega poznega kapitalizma; intelektualni in politični »ljudje trenutka« so bili »razbijalci ideoloških

mitov« in neskrupulozni politični pragmatiki. Na drugi strani fronte so se tedaj znašli tako »politiki« – borci za razvoj in poglobitev samoupravljanja – kot inteligenca in intelektualna mladina, s svojim realnim pritiskom pa nosilci živega dela v poglavitnih sektorjih. Dogajanje med intelektualno mladino je bilo dosti silovito in je tudi pri nas odprlo pot tisti renesansi marksizma, ki jo čutimo v sedemdesetih letih. Tu je prišlo do določenih notranjih členitev in razlik v raziskovalnih interesih; tu je bolj poudarek na ideoloških mehanizmih, tam na teoriji materialne produkcije; kljub občasnim polarizacijam gre za komplementarno raziskovanje, ki šele skupaj daje celoto. Zaradi zgodovinskih zamud v recepciji nemške klasične filozofije je eno od težišč skupnega delovanja tudi v tem.

Zanimivo pa je vprašanje, kaj je ostalo od »marksističnega humanizma«. Le-ta je namreč bil prevladujoča filozofska podoba marksizma v petdesetih in začetnih šestdesetih letih. Nastal je kot strastna revolta zoper filozofijo diamata in zoper stalinsko filozofsko revizijo sploh, obenem pa kot emocionalna naslonitev na »mladega« Marxa. Imel je svoje evropske vzornike in vzporednice, in njegov rezultat je ravno v letu 1968, ob 150-letnici Marxovega rojstva, sumiral Iring Fetscher v ugotovitvi, da sicer pravzaprav ni prinesel nobene nove teme, da pa je vendarle filozofsko diskusijo o marksizmu vrnil na raven, ki jo je imela pred prihodom fašizma. Problematika odtujitve in razodtujitve si je z njim spet pridobila domovinsko pravico. In ravno s tem je za marksizem navdušil in zanj pridobil tisoče in tisoče. Nobeno razpravljanje o »družbenoekonomskih formacijah« in o zakonih gibanja narave in družbe ne mobilizira; pač pa mobilizira tisto, v čemer se posameznik najde, za kar ugotovi, da je »o njem v zgodbi beseda«.

Ampak obenem je bil ta tip marksizma prilično nemočen v iskanju izhoda; vsa razpravljanja o »konkretni utopiji« niso mogla rešiti vprašanja, za kaj in kako se bojevati. Zato je v konkretnih bojih »marksistični humanizem« tudi zatonil. Huje pa je to, da se je njegova temeljna ugotovitev: ponovno spoznanje odtujenosti razvođenila, da je od njega ostala pravzaprav predvsem fraza »humanizem«; marsikje v šolski praksi in na mnogih ravneh politične edukacije smo zdaj soočeni z lepljenko iz diamata in »marksističnega humanizma«, lepljenko, v kateri je »humanizem« zagrobno združen s tistim, proti čemur je šel v boj. Blochov »topli tok marksizma« je vendarle zaslužil boljšo usodo. Zakaj če marksizem ne nagovarja drugega kot intelekt, če ne nagovarja posameznika v njegovi človeški utesnjenosti in ujetnosti, potem je vprašljivo, koliko mobilizira za rešitev uganke človeške zgodovine. Slejkoprej pa je očitno, da želja po nahajanju novih oblik sožitja in novih dimenzij življenja ne presahne; morda je čas, ko nam gre gospodarsko za nohte, tudi čas, v katerem se individui morajo nasloniti drug na drugega?

UREDNIŠTVO: *Ko razpravljamo o marksizmu pri nas, njegovi novejši zgodovini, često mislimo le na tako imenovani »akademski« ali pa*

»družboslovni« marksizem. Pozabljamo pa, da se je marksizem razvijal tudi kot »marksizem družbene prakse«. Bi nam lahko razložili svoj pogled na to vprašanje? V čem vidite prispevek marksizma družbene prakse in kakšni so metodološki problemi pri njegovem vrednotenju? Kako ocenjujete tezo, ki bolj ali manj jasno označuje marksizem družbene prakse kar z »ideologijo«?

B. DEBENJAK: Menim, da je ta delitev sama problematična, licitiranje, kdo je pomembnejši, pa ne samo metodološko zgrešeno, temveč tudi duhamorno. Grāmsci je z vso pravico insistiral na medsebojni konvertibilnosti teorije in prakse, ki temelji na tem, da je v vsaki teoriji vsebovana praksa in v vsaki praksi teorija. Mimogrede povedano, tudi politične diskusije, kjer se vsi sklicujejo na teoretsko enotnost, češ, razlike so le v izvajanju, imajo to isto bolezen – v neenakem delovanju je implicirana teoretska neenotnost, kot so v teoretskih razhajanjih implicirane divergentne prakse. Samo na sebi to niti ni slabo, dokler se tega zavedamo, saj se lahko skozi teoretski razmislek izčistijo teoretsko-praktična neskladja in se družba dokoplje do nujnega skupnega imenovalca.

A naj se vrnem k vprašanju. Ko skušamo ugotoviti, kaj je »akademsko« in kaj »družbenopraktično«, vidimo, da stvar nikakor ni preprosta. Lukács je do nekaj čez sredo dvajsetih let aktivni politik in obenem eden največjih teoretikov marksizma; po porazu svojih »Blumovih tez«, s katerimi je imel vsebinsko prav, ni jih pa mogel uveljaviti, se je umaknil v »akademsko« delo, ki še malo ni bilo apolitično. In narobe, frankfurtske šole se najbolj drži nalepka »akademski marksizem«, ki ji šele Aldo Zanardo skuša odvzeti pejorativni podton; ampak ali ni bila v letih pred 1967 v Nemčiji tisto mesto, na katerem se je zbirala in oblikovala intelektualna levica, ki se je potem viharo spoprijela z družbo, porojeno v povojni restavraciji? Kardelj *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* je bil marksistično znanstveno delo in političen tekst združevanja historičnega bloka; a ko bi bil okupator leta 1941 pretrgal njegovemu avtorju možnost praktične realizacije, bi bilo delo videti mnogo bolj »akademsko«. Marksističnih del ne moremo deliti na »akademsko« in »politično«, temveč le na taka, ki so kreativne analize, in taka, ki so le ponavljanje zdrsanih resnic. Med tema dvema poloma celo ne vidim prehodov; »delno kreativen tekst« je približno tako verjeten kot »delna nosečnost«. Druga stvar je seveda, da se ena analiza lahko ukvarja z obsežnim sklopom bistvenih problemov, druga pa z neko bolj obrobno tematiko, in da si zato ena postavlja za cilj preobrazbo totalitete, druga pa drobno spremembo v zavesti. Med tema poloma pa obstoji kontinuum. Zunaj te lestvice pa so seveda genialni konstrukti, ki dajejo – če jih ne tehtamo z zlato vago – življenju vedrino; vzeti mrtvaško resno pa nam življenje seveda otežujejo.

A vaše vprašanje vsebuje še eno razsežnost: kako je z vrednotenjem miselne vsebine dejanj. Da imajo napisana dela digniteto (ali pa je nimajo

– pač po tem, kaj vsebujejo, in ne po tem, ali jih je napisal »politik« ali »znanstvenik«) – do tega spoznanja smo se, upam, po dolgih mukah dokopali. Teoretski problem, ki ga ni tako lahko rešiti, pa je, kako vrednotiti teoretsko vsebino same prakse, samih dejanj. Ta vsebina čisto niti samim akterjem ni jasna, takoj marsikaj sploh ne. Naloga teoretskega raziskovanja pa je, da vnačaj potegne jasno ločnico med tem, kar so akterji mislili, da delajo, in tem, kar so dejansko delali.

Teorija oborožene revolucije v Jugoslaviji nikakor ni bila napisana ne vnaprej ne sproti z mislijo na vse konsekvence; in ko je ta revolucija pometla z doktrino »dveh faz revolucije«, je s tem pokazala, da je bila v njej sami vsebovana drugačna teorija. Trenutek spopada z Informbirojem je trenutek fantastične strateške odločitve in taktične ostrine – a mar je mogoče domnevati, da so njegovi akterji tedaj že videli njegov teoretski pomen? In vendar je bil v Titovem odgovoru na pismo vsebovan neverjeten teoretski naboj, ki je prišel na dan šele sčasoma. Prakso samo je treba konvertirati v teorijo, med drugim tudi zato, da bi jo bilo mogoče adekvatno nadaljevati. Če tega ne naredimo (ali ne naredimo v zadostni meri), se prav lahko prepustimo pragmatizmu najslabše vrste, pragmatizmu, ki je ob prvem pišu pripravljen demontirati mukoma izbojevane rezultate zgodovinskega boja, pa se zraven še zaveda ne, da spodsekuje kontinuiteto revolucije. Vztrajanje na logiki temeljnih zgodovinskih odločitev naše revolucije ni samo politična nuja, temveč je obenem naša dolžnost do same teorije. Kdor v tem vidi ideološko nasilje nad znanostjo, ta je bodisi v hudi zmoti, bodisi kako drugače na krivi poti.

Ni pa mogoče tajiti, da obstoji tudi ideološko nasilje. Sem je škrti vsak pritisk pragmatizma na znanost, vsako početje, ki znanost samo dela nepotrebno, ker že vnaprej »ve« za rezultat, do katerega »mora« znanstveno raziskovanje priti (počemu tedaj znanost?). Toda *abusus non tollit usum*, in te zlorabe iz politične nekulture ne morejo razveljaviti temeljne konvertibilnosti teorije in prakse. Zato nam je tembolj potreben dvig miselne in teoretične kulture, pa s tem tudi kulture političnega življenja. Hudi časi, v katerih smo, terjajo poglobitev teoretskega mišljenja in rast teoretske inventivnosti. Licitacije »kdo je dal več« so zato še bolj abotne.

UREDNIŠTVO: *S tem ko sta Marx in Engels razkrila ideološki značaj in predpostavke najrazličnejših formacij idej – od utopičnih socialistov do nemške klasične filozofije – jih nista enostavno zavrgla, kot da bi bila njihova spoznavna vrednost nična. Pojmovanje ideologije in njeno razmerje do znanosti je dobivalo različne odtenke in poudarke ne samo v strokovnih krogih, ampak tudi v delavskem gibanju, vključno do Zveze komunistov Jugoslavije in njene programske platforme. Kako se vam kaže razmerje spoznavne vrednosti ideologije do njene bistvene lastnosti kot sprevernene zavesti o spreverjeni družbeni realnosti?*

B. DEBENJAK: Tako kot mnogo druga vprašanja ima tudi vprašanje o ideologiji svojo terminološko plat. Ne samo da se je beseda pojavila

precej prej, preden sta ji dala nov in poseben obrat Marx in Engels, temveč je tudi pozneje imela pestro usodo: ker je *Nemška ideologija*, delo, ki je najjasneje obravnavalo ta problem, ostala nedokončana v rokopisu (njen najvažnejši del je bil prvič objavljen šele leta 1926), je lahko nastal nesporazum, tako da so besedo začeli rabiti za poimenovanje nekega drugega pojma; v tej drugi tradiciji je tudi Lenin. Novejša nemarksistična tradicija v »sociologiji védenja« je stvar še bolj zapletla. Izhod, ki se je zato začrtal v naši novejši politični terminologiji, sestoji v tem, da se vse nekdanje »ideološke komisije« in podobno zamenjujejo z organi za »idejno« oz. »idejnoteoretsko delo«, tako da lahko spet sproščeno imenujemo z izvirnim Marxovim terminom pojem, ki sta ga imenovala tako Marx in Engels. Meščanske rečenice o »koncu ideologij« pa smo se spet navadili obravnavati kot ideologeme tehnokratizma. Pomen besede »ideologija« v sklopu »znanost in ideologija« je ponavadi blizu ravno temu tehnokratskemu ideologemu, včasih pa je še malce garniran z Webrovo »wertfreie Wissenschaft«. Naj mrtvi pokopljejo svoje mrtve!

Vrnitev k čistemu Marxovemu in Engelsovemu pojmu ideologije pa ni predvsem znak spoštovanja do »mojstrov«, temveč je rezultat spoznanja, da je ta *pojem* nujno potreben. Kaj je torej ideologija? Če so za Marxa »pravne, politične, religiozne, umetniške ali filozofske forme« – in dodati bi jim bilo mogoče še druge, naposled tudi znanstvene – »skratka ideološke forme«, potem je jasno, da samo konstatacija, da so te forme sprevrnjene, še malo ne izčrpa njihove vsebine. V fantastično izpeljani metafori iz leta 1852 primerja Marx kolektivno zavest z individualno: kot posameznika ne presojamo po tem, kaj misli o sebi, temveč po tem, kaj dejansko je, tako tudi družbenih razredov ne presojamo po njihovi zavesti o sebi. Toda če je celo tista ideološka forma, ob kateri si površna zavest najhitreje obriše čevlje, namreč religiozna, pri Marxu opredeljena hkrati kot apologija obstoječega in kot protest proti dejanski bedi, nas to opozarja, kako kompleksno je Marx (in z njim Engels) razumel ideologijo.

Za prvi približek naj spomnim na nalogo, ki si jo je zadal Hegel s *Fenomenologijo duha*: začel je pri vsakdanji pameti in jo peljal skozi njena lastna protislovja, toliko časa, dokler ni prešla skozi vse forme zavesti in duha in se usposobila, da začne na »absolutnem« izhodišču, se pravi, »brez predpostavk«. Znebiti se je morala torej vseh prevzetih stališč in vseh predsodkov, očistiti se za zanesljivo spoznanje. Eno neprevladano stališče je po Marxovem mnenju Heglu vendarle ostalo: »polaga sebe, odtujen človeški individuum, kot merilo k odtujenemu svetu«. Toda Marx sam hoče še radikalneje rešiti problem, kot pa ga je rešil Hegel. Da bi bila mogoča totalna revolucija, se mora njen subjekt osvoboditi predsodkov in vnaprejšnjih mnenj, ker bi sicer vendarle ostajal v okvirih starega. V vsej dosedANJI zgodovini so si ljudje postajali svesti temeljnega družbenega konflikta skozi ideološke forme; v njih so ga tudi izbojevali. Kaj pa pomeni ovédeti se konflikta moderne družbe v religiozni ideološki

formi, nam drastično kaže iranska »islamska revolucija«: daleč od tega, da bi udeleženci vzeli svojo usodo v lastne roke, bojujejo socialne boje v mistični preobleki, podedovani iz družbenih konfliktov 11. stoletja. Tudi boj za cerkvene obrede na televiziji ni ravno razjasnil značaja poljskega socialnega konflikta. Socialni konflikti se lahko bojujejo tudi v ideološki formi nacionalnih sporov, revolucije se lahko napovedujejo skozi bistvene premike umetniškega okusa.

UREDNIŠTVO: Obravnavate tudi odnos med naravoslovjem in ideologijo pri Engelsu. V čem je posebnost tega razmerja za razliko od ideološkega značaja družboslovne znanstvene zavesti?

B. DEBENJAK: Tudi znanost se ne more izmakniti usodi ideološke forme. Na eni strani ji konkretna družba postavlja družbene okvire, v katerih se dogaja; zato je meščanstvo zelo častilo znanost o naravi in je celo svojo znanost o družbi hotelo razumeti kot naravoslovje družbe. Toda na drugi strani se tudi z znanostjo dogaja tisto, kar je v znanem pismu Mehringu o ideologiji povedal Engels: da ideolog vnaša (nevede) v svojo predmetno obravnavo predsodke in vrednostni sistem svojega časa, svoje dobe, svojega razreda. Pri tem pa je znanstvenik do tega dela svoje znanosti docela nekritičen, zato, ker ga preprosto ne opazi. Znanstvenik ne reflektira pojmovne aparature, ki jo uporablja, temveč jo vnaša nereflektirano.

Razložek med družbenimi znanostmi in znanostmi o naravi je tu predvsem v tem, da je pri prvih tudi predmet sam že očitno tak, da se tiče raziskovalca, in da so zato ideologemi bolj očitni; posebno pri nekaterih družbenih znanostih se vpletenost raziskovalca v družbeni konflikt kaže močno neposredno; ampak pri jezikoslovju je takšna vpletenost minimalna, medtem ko je, nasprotno, pri ekonomiji ali politiki maksimalna. Pri naravoslovju naletimo na otipljive ideologeme bolj poredko, denimo v znanosti o obnašanju živali (etologiji), ko, denimo, Lorenz kot vseobči naravni zakon razlaga tisto, kar vzdržuje hierarhijo pri kokoškah, namreč Hackordnung; če za putke nepreklicno drži, da se med sabo tolčejo po glavi, tako da vsako smejo tolči samo tiste, ki so po hierarhiji nad njo, dokler ne pridemo do tiste, ki samo druge kavsa, potem je iz podtona, v katerem Lorenz o tem poroča, in iz medklicev, s katerimi svoje poročilo spremlja, jasno razvidno, da tudi tu ne vidi nobene razlike med ljudmi in drugimi beštijami; za nas pa je obenem očitno, da je dobri mož obtičal v zanki ideologema, imenovanega biologizem.

Toda to so še vedno bolj izjemne oblike ideologičnosti naravoslovja. Bolj zanimive so druge, težje ulovljive. Ena od njih je predstava, da so vse znanosti, ki niso do kraja izpeljale kvantifikacije, šele polznanosti, in da zato obstoji hierarhija znanosti, kjer je na vrhu ali nad vrhom matematika, nato pa si slede fizika, pa kemija, tam nekje na koncu pa biologija. Mnogi ekološki problemi so nastali zaradi predominance fizikalnokemičnega; ves

kompleks iatrogenih bolezni je neločljiv od fizikalističnega in kemiciističnega praznoverja »čarodejev v belem«. Zakaj je to ideologem? Preprosto zato, ker iz dejstva, da so bila prej omenjena področja – veje fizike in kemije – prej tehnološko obdelana, prej se jih je polastil kapital z višjo organsko sestavo, pa so zato tudi vrednostno prišla na višje mesto. Vsak pomislek, denimo, da je za produkcijo treba paziti na čistost okolja, ali pa, da je za zdravljenje treba predvsem upoštevati celoto organizma in njegovo homeostazo, je bil razglašen za konservativizem, saj je prihajal z znanstvenega področja, katerega industrijski korelat je bil označen z nižjo organsko sestavo kapitala.

Danes pa se dogajajo tu neverjetni obrati, tako da se celo odpirajo vrata šarlataneriji, ker je vzvišena digniteta naravoslovja doživela tako hude udarce. Potem ko je medicina morala spet priznati zdravilna zelišča, potem ko je z akupunkturo vdrla na tla evropske medicine uspešna metoda zdravljenja na čisto drugem principu in potem ko je bilo v raziskovanju zemeljskega magnetizma potrjenih mnogo tradicionalnih pravil zdrave kmečke zidave, so tako zelo zanihali sami temelji dovčerajšnjega hybrisa, da je poleg prej navedenih resnih inovacij nastal ponovno širok prostor za vse mogoče predznanstvene in mazaške posege, in zaupanje v petrolej, vaške padarje in filipinske zagovarjalce kaže, kako nizko že kotira v zaupanju znanost. Na drugi strani pa je »znanost« še vedno čarodejna beseda, s katero je mogoče narediti tudi znani Milgramov eksperiment: z izgovorom, da gre za »znanost«, pobrati ljudi z ulice in jih napeljati, da sodelujejo v mučenju in ubijanju drugih ljudi. Vse to so ideološke razsežnosti fenomena »znanost«, in da bi jim bili kos, se bo pač treba bolj ukvarjati z reflektiranjem pojmov.

UREDNIŠTVO: Odnos narave in zgodovine je ključno tudi za pravilno razumevanje sodobnih ekoloških problemov. Engels je celo bolj neposredno kot Marx posegel v to področje. V čem je pomen njegove teoretske dediščine za sedanjó krizo odnosa med naravo in družbo?

B. DEBENJAK: Ker je Engels živel v prejšnjem stoletju, mu seveda naše današnje stanje še niti približno ni moglo biti pred očmi. Na njegovo srečo! Toda Marxu in Engelsu je bilo že prvo srečevanje z industrijsko pokrajino in z življenjskimi pogoji delavskega razreda dovolj, da sta spoznala grožnjo, ki jo kapitalistični način obnašanja v naravi pomeni za človeštvo. Patetični podobi življenjskih razmer proletariata iz Marxovih *pariških rokopisov 1844* je treba dodati samo njihov nadroben opis v Engelsovem *Položaju delavskega razreda v Angliji*; Feuerbachovemu zanosnemu žvrgolenju o enotnosti z naravo sta potem v *Nemški ideologiji* postavila nasproti delavca, čigar »biti in zato po Feuerbachu tudi bistvo« je, da se od svojega sedmega leta plazi skozi tesne rudniške jaške, in ribo, ki ji industrijska umazanija odvzame življenjski prostor in s tem življenje samo. Nadaljevanje tega je tudi Engelsova obravnava v naravoslovno-filozofskih rokopisih, pa tudi v *Anti-Dühringu* in drugod.

Za Engelsa je bilo jasno, da je kapitalistični svet podoben lokomotivi, ki je strojevodja ne obvladuje, in ki bo, če ne bo potegnjeno za zavoro, s pospeškom in pospeškom pospeška drvela proti prepadu, se pravi, uničenju sveta. Engelsova želja je bila, da bi za nalogo spoprijema s kapitalizmom pridobil tudi znanstvenike naravoslovce. Da bi to dosegel, jih je hotel najprej zbuditi iz sladke iluzije, češ da je industrija samo uporaba odkritij čistega naravoslovja in da je naravoslovno raziskovanje zato neodvisno od determinant kapitala; nato jim je želel pokazati, da je kategorialni aparat, posnet po Heglovi logiki, primeren za razreševanje logičnih problemov v postavljanju teorij; in naposled, pokazati, da šele socializem znanost osvobaja prepovedi in omejitev, samocenzure in javne cenzure. Obenem s tem pa si je zastavil še nalogo pokazati naravo kot rodno mesto človeka in kot mesto njegove dejavnosti.

Ob mnogo bolj dozorelih problemih v tem času prezrelega kapitalizma so te naloge ostale, s tem, da je naloga, ki jo je Engels tudi nakazal, ko je označil dialektiko kot »raziskovanje narave pojmov samih«, danes zagotovo dobila prioriteto pred nalogo propagiranja dialektičnih kategorij. Mnogo večjo težo je zdaj dobil vrednostni problem: vprašanje dopustnosti raziskav, pa tudi vprašanje smiselnosti dela v službi kapitala. Toda kot se je politična ekonomija nekdanj izvila iz naročja moralne filozofije, tako mora zdaj aksiološka problematika najti skupen jezik s kritiko politične ekonomije.

UREDNIŠTVO. V kritičnih refleksijah o zgodovini in sedanjosti marksizma često slišimo ostro kritiko »dialektičnega materializma«. To je ena od prvin, ki ji del naše kritike brez pomislekov prileplja vzdevek stalinizem, dogmatizem in vse druge negativnosti in grehe. Ali se vam ne zdi, da so možne različne rabe tega termina? Ali niso nekateri najostrejši kritiki stalinizma sebe razumeli tudi kot dialektične materialiste?

B. DEBENJAK: Tu vidim predvsem dvojje: (1) Dostikrat gre za terminološko vprašanje, in (2) gre za vsebinska razhajanja. Kar zadeva terminologijo, ni nobena skrivnost, da termin »dialektični materializem« ni ne Marxov ne Engelsov. Ko ga je Plehanov uporabil v »prikazu« (kritiki) Labriole, je sam poudaril, da »uporablja Labriola izraz, ki si ga je sposodil od Engelsa – historični materializem«. Plehanov je še vedel, da hoče s tem izrazom zamenjati Engelsov termin »historični materializem«. Vendar je ta inovacija potem padla v matrico drugointernacionalnega marksizma, kjer je bila zgodovina družbe razumljena le kot posebno poglavje zgodovine sveta (narave) in kot področje veljavnosti posebne oblike občnih zakonov kozmosa – in iz tega je nastala povsem nemarksovska raba pojmov »dialektični« in »historični« materializem v smislu »občega« in »posebnega« materializma. Do izida *Kratkega kurza zgodovine VKP/b* se je ta koncepcija sicer prebijala, vendar je ob njej še naprej živela tradicija, v kateri sta bila izraza »dialektični« in »historični materializem« sinonima.

Na to je po vojni leta 1955 prvi opozoril Hans Mayer. In res. August Thalheimer v svojem *Uvodu v dialektični materializem* na isti strani preskakuje iz enega izraza v drugega, včasih oba poveže z »ali«, kdaj drugič pa govori celo o »teoriji zgodovine v dialektičnem materializmu«. Za ilustracijo: na str. 11 uporablja štirikrat izraz »dialektični«, štirikrat »historični«, enkrat »historični ali dialektični materializem«. Dokler sta nam izraza sinonimna, ne nastaja vsebinsko vprašanje, tako da je izbira izraza stvar osebnega okusa. Brž ko pa skušamo med izrazoma narediti vsebinsko razdelitev in dodelimo prvemu, namreč »dialektičnemu«, status občega, drugemu, »historičnemu«, pa status posebnega, smo naredili metodološko napako. Predpostavili smo, da obstoje (1) obči zakoni sveta in narave, katerih (2) posebna oblika so zakoni družbe.

Tu smo zdaj pred nekim starim problemom, pred katerim sta se znašla tudi Marx in Engels: kaj in odkod mi pravzaprav sploh vemo o naravi in njenih zakonih? Ne da bi dvomila, da je narava obstajala daleč preden je obstajala človeška družba, sta Marx in Engels ugotovila, da vse, kar vemo o naravi, vemo vendarle skozi filter naše zgodovinske prakse. V nasprotju z meščanskimi materialisti – ki so se sklicevali na »naravo« – sta Marx in Engels vzela za temelj zgodovinski proces ljudi, skozi katerega je edinole mogoče uzreti naravo. Takšni »obči zakoni«, ki bi v »posebnih zakonih družbe« zadobivali svojo »posebno obliko«, se naposled izkažejo za ekstrapolacijo – podobno kot se »obči zakoni socializma«, po katerih nekateri tako radi vrednotijo »posebne socializme«, izkažejo za nedopustno ekstrapolacijo.

Na drugi strani je seveda res, da se je marsikateri kritik stalinizma, pa tudi že pred tem marsikateri kritik podobnega mišljenja II. internacionale mukoma prebijal skozi to terminologijo, bil tako ali drugače zapreden v neadekvatno rabo izrazov in skozi to iskal izhod. Zato je mnogo pomembnejše od iskanja terminoloških zablod in terminoloških dvoumnosti, če raziščemo pravo vsebino in smisel kakega nauka in prakse. Vrh tega je prenekateri pomemben marksist naredil kako stvarno napako; Antonio Gramsci je npr. zapisal, da se Marx in Engels nikoli nista imenovala za materialista – kar bi danes študentu šteli za šolsko napako; mar ni kljub temu eden najlucidnejših umov našega stoletja?

In ko smo že pri materializmu: mar ni prenekatera diskusija o »dialektičnem materializmu« pravzaprav ravno diskusija o materializmu? Tudi če Marxov/Engelsov materializem ni »zvrst« materializma – se pravi, species v genusu materializem – je vendarle materializem, ampak na bistveno nov način.

In spet: »materialistična dialektika« je genuin izraz samih Marxa in Engelsa. Dialektika pa je – če spomnim na Engelsa – »raziskovanje narave pojmov samih«, se pravi, zajetje procesa pojmov. Kaj pa pomeni zahteva, naj ne dovolimo, da bi se nam pojmi spremenili v reči, bo razumel vsakdo, ki sodeluje v živi dinamiki boja. Katerikoli pojem, ki ga je uporabljal Marx, se je vmes lahko že spremenil v reč, je postvarel; šele

ko ga ponovno vrnemo v gibanje, sploh spet postane aktualen. Marxovo in Engelsovo pojmovanje razredov je temeljilo na delitvi dela, torej na razdelitvi enostavnega delovnega procesa na ukazovalno, načrtovalno in izvedbeno komponento in dodelitvi ukazovanja eni strani, izvedbe pa drugi strani. Živo potekajoči delovni proces se nenehno znova vzpostavlja v takšni razdeljenosti; kdor bi jo hotel dognati s sociometričnimi kazalci, bi bil na napačni poti. Meščanska sociologija je zato že tisočkrat ugotovila, da takšnih razredov ni. Formalistično razglabljanje o lastnini ni nikoli prodrlo do družbenega značaja birokratizma ali tehnokratizma, ker je pojem-reč jemalo za koren in ne za pravni izraz nekega dogajanja. Na drugi strani pa je prava materialistična dialektika obenem samokritika subjekta – zakaj izpovedujoči subjekt je nujno sam so-predmet analize. Kot pojmotvorni subjekt, pa tudi kot delujoči subjekt si mora nenehno izpraševati teoretsko-praktično vest. Zato je dialektika prenaporna tako pragmatikom kot teoretskim lahkokruhcem.

UREDNIŠTVO: Kako gledate na razvoj in širjenje vloge marksizma pri nas v zadnjih desetih oziroma petnajstih letih?

B. DEBENJAK: Kar zadeva razvoj marksistične misli, nanjo zagotovo vplivajo mnogi materialni faktorji, med njimi tudi tisti, ki omejuječe delujejo na oblikovanje znanstvenih in univerzitetnih kadrov, potem možnost publikacij, še prav posebno pa premiki in konstituiranost revialne scene. Če pogledamo institucionalno, bomo ugotovili, da je bila rast teoretskih institucij zelo zmerna, pri filozofskih imamo celo zastoj, saj materialne možnosti že vrsto let ne omogočajo nastavljanja novih raziskovalnih in pedagoških kadrov. Med pomembnimi pridobitvami zadnjega desetletja velja omeniti predvsem marksistične centre, ki so v zelo majhni meri mesto, kjer bi se razvijali dodatni kadri, nasprotno pa so zelo pomembni kot mesto diskusij in povezave obstoječih teoretskih delavcev in še vse premalo izkoriščeno mesto za konverzijo teoretskih problemov v praktične in obratno. V nekem smislu analogno vlogo ima Jugoslovanski center za teorijo in prakso samoupravljanja »Edvard Kardelj«. S specifično nalogo je nastal na SAZU Institut za marksistične študije. Ideja o ustanovitvi družboslovnega centra je padla kot žrtev prvih stabilizacijskih škarij, upajmo, da zelo začasno. Kar zadeva knjižno publiciranje, so slovenske založbe tu sicer razmeroma odprte, vendar se še ni zgodilo, da bi avtorja one animirale k pisanju; avtor ima prej občutek, da mu delajo posebno uslugo, ker ga tiskajo. Zato so se mlajši avtorji orientirali obenem na alternativne založbe, ki jim dajejo občutek, da so predstavnice zainteresiranega knjižnega trga. Porajanje knjige v tiskarni je povrh izredno dolgotrajen postopek, dosti daljši, kot je bil potreben za natis Dalmatinove *Biblije* pred štiristo leti.

Kaj pa periodika? Najprej so tu znanstvena glasila, ki izhajajo bolj poredkoma in imajo dosti specifičen krog bralstva. Potem je tu *Teorija in*

praksa, ki je v zadnjem času razširila svoj krog sodelavcev, tako da manj izrazito dominirajo samo nekatere stroke. Potem je tu prostor *Naših razgledov*; že trideset let uredništvu uspeva, da ta prostor ostaja odprt in široko dostopen. S tem je izčrpano vse tisto, kar ni na posebne načine zamejeno; bodisi generacijsko, tako da kljub ponovljenemu uredniškemu vabilu sodeluješ le k. g., bodisi grupnoideološko, tako da s prispevkom obenem glasuješ za določen način tretiranja vprašanj, kar ni ravno vsakomur po volji, še najmanj pa, če je takšna revija hribček, s katerega koga od nas jemljejo za tarčo svojemu pljuvanju. Na pljuvanje se pač ne splača odgovarjati; sovražniki so naraven pojav, ki mu je izpostavljen vsakdo, kdor se za kaj zavzema; nasprotnike pa si hvalabogu izbiramo sami.

A kdor sam iz lastne izkušnje pozna psihologijo pisanja, ve, da je na svetu sicer določeno število skribomanov, ki potem pritiskajo na uredništva, da pa je večina del nastala iz kake zunanje pobude, ki je bila dovolj močna, da je prebila tisto bariero, ki ustvarjalca normalno zadržuje od pisanja. Zato je prav usodno, da so možnosti za aktivno uredniško politiko revij tako omejene in tako razdeljene; problem ni v tem, da so takšne možnosti na prej omenjenem mestu v napačnih rokah, temveč v tem, da so samo nekim rokam takšne možnosti dane.

UREDNIŠTVO: V naši javnosti ste znani tudi kot zelo produktiven prevajalec del *Marxa, Engelsa, Roze Luxemburg in drugih*. Vodite tudi skupino, ki pripravlja veliko izdajo, predvidoma v 50 knjigah, del *Marxa in Engelsa (METI)*. Bi nam lahko povedali, v čem vidite dosedanje primanjkljaje v prevajanju del velikih marksistov v slovenščino, v čem je bistvo vašega načrta, ki poteka v okviru Inštituta za marksistične študije pri SAZU, na kakšne ovire ste naleteli in kako sploh upate, da boste v nekem relativno sprejemljivem času to nalogo izpolnili?

B. DEBENJAK: Repertorij slovenskih prevodov velikih marksistov je še vedno zelo skromen. Ko si to skušamo pojasniti, najdemo zgodovinske, materialne in osebne vzroke. Med zgodovinskimi je na prvem mestu sprejemljivost posameznih dob za določeno vrsto idej in pa duhovna konstituiranost slovenskega prostora. Ta je tudi eden od virov materialnih vzrokov – namreč pripravljenosti za financiranje in zalaganje marksističnih del. Med osebnimi vzroki velja naštetih poleg kadrovskih ovir (pomanjkanje prevajalskih in strokovnoopremljevalskih kapacitet, kar je posledek pomanjkljivega financiranja) še osebni konservativizem, ki je v preteklosti marksistično tradicijo zaključeval pravzaprav že z Leninom. Mnogo škode je naredila tudi zgrešena predstava, češ da je za Slovence dovolj, če so določena dela prevedena v srbohrvaščino; če poglavitnih del in poglavitnih idej nimaš v svojem materinem jeziku, si v njem polpismen.

Če si ogledamo slovenski prevodni repertorij, ugotovimo, da smo za silo seznanjeni z marksisti II. internacionale – z izjemo revizionistov, katerih nadaljevanje je še kako prezentno v meščanskem družboslovju! Z

akcijo za izdajo Lenina bo repertorij Leninovih del bolj zaokrožen. Lukács nam je doslej znan predvsem kot literarni teoretik, Korsch malo širše, Roza Luxemburg čaka na predstavitev svojega ekonomskega opusa, Gramsci na predstavitev svojih političnih spisov; frankfurtska šola je še vedno premalo zaokrožena. Zadnji slovenski prevodi Buharina so iz leta 1924, Trocki je znan kot teoretik kulture, Pannekoek in Rühle še čakata na prvi prevod. Od vse bogate marksistične diskusije o fašizmu imamo v slovenščini le Togliattija, kje pa so npr. Tasca, Bloch, Thalheimer, Marcuse, Sohn-Rethel, Dimitrov?

Bilo bi več kot potrebno, da bi se nadaljevala serija prevodov, ki jo je začela Cankarjeva založba, pa tudi, da bi se na Slovenskem nadaljevala tista serija, ki jo je začel izdajati Komunist, pa je pri nas presahnila že po enem letu, medtem ko je v Beogradu obrodila lepe sadove. Marksizem po svetu je danes v slovenščini le skromno predstavljen: posamezna dela kapljajo v ustreznih serijah naših »velikih« založniških hiš, dopolnjujejo pa jih posamezna dela pri »alternativni« hiši KRT. Na obeh sektorjih založništva bi kazalo delo pospešiti. Na drugi strani je treba že enkrat vdihniti življenje načelnemu dogovoru, da bi iz zakladnice revije Marksizem u svetu prevzeli serijo tematskih zbornikov. Nalog torej še in še.

A enako boleče kot stanje v prevajanju iz marksistične tradicije je stanje v prevajanju samih Marxa in Engelsa. Zato je 8. kongres ZKS v resoluciji naložil pripravo slovenske temeljne izdaje del Marxa in Engelsa; to nalogo je organizacijsko sprejel Institut za marksistične študije pri SAZU. Da bi jo bilo mogoče opraviti, je treba združiti vse moči. V čem je bistvo »temeljne izdaje«? Prvič v tem, da zajame – sukcesivno – široko selekcijo del Marxa in Engelsa, v kateri res ne bi smelo manjkati nič bistvenega. Drugič v tem, da na vzorni tekstološki ravni pripravi besedilo, upoštevajoč pri tem vse dosedanje rezultate terminoloških in pojmovno-zgodovinskih raziskav; besedilo mora biti tako izčiščeno, da ga je mogoče potem po potrebi iz »temeljne« prevzeti v različne »popularne« izdaje in prevode; zato mora biti pripravljeno tekstnokritično in ne samo na ravni »bralne izdaje« (Leseausgabe). Tretjič, opremljeno mora biti z našim lastnim aparatom, se pravi, z uvodno študijo in z znanstvenim aparatom, ki je rezultat »domačega znanja« in našega soočenja z zgodovino; to ne pomeni zapiranja pred tujimi dognanji, pomeni pa kritični filter za sprejemanje. Za primer: Engelsovo *Nemško kmečko vojno* bo naš bralec po pravici pričakoval vse drugače anotirano, kot pa jo je dobil iz rok izdajateljev Druge MEGA; iz tega političnega prostora drugače vrednotimo mnoge Marxove in Engelsove zgodovinske in politične ocene; prav tako pa si v predmetnih kazalih ne moremo dovoljevati, da bi svoje pojme in svojo rabo besed polagali v usta Marxu in Engelsu; da to drugod delajo, nam priča geslo »ideologija«, o kateri sem prej obilo govoril, med drugim tudi v MEW in celo v Drugi MEGA.

Toliko o načrtu. Njegova izpolnitev je moralna dolžnost do »mojstrov«, kot ju je imenovala Roza Luxemburg, in do nas samih. Prvi zvezek

gre v tisk leta 1983, tako da bo z njim počaščena tudi Marxova stoletnica. Ta zvezek pa ni prvi po kronologiji, temveč zapolnjuje veliko prevodno vrzel; gre za *Grundrisse*. Izdaja je namreč operacionalno koncipirana tako, da omogoča dinamičen in elastičen način izdajanja, upoštevajoč največje potrebe in aktualnost. V njej je do maksimuma upoštevan vsebinski vidik in vidik zvrstnosti pisanja, tako da je vsak zvezek ali skupina zvezkov v sebi zaokrožena celota, ki govori sama zase (npr. časopisni članki za *New York Daily Tribune* so stilna in zvrstna celota, ki je v svojem notranjem kronološkem redu vse drugače zgovorna, kot pa če je razbita po mehanični kronologiji in prekinjena z drugovrstnimi besedili, ki so po naključju izšla vmes).

Vprašanje, ki sem ga večkrat slišal, je, ali ne bi bilo smotrno, da je takšna edicija jugoslovanska? Odgovor je seveda pritrdilen. Toda pot do jugoslovanskih edicij po mojem ne pelje skozi dolgo predhodno dogovarjanje, temveč skozi začeto prepričljivo akcijo. Ni namreč nobena skrivnost, da sedanja izdaja v srbohrvaščini ne more biti zadnja beseda izdajanja, čeprav je opravila in opravlja še naprej zelo koristno nalogo. Slovenska temeljna izdaja je že doslej zbudila v jugoslovanski javnosti dosti zanimanja in simpatij, kar je bilo zlasti očitno na lanskem simpoziju *Moša Pijade i Marxov Kapital*; takšno zanimanje še pred izidom prvega zvezka obenem obvezuje, pa najbrž tudi napoveduje, da bo ta naša akcija prerasla v jugoslovansko kooperacijo.

Toda pustimo času čas! Dotedaj pa bo nadvse bistveno, da se organiziramo sami, da v mreži naših raziskovalnih institucij najdemo prostor za potrebno raziskovalno delo, saj tistih nekaj delavcev, ki združujejo svoje delo na omenjenem institutu SAZU, te naloge ne morejo opraviti sami, temveč njim in nam v uredniškem odboru pripada zlasti naloga koordinacije in animacije, obenem pa organiziranja tehničnega posla. Avtoriteta kongresne resolucije jasno priča, da je naloga naslovljena na vse nas, kar nas je v Sloveniji usposobljenih za tak posel. Materialne ovire ga utegnejo upočasniti, vendar mora naša akcija veljati temu, da čim manj. Slovenski protestanti so v času preganjanja prevedli in izdali vse tisto bistveno, kar je bilo potrebno za njihovo duhovno revolucijo; mar socialistična duhovna revolucija ne postavlja pred nas vsaj enakih zahtev?

ROMAN ALBREHT

Nekatere značilnosti našega družbenogospodarskega trenutka

Naš sedANJI družbenogospodarski trenutek bremene zelo težke zapletene gospodarske razmere. Le-te se izražajo zlasti v visoki stopnji gospodarske nestabilnosti in v pogostih motnjah v tokovih materialne reprodukcije in na trgu.

Materialno-ekonomski povzročitelj takih gospodarskih razmer so močno porušena materialno ekonomska in družbeno ekonomska razmerja v družbeni proizvodnji in reprodukciji ter na trgu.

Težke in zapletene gospodarske razmere še zlasti močno bremene zelo velike neskladnosti med obsegom izvoza in uvoza v mednarodni blagovni menjavi. Te neskladnosti so posebej močno izražene v odnosih na konvertibilnem trgu: obseg uvoza s tega trga in dospela odplačila dolgov daleč presegajo obseg našega izvoza nanj.

Te gospodarske razmere, ki so že same po sebi zelo neugodne, še otežujeta zlasti dve zadevi. Močno jih zaostrujejo pritiski gospodarske krize, ki pretresa sodobni svet. Vrh tega jih močno otežuje še dejstvo, da je naše gospodarstvo v celoti vzeto, preskromno vključeno v mednarodno delitev dela, z daleč preslabo razvitimi odnosi na podlagi trajnejših, razvitejših oblik celovitega proizvodno-tehničnega in proizvodno-poslovnega sodelovanja.

V teh razmerah se, razumljivo, odpirajo na različne načine in z različnih zornih kotov številna vprašanja naše družbenogospodarske prakse, ki so tesno povezana z ustvarjalnim uresničevanjem socialistične samoupravne preobrazbe družbenoekonomskih odnosov v združenem delu in z uveljavljanjem delavcev v njem, njihovih samoupravnih organizacij, skupnosti in institucij in družbeno-lastninskih dohodkovnih odnosov v proizvodno gospodarski in poslovni praksi v družbeni proizvodnji, reprodukciji in družbi.

Ta vprašanja se v tem času seveda odpirajo pod zelo močnim pritiskom zapletenih in zahtevnih proizvodnih, poslovnih in gospodarskih nalog, ki jih je nujno izpeljati, da bi zmogli opraviti dvojno nalogo: uspešno premagati gospodarske težave, ki so se leta dolgo kopičile in sproti ustvarjati materialna in družbeno ekonomska mostišča za postopen

prehod k stabilnejšemu gospodarjenju na proizvodno-poslovno in gospodarsko-poslovno trdnjših, kakovostnejših in trajnejših temeljih.

Vsekakor so v sedanjih gospodarskih razmerah objektivno vsestransko najzahtevnejše proizvodno-poslovne in gospodarske naloge, ki izhajajo iz objektivne gospodarske nuje, da v tem času močno povečamo izvoz. Te naloge so še posebej zahtevne, ker gre predvsem za nujno občutno povečanje našega izvoza na zahtevni konvertibilni trg, na katerem se sedaj oblikujejo odnosi pod močnimi pritiski gospodarske krize in domačega protekcionizma itd., kar vse močno poslabšuje možnosti za prodajo na tujem.

Pri tem je seveda nadvse pomembno dejstvo, da ima gospodarska nuja, ki terja, da bistveno povečamo izvoz, dva objektivna ekonomska generatorja.

Eden je obstoječe neskladje med uvozom in izvozom, ki je zlasti zaostreno v odnosu do konvertibilnega trga. Ta generator sam za sebe lahko ustvarja celo varljiv dojem, da gre za prehodno gospodarsko nujo, ki jo je možno v določenem času preseči.

Drugi generator ima svoje ekonomske korenine v doseženi stopnji razvitosti materialne podlage našega združenega dela (mislimo tako na obseg kot na stopnjo njene tehnične in tehnološke razvitosti) in v strukturi naše družbene proizvodnje ter njene reprodukcijske povezanosti z mednarodno delitvijo dela in navezanosti na mednarodno blagovno menjavo, na trajnejše, razvitejše oblike proizvodno-tehničnega in proizvodno-poslovnega sodelovanja v mednarodni delitvi dela. Ta generator šele v celoti in do kraja razkriva prave ekonomske korenine, zaradi katerih smo v sedanjem družbeno-gospodarskem trenutku objektivno prisiljeni ne samo, da dobesedno impulzivno povečujemo izvoz, ampak da se v celotnem združenem delu nenehno pospešeno usposabljammo za trajno povečevanje obsega našega deleža v mednarodni blagovni menjavi, v trajnejših, razvitejših oblikah mednarodnega proizvodno-tehničnega, proizvodno-poslovnega in gospodarskega sodelovanja.

Po naših lastnih ocenah in ocenah mednarodnih gospodarskih organizacij smo v svojem materialno-gospodarskem razvoju po sedaj veljavnih družbenoekonomskih merilih dosegli raven razvitosti, ki nas uvršča med srednje razvita gospodarstva. S tem smo, kot pravijo ekonomisti, stopili na kakovostno novo raven gospodarjenja. Ta prehod objektivno terja zelo radikalne kakovostne spremembe v dosedanji proizvodno poslovni in gospodarski praksi.

Dosežena raven razvitosti proizvajalnih sil objektivno terja razvitejšo vključitev našega gospodarstva v mednarodno delitev dela. Bistveno se namreč povečujeta proizvodno-tehnična in proizvodno-poslovna včlenjenost našega gospodarstva v mednarodno blagovno menjavo in objektivna potreba po stabilnejših, razvitejših oblikah mednarodnega proizvodno-tehničnega in proizvodno-poslovnega sodelovanja.

To je na doseženi ravni razvitosti proizvodnih zmogljivosti objektivna ekonomska nuja in objektivna proizvodno poslovna potreba našega gospodarstva, da bi to moglo produktivno in gospodarsko učinkovito poslovati in s svojimi proizvodno-poslovnimi rezultati zagotavljati svoj lasten stabilen gospodarski razvoj. Samo bistveno povečana udeležba našega gospodarstva v mednarodni delitvi dela odpira možnosti in sprošča objektivni ekonomski pritisk na naše združeno delo, da to vzdržuje trdno povezavo s tehničnim in tehnološkim razvojem v sodobnem gospodarstvu, da si z razvojem lastnih ustvarjalnih zmogljivosti pridobi ustrezno vlogo ustvarjalnega dejavnika v njem in tako zagotovi tudi optimalen tehnično-tehnološki razvoj proizvodnih zmogljivosti našega združenega dela. Slednje mu nadalje odpira možnosti in sprošča objektivni ekonomski pritisk na naše gospodarstvo in celotno združeno delo, da se tako po svoji proizvodni usmeritvi kot po gospodarsko-poslovnih merilih za lastno proizvodno-produktivno in celotno gospodarsko-poslovno ravnanje pospešeno usposablja za širšo vključitev v mednarodno blagovno menjavo. Pri tem je širšo vključitev razumeti celovito: po obsegu celotne menjave, po njeni blagovni in storitveni strukturi, po regionalni razmestitvi, po stopnji razvitosti trajnejših oblik proizvodno-tehničnega in proizvodno-poslovnega sodelovanja in po stopnji gospodarsko-poslovne donosnosti.

Na tej podlagi je možno v sodobnih gospodarskih razmerah razširjati realne možnosti za ekonomsko donosen izvoz blaga in storitev za proizvodno in končno porabo in celovitih ponudb za razvoj, opremo, in poslovno usposobitev celovitih proizvodnih in drugih zmogljivosti oziroma drugih celovitih proizvodno-gospodarskih ponudb in ponudb naših lastnih tehničnih in tehnoloških dosežkov. Taka celovita izvozna usmeritev našega združenega dela je, temelječa na doseženi ravni razvitosti naših proizvodnih zmogljivosti, že postala trajna življenjska nuja našega gospodarstva tudi zato, ker je že postala materialni pogoj za njegovo stabilno oskrbo z blagom proizvodne in končne porabe in z drugimi sestavinami, ki jih je na doseženi ravni razvitosti gospodarstva – zaradi razmer v prirodnih danostih, zaradi razmer v mednarodni delitvi dela in neenakomernega razvoja na posameznih področjih družbene proizvodnje – nujno zagotavljati z ustreznim uvozom.

Uvoz v funkciji proizvodnje

Splošne težnje v razvoju sodobnega gospodarstva povsem nesporno razkrivajo, da se z razvojem proizvodnih sil posameznih gospodarstev in z rastjo družbene produktivnosti dela v njih neizogibno povečuje obseg njihove udeležbe v mednarodni blagovni menjavi in sicer tako v izvozu kot v uvozu. Trenutna velika neusklajenost – med obsegom uvoza in dospelih odplačil na eni strani in obsegom izvoza na drugi strani – v naši mednarodni blagovni menjavi, zlasti glede na konvertibilni trg, objektivno močno omejuje uvozne možnosti.

Na doseženi ravni razvitosti naših proizvodjalnih zmogljivosti ekonomsko ni več dopustno obravnavati uvoza z zgolj denarno-bilančnih razmer v naši mednarodni blagovni menjavi. Taka enostranska obravnava kaj lahko zavede k napačnim gospodarskim sklepom in ukrepom. Uvoz je nujno obravnavati z vidika njegove proizvodne in produktivne funkcije. V tej svoji funkciji je uvoz pomembna materialno-bilančna sestavina materialne proizvodnje in reprodukcije v našem gospodarstvu. To materialno dejstvo objektivno narekuje, da je uvoz obravnavati z vidika zagotavljanja tistih sestavin za proizvodno in končno porabo, ki v danih razmerah neposredno prispevajo k povečevanju naše proizvodnje, ki omogočajo povečanje obsega izvoza in ustreznega gospodarsko-poslovnega učinka, in sicer tako deviznega kot dinarskega.

Materialno-ekonomske bilance namreč neposredno razkrivajo dvoje. Enkrat, da so v omejevanju uvoza sorazmerno majhne rezerve, čeprav tudi teh ne gre v nobenem oziru podcenjevati in zanemarjati. Drugič, da vsako udarno, radikalno in linearno omejevanje uvoza, ki ni preudarjeno z vidika posledic, ki jih bo povzročilo v domači materialni proizvodnji, vedno izzove velike motnje v lastni reprodukciji in bistveno ogrozi njene izvozne zmogljivosti ter deluje protiproduktivno in celo stagnatno na celotno družbeno proizvodnjo in na njeno gospodarsko-poslovno učinkovitost.

Neugodna razmerja v mednarodni blagovni menjavi je možno dejansko premagati le z bistvenim in, v primerjavi s sedanjimi razmerami, naravnost enormnim povečanjem obsega izvoza in gospodarsko poslovnega učinka, ki se z njim dosega. Pri tem ne gre prezreti, da so trenutno pglavitna materialno ekonomska postavka v naši negativni zunanjetrgovinski bilanci dospela odplačila za dolgove iz preteklosti in ne predvsem preobsežen uvoz.

Prav ta materialno gospodarska dejstva celostno razkrivajo neposredne, prehodne in strateške trajne naloge našega celotnega združenega dela v mednarodni blagovni menjavi.

Premagovanje strukturnih neskladnosti

V zadnjem obdobju so se družbeni in samoupravní dejavniki pri nas močno prizadevali premagovati sprotne gospodarske težave. Zlasti na nekaterih področjih gospodarjenja so bili doseženi pomembni gospodarski dosežki. To vsekakor velja zlasti in predvsem za premagovanje naših sprotnih gospodarskih težav v mednarodni blagovni menjavi.

Ob tem pa se družbena proizvodnja, gledana v celoti, produktivnost dela ter celotna gospodarsko-poslovna učinkovitost še naprej gibljejo na ravneh, ki se že spuščajo pod ravni naših dejanskih proizvodjalnih zmogljivosti, predvsem še, če upoštevamo ogromne neizrabljene notranje rezerve v prirodnih danostih in v proizvodnih zmogljivostih, ki so se v združenem

delu nakopičile v daljšem obdobju umetno ustvarjene visoke, celo pregrete gospodarske konjunktore, ki je omogočala obsežna vlaganja v razvoj materialne podlage dela in dovoljevala sorazmerno lagodno gospodarjenje in poslovanje. Vrh tega se, kljub zelo radikalnim in razvejanim administrativnim regulativnim in restriktivnim posegom na vsa področja proizvodne in končne porabe, v nekaterih delih združenega dela in na posameznih družbeno-gospodarskih področjih še naprej gibljejo vse ali posamezne oblike proizvodne in končne porabe prek obsega ustvarjene vrednosti v blagovnih dobrinah in celo prek obsega prigospodarjenega dohodka. Tako oblikovana poraba je objektivno materialni povzročitelj nadaljnjega ohranjanja inflatorne nestabilnosti in način nedopustnega prilasčanja rezultatov dela in gospodarjenja drugih delavcev, ne pa lastnega dela in gospodarjenja. In eno in drugo slabi materialne in družbeno-ekonomske zmogljivosti združenega dela in s tem tudi njihove dejanske izvozne sposobnosti.

Navedene težnje, ki prihajajo do izraza v gibanjih v materialni proizvodnji in v gibanjih v proizvodni in končni porabi, očitno že kažejo, da je bil že dosežen končni gospodarsko-poslovni domet dosedanje prevladujoče družbeno-gospodarske in poslovne prakse ter prevladujočega načina in sredstev za spodbujanje in usmerjanje prizadevanj v proizvodnji, gospodarjenju in poslovanju ter v porabi za premagovanje sprotnih gospodarskih težav.

To so vsekakor ekonomsko najzanesljivejše indikacije, ki se v celoti ujemajo z eno temeljnih ugotovitev v izhodiščih dolgoročnega programa gospodarske stabilizacije. To je ugotovitev, ki pravi, da so naše sedanje gospodarske težave posledica globljih strukturnih neskladnosti v naši družbeni proizvodnji, ki so se v njej nakopičile v družbeno-gospodarskih razmerah, v katerih je zaradi družbenega popuščanja pred pritiski gospodarskega voluntarizma in pragmatizma močno zastal proces nadaljnje samoupravne preobrazbe celotnega družbeno-gospodarskega ustroja združenega dela in družbeno-ekonomskih odnosov v celotnem združenem delu, celotni družbeni reprodukciji in celotni družbi, temelječ na družbeno-lastninskih izhodiščih dohodkovnih odnosov. Do blokade teh preobrazbenih procesov je prišlo prav v času, ko sta tako dosežena raven razvitosti proizvodjalnih zmogljivosti kot začeta samoupravna preobrazba organizacije združenega dela in družbenoekonomskih odnosov v njem, v celotni družbeni reprodukciji in družbi terjala odločne kakovostne premike v celotnih družbenoekonomskih odnosih, predvsem v odnosih pri razpolaganju, gospodarjenju in poslovanju z družbenim kapitalom ter v celotnem ustroju samoupravne organizacije združenega dela, zlasti pri razvijanju proizvodno-poslovne, gospodarsko-poslovne in interesne samoupravne integracije združenega dela.

V teh razmerah sta postala uveljavitev samoupravne preobrazbe odnosov pri razpolaganju, gospodarjenju in poslovanju z družbenim kapitalom in vsestranski razmah trdnejših, razvitejših oblik samoupravne

proizvodno-tehnične, proizvodno-poslovne in interesne integracije na družbeno ekonomskih temeljih združevanja dela in sredstev za skupno ustvarjanje dohodka temeljna družbenoekonomska pogoja tako za zares uspešno premagovanje trenutnih gospodarskih težav kot za pospešeno razvijanje izvirnega samoupravnega proizvodno-poslovnega in gospodarskega ustroja združenega dela. To je ustroja, ki bo sposoben uspešno izpeljati zahtevne naloge gospodarske stabilizacije in razviti celotno proizvodno-poslovno in gospodarsko ravnanje na raven, ki jo terja dosežena raven razvitosti naših proizvodjalnih zmogljivosti in objektivna ekonomska nuja, da bistveno širimo obseg naše mednarodne blagovne menjave in obseg trdnejših, trajnejših, razvitejših oblik mednarodnega proizvodno-tehničnega in proizvodno-poslovnega sodelovanja, in da se zanj ustrezno usposobimo v celotnem našem združenem delu.

Nasprotovanja in pritiski

Ko so začele v našem gospodarstvu dobivati gospodarske težave nevarne gospodarske in družbene razsežnosti, in ko je postajalo z vsakim dnem bolj jasno, da moramo radikalno presekati z družbeno gospodarsko prakso, pri kateri smo velik del proizvodne in končne porabe pokrivali z zadolževanjem doma in v tujini, kar nas je v družbeni proizvodnji in v celotnem gospodarjenju pripeljalo do velikih materialno-ekonomskih in družbenoekonomskih strukturnih neskladnosti, ki nam sedaj povzročajo ogromne gospodarske težave, in se preusmeriti predvsem na lastne sile, zlasti na proizvodno aktiviranje ogromnih neizrabljenih prirodnih danosti in notranjih rezerv v proizvodnih zmogljivostih, so se pojavila oziroma oživela nasprotovanja in pritiski dveh vrst. Nasprotovanja in pritiski proti temu, da bi prenehali pokrivati proizvodno in končno porabo, ki presegata obseg prigospodarjenega dohodka, z zadolževanjem, ki zanj nimamo kritja. Oživela in okrepila pa so se tudi nasprotovanja in pritiski proti nadaljevanju samoupravne preobrazbe na tistih vozliščih družbeno ekonomskih odnosov, na katerih je zastala. To zadeva zlasti samoupravno preobrazbo odnosov pri razpolaganju, gospodarjenju in poslovanju z družbenim kapitalom in s samoupravno integracijo združenega dela na družbenoekonomskih temeljih skupnega ustvarjanja dohodka.

Prav ta dva preobrazbena procesa sta v izhodiščih dolgoročnega programa gospodarske stabilizacije opredeljena kot temelj in pglavitni vzvod za njeno uspešno uresničevanje.

Zaradi tega bi v sedanjem družbeno gospodarskem trenutku napravili tako z vidika tekočega premagovanja gospodarskih težav kot tudi z vidika graditve materialno ekonomskih in družbeno ekonomskih mostišč za postopen prehod k stabilnemu gospodarjenju največjo napako, če bi se uklonili pritiskom družbeno gospodarske miselnosti in prakse, ki pri oceni družbeno gospodarskih vzrokov za nastale gospodarske razmere, zame-

njuje posledice z vzroki, s tem pa zamegljuje pravo stanje stvari in izbor prave smeri družbeno gospodarskega angažiranja in pravih gospodarskih ukrepov. Gre za družbeno gospodarsko miselnost in prakso, ki skušata naprtiti odgovornost za sedanje gospodarske razmere socialističnemu samoupravljanju in družbeno lastninskim dohodkovnim odnosom. S tem skušata odvrniti družbeno pozornost od pravega, dejanskega povzročitelja sedanjih gospodarskih težav.

Pravi povzročitelj je bila družbeno gospodarska praksa, ki je nekaj let nazaj popuščala pred pritiski gospodarskega voluntarizma in pragmatizma in tako objektivno zavrla razvoj in uveljavljanje socialističnega samoupravljanja in dohodkovnih odnosov pri neposrednem urejanju odnosov v proizvodnji, pri poslovanju in gospodarjenju. Prav taka gospodarska praksa je namreč še vedno bolj zoževala materialno ekonomski manevrski prostor za družbeno gospodarsko delovanje neposrednih proizvajalcev in ustvarjalcev v neposredni družbeno gospodarski praksi in jih je vse bolj zapirala za plotove njihovih organizacij. S tem je hkrati zoževala manevrski prostor za nadaljnjo preobrazbo ustroja samoupravne organizacije in za hitrejšo samoupravno integracijo združenega dela na teh osnovah; za oblikovanje novih, izvirnih ekonomskih mehanizmov in instrumentov v neposredni družbenogospodarski in gospodarsko-poslovni praksi, ki naj bi delovali v funkciji samoupravnih dohodkovnih odnosov.

Taka miselnost in praksa ne moreta povzročiti nič drugega, kot da sejeta splošni gospodarski desperatizem in da vnašata med delavce dvom v lastne ustvarjalne in gospodarsko poslovne sile in zmogljivosti, v lastne samoupravne institucije in samoupravne mehanizme dohodkovnih odnosov, ki jih je možno uporabno razviti in dograjevati samo v neposredni samoupravni družbeno-gospodarski in poslovni praksi.

Pri tem pa seveda ne ponujata ne novih izvirnih ekonomskih ne družbenih rešitev za premagovanje sedanjih gospodarskih težav in za prehod k stabilnejšemu gospodarjenju. Nasprotno, potiskata nas nazaj in postavljata pred staro izbiro, ali naj se opredelimo za tako imenovani gospodarski liberalizem ali gospodarski etatizem. Tako prva kot druga možnost sta že bili v naši družbeno gospodarski praksi dejavno prisotni.

Obe sta se v naši družbeno gospodarski stvarnosti izkazali, da nista sposobni na doseženi ravni razvitosti proizvajalnih zmogljivosti združenega dela in njegove objektivne proizvajalne podružbljenosti zagotoviti ne ustreznega razvoja produktivnosti združenega dela, ne ustreznega razvoja njegove gospodarsko poslovne učinkovitosti. Vrh tega sta vsaka na svoj način maličili razvoj dejanskih družbeno lastninskih odnosov v danih razmerah, ker zaustavljata neposredni proces družbeno ekonomske integracije minulega dela z živim delom v rokah neposrednih proizvajalcev in ustvarjalcev. To pa je temeljni pogoj za dejansko družbeno osvobajanje dela, za razvoj celostne človeške in družbene osebnosti delavca in za razvoj demokratične družbe kot edine stvarne alternative

grozeči nevarnosti totalitarizma, ki temelji na takem ali drugačnem lastninskem oziroma upravljalnem monopolu.

To so tudi poglavitni razlogi, ki pričajo, da sta ti dve možnosti v našem družbeno gospodarskem razvoju že preseženi kot stvarni alternativni, na katerih bi bilo možno graditi uspešno gospodarjenje in poslovanje ter tako demokratično socialistično samoupravno družbo, ki bo zagotavljala in varovala razvoj delavcev in delovnih ljudi v celovite človeške in družbene osebnosti. O teh zadevah imamo več kot dovolj praktičnih družbenih in gospodarskih spoznanj in pravo obilje teoretsko globoko in vsestransko obdelanih in utemeljenih argumentov.

Omenjenim nasprotovanjem in pritiskom sicer ne uspe potisniti našega družbeno gospodarskega razvoja nazaj v kolesnice prevladujoče moči takega ali drugačnega lastninskega oziroma upravljalnega monopola. Jemljejo pa vsem samoupravnim in družbenim silam socialističnega samoupravljanja precej dragocenega časa in povzročajo dosti škode, materialne in družbene.

Pod bremenom teh pritiskov ne dosegamo takih proizvodnih in gospodarsko poslovnih rezultatov, kakršne bi glede na razpoložljive proizvodne zmogljivosti objektivno mogli dosegati. Velika škoda nastaja tudi zaradi družbenega kapitala, ki je po krivdi gospodarsko zgrešenih naložb zaledenel v proizvodnih zmogljivostih, ki kar naprej proizvajajo izgube in slično.

Velika družbena škoda pa nastaja zaradi tega, ker zgublja samoupravna preobrazba odnosov v združenem delu – pod težo omenjenih pritiskov in nasprotovanj – na svoji dinamiki, širini in prodorni preobrazbeni moči. V takih razmerah je spreminjanje ustroja združenega dela, organizacije dela, delovnih in poslovnih procesov ter nadomeščanje neustreznih ekonomskih instrumentov in mehanizmov v neposredni družbeno gospodarski rabi z novimi, izvirnimi itd., neločljivo povezano z nenehnimi spopadi ustvarjalnih, iniciativnih, socialističnih samoupravnih sil z neustvarjalnimi silami, ki se zatekajo pod okrilje strokovnega konservativizma in neustvarjalnega posnemanja tujih dognanj, ki so zrasli na tleh drugačnih lastninskih odnosov; z nosilci pritiskov, ki si prizadevajo, da bi zavrli proces samoupravne preobrazbe ustroja združenega dela in s tem zadržali v rabi institucije in ekonomske mehanizme, ki so zrasli na tleh lastninskega in upravljalnega monopola in mu še vnaprej zagotavljajo oporo in prevladujoč vpliv.

Uveljavljanje družbeno-lastninskih dohodkovnih odnosov

Komisija zveznih družbenih svetov je v izhodiščih dolgoročnega programa gospodarske stabilizacije ocenila, da je izvorni in poglavitni vzrok za sedanja močno porušena razmerja v družbeni proizvodnji in za zelo težavne gospodarske razmere v tem, da je začela pri nas – zaradi popuščanja pritiskom gospodarskega voluntarizma in pragmatizma – vse bolj

prevladovati družbeno gospodarska praksa, ki je vse močnejše zoževala manevrski prostor za razmah in uveljavljanje samoupravnih dohodkovnih odnosov. V takih razmerah je močno zastalo izvajanje samoupravne preobrazbe celotnih družbeno ekonomskih odnosov, še posebej pa odnosov pri razpolaganju, gospodarjenju in poslovanju z družbenim kapitalom.

Na to ugotovitev kaže posebej opozoriti zaradi tega, ker v našem sistemu socialističnega samoupravnega združenega dela nima namreč nihče, dobesedno nihče pravice, da bi v danih gospodarskih razmerah urejal materialno ekonomske zadeve in družbeno gospodarske odnose v združenem delu, družbeni reprodukciji in v družbi na način, s katerim bi bil posredno ali neposredno prizadet ustavno določen položaj delavca v tem sistemu, oziroma bi mu bilo na ustavno nedopusten način zoženo ali celo onemogočeno opravljanje pravic, obveznosti in odgovornosti v katerikoli sestavini sistema socialističnega samoupravnega združenega dela, ki jih opredeljuje delavčeva ustavna pravica dela z družbenimi sredstvi in ki je temelj celotnih socialističnih samoupravnih družbeno lastninskih odnosov.

Kakršnakoli uzurpacija razpolaganja, upravljanja in gospodarjenja z družbenimi sredstvi, ki krni delavčevo pravico do dela z družbenimi sredstvi ali delavce omejuje ali jim onemogoča, da bi jo v polnem pomenu besede uresničevali v družbeno gospodarski praksi, ni dopustna. Tega ne morejo opravičiti ne težke gospodarske razmere ne družbeni pritiski – ne glede na to, od kod prihajajo. Tudi to se nanaša na celoten sistem socialističnega samoupravnega združenega dela; na vse organizacije in integracije združenega dela, na vse institucije družbenopolitičnih skupnosti, na vse tokove blaga, sredstev itd. v celotni družbeni reprodukciji in družbi.

Ustava SFR Jugoslavije v svojem 14. členu razglša za protiustaven vsak akt in vsako dejanje, s katerim bi bile kršene z ustavo določene družbeno neodtujljive pravice delavcev v sistemu socialističnega samoupravnega združenega dela. V skladu s temeljnim ustavnim določilom razglša zakon o združenem delu v svojem 3. členu za nezakonito tudi vsako obliko upravljanja proizvodnje in drugih družbenih dejavnosti ter vsako obliko delitve, ki bi v obliki prilaščanja družbenih sredstev in rezultatov dela (z vzpostavljanjem monopola na državno lastninski, skupinsko lastninski ali zasebno lastninski podlagi ali na podlagi ekonomske ali politične moči, ali v obliki birokratske samovolje, tehnokratske uzurpacije ali samovoljnega odločanja) pačila socialistične samoupravne družbene odnose.

Zaradi tega je v izhodiščih dolgoročnega programa – po duhu in črki – razglšana za poglavitno nalogo prav nadaljnja samoupravna preobrazba celotnih odnosov pri gospodarjenju in poslovanju, zlasti še odnosov pri gospodarjenju s sredstvi družbene reprodukcije in sicer v vseh njihovih pojavnih oblikah in tokovih v združenem delu in v družbi.

Samo tako je namreč možno učinkovito odpraviti iz družbeno gospodarske prakse tiste zavore, ki dejansko zožujejo nujno potreben manevrski prostor, da bi se samoupravljanje resnično uveljavilo kot nosilec gospodarjenja in poslovanja. To je tudi prvi, temeljni pogoj, da bi bili samoupravni proizvodno poslovni in gospodarsko poslovni subjekti združenega dela in njihove samoupravne integracije – pod pritiski objektivnih ekonomskih zakonitosti družbene proizvodnje in reprodukcije ter tržne blagovne menjave – ekonomsko prisiljeni, da stalno povečujejo produktivnost v lastni in skupni proizvodnji; da povečujejo gospodarsko poslovno učinkovitost gospodarjenja z lastnimi in skupnimi proizvajalnimi dejavniki itd.; da bi tako iztržili s prodajo proizvodov svojega in skupnega združenega dela na domačem in tujem trgu čim večji družbeni dohodek svoje temeljne organizacije. V takih objektivnih ekonomskih razmerah so samoupravni subjekti združenega dela tudi objektivno ekonomsko prisiljeni, da z družbenimi sredstvi, ki so namenjena za vse oblike proizvodne in končne porabe gospodarijo v vseh odnosih v združenem delu, v tekoči proizvodnji in poslovanju, v družbeni reprodukciji in celotni družbi – od krajeve skupnosti do vključno federacije – in sicer tako, da se bo povečevala družbena proizvodnja, produktivnost dela in gospodarsko poslovna učinkovitost.

Tako ravnaajo zaradi tega, ker jih objektivna proizvodna in poslovna stvarnost utrjuje v spoznanju, da je tisti proizvedeni dinar, ki ima tudi po objektivnih ekonomskih merilih trdno podlago v ustvarjeni vrednosti, zanesljivejša podlaga za delavčev življenjski in družbeni standard, za ekonomsko in družbeno integriteto družbenega dohodka in za vse odnose v združenem delu in v družbi, kot pa tisti dinar, ki je bil ali nezasluženo pridobljen ali pa sploh nima kritja v ustvarjeni vrednosti. Tak pa je dinar, ki je pridobljen po zaslugi stihijne igre tržnih ekonomskih zakonitosti in lastnega monopolnega obnašanja in izsiljevanja. Tak je tudi dinar, ki ga pod pritiski inflacije ustvarja emisijski mehanizem denarnega sistema, ki sploh nima kritja v ustvarjeni vrednosti.

Razpolaganje, gospodarjenje in poslovanje z družbenim kapitalom je ključni družbeno gospodarski dejavnik materialno ekonomske in družbeno ekonomske integritete vsakega lastninskega odnosa. Torej tudi socialističnih samoupravnih družbeno lastninskih dohodkovnih odnosov. V njih naj bi bil družbeni kapital kot opredmeteno minulo delo delavcev ponovno integriran z delavci in njihovim živim delom. Z njim naj bi družbeno neodtujljivo razpolagali, gospodarili in poslovali neposredni proizvajalci in ustvarjalci v korist svojega, skupnega in celotnega združenega dela in celotne družbe.

Poglavitna družbenoekonomska stebra dohodkovnih odnosov sta: neodtujljivost sredstev družbene reprodukcije – v vseh njihovih pojavnih oblikah in v vseh tokovih družbene reprodukcije od delavcev v temeljni organizaciji, ki so jih prigospodarili. To se nanaša na družbena sredstva v domačem denarju kot v devizah. Pridobivanje dohodka in prisvajanje

osebnega dohodka pa^a je odvisno od rezultatov gospodarjenja s sredstvi družbene reprodukcije, seveda na podlagi prispevka pri gospodarjenju in na tej podlagi povečanega dohodka.

Integriteta družbenega dohodka

Materialnoekonomska in družbenoekonomska integriteta družbenega dohodka, ki ga pridobivajo delavci v temeljni organizaciji z blagovno realizacijo proizvodov in storitev svojega in skupnega združenega dela na trgu, v tem okviru pa še z neposredno blagovno menjavo in s svobodno menjavo dela ter z gospodarjenjem z družbenim kapitalom v vseh odnosih v družbeni reprodukciji in družbi, je seveda temeljni in pglavitni pogoj za to, da lahko dohodek opravlja tako svoje materialnoekonomske kot svoje družbenoekonomske funkcije, ki jih ima v razmerah tržnoblagovne proizvodnje in socialističnih samoupravnih družbenolastninskih odnosov.

Če družbeno-gospodarska praksa pod kakršnimkoli vplivom ali pritiskom še dopušča ali celo omogoča, da se družbeni kapital odtuja od delavcev, ne more družbeni dohodek ekonomsko dobro opravljati ne svojih materialnoekonomskih ne svojih družbenoekonomskih funkcij. Družbeni dohodek temeljne organizacije ne more dobro opravljati svojih funkcij, če se družbeni kapital odvzema iz razpolagalne moči neposrednih proizvajalcev in ustvarjalcev, in če se njim s tem jemlje njihov upravljalški in gospodarsko-poslovni vpliv in njihov neposredni samoupravni nadzor. To je, če gospodarjenje z njim (v imenu delavcev oziroma namesto njih) preide pod prevladujoč vpliv upravljalcev, ki niso neposredno udeleženi ne v procesu ustvarjanja nove vrednosti ne v procesu oplojevanja angažiranega družbenega kapitala v procesih dela in ne nosijo neposrednih materialno-poslovnih in družbenoekonomskih posledic upravljanja z njim.

Kršitve delavčevih pravic pri razpolaganju, gospodarjenju in poslovanju s sredstvi družbene reprodukcije so trenutno v naši družbeno gospodarski praksi še vedno pogost pojav in praksa. Pri tem gre za dve obliki kršitev.

Ena so kršitve pravic delavcev v temeljni organizaciji združenega dela pri uporabi, razpolaganju, upravljanju in samoupravnem nadzoru nad izvajanjem sprejetih odločitev. Kršitve te vrste povzročajo strokovni, poslovni, upravno-administrativni in drugi družbeni dejavniki v organizacijah in skupnostih združenega dela in v družbenopolitičnih skupnostih, ki pri upravljanju in gospodarjenju s sredstvi za razširjeno reprodukcijo nimajo in ne morejo imeti izvirnih pristojnosti. Delavčeve samoupravne pravice kršijo zlasti na dva načina. Enkrat tako, da o sredstvih enostavno odločajo sami, brez in mimo pristojnih delavcev v temeljnih organizacijah. Drugič tako, da vsilijo delavcem razne načine odločanja, ki so družbenopravno razglašeni za nedopustne. Gre za načine, s katerimi zožujejo

samoupravno odločanje delavcev na golo dajanje formalnega pristanka k predloženim odločitvam, pri katerih snovanju delavci niso sodelovali in niso imeli dejanske možnosti, da bi jih gospodarsko in družbeno vsestransko preučili in se o njih odločili na podlagi ustreznih gospodarskih in družbenih analiz.

Druga so kršitve delavčevih samoupravnih pravic, ki zadevajo pridobivanje dohodka temeljne organizacije in prisvajanje delavčevega osebnega dohodka na podlagi prispevka pri gospodarjenju s sredstvi za razširjeno reprodukcijo. Neredko prihaja do teh kršitev tudi zaradi uporabe takšnih ekonomskih mehanizmov in instrumentov v denarnem, kreditnem itd. sistemu, ki ne ustrezajo dohodkovnim odnosom pri gospodarjenju s sredstvi družbene reprodukcije, kot so ti opredeljeni z delavčevo pravico dela s sredstvi družbene reprodukcije v družbeni lasti.

Omenjene kršitve delavčevih samoupravnih pravic pri gospodarjenju s sredstvi ustvarjajo v odnosih pri gospodarjenju dvakrat škodljive razmere. Enkrat zato, ker objektivno zožujejo in zapirajo gospodarski manevrski prostor, na katerem naj bi se delavci v družbenogospodarski praksi konstituirali kot integralni gospodarji in upravljalci s sredstvi v lastnih temeljnih in delovnih organizacijah in v vseh odnosih v družbeni reprodukciji in družbi. Drugič zato, ker ohranjajo pri gospodarjenju z glavmino sredstev za razširjeno reprodukcijo odnose, ki upravljanje in gospodarjenje z njimi vse bolj navezuje na strokovno-poslovni in upravno-administrativni aparat v združenem delu in v družbenopolitičnih skupnostih. Tako dajejo monopolističnim težnjam, ki se objektivno še porajajo v njem, zaslombo in trdno oporo pri uveljavljanju njihovega prevladujočega vpliva na celotno gospodarjenje s sredstvi družbene reprodukcije.

Z rušenjem materialno-ekonomske in družbenoekonomske integritete dohodka je moteno njegovo materialno ekonomsko regulativno delovanje. To je delovanje, s katerim objektivne ekonomske zakonitosti družbene proizvodnje in družbene reprodukcije in tržne blagovne menjave pritiskajo na celotno delovno, proizvodno, poslovno itd. ravnanje, gospodarjenje in poslovanje z družbenim kapitalom.

Moteno je tudi njegovo družbenoekonomsko regulativno delovanje. To je tisto, ki družbene nosilce združenega dela objektivno ekonomsko prisiljuje, da delitev po delu uporabljajo kot dejavnik povečavanja skupnega obsega proizvedenih blagovnih dobrin in skupnega obsega v njih opredmetenega družbeno potrebnega dela in stalnega povečavanja družbenega dohodka na tej podlagi, torej v funkcijo dela, gospodarjenja in poslovanja, ki si prizadeva za stalno povečevanje lastne storilnosti dela, lastne in skupne produktivnosti dela, povečevanje gospodarsko poslovnih učinkov pri razpolaganju in gospodarjenju s sredstvi družbene reprodukcije v proizvodni, blagovni, denarni obliki oziroma v obliki uporabnih dosežkov ustvarjalnosti. S tem je seveda moten tudi usmerjevalni ekonomski pritisk dohodka na ravnanje družbenih subjektov združenega dela pri razporejanju prigospodarjenega dohodka po namenu porabe, tako

proizvodne kot končne, in pri usmerjanju družbenega kapitala v delovne, proizvodne in poslovne procese.

Prvotni in poglavitni vir tako gospodarske kot družbene nestabilnosti je torej družbeno gospodarska praksa, ki še dopušča družbeno odtujevanje družbenega kapitala od delavcev in ne preprečuje razpolaganja, gospodarjenja in poslovanja z njim namesto ali v imenu neposrednih proizvajalcev in ustvarjalcev.

Družbeno-gospodarska praksa iz obdobja nekaj let nazaj jasno razkriva, da se socialistično samoupravljanje v takih razmerah, kljub najboljši volji in pripravljenosti neposrednih proizvajalcev in ustvarjalcev, ne more razviti, v prodornega dejavnika produktivnega in poslovno učinkovitega dejavnika proizvodnje, poslovanja in gospodarjenja.

V takih razmerah se neizogibno začnejo močno razraščati gospodarski voluntarizem in najrazličnejše oblike gospodarskih pritiskov in izsiljevanja. Vse to potiska gospodarjenje v gospodarski avtarkizem. Ta pa neprestano poraja in reproducira pritiske, ki terjajo administrativno urejevanje odnosov v tržnoblagovni menjavi in vedno več odnosov v tekočem poslovanju in v reprodukciji. Popuščanje pred temi pritiski objektivno slabi in celo povsem preprečuje neposreden ekonomski pritisk objektivnih ekonomskih zakonitosti na tržne blagovne proizvajalce, na njihovo delovno, proizvodno, poslovno ravnanje in obnašanje in na gospodarjenje z družbenim kapitalom. Vrh tega pa ublažuje in slabi ekonomski pritisk na nadaljnji razvoj in uveljavljanje mehanizma delitve po delu. Predvsem zožuje materialnoekonomski manevrski prostor za razširitev izhodišč delitve po delu, ki naj bi poleg osnov in meril za merjenje konkretnega delovnega prispevka delavcev v neposredni proizvodnji ali drugem družbeno potrebnem delu vključevala še osnove in merila za merjenje in ocenjevanje delovnega prispevka neposrednih proizvajalcev in ustvarjalcev k proizvodno-poslovnim uspehom, ki so doseženi pri razpolaganju in ustvarjalnem gospodarjenju s sredstvi družbene reprodukcije, in prispevka ustvarjalnosti pri poslovanju.

Ključnega, neposrednega in strateškega pomena za uspešno sprotno premagovanje sedanjih gospodarskih težav in za uspešen prehod iz njih v proizvodno in poslovno stabilno gospodarjenje je zagotovitev materialnoekonomske in družbenoekonomske integritete družbenega dohodka temeljne organizacije združenega dela. Le-ta je prvi pogoj za integriteto socialističnih samoupravnih družbenolastninskih odnosov in za njihovo produktivno in poslovno učinkovito delovanje. Samo na tej podlagi lahko delavci celostno uresničujejo svojo pravico dela z družbenimi sredstvi v vseh odnosih v družbeni proizvodnji, reprodukciji in družbi.

To je tudi temeljni pogoj, za to, da se delavci sproti, to je pri premagovanju sprotnih gospodarskih težav znotraj družbene proizvodnje in poslovanja ter gospodarjenja usposabljaajo za uspešnejše in učinkovitejše gospodarjenje in poslovanje v danih razmerah. Predvsem pa, da se sproti uspešno uprejo vsem pritiskom, ki spodkopujejo materialno eko-

nomsko ali družbeno ekonomsko integriteto družbenega dohodka, da v svoji tekoči proizvodnji, poslovanju in gospodarjenju pravočasno in učinkovito reagirajo na ekonomska opozorila vplivov in pritiskov ekonomskih zakonitosti, da sproti odpravljajo strukturna nesorazmerja in neskladja v družbeni proizvodnji, ki so v razmerah, ko objektivno še ni možno preseči neenakomernega razvoja proizvodjalnih sil, neizogibni spremljevalec tekočega poslovanja in gospodarskega razvoja. Da se pri premagovanju tekočih gospodarskih težav ne zatekajo k zaletavim gospodarsko poslovnim potezani, ki so praviloma kratkega daha in dajo navadno skromne rezultate, ampak da se odločajo za zahtevnejše, bolj preudarne in celovitejše gospodarske poteze, ki vnašajo v gospodarjenje in poslovanje trdne, trajnejše družbeno gospodarske osnove.

Protiinflacijski program

I. Uvod

Obravnava se nanaša na tisti tekst protiinflacijskega programa, ki je bil junija 1982 objavljen v »Delu«. Najprej smo imeli namreč pred seboj majski tekst protiinflacijskega programa, ki je obsegal okoli 100 strani. Program, ki je bil junija objavljen v »Delu«, je predvsem občutno skrajšano besedilo; poleg tega sodim, da je bolj urejeno in v več točkah tudi občutno boljše.

Kot primer bi navedla naslednje: v majskem (dolgem) tekstu so bili izrecno navedeni štirje glavni inflacijski viri – na prvem in posebno poudarjenem mestu naše prevelike investicije; poleg tega prehitra rast splošne in skupne porabe; nadalje osebna poraba in končno monetarna politika. Pri tem sta bili zadnji dve, to je osebna poraba in monetarna politika, izrecno označeni kot pretežno *pasivna* vira inflacije, ki naj bi inflaciji predvsem sledila in morala slediti, ne da bi jo aktivno poganjala. To je s strokovnega vidika, vsaj po moji sodbi, zelo presenetljivo stališče. Mnogi jugoslovanski ekonomisti smo namreč v preteklih letih ostro in kritično presojali naše nepokrite emisije denarja, ki so velik in izdaten tvorec inflacijskih procesov. Nekateri člani delovne skupine, ki je izdelovala protiinflacijski program, so imeli še lani odločna mnenja v navedenem smislu. Naš monetarni vir inflacije je dobro znan tudi delegatom v zvezni skupščini, ki so se posebno v zadnjih dveh letih borili proti veliki nepokruti emisiji denarja (to je gotovine in kreditov).

V junijskem protiinflacijskem besedilu pa se monetarno politiko obravnava bistveno ostreje, namreč kot aktiven vir naše inflacije v preteklih letih. Takšno stališče podpiram kot strokovno utemeljeno. Tudi naši empirični podatki kažejo, kako občutno je emisija denarja že za naprej, ne šele dodatno prekoračevala rast družbenega proizvoda oziroma rast ustvarjenega dohodka. – Podobno bi lahko presojali rast osebne porabe. Sodim, da tako kot vse druge vrste porabe tudi osebna poraba postane aktiven in oster inflacijski tvorec, če v svoji rasti prekoračuje v okviru temeljne delitve družbenega dohodka planirane oziroma dogovorjene meje.

S kratkim pregledom bom najprej zajela vsebino junijskega protiinflacijskega programa. Nato bi podala nekaj sodb, pogledov, in vsekakor tudi vprašanj za obravnavo. Precej bistvenih vprašanj se mi zdi takšnih, da potrebujejo večstransko obravnavo, torej ne samo z ekonomskega vidika.

II. Pregled vsebine programa

Protiinflacijski program najprej izrecno izhaja iz tistih naših temeljnih družbenih in ekonomskih izhodišč, ki so bila izoblikovana in utemeljena že v »Izhodiščnem dolgoročnem programu gospodarske stabilizacije«. Naša celovita družbenoekonomska stabilizacija zahteva ne samo potrebne *materialno-ekonomske* spremembe, temveč obenem in nedeljivo tudi krepitev odločanja delavcev, uveljavljanje *samoupravljanja delavcev* v združenem delu. Protiinflacijski program torej neposredno izhaja iz takšnih izhodišč, kar je vsekakor normalno in neogibno.

Nato protiinflacijski program opredeli *bistvo* svojega programa, torej tisto, na kar se program v bistveni meri opira. To je gospodarjenje in ravnanje delavcev v združenem delu kot *blagovnih ali tržnih* proizvajalcev. Ekonomska in tržna prisila naj bi torej usmerjali ravnanje delavcev v TOZD v smislu večanja dohodka, zmanjševanja stroškov, večanja delovne storilnosti, varčevanja s sredstvi in uspešnejšega prilagajanja zahtevam domačega in tujega trga.

Nadalje protiinflacijski program preide k predelitvi *ciljev* protiinflacijske politike, *metod* te politike in njenih *konkretnih ukrepov*. Ob koncu program razgrne še socialna vprašanja protiinflacijskega programa in navaja nekaj možnih alternativ za izboljšave na teh področjih.

Glede *ciljev* protiinflacijskega programa je poudarjeno, da je treba korenito spremeniti dosedanje družbenoekonomske trende: to je predvsem ekstenziven in avtarkičen razvoj države, prehitro naraščanje investicij in porabe ter tudi emisije denarja. Pri tem program navaja, da je takšen dosedANJI razvoj maličil strukturo proizvodnje in razmerja v delitvi dohodka, zmanjševal učinkovitost gospodarjenja ter izvoz.

Da bi korenito spremenili te trende, je treba preiti na *strategijo gospodarskega razvoja*, katere pogoj so:

1. intenzivnejše delovanje ekonomskih zakonitosti,
2. vključevanje jugoslovanskega gospodarstva v mednarodno delitev dela in
3. ustrezna koordinacija gospodarskega delovanja, ki jo je treba zagotavljati s pomočjo samoupravnega planiranja.

Pri vsem tem tekst predlaga, da bi protiinflacijska politika morala biti zahtevna in učinkovita, da bi tako kombinirala metode in ukrepe, da bi preprečila pretirano zaviranje gospodarske rasti (ni pa sprejemljiva negativna stopnja rasti), in še to, da mora biti protiinflacijska politika zasnovana realistično in da med izvajanjem ne sme biti prekinjena.

Kot osrednji cilj in nalogo protiinflacijske politike opredeljuje program naslednje: ustvariti razmere za odpravo *vzrokov in virov* inflacije. Na podlagi tega program določa tudi konkretne cilje pri zniževanju inflacije: od lanskimi (1981) 40% postopno do 10% v letu 1985.

Metode. Da bi dosegli takšne cilje, program predlaga skupno uporabo štirih temeljnih metod:

1. Glavna metoda, od katere je odvisen uspeh protiinflacijskega programa in celotne gospodarske stabilizacije, je *krepitev učinkovitosti gospodarjenja*. Sedanjo slabo učinkovitost pojasnjuje program z zastojem v razvoju samoupravljanja in z zapostavljanjem ekonomskih zakonitosti ter z našim dosedanjim ekstenzivnim in avtarkičnim gospodarskim razvojem.

2. Nujno bo *zmanjšati delež investicij* v družbenem proizvodu in zavreti rast porabe do realnih okvirov. Program predlaga zmanjšanje investicij od sedanjih 35 na okoli 25% družbenega proizvoda. S tem bi zmanjševali povpraševanje, kar naj bi stabiliziralo domači trg, blago pa usmerjalo v izvoz. Tudi restriktivna monetarna politika naj bi zavirala povpraševanje na domačem trgu.

3. Tretja metoda protiinflacijske politike je *zmanjševanje stroškov* reprodukcije v organizacijah združenega dela. Program predlaga zmanjševanje davkov in prispevkov za financiranje splošne in skupne porabe. Splošno in skupno porabo naj bi do leta 1985 zmanjšali od sedanjih 35 na približno 30% družbenega proizvoda.

4. Četrta metoda je v tem, da je neposredno družbeno kontrolo cen, ki pa bi postopno slabila, nujno uporabljati še vse do leta 1985, ko bi dosegli 10-odstotni cilj inflacijske stopnje. Prostor sedanje kontrole cen bo napolnilo delovanje ekonomskih zakonitosti in samoupravno sporazumevanje OZD.

Ukrepi. Protiinflacijski program opredeljuje 10 glavnih ukrepov, ki naj bi jih uveljavili med izvajanjem protiinflacijske politike. Naj jih samo pregledamo:

1. v okviru *monetarne* politike opredeljuje ukrepe za zmanjševanje rasti denarne mase in bančnih posojil;

2. ukrepi za zmanjšanje *splošne in skupne porabe*;

3. v *investicijski* politiki: vnesti uporabo ekonomskih meril pri presoji učinkovitosti, odpraviti inflacijsko financiranje investicij in doseči kar največje samofinanciranje investicij s pomočjo združevanja dela in sredstev; vse to pri zmanjševanju obsega investicij;

4. *politika cen* naj podpira zniževanje inflacijske stopnje;

5. treba bo izvajati politiko *realnega tečaja dinarja*;

6. postopoma oblikovati pozitivne realne obrestne mere (sedaj so vsekakor negativne);

7. družba bo morala nujno poostriti odnos do OZD, ki poslujejo z izgubami;

8. protiinflacijski program terja od vseh OZD, da obvezno pripravijo *programe za povečanje gospodarske učinkovitosti*; tu je spet vprašanje izgub, za katere program predvideva, da se bodo še povečale, in sicer zaradi izvajanja protiinflacijske politike;

9. posebno je pomembno uveljavljanje načela *delitve po delu*;

10. protiinflacijski ukrepi bodo različno prizadevali posamezne dele države, pač glede na njihovo stopnjo gospodarske razvitosti.

III. Nekaj vprašanj

Po takšni shematični sliki protiinflacijskega programa bi postavila nekaj vprašanj in pripomb.

Kot prvo bi poudarila vprašanje *metodologije* pri analizi naše inflacije, kajti s tem je v veliki meri lahko usmerjena tudi metodologija za protiinflacijsko politiko. Inflacija se vsekakor kaže kot *tržni* pojav, kot splošno naraščanje cen. Neposredni razlog za takšno naraščanje cen je dokaj očiten: celotno denarno povpraševanje občutno presega ponudbo, zato se cene zvišujejo. (Gibanje tržne cene je rezultat razmerja med ponudbo in povpraševanjem). Če torej hoče protiinflacijska politika vplivati na gibanje cen *tako* in po ekonomski poti, lahko gre logično takole: zavirati je treba povpraševanje in poleg tega po možnosti čim hitreje povečevati ponudbo. Povpraševanje je mogoče zavirati na primer z restriktivno kreditno-monetarno politiko. Ponudba se na hitro lahko povečuje iz zalog, nadalje z zniževanjem stroškov itn.

Za takšne možne poti sodim, da so lahko upravičene, ker pomenijo pravi in takojšnji korak v smeri ekonomskega vplivanja na razmerje med ponudbo in povpraševanjem. Po tovrstnih poteh večkrat usmerjajo protiinflacijske politike v nekaterih zahodnih državah. Če naš prvi korak sledi takšnim shemam, se mi to samo po sebi ne zdi slabo, temveč pozitivno. Pozitivno zato, ker so pojavne oblike inflacije cen in neposredni razlogi za inflacijo v različnih državah zelo podobni. Na primer čezmerna emisija denarja povsod poganja inflacijo, celo ne glede na družbeni sistem; inflacija je danes svetovni pojav.

Pri tem vendarle sodim, da so *globlji* viri inflacijskih pojavov v posameznih državah zelo različni. Zato menim, da se naš protiinflacijski program ne bi smel zaustaviti pri splošni zahtevi po zmanjšanju povpraševanja oziroma porabe (zmanjšanju investicij, splošne in skupne porabe) in pri splošni zahtevi po povečevanju produktivnosti v gospodarstvu. Stopiti bi moral naprej, v globljo analizo tega, kar je *pri nas* sedaj posebno pereče v ozadju (to je pri virih) povpraševanja in pri virih ponudbe.

Če pogledamo ekonomsko ozadje ponudbe in povpraševanja, potem pri ponudbi upoštevamo, da je njen vir predvsem domači družbeni proizvod; ponudbo lahko dodatno povečuje uvoz, zmanjšuje jo izvoz; nanjo vpliva še gibanje rezerv itn. Na ta način se oblikujejo razpoložljivi *blagovni skladi* za celotno porabo, na primer v enem letu. Tako smo hitro *pri našem*, sedaj posebno perečem problemu v zvezi s ponudbo, in sicer pri izvozu, nujno forsiranem za odplačevanje dolgov in obresti inozemstvu. Prav to nam bo letos (in v prihodnjih letih) močno zmanjševalo razpoložljive blagovne sklade za domačo porabo in ponudbo na domačem trgu.

Protiinflacijski program navaja, da se bo naš družbeni proizvod povečeval okoli 2% letno.¹ Pri tem je treba misliti na to, da bomo morali vsa

¹ Resolucija za leto 1983 predvideva le okoli 1-odstotno rast družbenega proizvoda.

leta do vključno 1985 odplačevati dolgove v nič zmanjšani meri, in da bo to znašalo tudi na primer 4% družbenega proizvoda. (Za leto 1983 se predvideva, da bo to moralo znašati še precej več). Kaj vse to pomeni? To pomeni *materialno* ekonomska dejstva, ki bi jih moral v celoti upoštevati protiinflacijski program; namreč, da bo morala biti naša celotna poraba v teh letih občutno manjša kot bo proizvedeni družbeni proizvod. Zato se mi postavlja vprašanje, ali je res realno mogoče že v naslednjih treh letih zmanjšati našo inflacijo vse do 10%, kar bi pomenilo že kar odpravo inflacije?

Drugo vprašanje, ki se mi kaže, je: kako naj letos in v naslednjih letih razporejamo svoje občutno zožene blagovne sklade? Splošni odgovor bi bil: primanjkljaje naj se porazdeli na vse vrste porabe družbenega proizvoda; na investicijsko, splošno in skupno porabo in tudi na osebno porabo. Protiinflacijski program tu povsem izpušča osebno porabo. Kot ekonomist pa bi se potegovala za to, naj bi v kar najmanjši meri prizadeli investicije. Seveda pri tem mislim na učinkovite investicije v proizvodnjo in znanje. Sodim namreč, da produktivno investiranje sedaj posebno nujno potrebujemo; zato, da bi povečevali proizvodnjo, ki je temeljni vir ponudbe. Še posebej potrebujemo takšno investiranje, ki bi pomagalo povečevati izvoz, odpravljati ozka grla v proizvodnji, in ki bi pomagalo razreševati vprašanja zaposlovanja mladih. Protiinflacijski program pa najbolj poudarjeno postavlja zahtevo po zmanjšanju investicij in se pri tem ne spušča v obravnavo *strukture* investicij. Pri zahtevi po zmanjšanju porabe pa osebne porabe (že zaposlenih) sploh ne obravnava in jo povsem izpušča. Prav v letošnjem letu nam osebna poraba raste hitreje, kot raste ustvarjeni družbeni dohodek in torej prekoračuje planske in dogovorjene okvire.

Tako smo že stopili v obravnavo vprašanj temeljne delitve celotnega družbenega proizvoda. To niso tehnično-ekonomska vprašanja. Tu gre za bistveno družbenoekonomsko problematiko, ki je tudi politično zelo pomembna. Sodim, da tega področja še nismo uspeli zadovoljivo urediti, namreč na samoupradni način, v docela družbenem merilu in v obsegu družbeno-reprodukcijskega procesa *kot celote*. Zdi se mi, da je prav tu »Rhodus« naše dolgoletne inflacije; še več, področje temeljne delitve se mi kaže kot eno od izhodiščnih (in sedaj ključnih) področij tudi za postopno izpeljavo naše celovite družbeno-ekonomske stabilizacije.

Protiinflacijski program ne obravnava celotne temeljne delitve našega družbenega proizvoda niti ne zahteva takšnih analiz in raziskav, ki bi sistematično razgrnile pereče probleme tega področja v okviru družbene reprodukcije *kot celote*.

Če bi po *samoupradni* poti prišli do družbeno dogovorjenih *kriterijev* v temeljni delitvi družbenega proizvoda, bi od tu izhajala obvezna okvirna *merila* za obnašanje nas vseh pri teh delitvah. Samoupravno oblikovana merila naj bi bila obvezna za vse vrste porabe, na vseh ravneh in tudi na vseh mestih (teritorialnih območjih). Gre za to, da ne bi več delovali tako

kot doslej, ko smo drug drugega prehiteli pri povečevanju svoje lastne porabe, in sicer ne glede na neogibne okvire in zahteve *skupnega* procesa družbene reprodukcije. Globalni rezultat vsega tega je bil – skupno in nedvomno spodbujanje inflacije. Sodim, da bi morali na področju temeljne delitve družbenega proizvoda priti do *skupne družbene* samoupravne organiziranosti.

Nadalje se mi zdi pomemben naslednji sklop vprašanj. Protiinflacijski program vidi bistvo *izhoda*, ki je naravnan v stabilizacijo cen, v ponovni uveljavitvi ekonomske in posebno tržne prisile, se pravi v ravnanju delavcev samoupravljalcev oziroma TOZD kot *tržnih* proizvajalcev. Podpiram takšno splošno usmeritev v protiinflacijskem programu. Že vrsto let sem tudi sama med tistimi ekonomisti, ki se zavzemamo za uveljavljanje ekonomskih (in v tem okviru tudi tržnih) zakonitosti v družbeni reprodukciji. Kako si to zamišlja protiinflacijski program? O tem se opredeljuje v treh bistvenih točkah (glej I. in II. poglavje protiinflacijskega programa). Poleg delovanja tržnih vplivov na ravnanje organizacij združenega dela vgrajuje še sistem samoupravnega planiranja. Tržni proizvajalci bodo samoupravno planirali predvsem upošteva je tržne kriterije in dohodkovno učinkovitost. Na ta način protiinflacijski program *de facto* pričakuje, da bodo tržne zakonitosti domala avtomatično in spontano urejale gospodarsko dogajanje v smislu splošne stabilizacije, ker jih bo trg silil v to smer.

Tržne zakonitosti, kot vemo, res dosledno in uspešno spodbujajo tržne proizvajalce k večanju produktivnosti itn. Opozorila pa bi na to, da tržno gospodarstvo vsebuje tudi številna protislovja. Tržni mehanizem ni le blagodejni družbeni mehanizem za urejanje gospodarstva in celotne reprodukcije. To je tudi dvorezni mehanizem. Upoštevati bi morali tudi njegova protislovja, se pravi vse njegove pluse in minuse; šele potem bi ga lahko učinkovito uporabljali. Kljub vsej temeljni gospodarski učinkovitosti trga je tržni mehanizem v tem stoletju že ostro pokazal tudi *meje* svoje učinkovitosti. Tega protiinflacijski program sploh ne omenja, niti ne zahteva analiz in raziskav za ugotavljanje ustreznih rešitev za naše družbeno ravnanje in za oblikovanje našega ekonomskega sistema.

Ponovila bi svojo misel z letošnjega kratkega posveta jugoslovanskih ekonomistov o vprašanjih našega sistema cen. Navzoči ekonomisti smo imeli presenetljivo podobna mnenja glede splošne usmeritve k uveljavljanju tržnih zakonitosti. Pri tem pa sodim, da so se naša ekonomska politika, država in družba doslej mnogo preveč ukvarjale in skušale urejati takšne stvari, ki jih zna trg sam neprimerno boljše. To je predvsem sprotno oblikovanje cen in sprotno ravnanje blagovnih proizvajalcev (naših OZD) kot *tržnih* proizvajalcev. Mnogo premalo pa urejamo tista izhodiščna področja v družbeni reprodukciji, ki pomenijo skupni *reprodukcijski temelj* za ravnanje tržnih proizvajalcev. Na takšnih področjih je trg v tem stoletju že zdavnaj odpovedal kot učinkovit mehanizem. Med taka področja štejem že navedeno temeljno delitev družbenega proizvoda in

druge temelje skupnega *ekonomskega sistema*. Naša skupna družbena naloga bi bila na primer tudi to, da bi plansko, torej že za naprej, bilansirali in usklajali globalne (agregatne) reprodukcijske tokove. Ti tokovi prihajajo na trg kot globalni blagovni skladi in kupni skladi in tam (to je na trgu) odločilno vplivajo na gibanje splošne ravni cen.

Naslednje vprašanje, ki bi ga še navedla ob protiinflacijskem programu, se mi postavlja ob tem, da program nalaga temeljno stabilizacijsko odgovornost gospodarstvu, njegovemu ravnanju in izboljševanju učinkovitosti gospodarstvu, njegovemu ravnanju in izboljševanju učinkovitosti gospodarjenja. Gospodarstvo je res materialni temelj celotne družbene reprodukcije, njegova učinkovitost je odločilna za celoto družbenega reprodukcijskega procesa.

Protiinflacijski program se posebno ostro usmerja proti izgubam v gospodarstvu, ki izredno naraščajo. Nadalje se obrača v smer obveznega povečevanja učinkovitosti gospodarjenja in v možnost, da bi svetovne cene izvajale dovolj močan ekonomski pritisk na naše tržne proizvajalce v gospodarstvu. Tako se glavni del protiinflacijskih pritiskov in restrikcij zgrinja na rame gospodarstva. Ali bo gospodarstvo samo vse to zmoglo? Ali ne bi bilo morda potrebno še kaj več razmišljati o tem, kakšne ekonomske spodbude bi bile potrebne, da bi izdatnejše spodbujale gospodarstvo za boljše gospodarjenje in za povečevanje izvoznih prizadevanj?

Protiinflacijski program šele v sklepnih pripombah pravi, da mora stabilizacijsko ravnanje postati nov način dela in življenja tudi za vso družbeno nadgradnjo. Kot ekonomistka bi podprla to stališče in poudarila: resnično gre za nov način dela in življenja v vsej naši družbeni reprodukciji. A družbena reprodukcija ni le proizvodnja ali samo gospodarstvo; obsega tudi celotno porabo družbenega proizvoda. Na domala vseh področjih porabe se še vedno obnašamo preveč razsipniško, kot da bi bil družbeni dohodek neomejen. A proizvaja ga samo gospodarstvo!

Poglejmo naraščanje izgub v gospodarstvu. Protiinflacijski program navaja, da se bo v prihodnje znašlo v izgubi še več takšnih OZD, ki so zdaj še nad gladino. Če bi uveljavili še merilo cen na svetovnem trgu, bi izgube postale že skoraj pravilo. V čem so viri vse večjih izgub? Najprej v sedanji zelo nizki produktivnosti gospodarstva v primeri z razvitimi deželami. A tega najbrž ni mogoče odpraviti že v treh letih, do 1985. Nadalje, zgrešene investicije doslej niso bile redek pojav. Pri vsem tem letošnje povečanje amortizacij vsekakor bremeni strukturo cene. Izdaten tvorec izgub je tudi administrativna politika cen, ki de facto preliva velike dele družbenega dohodka iz gospodarstva za porabo zunaj gospodarstva. Zato lahko podpremo protiinflacijski program, ko zahteva občutno zmanjšanje prevelike splošne in skupne porabe. A če še osebni dohodki prehitro naraščajo, tudi to izdatno povečuje postavke v strukturi cene. Učinkovitost gospodarjenja zavirajo tudi sedanje težave, ki jih ima gospodarstvo s surovinami, z reprodukcijskimi materiali in energijo. – Lahko rečemo, da tvorci in krivci gospodarskih izgub nikakor niso samo v gospodarstvu,

temveč tudi v delovanju celotne družbe in v naših sedanjih, posebno težavnih ekonomskih razmerah.

Nedavno so bile izdelane analize produktivnosti v Jugoslaviji. Če primerjamo neko domačo konkretno ceno s ceno na svetovnem trgu, vsekakor ugotavljamo svojo zelo nizko produktivnost. A precej več, namreč glede vzrokov za to, nam pokaže primerjava strukture obeh cen. Pokaže se, na primer, da imajo nekatere naše delovne organizacije v gospodarstvu (v primerjavi s produktivnostjo v razvitih državah) že visoko ali vsaj zadovoljivo produktivnost dela, namreč tehnično ali tudi tehnološko produktivnost. Izredno visoki so drugi stroški v naši strukturi cene, to so, na primer, deleži za splošno in skupno porabo v tej strukturi cene. – Tako se postavlja vprašanje, ali samo gospodarstvo sploh zmore tako hitro zmanjševati izgube, kot to predvideva in ostro zahteva protiinflacijski program?

Naloga protiinflacijskega programa resda ni, da bi nam predlagal že vse rešitve za številne probleme. A moral bo bolj analitično razgrinjati vsa temeljna vprašanja in zahtevati takojšnje analize tistih področij, ki so najbolj pereča. Vse to zato, da bi bil ta program čimbolj realen in izvedljiv v realno predvidenih rokih.

Razvoj našega visokošolskega izobraževanja

(nekaterne njegove značilnosti in problemi preosnove vzgojnoizobraževalnih programov)

Preosnova visokošolskega izobraževanja zahteva temeljite posege ne le v programsko strukturo in posamezne programe, temveč tudi širše spremembe na področju visokega šolstva. Zato moramo, če hočemo doseči kakovostno boljše rezultate, temeljito analizirati dosednji razvoj našega visokega šolstva ter zagotoviti izpolnitev ustreznih splošnih in posebnih pogojev, ki naj bi to omogočili. V tem prispevku se bomo omejili predvsem na analizo številčnih kazalcev, ki kažejo tokove v dosedanjem razvoju in omogočajo nekatere temeljne ugotovitve.

ŠTEVILČNI KAZALCI RAZVOJA

Številne kazalce razvoja našega visokošolskega izobraževanja (v SR Sloveniji) smo prevzeli iz statističnih letopisov Slovenije in Jugoslavije za povojno obdobje ter na temelju njih opravili določene izračune. Čeprav ti kazalci kažejo samo kvantitativno stran razvoja, nam omogočajo, da si o njem ustvarimo približno podobo.

Naglo širjenje visokega izobraževanja

V povojnem obdobju, posebej v sedemdesetih letih, se je pri nas začelo naglo širiti visoko izobraževanje. Primerjalne analize kažejo, da so tokovi tega razvoja podobni tokovom v nekaterih drugih razvitih državah, vendar so bili pri nas še bolj izraziti, kar je začelo zavirati in oteževati razvoj našega visokega šolstva. Omenimo samo nekatere poglobitve kazalce.

1. *Zelo se je povečalo število visokošolskih organizacij.* Pred vojno smo imeli 5 visokošolskih organizacij (fakultet in akademij), danes pa jih imamo 26 (Tabela 1). Število visokošolskih organizacij se je povečalo zlasti v šestdesetih letih, ko smo začeli bolj množično ustanavljati višje in visoke šole in odpirati nove fakultete.

Tabela 1: Pregled visokošolskih organizacij v povojnem obdobju, po desetletjih*

Šolsko leto	Skupaj	Višje šole	Visoke šole	Fakultete	Akademije
1939/40	5	—	—	4	1
1949/50	11	2	—	6	3
1959/60	21	9	—	9	3
1969/70	27	12	2	10	3
1979/80	26	9	4	10	3

* Brez teološke fakultete

Potreba po ustanavljanju višjih in visokih šol ter širjenju mreže fakultet se je porodila iz vse večjih potreb gospodarstva in družbenega življenja po novih strokovnih in drugih kadrih. Toda ta razvoj so spremljale tudi druge težnje po širjenju visoke izobrazbe, ki se pojavljajo tudi v drugih razvitih državah in smo jih analizirali že drugje.¹ Ker je širjenje visokega izobraževanja imelo tudi druge korenine, ter so se v njem križale različne težnje, je to posebej v poznejšem obdobju povzročalo neusmerjenost v razvoju in zmanjševalo racionalnost in učinkovitost visokega izobraževanja.

2. *Močno je naraslo število študentov.* Pred vojno, v š. l. 1939/40, smo imeli vsega 1971 študentov, v š. l. 1949/50 5831, v š. l. 1959/60 že 9252, v š. l. 1969/70 – 20.441, v š. l. 1979/80 pa kar 29.825 študentov. To priča o zelo hitrem povečanju (tabela 2).

V obdobju od š. l. 1939/40 do š. l. 1979/80 se je število študentov povečalo za 15-krat. Po šestdesetem letu se je vsakih deset let povečevalo za celo 10 tisoč. Vendar je bilo to naraščanje v Sloveniji nekoliko počasnejše kot v vsej Jugoslaviji (v štiridesetih letih se je povečalo kar za 26-krat), a vseeno je bilo večje kot v nekaterih drugih, gospodarsko bolj razvitih državah.² Zaradi politike omejevanja ter drugih ukrepov, se je število študentov v lanskem šolskem letu nekoliko zmanjšalo – v š. l. 1980/81 na 27.707, vendar je še vedno veliko.

Če te kazalce analiziramo podrobneje, so posebej opazni naslednji tokovi:

a) Zelo se je povečalo število študentov *višjih šol*. Pred vojno tovrstnih šol nismo imeli. Število študentov višjih šol je posebej naraščalo koncem šestdesetih let, tako da je bila v teh šolah v š. l. 1969/70 približno ena tretjina vseh študentov. Pozneje se ta rast umirja oz. sorazmerno upada (na višjih šolah je danes približno ena četrтина študentov). Vendar je to stanje bolj navidezno, ker so v sedemdesetih letih nekatere višje šole prerasle v visoke, z dvostopenjskim študijem. Hkrati so tudi fakultete

¹ O vzrokih »eksplozije« izobraževanja, Teorija in praksa, št. 3. Ljubljana 1981, str. 360–376.

Univerza kot relativno zaokrožena znanstvena in družbena celota.

² Glej Statistične godišnjake Jugoslavije ustreznih let.

Tabela 2: Pregled števila študentov v visokem šolstvu v povojnem obdobju, po desetletjih

Šolsko leto	Skupaj	Višje šole	Visoke šole	Fakultete	Akademije
1939/40	1.971	—	—	1.931	40
— redni	1.971	—	—	1.931	40
— ob delu	—	—	—	—	—
1949/50	5.831	539	—	5.063	229
— redni	4.673	161	—	4.283	229
— ob delu	1.158	378	—	780	—
1959/60	9.252	1.808	—	7.145	299
— redni	7.716	913	—	6.510	293
— ob delu	1.536	895	—	635	6
1969/70	20.441	6.922	2.549	10.643	327
— redni	15.180	3.951	1.032	9.873	324
— ob delu	5.261	2.971	1.517	770	3
1979/80	29.825	7.088	7.589	14.801	347
— redni	20.881	4.086	3.893	12.617	285
— ob delu	8.944	3.002	3.696	2.184	62

začele uvajati dvostopenjski študij, tako da je veliko študentov, ki so se vpisali na visoke šole in fakultete, pozneje končalo le prvo stopnjo. Teh podatkov ni možno izluščiti iz števila študentov, vpisanih v visoke šole in na fakultete. Kažejo se bolj iz števila diplomatov prve in druge stopnje visokih šol in fakultet (tabela 7).

b) Število študentov na visokih šolah kaže koncem šestdesetih let močno ekspanzijo, ki se širi vse do konca sedemdesetih let, potem pa se stabilizira in v š. l. 1980/81 začenja upadati; vendar je to, kot smo že omenili, posledica splošne restrikcije visokošolskega študija.

c) Število študentov na fakultetah in akademijah bolj umirjeno narašča do šestdesetih let, potem pa se tudi precej naglo razvija, čeprav se je njegov delež v skupnem številu študentov sorazmerno zmanjševal. Naglo povečanje števila študentov na fakultetah v sedemdesetih letih je verjetno tudi posledica dejstva, da so študenti tudi na teh institucijah pridobili možnost, da končajo prvo stopnjo. Zato se jih je veliko začelo vpisovati na fakultete, a so pozneje, iz zelo različnih vzrokov, ki so jim preprečili, da bi si pridobili visoko izobrazbo, končali le prvo stopnjo. Odpiranje te možnosti je nedvomno vplivalo na povečanje pritoka študentov na fakultete.

Ko analiziramo skupne podatke, lahko rečemo, da je med šestdesetim in sedemdesetim letom naraščal naval študentov na višješolski študij, po sedemdesetem letu pa se povečuje zanimanje za visokošolski študij.

3. Za vse to obdobje je značilen izrazit razvoj študija ob delu (tabela 2). V š. l. 1949/50 smo imeli nekaj več kot tisoč študentov ob delu, že v

š. l. 1969/70 pa več kot pet tisoč. Močno ekspanzijo je študij ob delu doživiljal po sedemdesetem letu in v obdobju med 1975–1978 doživel višek (tabela 3) – čez deset tisoč. V teh letih je več kot ena tretjina študentov študirala ob delu. Potem število teh študentov začenja opazno upadati, močnejše kot število rednih. Zanimivo je, da upadanje tega študija sovпада z začetkom reforme šolskega sistema oz. s časom, ko smo teoretično ta študij zastavili kot enakovreden rednemu študiju, pri čemer pa nismo razrešili vprašanja, kako ta študij financirati. Financiranje je prepuščeno predvsem delovnim organizacijam, ki so zaradi ekonomskih težav začele krčiti ta študij. Druge analize kažejo, da se enaki tokovi pojavljajo tudi na celotnem področju izobraževanja delavcev v organizacijah združenega dela.

Tabela 3: Pregled števila študentov v visokem šolstvu v obdobju od š. l. 1969/70 do danes

Šolsko leto	Skupaj			Redni			Ob delu		
	Skupaj	Višje šole	Visoke šole	Skupaj	Višje šole	Visoke šole	Skupaj	Višje šole	Visoke šole
1969/70	20.441	6.922	13.519	15.180	3.951	11.229	5.261	2.971	2.290
1974/75	26.757	6.006	20.751	18.379	3.125	15.254	8.378	2.881	5.497
1975/76	28.082	6.755	21.327	19.047	3.364	15.683	9.035	3.391	5.644
1976/77	29.479	7.432	22.047	19.353	3.562	15.791	10.126	3.870	6.256
1977/78	29.941	7.370	22.571	19.830	3.708	16.122	10.111	3.662	6.449
1978/79	29.660	7.446	22.214	20.411	3.780	16.631	9.249	3.666	5.583
1979/80	29.825	7.088	22.737	20.881	4.086	16.795	8.944	3.002	5.942
1980/81	27.707	7.097	20.610	19.268	4.096	15.172	8.439	3.001	5.438

Relativna razširjenost visokega izobraževanja

Poglavitno vprašanje, ki se nam zastavlja pri analizi razvoja dodiplomskega študija, je vsekakor: koliko ta študij ustreza razvoju potreb po visoko izobraženih kadrih pri nas? Toda s tem vprašanjem se tu ne bomo ukvarjali, ker so za to potrebne temeljne analize različnih dejavnikov.³ Omejili se bomo le na primerjanje podatkov o razvoju izobraževanja pri nas, ki nam jih posreduje statistika.

Če število učencev, ki v enem letu končajo srednjo šolo (tabela 4), primerjamo s številom študentov, ki se v tem letu vpišejo v prvi letnik študija (tabele 5 in 6), lahko ugotovimo, da je število študentov veliko. Pri tem opozarjamo, da so podatki v tabeli 4 za vse učence, ki v enem letu redno končajo osnovne in srednje šole, podatki v tabelah 5 in 6 pa so za vse študente, ki so se (redno in ob delu) vpisali v prvi letnik. Podatki za učence osnovnih in srednjih specialističnih šol in za odrasle so v statistiki prikazani neenotno ter jih v tabele nismo vključili.

³ O tem smo na široko razpravljali v knjigi: Planiranje izobraževanja v organizacijah združenega dela. DZS, Ljubljana 1982.

Če primerjamo število vseh študentov (redni in ob delu), vpisanih v prvi letnik, s številom učencev, ki so končali redne srednje šole po posameznih letih, vidimo, da zelo veliko število učencev nadaljuje študij. Tako je, npr. v š. l. 1969/70 redno končalo srednje izobraževanje 15.239 učencev srednjih šol, v prvi letnik študija pa se je v tem letu vpisalo 11.446 študentov, torej 75% učencev, ki so končali redno srednje izobraževanje. Če število vseh študentov, vpisanih v prvi letnik, primerjamo s številom učencev, ki so redno končali osnovno izobraževanje v tem letu (tabela 4), to znaša približno 55% vseh učencev.

Tabela 4: Temeljni kazalci razvoja rednega osnovnega in srednjega izobraževanja v zadnjih desetletjih*

a) Učenci

Šolsko leto	Osnovno izobraževanje	Srednje izobraževanje				Gimnazija
		Skupaj	Poklicna šola	Tehnične in dr. strok. šole	Šole za izobraževanje učnega osebja	
1959/60	228 632	43 634	24 956	8 509	2 685	7 484
1969/70	220 936	61 143	31 854	14 987	886	13 416
1979/80	217 993	88 726	39 198	28 756	2 154	18 618

b) Dokončali šolo

1959/60	10 882	11 021	7 510	1 557	332	1 622
1969/70	20 842	15 239	9 089	3 069	166	2 915
1979/80	26 273	22 157	11 162	5 769	558	4 668

* Podatkov za prejšnje obdobje ne navajamo (do šestdesetega leta), ker so težko primerljivi, zaradi sprememb v osnovnem in srednjem šolstvu (osnovna šola je podaljšana na 8 let, srednje šolstvo pa je doživelo še večje organizacijske spremembe). Podobno je tudi za učence specialnih šol in šol za izobraževanje odraslih.

Podobne rezultate dobimo tudi za š. l. 1979/80. V tem letu se je vpisalo v prvi letnik 15.146 študentov, a redne srednje šole je končalo 22.157 učencev, kar je 68% vseh učencev, ki so končali redno srednjo šolo oziroma približno 58% učencev, ki so končali redno osnovno šolo. Tako velike odstotke dobimo tudi zato, ker smo število vseh študentov (rednih in ob delu) primerjali s številom učencev, ki so končali redno srednjo šolo ter med učence nismo uvrstili tistih, ki so končali specialistične šole in šole za izobraževanje odraslih.

Če pa bi primerjali le podatke o rednih študentih, vpisanih v prvi letnik, z učenci, ki so končali redno srednje šole (tabela 4), bi bili odstotki manjši, vendar še vedno veliki. Toda ta primerjava ne kaže dovolj natančno pravega stanja, ker se v daljšem obdobju te tendence izravnavajo (pri tem pa lahko zanemarimo generacijske razlike). Nasploh bi lahko rekli, da se približno dve tretjini tistih, ki končajo srednje izobraževanje, ali več kot polovica tistih, ki končajo osnovno izobraževanje, vpiše na študij.

Tabela 5: Študenti višjih in visokih šol po letnikih študija v zadnjih desetletjih

Šolsko leto	Vrsta šole	Skupaj	Letnik študija				
			I	II	III	IV	V
1969/70	Višje	6 922	4 902	1 873	147	—	—
	Visoke	2 549	1 266	508	718	57	—
	Fakultete	10 643	5 169	2 253	1 625	1 342	254
	Akademije	327	109	86	69	63	—
	Skupaj	20 441	11 446	4 720	2 559	1 462	254
1979/80	Višje	7 088	4 579	2 298	211	—	—
	Visoke	7 589	3 950	1 477	1 406	756	—
	Fakultete	14 801	6 519	3 170	2 719	2 165	228
	Akademije	347	98	90	73	86	—
	Skupaj	29 825	15 146	7 035	4 409	3 007	228

Tabela 6: Študenti višjih in visokih šol po letnikih študija od š. l. 1969/70–1980/81

Šolsko leto	Skupaj	Letnik študija				
		I	II	III	IV	V
1969/70	20 441	11 446	4 720	2 559	1 462	254
1974/75	26 757	13 958	5 766	3 992	2 617	424
1975/76	28 081	14 441	6 037	4 592	2 514	498
1976/77	29 479	14 485	6 996	4 695	2 951	352
1977/78	29 491	14 704	7 029	4 788	3 048	374
1978/79	29 660	14 638	6 774	4 979	2 894	375
1979/80	29 825	15 146	7 035	4 409	3 007	228
1980/81	27 707	12 633	7 600	4 258	3 005	211

Kot smo že omenili, se zadnji dve leti to razmerje nekoliko spreminja. V. š. l. 1980/81 je bilo v prvi letnik vpisanih 12.633 študentov, a redno srednjo šolo je končalo v š. l. 1979/80 22.157 učencev. Vendar se z načrtom za vpis v š. l. 1982/83 spet predvideva povečanje števila študentov prvega letnika na 13 tisoč (9.000 rednih in 4.000 ob delu). To jasno kaže, kako velik je pritisk na visoko izobraževanje. Pri tem znova poudarjamo, da se na tem mestu ne spuščamo v razpravo, ali je tako veliko število študentov v skladu z našimi potrebami in možnostmi.

Učinkovitost dodiplomskega visokošolskega študija

Da bi ugotovili učinkovitost visokošolskega študija, tokrat analiziramo le najbolj preproste kazalce, podatke o opisu in o tem, koliko študentov je končalo študij. Ne spuščamo se torej v analizo dejanske učinkovitosti, ki se najbolj kaže pri delu, v stroki. Za to nimamo podatkov, ne le v statistiki, temveč tudi v drugih parametrih, ki bi rabili kot temelj za objektivno analizo. Za ugotavljanje take učinkovitosti so potrebne posebne raziskave, poleg tega tudi raziskave, ki so bile do sedaj

opravljene v tujini ali pri nas, ne dajejo dovolj objektivnih podatkov, o čemer smo razpravljali še drugje.

1. Iz podatkov v tabelah 5 in 6 je razvidno, da je *osip* študentov zelo velik, posebej v prvem letniku. Samo približno polovica študentov prvega letnika se vpiše v drugi letnik. To pomeni, da ima prvi letnik študija, med drugim, močno selektivno vlogo. Pri tem se zastavlja tudi vprašanje ustreznosti takšne oblike selekcije in njene racionalnosti.

Zmanjševanje števila študentov v drugem letniku je na višjih in visokih šolah nekoliko večje kot na fakultetah. Vzroki so lahko v zvezi s programi, s pogoji vpisa iz prvega v drugi letnik, kot tudi s kvaliteto študentov, motivacijo idp.

Osip v tretjem in četrtem letniku je, pri študentih visokih šol in fakultet precej manjši, vendar ga je na podlagi podatkov iz tabel težko ugotavljati, ker je znano, da posebej na visokih šolah precej študentov konča najprej prvo stopnjo in se potem morda pozneje vpiše na drugo stopnjo.

2. Učinkovitost študija bolj kažejo podatki o številu diplomantov (tabela z). Če podatke v tabeli 2 primerjamo s podatki v tabeli 7, bi lahko sklepali, da število diplomantov niha, vendar je o tem precej težko sklepati. Pred vojno, v š. l. 1939/40, je na enega diplomanta prišlo približno 8 študentov. Za povojno obdobje dobimo nekoliko popolnejše poglede po posameznih kategorijah študentov.

Tabela 7: Diplomanti v visokem šolstvu, po desetletjih

Leto diplome	Skupaj			Višjih šol	Visokih šol		Fakultet		Akademij	
	Sku-paj	Višja stop.	Visoka stop.		Prva stop.	Druga stop.	Prva stop.	Druga stop.	Prva stop.	Druga stop.
1939/40	244	—	244	—	—	—	—	243	—	1
1949/50	260	36	224	36	—	—	—	186	—	38
1959/60	1319	317	1002	317	—	—	—	962	—	40
1969/70	2663	1593	1070	1128	200	10	265	1009	—	51
1979/80	5967	3512	2455	1756	912	533	835	1868	9	54

Iz podatkov v tabelah 2 in 7 je razvidno, da je v š. l. 1959/60 v višjih šolah prišlo na enega diplomanta 5,7 študentov (podatkov za prejšnja leta ne primerjamo, ker so to bila prva leta v razvijanju višješolskega študija), v š. l. 1969/70 – 6,1, a v š. l. 1979/80 približno 4 študenti.

Učinkovitost študija na višoških šolah, fakultetah in akademijah je težje izračunati, ker veliko študentov, posebej na visokih šolah, konča le prvo stopnjo, nekateri pa, ki končajo prvo stopnjo, nadaljujejo študij takoj na drugi stopnji, tako da se med diplomanti štejejo dvakrat. Če pa s številom študentov primerjamo le diplomante druge stopnje vidimo, da je na enega diplomanta druge stopnje prišlo v š. l. 1959/60 približno 7,4 študentov, v š. l. 1969/70 približno 12,7, v š. l. 1969/70 približno 12,7, v š. l. 1979/80 pa približno 8,8 študentov (vendar je š. l. 1979/80 bilo

izjemno, ker smo v prejšnjem letu imeli približno 10 študentov na enega diplomanta druge stopnje). Lahko bi na splošno rekli, da učinkovitost študija raste na ravni višjih šol, medtem ko na ravni druge stopnje upada. Pri tem moramo tudi upoštevati, da je zviševanje učinkovitosti študija po letu 1970 bolj rezultat zniževanja kriterija ter znanih ukrepov, ki so bolj usmerjali v sprotni študij, kot pa posledica večje kakovosti znanja študentov.

Diplomanti podiplomskega študija in doktorji znanosti

Naraščanje števila diplomantov druge stopnje je spremljalo naraščanje števila diplomantov podiplomskega študija in novih doktorjev znanosti, čeprav ta razvoj ni bil sorazmeren (tabela 8).

Tabela 8: Diplomanti druge stopnje, diplomanti podiplomskega študija ter doktorji znanosti po š. l. 1961/62

Leto diplome	Diplomanti druge stopnje	Diplomanti podiplomskega študija	Doktorji znanosti
Od l. 1945 – š. l. 1963/64			272
Od š. l. 1961/62 – š. l. 1963/64		32	
1964/65	1156	39	151
1965/66	1145	41	28
1966/67	1085	37	20
1967/68	1012	47	15
1968/69	1009	40	39
1969/70	1070	65	27
1970/71	1095	47	58
1971/72	1235	91	54
1972/73	1549	103	74
1973/74	1615	114	105
1974/75	1792	165	79
1975/76	1911	187	67
1976/77	2195	172	94
1977/78	2315	174	80
1978/79	2620	169	73
1979/80	2455	176	65
SKUPAJ	25259	1699	1301

Od š. l. 1961/62, ko je bil uveden podiplomski študij, do š. l. 1979/80 je diplomiralo 1.699 diplomatov podiplomskega študija. V povojnem obdobju (do š. l. 1979/80) je doktoriral 1.301 kandidat.

Iz razpredelnice je razvidno, da se je podiplomski, posebej pa doktorski študij, razvijal precej neenakomerno. V zadnjih letih je opaziti stagnacijo in upadanje števila diplomantov podiplomskega študija in števila novih doktorjev znanosti.

Iz tabele je razvidno, da smo imeli v povojnem obdobju 1.301 novega doktorja znanosti in vsega 1.699 diplomantov podiplomskega študija. Na enega novega doktorja znanosti – od leta 1962, ko je bil uveden podiplomski študij – še vedno ne prideta niti dva diplomanta podiplomskega študija. Ker je diploma podiplomskega študija pogoj za doktorat, je podiplomski študij predvsem izhodišče za doktorski študij, ne pa potreba gospodarstva in družbenega razvoja po tovrstnih kadrih.

Če pogledamo celotno obdobje od uvajanja podiplomskega študija, vidimo, da je na enega diplomanta prišlo približno 15 diplomantov druge stopnje. V zadnjih letih se to razmerje nekoliko izboljšuje, vendar ne bistveno. Razmerje med diplomanti druge stopnje in doktorji znanosti se poslabšuje. V povprečju je v tem obdobju na enega novega doktorja znanosti bilo približno 17 diplomantov druge stopnje, v zadnjih letih pa je to število precej večje. Tako je v š. l. 1979/80 bilo na enega diplomanta podiplomskega študija 14 diplomantov druge stopnje in na enega novega doktorja znanosti približno 38 diplomantov druge stopnje.

Neusmerjenost podiplomskega in doktorskega študija je razvidna iz podatkov v tabeli 9. Na področju podiplomskega in doktorskega študija se kažejo težnje, podobne tistim v dodiplomskem študiju. Največ diplomantov je iz družboslovja, zelo malo pa jih je iz biotehničnih in drugih tehničnih in naravoslovnih ved.

Tabela 9: Diplomanti podiplomskega študija in doktorji znanosti po globalnih strokovnih področjih v povojnem obdobju

Strokovno področje – znanstvene vede	Diplomanti podi- plomskega študija	Doktorji znanosti
Naravoslovno matema- tične vede	293	368
Tehnične vede	535	240
Medicinske vede	125	247
Biotehnične vede	102	72
Družbene vede	644	374
SKUPAJ	1699	1301

Majhno število diplomantov podiplomskega študija in novih doktorjev znanosti opozarja, da sta ti dve vrsti študija zanemarjeni ter da ne ustrezata zahtevam sodobnega razvoja znanosti in potrebam družbe po tovrstnih kadrih. Razmere, v katerih študirajo kandidati, so vse manj ugodne. Predvsem je to študij ob delu, kandidati pa morajo pogosto sami prispevati stroške študija. Obremenjenost učiteljskega kadra na fakultetah in visokih šolah je tolikšna, da študenti dobivajo v času študija sorazmerno malo pomoči. Glede na to, da sta podiplomski in doktorski študij v zadnjem času vedno bolj pomembna za ekonomski in družbeni razvoj, se zastavlja vprašanje, kako spremeniti odnos do tega študija ter zagotoviti izpolnitev pogojev za njun načrtni razvoj.

Na učinkovitost študija nedvomno negativno vpliva velika obremenjenost učiteljev in sodelavcev v visokošolskih organizacijah. Vse večja zahtevnost študija, povečanje števila študentov, posebej števila študentov ob delu, vse večje zahteve, ki jih prinaša razvoj znanosti in potrebe po posodabljanju študija idr., povečujejo obremenjenost učiteljev v visokošolskem študiju. Tokrat bomo analizirali samo razmerje med številom študentov dodiplomskega študija in številom učiteljev in sodelavcev.

Če število študentov (tabela 2) primerjamo s številom učiteljev (tabela 10), vidimo, da smo v Sloveniji imeli pred vojno na 1.971 študentov na fakultetah in akademijah 228 učiteljev in 26 sodelavcev – skupaj 254 učiteljev in sodelavcev. Na enega učitelja je bilo 8,6 študentov, skupaj na enega učitelja in sodelavca pa v povprečju 7,7 študentov. V tem času nismo imeli študija ob delu, kar je seveda olajševalo izvajanje študija. Prav tako nismo imeli podiplomskega študija pa tudi doktorski študij je imel druge značilnosti.

V povojnem obdobju se je stanje nenehno poslabševalo. Na enega učitelja je prišlo vse več študentov, tako da je v š. l. 1979/80 na enega učitelja v visokem šolstvu bilo 17,4 študentov. Kako veliko je to število, lahko sklepamo po tem, če to primerjamo s številom učencev na enega učitelja v osnovnem in srednjem šolstvu. V prvem primeru je v letu, ki ga opazujemo (š. l. 1979/80), v osnovnem šolstvu bilo 18,7 učencev na enega učitelja, v srednjem šolstvu pa 10,5 učencev. Skratka, na enega učitelja v visokem šolstvu pride toliko študentov, koliko pride na enega učitelja v osnovnem šolstvu učencev, ali pa skoraj dvakrat več, kot pride na enega učitelja učencev v srednjem izobraževanju. To pa je težko razumeti, če vemo, da naloge učitelja v visokem šolstvu niso omejene na poučevanje, da je njihova enakovredna naloga znanstveno-raziskovalno delo.

Res je, da je to razmerje nekoliko bolj ugodno, če k učiteljskemu kadru v visokem šolstvu prištejemo tudi sodelavce, vendar pa je znano, da delo sodelavcev ne zamenja dela učiteljev, ker je delo sodelavcev usmerjeno v druge naloge. Pa tudi v tem primeru na enega učitelja ali sodelavca pride več študentov, kolikor pride na enega učitelja učencev v srednjem izobraževanju.

Če primerjamo samo število rednih študentov na enega učitelja, bi lahko sklepali, da je razmerje bolj ugodno, kot to kažejo prejšnje primerjave. V tem primeru bi se v povojnem obdobju delo učiteljev v visokem izobraževanju samo nekoliko poslabšalo. Vendar vemo, da takšna primerjava ni ustrezna, ker študenti ob delu bolj bremenijo učitelja, kot pa samo povečanje števila rednih študentov. Če se študij ob delu ustrezno organizira (če so predavanja in vse drugo delo organizirani posebej), se pojavljata dve vrsti organizacije pouka, pri čemer je organizacija pouka za študente ob delu didaktično bolj zahtevna in bolj angažira učitelja (pri

Tabela 10: Učitelji in sodelavci v visokošolskih organizacijah v povojnem obdobju po desetletjih

Šolsko leto	Skupaj			Višje šole			Visoke šole			Fakultete			Akademije		
	Skupaj	Učitelji	Sodelavci	Skupaj	Učitelji	Sodelavci	Skupaj	Učitelji	Sodelavci	Skupaj	Učitelji	Sodelavci	Skupaj	Učitelji	Sodelavci
1939/40	254,0	228,0	26,0	–	–	–	–	–	–	233,0	207,0	26,0	21,0	21,0	–
*	7,7	8,6	75,8	–	–	–	–	–	–	9,1	10,3	81,7	1,9	1,9	–
**	7,7	8,6	75,8	–	–	–	–	–	–	9,1	10,3	81,7	1,9	1,9	–
1949/50	547,0	435,0	112,0	49,0	43,0	6,0	–	–	–	427,0	321,0	106,0	71,0	71,0	–
*	10,8	16,6	53,0	11,0	12,5	89,8	–	–	–	12,1	16,1	48,7	3,2	3,2	–
**	8,7	11,0	42,6	3,3	3,7	26,8	–	–	–	10,3	13,7	41,4	3,2	3,2	–
1959/60	1017,0	632,0	385,0	220,0	197,0	23,0	–	–	–	721,0	366,0	355,0	76,0	69,0	7,0
*	9,1	14,6	24,0	8,2	9,2	78,6	–	–	–	9,9	19,5	20,1	3,9	4,3	42,7
**	7,6	12,2	20,0	4,2	4,8	39,7	–	–	–	9,1	17,8	18,3	3,9	4,3	41,9
1969/70	2019,0	1317,0	702,0	680,0	536,0	144,0	101,0	52,0	49,0	1141,0	643,0	498,0	97,0	86,0	11,0
*	7,8	15,6	29,1	10,2	12,9	48,1	25,2	47,1	52,0	9,3	11,7	21,4	3,4	3,8	29,7
**	7,5	11,6	21,6	5,8	7,4	27,4	10,2	19,9	21,1	8,7	15,4	19,8	3,3	3,8	29,4
1979/80	2606,0	1713,0	893,0	492,0	439,0	53,0	379,0	295,0	84,0	1616,0	908,0	708,0	119,0	71,0	48,0
*	11,5	17,4	33,4	14,4	16,2	133,7	20,0	25,7	90,3	9,2	16,3	20,9	2,9	4,9	7,2
**	8,0	12,2	23,4	8,3	9,3	77,1	10,3	13,2	46,4	7,8	13,9	17,8	2,4	4,0	5,9

* Število vseh študentov na enega učitelja oz. sodelavca

** Število rednih študentov na enega učitelja oz. sodelavca

posebnem oblikovanju programov, pri pripravi posebnih didaktičnih snovi itd.).

Najbolj so obremenjeni učitelji visokih šol. Na enega učitelja pride 25,7 študentov (v š.l. 1979/80). V teh šolah je tudi malo sodelavcev in četudi upoštevamo učitelje in sodelavce skupaj, na enega učitelja ali sodelavca pride v povprečju približno 20 študentov. Razmerje bi bilo nekoliko bolj ugodno, če bi primerjali samo učitelje in sodelavce in redne študente, vendar je to za te šole toliko manj upravičeno, ker približno polovica njihovih študentov študira ob delu ter za te študente posebej organizirajo študij tudi po središčih v Sloveniji.

Številčno je najbolj ugodno razmerje med učitelji in študenti višjih šol, vendar je tudi v teh šolah precej slabše kot razmerje med učitelji in učenci v srednji šoli. Tudi na fakultetah je razmerje zelo neugodno – na enega učitelja pride povprečno 16,3 študentov. Poslabšalo se je tudi razmerje med učitelji in študenti na akademijah, tako da so tudi ti učitelji vse bolj obremenjeni z delom s študenti.

RAZMIŠLJANJE OB REFORMI VZGOJNOIZOBRAŽEVALNIH PROGRAMOV

Znane so potrebe po reformi vzgojnoizobraževalnih programov visokega izobraževanja. Izvirajo iz splošnih potreb, ki pogojujejo tudi naša celotna reformna prizadevanja: iz potrebe po čim tesnejšem povezovanju in usklajevanju izobraževanja s celotnim ekonomskim in družbenim razvojem; iz potrebe po samoupravnem konstituiranju izobraževanja; iz potrebe po demokratizaciji in dostopnosti izobraževanja vsem in hkrati zaviranju neusklajenih teženj v tem razvoju; iz potrebe po dvigu kakovosti izobraževanja ter iz drugih potreb po posodabljanju izobraževanja.

Močan dejavnik preosnove vzgojno-izobraževalnih programov, posebej visokega šolstva, je hiter razvoj sodobne znanosti, tehnike in tehnologije ter potreba, da s tem razvojem uskladimo razvoj visokega izobraževanja, ki naj bi vključilo ne le dosežke sodobne znanosti, temveč tudi študente dodiplomskega in podiplomskega študija usposabljal za znanstveno-raziskovalno delo in ustvarjanje znanja.

Čeprav so te zahteve upravičene in nujne, njihovo uresničevanje povzroča obilico težkih in zapletenih problemov, ki jih ne moremo odpraviti samo z reformo vzgojno-izobraževalnih programov. Z eksplozivnim razvijanjem našega visokega izobraževanja se ni večalo samo število študentov in visokošolskih organizacij in učiteljski in drugi kader ni postajal zgolj vedno bolj obremenjen, temveč so se poslabšale tudi materialne razmere ter zmanjšale možnosti za znanstveno-raziskovalno delo učiteljev in študentov. Zato z reformo vzgojno-izobraževalnih programov lahko odpravimo samo del teh problemov. Njen uspeh pa je odvisen predvsem od tega, kako bomo razrešili tudi druge probleme, ki

vplivajo na uresničevanje teh programov. Programe si namreč lahko zastavimo tako ali drugače, v njih lahko ustrezno izrazimo vse te potrebe, ampak to, kako se bodo uresničevali, je odvisno od dejavnikov, ki vplivajo na njihovo uresničitev. Nerealno zastavljeni programi lahko še zlasti povzročijo še težje probleme in zmanjšajo prejšnjo učinkovitost študija.

Med temeljne probleme vsekakor sodijo naslednji:

1. Preosnove vzgojno-izobraževalnih programov ne moremo opraviti ločeno od preosnove znanstveno-raziskovalnega dela in ustvarjanja večjih možnosti za njegov razvoj. V zgodovinskem razvoju je imela univerza vedno dve bistveni funkciji: bila je kulturno in znanstveno središče ustvarjanja in razvijanja novega znanja ter na tej podlagi oblikovanja kadrov najvišje znanstvene in kulturne ravni, pomembnih za opravljanje najpomembnejših družbenih funkcij. Toda čeprav je prejšnji monopol na področju kulture in znanosti izgubila, je še vedno med pglavitnimi, za nekatera področja znanosti in kulture pa temeljno središče njihovega razvoja. Zato lahko opravlja svojo izobraževalno vlogo le, če ima razvito znanstveno-raziskovalno delo, ki je temelj te funkcije, kajti v nasprotnem primeru izgublja svojo vlogo tudi pri usposabljanju najvišjih strokovnih kadrov. Prizadevanje, ki se kaže v našem povojnem razvoju, namreč, da naj bi se univerza preoblikovala le v visoko množično šolo in se po funkciji izenačila z drugimi, se je pokazalo ne le kot neustrezno, temveč tudi škodljivo za obe njeni funkciji, pa tudi za družbo v celoti. Zato tudi naše sedanje prizadevanje za reformo vzgojno-izobraževalnih programov v visokem šolstvu ne more biti usmerjeno samo v izobraževanje (kajti s tem ne bi zanemarili samo znanstveno in kulturno vlogo visokega šolstva, temveč zmanjšali tudi njegovo izobraževalno vlogo).

2. Razvijanje znanstvene in izobraževalne funkcije visokega šolstva je odvisno od širših družbenih prizadevanj in vključenosti visokega šolstva v širši družbeni razvoj. Medtem ko je vpliv družbe na razširjenost visokega izobraževanja takorekoč neposreden ter lahko prenese tudi nekatera nihanja, pa razvoj znanstveno-kulturne funkcije visokega šolstva zahteva večjo kontinuiteto. Ta razvoj ni odvisen le od materialnih in drugih pogojev za delo – čeprav so ti zelo pomembni –, ampak predvsem od kakovosti znanstvenih in kulturnih kadrov, ki delajo v visokem šolstvu, od njihovega planskega in dolgoročnega razvoja ter njihovih ustvarjalnih sposobnosti. Sodobna metodologija planiranja na tehnično-tehnoloških področjih lahko prispeva tudi k planiranju rezultatov znanstvenega dela, čeprav na vseh področjih ni trdnih korelativnih zvez med vloženimi sredstvi, množičnostjo kadrov in rezultati, posebej ne na področju ustvarjanja temeljnih znanstvenih in kulturnih dosežkov in odkritij. Zato so nujna sistematična in kontinuirana prizadevanja, stalna skrb in dolgoročna kadrovska politika. Zato tudi danes družba lahko določi visokemu šolstvu število in vrsto kadrov, ki jih potrebuje, ter temeljne vsebine njihovega izobraževanja, vendar mora skrbeti, da s tem in z ustvarjanjem drugih možnosti prispeva k razvoju znanstvene in kulturne ustvarjalnosti v

visokem šolstvu, kajti v nasprotnem primeru lahko zavre znanstveni in kulturni razvoj in povzroči upadanje te ravni.

3. Potrebe po hitrejšem ekonomskem in drugem družbenem razvoju danes terjajo od visokošolskih organizacij, da te svoj znanstvenokulturni razvoj usklajujejo s potrebami združenega dela (neposredno ali v in po samoupravnih interesnih skupnostih), in sicer posebej na področju »uporabnih« znanosti, da bi te tako čimbolj prispevale k našemu ekonomskemu, tehničnemu in celotnemu družbenemu razvoju in s tem tudi k razvoju visokega šolstva. Vendar bi usmeritev samo k razvoju »uporabnih« znanosti škodovala perspektivnemu znanstvenemu in kulturnemu razvoju, zlasti če bi visokošolske organizacije prevzemale naloge, ki jih lahko opravijo znanstveno-razvojne službe v organizacijah združenega dela. S tem bi namreč zavirali razvoj teh služb in hkrati razvoj fundamentalnega znanstveno-raziskovalnega dela v visokem šolstvu. Doseči moramo ustrezno delitev znanstveno-raziskovalnega dela med visokim šolstvom in združenim delom, pri čemer naj bi univerza bila usmerjena predvsem k razvoju fundamentalnih znanosti, ki jih ne moremo razviti v drugih sferah združenega dela.

4. Doseči moramo večjo načrtnost pri izobraževanju kadrov v visokem šolstvu. Družba oz. združeno delo mora jasno izraziti svoje potrebe, ne samo glede števila, temveč tudi, izhajajoč iz doseženih znanstvenih rezultatov, glede vsebinskih profilov izobraževanja kadrov. Dosedanja ekspanzija visokošolskega študija je očitno potekala nenačrtno, ne le glede števila študentov in visokošolskih organizacij, temveč tudi glede smeri in usmeritev izobraževanja. To se – poleg nenačrtnega razvijanja visokega izobraževanja po posameznih globalnih področjih – kaže tudi v razvoju visokošolskih organizacij, v odpiranju smeri in usmeritev. Prav tako kot se rast števila študentov in visokošolskih organizacij upravičuje s potrebami razvoja dela oziroma z »znanstveno-tehnično revolucijo«, s potrebami razvoja socialistične samoupravne družbe ipd., se tudi odpiranje novih smeri in usmeritev upravičuje z razvojem dela, predvsem njegove tehnično-tehnološke strukture. Iz miselnosti, ki je načrtovanje izobraževanja videla predvsem v ozkih profilih dela, so rasle nove smeri in usmeritve, pa tudi nove visokošolske organizacije, ki so zadovoljevale predvsem takšne specifične potrebe po izobraževanju. Ker nismo jasno videli razvoja sodobne tehnično-tehnološke strukture dela, nismo videli tudi procesov globalizacije sodobnega dela in tega, da veliko število »delovnih profilov« v bistvu sloni na vlogah v procesu dela; to niso novi profili, ampak predvsem vloge, ki naj bi jih opravljali visoko izobraženi kadri, ki za opravljanje teh vlog sicer potrebujejo strokovno znanje, a si to znanje lahko pridobijo, če so visoko splošno strokovno usposobljeni; da je vse hitrejši razvoj sodobne strukture dela mogoče uspešno spremljati in se vanj ustvarjalno vključevati le, če razvijemo kadre z visoko temeljno strokovno usposobljenostjo in to dopolnjujemo z aktualnim specialističnim znanjem med študijem, posebej med študijem po diplomii.

5. Nastajanje novih znanstvenih disciplin ali pa delitev obstoječih na posamezne veje, kar je posledica sodobnega razvoja znanosti – vse to je potekalo difuzno, pogosto brez trdnjše opiranja na že utemeljeno in doseženo. Zato hkrati z razvijanjem novih znanstvenih vej ni bilo dovolj prizadevanj za prestrukturiranje temeljev znanosti; temeljne strukture znanosti nismo dovolj razvijali, se pravi, da vanjo nismo vključevali vseh novih dosežkov. V ospredju je bilo razvijanje posebnega. Pri tem nismo namenjali dovolj pozornosti integraciji in novemu strukturiranju splošnega. Takšen razvoj je po svoje vplival na razvijanje vzgojno-izobraževalnih programov, ki so poudarjali bolj posebno kot splošno. Tako se danes na področju sinteze temeljev znanosti kažejo zaostajanja, ker posamezne veje ne izhajajo iz svojih temeljnih disciplin ter se pogosto želijo predstaviti kot samostojne, nove discipline.

Zato tudi poudarek na razvoju interdisciplinarnosti med znanstvenimi disciplinami ni dosegel dejanskosti, ki bi temeljila na medsebojnem povezovanju temeljnih znanstvenih disciplin. Bolj se kaže na periferiji teh disciplin, tam, kjer se nove discipline stikajo. Pogosto pa med temi vejami in njihovimi temeljnimi disciplinami ni povezave, in nove veje, med katerimi je vzpostavljena interdisciplinarnost, ne vključujejo dovolj temeljnega znanja, na katerega bi se morale opirati. Zaradi vsega tega je interdisciplinarnost ostala nezadostno utemeljena ter tudi ni mogla dati večjih rezultatov.

Vzgojno-izobraževalni programi, ki so izhajali iz takega razvoja znanosti, so zato bili parcialni, ali pa so temeljili na kopičenju novih disciplin (predmetov). V njih so nove discipline postopoma izrivale ali krčile temeljne. To ni povzročilo samo preobremenitve izobraževalnih programov, temveč je zmanjševalo tudi njihovo učinkovitost, kar vse v sedanjem času njihove preosnove otežuje ločevanje tistega, kar sodi v programe za pridobitev izobrazbe in tistega, kar sodi v programe usposabljanja in izpopolnjevanja.

6. Naraščanje števila študentov, števila programov in predmetov je po svoje zviševalo obveznosti učiteljev in pozitivistično obremenjenost študentov ter izrivalo znanstveno-raziskovalno delo kot sestavni del učno-vzgojnega procesa, krčilo ta proces na proces poučevanja, sililo študenta, naj sprejema znanstvene ugotovitve, vendar brez možnosti, da bi jih sam preverjal in razvijal. Take možnosti niso zagotovljene niti učiteljem, ki so vse bolj obremenjeni s pedagoškim delom. Vedno manj je bilo možnosti za znanstveno-raziskovalno delo, pri čemer se je učno-vzgojni proces vse bolj izražal kot temeljni proces posredovanja oziroma pridobivanja že ugotovljenega znanja. To je povzročilo tudi krčenje prakse in njeno ločevanje od teorije v vzgojno-izobraževalnem procesu. Odpraviti takšen položaj danes ni preprosto. Potrebno je na novo organizirati celotno programsko koncepcijo, odpraviti sedanjo parcializacijo, izluščiti iz znanstvenih dosežkov tisto, kar je temeljno in najbolj pomembno, ter to povezati s prakso znanstveno-raziskovalnega dela, odreči se starim meto-

dam poučevanja, izboljšati materialno podlago vzgojno-izobraževalnega procesa, ter jasno določiti, kaj je potrebno uresničiti v posameznem programu in v katerem od njegovih delov: kaj v programih za pridobitev izobrazbe, kaj v programih usposabljanja in kaj v programih izpolnjevanja.

7. Dosedanje snovanje vzgojno-izobraževalnih programov je izhajalo iz postavke, naj bi program vseboval določen, zaokrožen in – do določene mere – vase zaprt sistem znanja, ki ga je dosegla določena znanost in iz koncepcije dokončnega usposabljanja v določeni stroki, kar je spodbudilo prizadevanje, da bi v programe uvrstili vse, kar je za to stroko oz. dela in naloge potrebno. Da bi to dosegli, smo v programe želeli uvrstiti čim več snovi. Taka težnja in nagel razvoj znanosti in strukture dela sta po drugi strani povzročala vse večje obremenjevanje vzgojno-izobraževalnih programov. Nismo dovolj upoštevali koncepcije permanentnega izobraževanja in dejstva, da vsega tega ne moremo doseči v dodiplomskem študiju, ampak da je nujno podaljšati izobraževanje na vse življenje. Če smo načrtovali izobraževanje po diplomu, smo to delali le za nekatere specialne kadre (magistri, specialisti, doktorji znanosti). Zato so programi bili sorazmerno sklenjene celote. Sedaj je položaj drugačen, in sicer načrtujemo vzgojno-izobraževalne programe kot programe stalnega izobraževanja. Ločiti moramo tisto temeljno, kar naj študent obvlada v pripravi za delo in to dopolnjevati z nadaljnjim izobraževanjem, z vsebinami, ki ga bodo kasneje, sproti, usposabljale za funkcije dela in mu hkrati omogočale obvladovanje in razvijanje znanstvenih dosežkov. V takšni zamisli ima dodiplomsko usposabljanje drugačen namen; to pa bi morali izraziti tudi v programih dodiplomskega študija in hkrati v programih usposabljanja in izpopolnjevanja. To pomeni, da brez celotnega sistema programov tudi zastavljenega cilja ne moremo doseči.

8. To dejstvo odpira celo vrsto problemov materialne, kadrovske, socialne, pa tudi psihološke narave, ki jih je v sedanjem času težko odpraviti.

Praksa nam kaže, da združeno delo te zamisli ni pripravljeno brez zadržkov sprejeti, ker je vajeno, da mu visoko šolstvo daje »brezplačno« (financirane iz skupnih, fiskalno združenih sredstev) bolj ali manj dokončno usposobljene kadre; zato težko sprejema svoje obveznosti v zvezi z nadaljnim usposabljanjem in izpopolnjevanjem teh kadrov.

Ta zamisel zahteva večje kadrovske obremenitve v visokem šolstvu, ki mora načrtovati in uresničevati ne samo šolanje pred vstopom v delo, ampak se tudi neposredno povezovati z združenim delom, dodatno organizirati študij ob delu, spremljati potrebe in v skladu z razvojem znanosti in potrebami združenega dela in posameznikov organizirati stalno izobraževanje. To pa je velika obremenitev, ki jo sedanja kadrovska struktura v visokem šolstvu težko prenese. Da bi to uresničili, je potrebno precej večje število kadrov, če nočemo, da bi to delo opravljali rutinsko ali kot nekaj manj pomembnega, v prostem času, ter da to ne gre na škodo

znanstveno-raziskovalnega dela in znanstvenega razvoja kadrov na uni-
verzi.

Problemi so tudi materialne narave. Za uresničevanje take program-
ske zamisli potrebujemo veliko več denarja, prostorov, sredstev, opreme
idr. Znano je, da so možnosti za delo na visokih šolah v povprečju zelo
slabi, da posamezne visokošolske organizacije delajo v zelo neustreznih
razmerah, da nimajo zadosti prostorov za izvajanje predavanj, seminar-
jev, skupinskega in drugega dela, da učitelji nimajo prostora za samo-
stojno znanstveno delo, za opravljanje izpitov, konsultacij ipd. – da
standard dela in študija upada. Zelo redki so primeri, ko je v visokošolskih
organizacijah zagotovljeno dovolj sodobnih učnih sredstev, posebej za
praktično delo, za individualno in skupinsko delo študentov. V takšnih
razmerah je zelo težko organizirati kakovostno delo, zlasti pa pedagoško
delo povezovati z znanstveno-raziskovalnim.

Ne moremo tudi podcenjevati problemov psihološke narave, ki se
pojavljajo pri posameznikih ali pa v njihovih delovnih organizacijah. S
končanim dodiplomskim študijem je posameznik prej najpogosteje kon-
čal sistematično učenje. Sedaj pa se mora nenehno učiti, in sicer v
razmerah, ki niso vedno najbolj ugodne (družinski, ekonomski, časovni
idr. problemi, oddaljenost od mesta stanovanja ipd.). Vse to so problemi,
ki se bolj ali manj negativno izražajo v našem prizadevanju za preosnovo
vsakega izobraževanja in povezovanje izobraževanja in dela.

Sklep

Preosnove vzgojno-izobraževalnih programov v visokem šolstvu torej
ne moremo obravnavati kot samostojnega in od vseh drugih problemov
preobrazbe visokega šolstva ločenega procesa. Če potegnemo pglavltne
sklepe iz analize, je jasno, da so problemi kakovostnega dela visokošol-
skih organizacij in dviga kakovosti študija zelo kompleksni, da jih ni
mogoče razrešiti le s posameznimi ukrepi, pa tudi ne s programsko
reformo visokega izobraževanja.

Programska reforma je samo del te reforme, in če hočemo, da bo
uspešna, mora temeljiti na precej širši zasnovi. Programska reforma,
posebej če prinaša kakovostno nove zahteve, je uresničljiva le, če jo
zastavimo kot sestavni del celotne reforme. Enosmernost reformnih priza-
devanj lahko privede do nezaželenih posledic. Povzroči lahko ne le
neobjektivne očitke, češ da visoko šolstvo ni pripravljeno sprejeti re-
forme, da se »zapira« v »akademske« sfere, da ne upošteva zahtev
združenega dela in družbe ipd., ki se pogosto, žal, pojavljajo tudi v
diskusijah, temveč lahko povzroči škodljive objektivne rezultate pri ure-
sničevanju tako zastavljenih programov. Če, npr., ne bomo zagotovili
trdne ekonomske, kadrovske in materialne podlage za študij po pridob-
ljeni izobrazbi, bo vnašanje temeljnega znanja v programe za pridobitev

izobrazbe v dodiplomskem izobraževanju še manj usposabljaljo študente za začetek dela, s tem pa bomo povzročili združenemu delu več škode kot koristi.

Podobno je tudi z načrtovanjem študija ob delu, magistrskega študija, ali pa z razvijanjem sprotnega študija, s posodabljanjem vzgojno-izobraževalnega procesa, ki zahteva več časa in več kadrov, a s tem lahko visokošolske učitelje še bolj odtrga od znanstveno-raziskovalnega dela. Zato moramo za vse večje spremembe v programih zagotoviti izpolnitev objektivnih pogojev, ki omogočajo te spremembe v okvirih razvijanja celote. To pa opozarja na potrebo po usklajevanju načrtovanja teh možnosti, upoštevajoč tudi vse druge razsežnosti razvoja visokošolskih organizacij in kadrov, ki delajo v njih. Pri takem perspektivnem in usklajenem načrtovanju moramo krepiti svojo povezanost z združenim delom, samoupravno organiziranost naših visokošolskih organizacij ter angažiranost visokošolskih delavcev ne le pri načrtovanju vzgojno-izobraževalnih programov in njihovem uresničevanju, ampak tudi pri sprotnem iskanju primernih rešitev, ki naj bi omogočile uspešno razreševanje zapletenih in težkih nalog v vsej preosnovi našega visokega šolstva.

IGOR RAVNIKAR

Nobena rešitev ni tako sveta...

Kaj je bilo prej, kokoš ali jajce? Ali je samoupraven sistem urejanja in obvladovanja družbenoekonomskih odnosov, kakršen je bil zasnovan, neustrezen, ker ni razrešil temeljnih vprašanj optimalnega zadovoljevanja razvojnih potreb v gospodarstvu in vsej družbi – ali pa je narobe, da so gospodarske težave z danes močnimi kriznimi znaki posledica ravno tega, da samoupravljanje sploh ni zaživelo, to je, da niso bile ustvarjene za to potrebne možnosti, oziroma, da sicer zelo institucionalizirani samoupravni sistem ni bil dovolj »operacionaliziran«? Podobno se postavlja tudi vprašanje, ali zaostaja naša država v gospodarski razvitosti in produktivnosti dela zato, ker ne razpolagamo z zadostnimi naravnimi bogastvi – ali pa zato, ker razpoložljivih nismo znali učinkovito izrabljati?

Vse skupaj bi navsezadnje lahko bila le besedna igra, če ne bi odgovori na taka vprašanja implicirali neke hudo resne politične intrige: če je samoupravljanje krivo za neuspeh, je od take ocene samo še korak do upravičevanja državno-centralističnega urejanja odnosov. Pri tem imamo v mislih predvsem tiste tendence po širitvi obsega državnocentralističnega poseganja, ki naj bi jih vgrajevali v družbenoekonomske odnose kot trajen sistem, manj pa administrativne ukrepe, ki so pogosto več ali manj logična pragmatična reakcija izvršno-upravnih struktur družbenopolitičnih skupnosti na že obstoječe razmere. (Seveda ob vsej nevarnosti, da s svojo kvantitativno širitvijo nekega lepega dne preskočijo v kvaliteto – sistem.)

Ker je avtorju tega razmišljanja več ali manj jasno, da za nekaj, kar se je zgodilo, ne more biti kriv tisti, ki ga niso pustili zraven, se ob tej dilemi seveda pridružuje drugi soluciji, to je, da samoupravljanje doslej pač še ni dobilo dovolj stvarnih možnosti za to, da bi lahko učinkovito vplivalo na celotne tokove družbene reprodukcije (in pokazalo vse svoje prednosti). Sklep, ki sledi iz tega, da je torej treba »najprej odločno krepiti in razvijati samoupravljanje«, je preprost in nedvoumen, samo da nam žal to mobilizacijsko geslo kot tako, če ne povemo, kaj je treba konkretno za to napraviti, bolj malo pomaga. Z njim se bo zgodilo enako kot z vsako inflacijo besed: ljudje jim nehaajo verjeti.

Če drži, kot je ugotovila komisija zveznih družbenih svetov v izhodiščih dolgoročnega programa gospodarske stabilizacije, da začeti proces samoupravne preobrazbe gospodarjenja in odnosov ter samoupravne organizacije združenega dela po sprejetju zakona o združenem delu in nekaterih sistemskih zakonov stagnira, je treba položaj potrpežljivo in vztrajno raziskati, potem pa se na podlagi dobljene analize lotiti dela. Nobena dosedanja rešitev pri izvajanju ustave in zakona o združenem delu v konkretnem življenju ni tako sveta, da ne bi mogli najti boljše, zlasti če se je pokazalo, da je nedorečena, pomanjkljiva ali sploh napačna.

Na veliko razočaranje tistih, ki so menili, da se dá samoupravne odnose pripeljati v življenje zgolj z vseobsežno in kar se da podrobno institucionalizacijo, ali drugače rečeno, da se bodo ljudje v združenem delu začeli na vso moč samoupravno vesti zato, ker jim je nekdo od zgoraj predpisal za to nekakšne pravoverne recepte, danes nedvomno ugotavljamo, da se prevladujoča praksa ne ujema in ne sklada najbolj z zapisanimi opredelitvami družbenoekonomskega sistema, in da so »prisotne določene težnje, ki so v nasprotju s sprejetimi usmeritvami in merili, ki zadevajo gospodarjenje in odnose pri gospodarjenju«.

S to problematiko so se začeli – na pobudo predsedstva CK ZKS – ukvarjati tudi pri republiškem družbenem svetu za vprašanja družbene ureditve, kjer so se, skupaj z gospodarsko zbornico, že dokopali tudi do nekaterih spoznanj, od katerih bomo najbolj značilne samo zelo na kratko prepisali:

Socialistično samoupravljanje se sooča s pritiski tako s pozicij skupinskolastninskega gospodarjenja kot s pozicij državnolastninskega oz. upravljskega monopola. Številni negativni pojavi skupinskolastninskega vedenja pri gospodarjenju in upravljanju z družbenimi sredstvi se kažejo v najbolj grobih oblikah v primerih, kjer se integracijske in dezintegracijske težnje uveljavljajo mimo delavcev in brez družbenoekonomskih podlag. To je zlasti posledica neuveljavljenega ustavnega položaja združenih delavcev v temeljnih organizacijah in delovnih organizacijah.

V praksi temeljne in delovne organizacije pogosto sploh niso zasnovane in organizirane v skladu z določbami zakona o združenem delu. Značilna oblika neuveljavljenega ustavnega položaja delavcev, na katero opozarjajo, pa je njihova neustrezna samoupravna organiziranost v temeljne organizacije in njihovo združevanje v delovne organizacije, v katerih niso medsebojno povezani in soodvisni pri ustvarjanju skupnega rezultata dela oz. sploh ne ustvarjajo skupnega rezultata dela. Taka samoupravna organiziranost tudi velikokrat pogojuje ohranjanje kupno-prodajnih, kreditnih in proračunskih odnosov kot pretežne oblike urejanja medsebojnih družbenoekonomskih odnosov v tekočem poslovanju in za razširjanje materialne podlage dela.

Sploh je za sedanjo organiziranost delovnih organizacij značilno hudo nasprotje med cilji združevanja v delovno organizacijo, določenimi v

samoupravnem sporazumu o združitvi, in njeno samoupravno organiziranostjo. Tako stanje ustvarja nezaupanje med delavci temeljnih organizacij, dejansko onemogoča usklajevanje njihovih interesov v tekoči reprodukciji in razvoju, podvaja opravljanje zadev in del skupnega pomena v temeljnih in delovni organizaciji ter druge pojave podjetniškega vedenja. Zato naj bi bila ena od pomembnih nalog *razčleniti možnosti za ustanavljanje delovnih organizacij oziroma za združevanje TOZD v delovne organizacije*, pri čemer naj bi bila sporazumno dosežena delitev dela po fazah proizvodnje in poslovanja v zvezi z ustvarjanjem skupnega rezultata dela (skupnega proizvoda) podlaga za združevanje tozdov v delovno organizacijo.

Pri republiškem družbenem svetu dalje menijo, da kaže v TOZD organizirati predvsem opravljanje proizvodnega in drugega delovnega procesa, ki pomeni neposredno opravljanje glavne dejavnosti temeljne organizacije (proizvodnja, opravljanje storitev) in tista dela, ki morajo biti v njej organizirana in so neposredno povezana z opravljanjem glavne dejavnosti in jih zaradi zahtev delovnega procesa ni mogoče skupaj opravljati v delovni organizaciji. Vsa druga dela pa je smotrno združevati in skupaj opravljati v delovni organizaciji. Le posebnosti v delovnem procesu oz. pri opravljanju glavne dejavnosti temeljne organizacije in njena morebitna dislociranost sta lahko razloga, da se posamezna administrativna, strokovna, pomožna in njim podobna dela izjemoma opravljajo v TOZD.

Ne nazadnje kažejo analize družbenih pravobranilcev samoupravljanja v Sloveniji in nekateri podatki Službe družbenega knjigovodstva na številne primere, ko dohodek in osebni dohodki v delovni skupnosti rastejo neodvisno od odhodka temeljnih organizacij, kar dokazuje, da kriterij soodvisnosti dohodka ni uveljavljen.

Precej »deviantnih pojavov« naštevajo tudi pri organiziranju trgovskih OZD, pa tudi pri organiziranju delovnih skupnosti za opravljanje del skupnega pomena, kjer opozarjajo zlasti na dve negativni tendenci: v številnih TOZD vsak zase organizira tudi opravljanje vseh ali večino tistih strokovnih in administrativnih del, ki jih zakon o združenem delu našteva kot tipična administrativno-strokovna in pomožna dela, za katere delavci oblikujejo eno ali več delovnih skupnosti za opravljanje skupnih del v delovni ali sestavljeni organizaciji ali v drugi obliki združevanja. Zato je marsikje opravljanje teh del organizirano nesmotrno, kar je tudi posledica njihovega podjetniškega zapiranja poslovanja v okvire posameznih temeljnih organizacij.

Poleg številnih problemov, ki jih ugotavljajo v zvezi z ustanavljanjem *posebnih delovnih skupnosti* ali pa *internih bank in posebnih finančnih služb*, ki bodo zahtevali tudi nujne spremembe nekaterih predpisov (npr. zakona o temeljnih kreditnega in bančnega sistema, predpisov, ki urejajo žiro račune TOZD itd.), opozarjajo še posebej na nerazrešena vprašanja

nastopanja delovnih in temeljnih organizacij v pravnem prometu z drugimi.

Medtem ko je v našem družbenoekonomskem sistemu *delovna organizacija zasnovana oziroma opredeljena kot tehnoe ekonomska celota* in kot poslovni subjekt, ki je ekonomsko in pravno sposoben stopati v pravni promet in v nadaljnje procese združevanja dela in sredstev, pa sedaj prevladuje praksa, da se, npr., v Sloveniji kar v 85 odstotkih primerov temeljne organizacije neposredno pojavljajo v pravnem prometu z drugimi, same ali ob delovni organizaciji, v kateri so združene. Zato se poudarja (to nalogo vsebuje tudi resolucija 9. kongresa ZKS), da je treba krepiti vlogo delovne organizacije kot proizvodno poslovnega in družbenopravnega subjekta pri urejanju poslovnih in razvojnih zadev z drugimi organizacijami združenega dela in samoupravnimi skupnostmi! V zvezi s tem še opozarjajo, da ni neskladno z ustavno zasnovo delovne organizacije in temeljne organizacije, če TOZD prenesejo na delovno organizacijo vsa pooblastila v pravnem prometu z drugimi in da bi bilo neskladno s to zasnovo, če nanjo ne bi bila prenešena nobena pooblastila v tem prometu.

Toliko o teh dosedanjih izsledkih, ki nam povedo predvsem to, koliko dela še čaka, da se do kraja »operacionalizira« uresničevanje temeljnih sistemskih podlag združenega dela. Pri tem sploh še nismo omenili cele kopice nerazrešenih problemov pri samoupravnem sporazumevanju po 67. in 68. členu zakona o deviznem poslovanju in kreditnih odnosih s tujino, pri urejanju odnosov v skupnem poslovanju proizvodjalnih in trgovskih OZD in pri združevanju dela in sredstev za skupne naložbe z OZD iz gospodarsko nezadostno razvitih republik in SAP Kosovo, ki seveda vsak zase zahtevajo posebno obdelavo.

In kje smo pri uresničevanju samoupravnega sistema na makroekonomski ravni in v družbenih odnosih sploh? Tudi tu bo treba razjasniti celo kopico stvari in jih temeljito obdelati. V zvezi s tem razmišljanjem pa želimo postaviti samo še nekaj »provokativnih« vprašanj.

V današnjih pogovorih o našem samoupravnem sistemu pod vtisom sedanjih kriznih gospodarskih razmer se tudi večkrat sliši zanimivo »zgodovinsko« primerjavo: čas, ko so se začele najbolj množiti tiste znane napake in zablode pri zadovoljevanju razvojnih potreb jugoslovanske družbe (intenzivna, strukturno povsem neusklajena in avtarkično usmerjena gradnja objektov po republikah in pokrajinah na račun neobstoječe domače in izdatne uporabe tuje akumulacije in ob neopredeljenih subjektih, ki bodo vračali najeta posojila, ki je v končni posledici pripeljala do plačilnobilančne blokade države, potem nesluteno naraščanje skupne porabe in stroškov družbene režije itd.), sovпада ravno z začetkom uveljavljanja zakona o združenem delu. Kakšen je naslednji sklep te primerjave, nam ni treba omenjati. Ravno zato pa moramo, da bi bila razumljivejša izhodišča tega sestavka, tudi s tem v zvezi jasno povedati: seveda nista nova ustava in zakon o združenem delu povzročila globalne

efvorije neodgovornega odnosa do družbenih sredstev, ko so subjekti (od TOZD pa do SIS, občin in še navzgor) kar tekmovali, kdo si jih bo več prigrabil in potem čimprej (mnogokrat tudi neracionalno) porabil in ko se je z družbenim kapitalom in drugimi resursi tudi mešetarilo (med republikami in pokrajinama) kot na sejmišču.

Po skromnem mnenju avtorja tega sestavka gre za skupen »izvirni greh«. V istem spletu zgodovinskih okoliščin, ki so pripeljale do tega, da jugoslovanski družbi še ni uspelo učinkovito sankcionirati odgovornosti pri uporabi družbene lastnine in izoblikovati ustreznega »kodeksa« samoupravne socialistične razredne morale, tičijo tudi razlogi za to, da se je pri uveljavljanju samoupravljanja kot edine alternative delavčevi odtujenosti od celotnih sadov svojega dela in konkretno pri uresničevanju zakona o združenem delu kot poskusu izpeljave te alternative v neposredno prakso upravljanja z družbenimi sredstvi v naših razmerah – obtičalo na pol poti. Odtod tudi popolna konvergenca interesov »sil«, ki jim ustreza, da samoupravljanja še nismo razvili tako, da bi delavski razred dejansko obvladoval celovite tokove družbene reprodukcije (to jim ohranja oblast in privilegije) in tistih »sil«, ki odsotnost jasno in natančno opredeljene jugoslovanske razvojne strategije (kot izraza skupnih interesov delavskega razreda vseh narodov, republik in pokrajin) obilo izrabljajo za tisto, kar edino znajo: voditi ozko, zaprto, skrajno kratkoročno – prakticistično skupinskolastniško politiko (po ustreznih pravilih igre), ki naj bi bila »v interesu« okolja, ki ga zastopajo – kar pa ima z dolgoročnimi interesi delavskega razreda (tudi) tega istega okolja zelo malo skupnega, saj to politiko pogosto oblikujejo v ožjih, zaprtih vodilnih skupinah.

Ne da bi jih želeli zagovarjati, pa je treba v zvezi z vsemi temi »silami« le še nekaj ugotoviti. Da ne bi preveč opletali z abstraktnimi pojmi, pojasnujemo na tem mestu s temi silami (zato jih pišemo v narekovaju) seveda ljudi oz. skupine ljudi, in sicer zelo različnih intelektualnih in moralnih kvalit, ki so po inerciji kariere prišli na pomembne točke družbenega odločanja na raznih ravneh, se povezali, izoblikovali nekakšen establishment svojega okolja s prej omenjenimi pravili igre, ki so jih potem vsilili tudi drugim. Posameznik tu pravzaprav nima več veliko moči. Ko kje v procesu »uskklajevanja« zastopa svoje okolje (beri: svoj establishment), mora hočeš nočeš zagovarjati in izboriti tisto, kar se od njega pričakuje, pa naj se to sklada z resničnimi družbenimi interesi ali celo z njegovimi moralnimi nazori in prepričanjem ali ne. Drugače bi ga njegovo »okolje« kot nesposobneža kaj hitro izločilo oziroma potisnilo za stopnico (ali več stopnic) navzdol.

Ob tem mehanizmu nam postane tudi bolj razumljiv absurd, da se samoupravno sprejema toliko z vidika širših in dolgoročnejših družbenih interesov napačnih in škodljivih rešitev in da mnogi pošteni, pametni in nedvomno za samoupravljanje in socializem zavzeti ljudje na sejah in sestankih pristajajo na odločitve, ki so, če nič drugega, skregane z zdravim razumom.

Med pisanjem tega sestavka, sredi novembra 1982, je prišla v javnost novica, ki otipljivo ponazarja ta razmišljanja (veliko podobnih ilustracij bi lahko seveda našli tudi v našem ožjem okolju; ta primer navajamo le zato, ker je tako tipičen): v Makedoniji so svečano odprli novo rafinerijo nafte, ki s svojo zmogljivostjo sedaj povečuje celotno predelovalno moč jugoslovanskih rafinerij (ki večidel, ker ni nafte, stojijo ob izgubah in rapidnem padanju produktivnosti) že na malone trikratni obseg vseh letnih razpoložljivih količin te surovine v naši državi (iz uvoza in iz domačih virov). Nihče ne more trditi, da ljudje, ki so soodločali pri tej, za jugoslovansko ekonomijo več kot očitno kontraproduktivni naložbi (da se spomnimo, prvi naftni šok je prišel že pred več kot 10 leti!), niso sposobni ali pa da ne bi bili socialistično in samoupravno usmerjeni. In vendar se je zgodilo...

Taki odgovori, češ da lahko zaradi ustavne pravice in odgovornosti vsakega naroda do lastne nacionalne ekonomije vsaka republika počenja s »svojim« družbenim kapitalom vse, kar jo je volja, zvenijo danes, ko mora celotno izvozno gospodarstvo vseh republik solidarno pokrivati devizne potrebe za odplačilo v tujini najetih posojil za investicijsko opremo – ne glede na to, kdo se je za te naložbe (ki zaradi nezagotovljenih surovin in materialov ali energetskih virov in nizke produktivnosti v precejšnjem delu niso sposobne vračati deviz ali pa sploh ustvarjati dohodka) zadolžil, in ko se izgube vsaj posredno tako ali drugače socializirajo v merilu vse države – že kar slaboumno.

Eden od naukov tega sklepanja bi bil, da oportunizma (ki se je rodil iz pravil iger, ki so jih določili razni establishmenti pri nas) ni mogoče odpraviti zgolj z apeliranjem na subjektivno moralno zavest posameznikov (v mirnem času ni najbolj realistično zahtevati od ljudi preveč poguma). Oportunizem je tudi zelo objektivno pogojen in bi ga kazalo odpravljati bolj pri izvoru, to je pri nekaterih mehanizmih odločanja, ki so se, žal, globoko ukoreninili.

Veliko pa bi storili, če bi zares bolj konkretno opredeljevali odgovornost posameznikov v raznih organih in na drugih funkcijah (z imeni in priimki, kot se danes temu reče) za njihovo sodelovanje pri odločitvah. To je odgovornost do baze, ki jih je izvolila, ali ki zanjo delajo in ne le do tistih, ki so jih kadrovali. Pri tem nikakor ne smemo pozabiti na blagodejni učinek načela javnosti dela, ki ga sicer imamo v ustavi, v mnogih predpisih in samoupravnih aktih sicer zapisanega, vendar preveč ohlapno, da ga ne bi mogli skoraj povsod izigrati.

Če bi namreč kot stalno obvezujočo prakso uveljavili navado, da se ob vsaki pomembni kolektivni odločitvi objavi imena tistih, ki so jo zagovarjali, predsedniki kolektivnih poslovnih organov ali predstojniki večjih organizacij in ustanov, nosilci javnih in oblastnih funkcij in družbenopolitični delavci pa bi morali v sredstvih javnega obveščanja (ali na drugačen način) ne samo razgrniti programe, ko se sprejemajo, ampak tudi med njihovim izvajanjem (ali neizvajanjem) osebno poročati oz. pojasnjevati

in upravičevati neuspehe – v tem primeru bi se verjetno prej ali slej zgodilo nekaj zelo pomembnega: tisti, ki se ne bodo čutili sposobne pred široko javnostjo in predvsem pred delavskim razredom odgovarjati za svoje delo, odločitve ali sodelovanja pri odločitvah, taki kadri ali vsaj večina takih se za odgovorne funkcije niti ne bi več pretirano potegovali.

Lahko je ob vsaki priložnosti na splošno trobiti o vsezveličavnosti samoupravljanja in zraven glasno žigosati »nesamoupravno ravnanje« nekakšnih abstraktnih »tehnobirokratskih sil« – ob tem pa o vsem pomembnem odločati v ožjem krogu za zaprtimi vrati, ko se take odločitve pokažejo kot napačne in škodljive, pa prikrivati dejstva in podatke (kar se znotraj iste španovije, ki je stvar zakuhala, reši po načelu »danes ti meni pomagaj, jutri bom jaz tebi«).

Z doslednejšo uveljavitvijo javnosti dela bi torej dosegli nekakšno naprejšnjo, vsaj strokovno selekcijo. Pogoj za socialistično demokracijo, ki naj bi porajala take vodstvene strukture, ki bodo v vsakem okolju delale tako, da bodo prvenstveno upoštevale dolgoročnejši družbeni interes in ne zgolj trenutni in pogosto strokovno nepodprt, kratkovidni parcialni interes svojega okolja, je vsekakor neogibna tudi dosledna uveljavitev in sankcioniranje javnosti dela in zgraditev ustreznega, v obe smeri (navzgor in navzdol) do kraja odprtega informacijskega sistema.

BOŠTJAN MARKIČ

Samoupravni socializem, odprtost družbe, odprta meja

Uresničevanje samoupravnega socializma pri nas upravičeno štejemo za zgodovinsko ambicijo jugoslovanske družbe. Samoupravni socializem se lahko potrjuje in je magnet za ljudi ne le v primeru, če izhaja iz trdnih teoretičnih temeljev, temveč še zlasti, če daje *otipljive praktične* rezultate in resnično vodi do oblasti vseh ustvarjalnih sil jugoslovanske družbe. Kljub težavam in slabostim, ki smo jim priče, je socialistično samoupravljanje primernejši mehanizem za usklajevanje interesov v socialistični družbi kot je centralizem državnolastniškega sistema. Samoupravljanje bo delovalo, če bo vedno bolj za »vsakdanjo rabo«. Zato kaže socialistično samoupravljanje razvijati sproti (samoupravljanje ni le metafora za ideološko rabo) in ga ne uveljavljati le kot deklarirano in propagandno netivo za zaupanje v prihodnost. V bistvu je etatizem – pojmovan kot od človeka samoupravljalca odtujena oblast – pravzaprav grobar samoupravljanja. Lažna je dilema, da se lahko le etatizem spoprijema z neredom v družbi. Kritičen razvoj v Jugoslaviji v obdobju zadnjih let je bil *predvidljiv*, očitno pa je, da nismo pravočasno in učinkovito reagirali po *samoupravni poti*. Nekontrolirano kopičenje administrativnih ukrepov in pretirana uporaba normativne moči države bi mogli priti v spopad s temeljnimi načeli samoupravljanja. S prenatragljenimi administrativnimi ukrepi je človek posrkan v sistem.

Bistvena sestavina samoupravnega socializma, kot to izrazito sledi iz Titove in Kardeljeve dediščine, je odprtost samoupravne družbe, ki se ne zapira v ozko vrtičkarstvo in ki je del socializma kot svetovnega procesa. Odprtost samoupravne družbe pomeni, da žarčimo navznoter in navzven, da pa svojega sistema nikomur ne vsiljujemo. Samoupravni sistem dograjujemo za jugoslovanske narode in narodnosti in odtod tudi odgovornost revolucionarnih sil pred temi subjekti. Jugoslovanski sistem, četudi bi hotel, ne razpolaga s takšno politično in gospodarsko močjo, da bi ga premamilo, da bi vsiljeval svoj samoupravni sistem kot izvozno blago. Odprtost družbe pomeni, da imamo v svetu *veliko prijateljev* (pa seveda tudi nekaj zoprnikov); odprtost družbe je tudi pretok ljudi, idej, znanstvene misli, vesti, blaga, pomeni celo mrežo medčloveških stikov in

odnosov. Seveda odprtost naše samoupravne družbe – že po logiki stvari same – pomeni, da je naša družba tudi »objekt« odprtosti, objekt »drugega« vpliva, pa lahko tudi določene agresivnosti drugačnih družb. *Selektivnost* pri tem, kaj sprejmeš in kaj odklanjaš, ne sloni samo na različnih ukrepih, ki se jih poslužuje vsaka samostojna in suverena država, temveč še zlasti tudi na politični in gospodarski moči, na ukoreninjenosti kulture (pojmovane v najširšem smislu), na idejni trdnosti, na moči argumentov, na politični kulturi in zavesti.

Našo zamisel samoupravnega socializma in odprte družbe zelo razvidno zrcali tudi zunanja politika neuvrščenosti, ki se na specifičen način dopolnjuje s socialističnim samoupravljanjem. Neuvrščenost ni tavanje med blokoma, ki naj bi se prej ali slej končalo z »osrečitvijo« enega izmed blokov. Bilo bi skrajno poenostavljeno – torej v svojem bistvu netočno – če bi samoupravljanje pojmovali kot golo funkcijo neodvisnega mednarodnega položaja Jugoslavije. A vendar: ne gre spregledovati dejstva, da bi v jugoslovanskem političnem sistemu obnavljanje prvin meščanske demokracije na eni, ali uveljavljanje etatistično centralističnih oblik socialistične družbe na drugi strani, imelo za neuvrščeno Jugoslavijo tudi nesprejemljive mednarodne posledice. Te posledice bi tembolj utegnile priti do izraza, če notranja samoupravna usmeritev ne bi bila dovolj trdna in močna.

Ena izmed pomembnih prvin odprte samoupravne družbe je tudi *odprta meja*. Kako *dejansko* in *praktično* vplivajo zadnji ukrepi zveznega izvršnega sveta sedaj na odprtost jugoslovanske meje? Izhajali smo iz načela (in prakse) odprte meje, ne zaradi tega, ker bi hoteli biti na politično puberteten način »svobodnejši otrok v krogu komunističnih držav«, temveč, ker je tudi odprta meja vgrajena v same *temelje* našega samoupravnega sistema in neuvrščene zunanje politike, ker je tudi odprta meja tisto, kar nas globoko in izrazito profilira kot *socialistično humano družbo*, ki je glede občečloveških stikov bogatejša, pogumnejša in perspektivnejša kot druge družbe, ki se zapirajo vase, ki administrativno in dušebrižniško »dozirajo« pretakanja svojih ljudi. Tudi odprta meja je povzročala, da smo se oddaljevali od institucionalne identifikacije s skupnostjo socialističnih držav. Za samoupravno družbo odprta meja nikoli ni bila samo »Grande parata« samoupravnega sistema, nikoli ni bila le izložbeno okno »režima«, ni bila propagandna maskota za naš proboj in prodor v svet. Bila je neprestano doživljana stvarnost. Z odprto mejo je bilo oznamenovano dozorevanje naše politične zavesti. Odprta meja je bila stvarnost tako za občane starejših in srednjih let, kot tudi seveda za mlajšo generacijo, ki je bila že rojena v samoupravnem socializmu in ki drugačnega stanja neposredno iz lastnega doživljanja sploh ne pozna, ker je v vzdušju odprte meje odraščala.

Očitno je, da je odprta meja povzročala tudi nekatere *stranske* negativne učinke kot so npr. ekonomsko skrajno škodljivo nezakonito odlivanje dinarjev prek meje, občasno (vendar ne množično) tihotapstvo, saj

konec koncev nismo kar vsi nekakšni modificirani dediči Martina Krpana v njegovi tihotapski dimenziji. Toda ali je za te in podobne skrajno negativne in škodljive pojave res najbolj primerna krotiteljska uzda polog za prehod preko meje, ki se ob nadaljnjih prehodih drastično stopnjuje? Ali se tem pojavom ne bi bilo moč izogniti, ali pa jih vsaj bistveno omejiti tudi z drugimi, če bi bila potreba, tudi drastičnimi ukrepi: zaplemba prevoznega sredstva, ki služi za tihotapljenje, administrativni odvzem potnega lista za dobo trajanja, ki bi bila odvisna od teže prekrška? Ali se za turistično-snobovsko »shopping tour« preko meje ne bi mogli najti diferencirani ukrepi? In nadalje: čez mejo so odhajali tudi ljudje, ki jih ni gnala samo (sicer priznано razbohotena) potrošniška mrzlica, temveč ljudje, ki so tja odhajali tudi zaradi kulturnih in duhovnih potreb. Pri vseh teh prehodih preko meje bi lahko zvezni izvršni svet glede ukrepov pokazal večjo inventivnost.

Vprašanje, ki terja po naši presoji še poseben premislek, pa je omejevanje letno brez pologa pet prehodov preko meje za maloobmejni promet. Ob tem ni odveč spomniti na naše ustavno izhodišče o enotnosti slovenskega kulturnega prostora. Glede na znano dejstvo, da znaten del Slovencev živi zunaj državne meje, je ravno odprta meja, ki doslej ni bila skržena na pet letnih prehodov, omogočala in zagotavljala resnično razvijane preproste človeške stike, pa tudi kulturne, znanstvene, športne in druge povezave. Tudi še tako široko dobronamerno izdajanje potrdil za službena potovanja in prehode preko meje ne more odločujoče plesti tiste mreže povezav, ki so bile stkane sicer, da se ne natrga doseženo.

Jugoslovani smo že navajeni, da smo pod povečevalnim steklom sveta. Zato je razumljivo, da so tudi zadnji ukrepi zveznega izvršnega sveta pritegnili pozornost – v različnih pogledih in z različnih zornih kotov – zainteresirane svetovne javnosti. Nič ni nerazumljivega, da so ob tem zagnali svoj veliki kikiriki in povzročali vsemogoč ropot tudi tisti, ki bi sicer zunaj naše državne meje Slovence radi asimilirali, tisti, ki smo jim bili samo nakupovalno potrošniška masa, tisti, ki nas že več let neresno »odpisujejo« kot neuvrščeno državo in ki so tudi obremenjeni s škodoželjnostjo in privoščljivostjo. V tej skupini se najdejo tudi takšni, ki so že naravnost »abonirani« na protijugoslovansko politikantsko podtikanje. Vendar: tisto, kar nam mora biti posebej pri srcu in na umu, pa so brez dvoma odzivanje naših zamejcev, delov našega narodnega telesa, ki so zaradi svojega objektivnega položaja lahko tudi zanesljivi barometer modrosti ali nemodrosti naših ukrepov.

Problem, ki ga v tem zapisu glosiramo, pa nam vzbuja miselne zveze tudi na (sicer širšo problematiko, ki se ne tiče samo odprte meje) vprašanje dodelanosti ukrepov zveznega izvršnega sveta, na vprašanje, kaj neki odlok »precizira«, in česa »odlok ne precizira«. Razumljivo je pričakovati, da bo jugoslovanski samoupravljaec in občan vedno bolj upravičeno občutljiv na *nedonošenost* ukrepov. Sprejemljivi so samo pretehtani ukrepi, ki jim je izhodišče strokovna usposobljenost odgovor-

nega aparata, osvobojenega kakršnegakoli strokovnega diletantizma, pa tudi političnega analfabetizma. Biti odgovoren pomeni – med drugim – še zlasti tudi znati dati prave odgovore na probleme, ki žulijo ljudi.

Danes tudi veliko govorimo o začasnosti nekaterih ukrepov. Čeprav se najdejo tudi takšni, ki opozarjajo, da se včasih v družbah nekateri začasni ukrepi »udomačijo« v trajne, kaže s končno oceno, kako je z verodostojnostjo začasnosti še počakati. Toda eno velja pribiti že sedaj: *izjemna* gostota kopičenja tudi – začasnih – administrativnih ukrepov se kaj lahko sprevrže v vsaj *relativno* trajne administrativne ukrepe. Ukrep za ukrepom in zopet nov administrativni ukrep za administrativnim ukrepom pa v slogu znanega pregovora »biba leze, biba gre« (ali v stilu pregovora »kaplja za kapljo«), lahko nagriže tudi sam samoupravni sistem. Dodamo naj še, da so po naši presoji družbeno nesprejemljivi tisti posamezniki, ki bi govorili o *začasnosti* administrativnih ukrepov (ki jim tedaj začasni ukrepi niso le mostišče za uveljavljanje bolj premišljenih posegov), pri tem pa bi »držali figo v varžetu«. Pri uveljavljanju sedanjih administrativnih ukrepov nam je lahko v oporo samo zavest jugoslovanskega delavskega razreda, njegova naraščajoča politična kultura, ki mu je samoupravni sistem – kljub vsem težavam in slabostim – v preteklosti vendarle zagotavljal ne samo boljši in večji kos kruha, temveč tudi več svobode in ustvarjalnih možnosti. To bi kazalo sporočiti tistim, ki jih preganjajo etatiistične skomine. Samó moč jugoslovanskega delavskega razreda tem strukturam lahko avtoritativno sporoči: ne zapelji se v etatiistično skušnjava!

Jugoslovani svojo varnost lahko iščemo in najdemo samo znotraj svoje samoupravne in (zunanjepolitično) neuvrščene identitete. Samozavestno, ne samo pragmatično, zgolj od danes do jutri, temveč tudi s kardeljevsko vizijo razvoja smo izbrali pot, ki je tudi iskanje, tveganje, izpostavljanje, ki je tudi prenašanje izbrane poti. In če se bo izkazalo, da so bili na tej poti tudi takšni, ki niso bili odgovorni, ko bi morali biti, ki so bili nesposobni, katerih ukrepi bi mogli roditi »bumerang učinke«, ali bo takšen posameznik stopil pred angažirano samoupravno javnost in izjavil: »Kriv sem, odstopam!«?

Reminiscence na afere v športu

Človeku je domala nerodno ob vsesplošnem kamenjanju povzročiteljev vseh mogočih nemoralnih dejanj v športnih (predvsem profesionalnih nogometnih in drugih) klubih širom po Jugoslaviji pobrati še en kamen in ga zalučati v ljudi, ki jih bojda čaka taka ali drugačna kazen.

Prvi odmevi na debelo skladovnico poročil inšpektorjev o poslovanju klubov so bili hudo srditi; takrat so se v nekaterih jugoslovanskih dnevnikih in tednikih pojavljale izjave, da je razkrit le majhen del ledene gmote, del, ki moli iz vode (kaj pa je še neodkrito pod gladino?); da je za vse kršilce zakona, ko bodo prišli pred sodišča, v jugoslovanskih zaporih premalo prostora; da za dogajanja v klubih, za razmetavanje družbenega denarja, špekulacije, malverzacije itd. ni mogoče uporabiti drugega izraza kot – kontrarevolucija itd., itd.

Nobenega dvoma ni, da so ocene padale v naelektrenem vzdušju vsesplošnih gospodarskih in drugih težav in tako človek nehote pomisli, ali ni kolo razčiščevanja premaknila prav ta naša gospodarska stiska? In – ali bi se tako hitro premaknilo, če ne bi bili tako na tesnem z denarjem, devizami, če bi še vedno živeli v relativnem blagostanju in dremavem samozadovoljstvu? Če ne bi postavili na črno listo tudi tako imenovanih »koristnih« malverzacij, ki so jih dolga leta nazaj ohranjali pri življenju zasebnolastniški interesi posameznikov in skupin, vplivnih ljudi iz gospodarstva in politike, ki so bili ščit za izigravanje zakonov in samoupravljanja.

Tudi ni moč zanikati tega, da se lotevamo »čistilnih« akcij v našem ljubem vrhunskem športu kampanjsko, ko se vznemiri širša javnost, ko vidni rezultati v domačih in mednarodnih športnih arenah niti približno ne odtehtajo za tekmovanja porabljenih sredstev, ko je javno omadeževan sloves naših državnih barv, ko celo nekakšni »amaterji« gladko preskočijo naše v izjavah samozavestne, v akciji pa opotekave in medle profesionalce. In praviloma pobud za razčiščevanja ne dajejo športni forumi, temveč najvišja vodstva družbenopolitičnih organizacij – zvezna in republiške konference SZDL ali vodstva ZK.

V tej maniri smo malce podobni članom klubov, ki po zgubljeni tekmi besno trgajo članske izkaznice in preklinjajo »svoje« igralce, po nekaj dobrih tekmah pa spet navdušeno navijajo zanje in so pripravljeni fantom in vodstvu kluba spregledati marsikatero nečednost.

Pred menoj je knjižica z gradivom 13. razširjene seje predsedstva in izvršnega odbora republiške konference SZDL Slovenije iz leta 1973, ki je bila namenjena analizi razmer v telesni kulturi. V tezah za razpravo je zapisano, da »vrhunski oziroma atraktivni šport, ki ga pogosto spremljajo negativni pojavi, kot so nesprejemljive oblike menagerstva, česta odsot-

nost elementarnega samoupravljanja, razne afere, podkupovanja, preplavevanja, kakor tudi malikovalstvo in drugi elementi psevdokulture, ki jih ponuja industrija zabave mlademu človeku v zameno za njegovo pristno doživljanje sveta itd., velikokrat prej negativno kot pa pozitivno vpliva na vzgojo otrok in mladine in na spodbujanje množičnosti, čeprav bi moralo biti drugače... Pragmatizem, prakticizem, voluntarizem in subjektivizem, politične zlorabe, različni interesi in prestiži, pomešani z vzorci 'vzhodnega' in 'zahodnega' koncepta vrhunskega športa, največkrat komajda pokriti s papirnato fasado naših širših družbenih norm in vrednot, so ustvarili tvorbo, ki jo je težko poimenovati s čimerkoli, čeprav jo konvencionalno imenujemo 'kvalitetni šport'.

Teze so bile napisane v obdobju po pismu tovariša Tita in izvršnega biroja; to je bilo obdobje radikalizacije morale družbe, na področju telesne kulture radikalizacije samoupravnega obnašanja, spopada s parolami »šport športnikom« in »v športu ni prostora za politiko« itn. Kaj se je od tedaj, se pravi v slabem desetletju, v telesni kulturi spremenilo na bolje? Dejal bi, da malo. Tako bi za današnje razmere lahko mirno prepisali ugotovitve iz leta 1973, namreč, »da je v telesni kulturi še vse preveč strinjanj v besedah, samokritike zaradi samokritike, priseganja na pismo, akcijskih programov, ki dajejo 'videz' akcije... Del struktur, ki so doslej marsikje prevladovale (in tudi porajale negativne pojave) v telesni kulturi, ni neelastičen. To je med drugim tudi vzrok, da so se lahko doslej vzdrževale v telesni kulturi«.

Bodi dovolj. Teh nekaj vrstic nisem napisal zaradi vznemirjenja ljubiteljev nogometa ob neresničnih obtožbah NK Olimpije v jugoslovanskem tisku ali pa protinogometno nastrojene javnosti. Tudi ne zaradi izjav Olimpijinih funkcionarjev, da je klub le del jugoslovanskega nogometnega prostora, da tudi v njem ne manjka negativnosti, vendar pa da v taboru ni širših družbenih zlorab (E. Conradi), da je nogomet zelo draga zabava, ki jo Ljubljana komaj še zmore, da ljudi bodejo v oči dohodki nogometašev, šest do sedemkrat večji od poprečnih OD, da je *nogomet* taše moč primerjati z umetniki in vrhunskimi posamezniki z drugih področij; da so avstrijski nogometaši tudi desetkrat bolje plačani kot naši; da nogomet ni »črna« oaza, ni edina črna ovca našega vsakdana itn. (Pavel Kunc, Delo, 13. sept. 1982). Dejal bi, da ta naš nogomet tudi ni bela ovca, pa čeprav jo še tako umivamo in da človek v klubski pisarni le malce drugače gleda na stvari kot občan zunaj nje, ki stvari meri z bolj nepristranskimi vatli. Strinjam pa se, da je treba meriti strogo in pravično, kajti nikamor ne pelje gonja, ki blati tudi vse poštene in prizadevne telesnokulturne delavce.

Bolj vznemirljivo se mi zdi dejstvo, da je tolikšen del družbene skrbi, družbenih sredstev, stolpcev v časopisju, toliko ur televizijskega programa (po mojem mnenju neupravičeno ali nepravično) odmerjenih atraktivnemu športu in zabavi. Če prelistamo omenjeno knjižico, bomo v njej lahko prebrali tudi tole:

»Hkrati pa je nujno kritično ugotoviti, da z množičnostjo v naši telesni kulturi še zdaleč ne moremo biti zadovoljni. Vsi omenjeni (pozitivni – op. avt.) in drugi premiki so le relativni; pomenijo več in bolje, kot je bilo, kar pa je ob vse večjih potrebah, ki jih narekujeta sodobni ritem in način življenja, objektivno vendarle *manj in slabše*. Dokazov za takšno oceno je bilo v javnosti dovolj. Če poskušamo povzeti le najpomembnejše, bi lahko zapisali:

- da številčni podatki vbujajo veliko skrb (visok odstotek nesposobnih za kadroviski rok, več kot 70% fantov pri 19. letih – neplavalcev, pešanje fizičnih in funkcionalnih sposobnosti že pri dvajsetih letih, skoraj 50% telesno deformiranih med šolsko mladino, stalno naraščanje obolenj srca in ožilja, ki med vzroki za umrljivost že dosegajo malodane tretjino, največ 15% prebivalstva vključenega v redno telesnokulturno dejavnost, med vsemi zaposlenimi le 5% vključenih v telesnokulturne organizacije, samo 1% žensk in enak odstotek kmetijskih proizvajalcev v telesni kulturi, praktično izključeni upokojenci itd.)...

- da se posledice socialnega razlikovanja vsak dan bolj otipljivo kažejo tudi v različnih možnostih otrok, mladine in odraslih za ukvarjanje z raznimi telesnokulturnimi dejavnostmi...

Tudi to so dejstva našega vsakdana, ki bi morala občana vznemirjati mnogo iskreneje kot pa materialni status zvezd zelenih poligonov in njihova cena na svetovnem nogometnem ali drugačnem trgu. In če s prstom kažemo na tiste dežele, kjer so profesionalni igralci pravi Krezi, pokažimo še dežele, ki so na enaki ali celo nižji stopnji gospodarske razvitosti kot Jugoslavija, pa store precej več za razvoj množične telesne kulture.

Naj to naivno razmišljanje končam z mislijo: veliko vprašanje je, ali mora imeti vsaka Kurja vas plačane profesionalce ali polprofesionalce, ki bodo skrbeli za ugled in slavo kraja, firme, občine, republike..., morala pa bi imeti vsaka Kurja vas vsaj elementarne možnosti za razvoj množične telesne kulture – pa ne samo zato, ker je tako zapisano v ustavi, pač pa predvsem zaradi zdravega razvoja mladine in starejših občanov. Temu pa sledi seveda tudi razmislek o tem, kam bodo delovni ljudje usmerjali za telesno kulturo namenjene dinarje. In če bi že doslej lahko s svojo glavo, brez posrednikov, o tem svobodneje odločali, bi verjetno v športnem podzemlju ne bilo toliko grehov.

RUDI LEŠNIK

Prosti čas kot samoupravna vrednota

Z razvojem znanosti in tehnike se spreminja proizvodna tehnologija, s tem pa se spreminja tudi človekov odnos do narave, do družbe, do samega sebe in obenem človek sam. Znan je pojav: čim višji je življenjski standard, čim več je prostega časa, tem več je tudi ljudi, ki se znajdejo v nekašnem »Leisure Class«, v položaju primoranega sloja (ki se mora predajati prostemu času).¹ Sociološki podatki potrjujejo, da je »visokostorilnostna družba obenem tudi družba prostega časa.«² Očitno se zmanjšuje delovni teden, ki se je v nekaterih razvitejših deželah »od nekdanjih 90 že skrčil na 35 delovnih ur v tednu.«³ V času, ko je industrijska proizvodnja šele shodila, so bili delavci vpreženi v neposredno obvezno proizvodno delo do 18 delovnih ur dnevno. Delavec je takrat bil preprosto prisiljen, da se je podrejal delodajalčevim zahtevam in je dejansko po ves dan, razen med spanjem in nujnimi presledki za prehrano, prebil v delovnem prostoru.

Najtežje je bilo to v razvoju kapitalističnih odnosov, ko je bil delavec kot delovna sila v celoti podvržen temu, da oplojuje, kakor kritično razčlenjuje Marx, tuji kapital.⁴ Delavec ni mogel uveljaviti temeljne pravice, in sicer tega, da bi se lahko svobodno razvijal, uporabil čas onkraj nujnosti obveznega dela za sebe, za izobraževanje, za delo, ki ga narekuje notranja potreba, interes sam po sebi, za lastno zadovoljstvo.

Rokodelska proizvodnja je potrebovala za izdelavo tega ali onega proizvoda delavca s takimi sposobnostmi, da je izdelek lahko proizvedel domala v celoti. Biti je moral ustrezno mojstrsko sposoben in obenem tudi neposredno odgovoren za kakovost izdelka. Sodobna proizvodnja pa kaže

¹ Weiss, Carl: *Pädagogische Soziologie* I. Bad Heilbrunn, 1965, str. 148.

² Starejši rod ni imel na voljo prostega časa, spoštoval je kult dela brez predaha; v skrajševanju delovnega časa je slutil npravnstvene nevarnosti, zato se zdaj dostikrat kaže malo razumevanja za vprašanje o možnosti prostega časa (Bonivin, Roger: *Zum Geleit. Pro Juventute*. Zürich, 51 (1970), 4/5, str. 99.)

³ Janković, Vladimir: *Pedagoška problematika prostega časa*, v: *Pedagogika* II. Ljubljana 1968, str. 137.

⁴ Delovni dan traja polnih 24 ur z odbitkom nekaj ur, potrebnih za odmor, brez katerega bi delovna sila bila popolnoma nesposobna tega, da ponovno začne delati. Predvsem se sámo po sebi razume, da delavec vse svoje življenje ni nič drugega kot delovna sila, in da je, potemtakem, ves njegov razpoložljivi čas, po naravi in pravu, delovni čas, torej pripada samooplojevanju kapitala. – (Marx, Karl–Engels, Friedrich: *Dela*. Beograd 1970, zv. 21. str. 237).

videz, kakor da ne potrebuje več celovitega človeka »kot individuuma ali neponovljive osebnosti«⁵ v delovnem procesu. V serijski proizvodnji je delavec bolj članek v nepreglednem, zapletenem, iz posameznih delcev končnega izdelka sestavljenem proizvodnem procesu, pa se ne more več v celoti zavedati odgovornosti za dokončni produkt, ki ga pogosto niti ne pozna do kraja. Vse to vpliva na odnos do dela, na ustvarjalno samoza-vest, kajti dosti težje se je osebno uveljaviti v takem načinu proizvodnega dela, kakor pa v individualnem načinu proizvodnje. Nekoč se je proizvajalec lahko neposredno, kot v zrcalu ogledoval v svojem proizvodu in obenem doživljal tudi javno vrednotenje kvalitete, ki jo je zmoget doseči v delu. Čevljar, denimo, je izdelal čevlji in doživel v lepoti oblike in trpežnosti čevlja, ki ga je naredil, ter ob zadovoljnem kupcu svoje zadoščenje, ne le v denarnem plačilu. S kakovostnim delom si je dvigal tudi ugled v okolici, kar je nedvomno bilo lahko zelo spodbudno.

Po drugi strani modernizacija, mehanizacija in avtomatizacija proizvodnje ter pojav razvpitega potrošništva postvarjujejo ljudi⁶ do take mere, da lahko marsikod govore o funkcionaliziranem človeku kot značilnosti tega stoletja, pa tudi, podobno kot Marcuse, o enodimenzionalnem človeku.

Industrijska proizvodnja je vedno bolj strnjena v določenih večjih središčih, kar povzroča tudi skokovito večanje strnjenih prebivališč okoli takih proizvodnih jeder. Povečalo se je preseljevanje ljudi iz vasi v mesta, iz manj razvitih območij v razvitejša, tako da se je »številna patriarhalna družba skoraj čez noč skrčila na rodova staršev in otrok«.⁷

Preseljevanje delavcev je pojav, ki ga poznajo po vsem svetu, v zadnjih desetletjih pa je zajelo tudi Jugoslavijo. Pri tem se je občutno spremenila zaposlitvena struktura prebivalcev. Ob mešanju prebivalstva iz različnih krajev, različnih narodnosti in razkrajanje nekdanjih krvno in gospodarsko povezanih večjih socialnih skupin povzroča tudi srečevanje in prepletanje različnih kultur. Procesi takega socialnega premikanja in preoblikovanja ne potekajo brez napetosti. Tradicionalne navade so trdožive, ni se lahko prilagajati in spreminjati. Pripadniki različnih subkultur se počutijo pogosto rahlo ogroženi, v novem okolju pa je za dobro sožitje potrebna polna mera kulturne, moralne in socialne strpnosti. Prosti čas daje za stike med pripadniki različnih socialnih, kulturnih in drugih skupin dosti možnosti, obenem pa je to tudi možnost za preizkušnjo in oblikovanje sožitja, potrebnega v vsakdanjem življenju.

Razmerje med neposredno udeležbo delovnega človeka v proizvodnem procesu in njegovim prostim časom v dnevu se vse močneje izena-

⁵ Bergant, Milica: Najbolj dvolična civilizacija v zgodovini. Naši razgledi. Ljubljana, 6 (1969) 6, str. 166.

⁶ Nihče več ne želi preživeti življenja v boju za nujno potrebno in se zvijati ob domačem ognjišču, pa tudi ne potrošiti svoje življenje v zanosih, temveč želi potrošiti svoje lastno obstajanje. Sodobni prosti čas se tako zdaj pojavlja kot organski del osebnega življenja, v katerem si človek prizadeva uveljavljati sebe kot osebnost. – (Moren, Edgar: Igre i ljudi. Beograd, 1965, str. 90.)

⁷ Jovanović, Voja: Kaj je s posledicami. Komunist, Ljubljana (1967) 14, str. 16.

čuje. Ob tem pa se pojavlja med proizvodno in družbeno dejavnostjo še tretja kategorija človekovega delovanja, ki je »prosti čas, produkt tehničnega napredka in socialnih razmer«. ⁸ To sta opazila tudi Marx in Engels pri delavcih v neposrednem proizvodnem procesu, torej pri proletarcih, ki jim je po opravljenem delu ostajalo še nekaj časa. V tem času je mogoče po izvršitvi temeljnih eksistenčnih dejavnosti opraviti še kaj, kar si v danih okoliščinah izbere lahko vsak sam. Ta čas ni nekaj popolnoma ločenega od delovnega časa, pa tudi obravnavati ga ni mogoče izločeno, kot nekakšen »čas za sebe, neodvisen od celotnega človekovega časa«. ⁹ Bistveni napredek v sedanjem pojmovanju prostega časa je prav v tem, da ga v njegovi najvišji obliki sploh ne pojmujeemo več kot nasprotje delu. Pomembno pa je, da delavec, ki odloča o svojem delu, odloča tudi o svojem delu, odloča tudi o možnostih prostega časa.

Človek želi imeti več prostega časa, toda v razmerah, kjer je življenjska raven še nizka, uporabljajo delavci prosti čas za dodatno delo, za posebne zasluge, zato, da si izboljšujejo temeljno življenjsko raven in skušajo slediti vabam potrošniške ponudbe. Pripravljenost za delo zunaj rednega urnika pa običajno upada, če je življenjska raven taka, da je glede zadovoljevanja človekovih potreb že čutiti določeno stopnjo zadovoljstva. Zaradi vsega tega postaja prosti čas v razvitejših državah vedno bolj »eden od središčnih problemov sedanjosti in obenem dejavnik, ki ima lahko velik delež pri napredku civilizacije in kulture«. ¹⁰ Dumazdier pravi ¹¹, da ima danes delovni človek pravico do svojega prostega časa in prav v njem hkrati razvija nove odnose v etiki in novo srečo na temeljih prostega časa. Tega ni mogoče razumeti tako, da bi lahko našel srečo v begu od dela.

Prosti čas je rezultat celotnega družbenega razvoja, vendar nanj bistveno vplivajo posameznikove sposobnosti in njegov položaj v družbi, v družbenoekonomskih odnosih, v lastninskih razmerjih. Prosti čas zato dobiva svoje mesto v načrtih družbenega razvoja in domala že povsod radi poudarjajo misel o nujnosti spoznanja, da »smo stopili v obdobje družbenega razvoja, ko ne moremo ostajati več brez družbene skrbi za napredek in stalni razvoj materialnih zmogljivosti, organizacijskih in kadrovskih pogojev, od katerih je odvisno zdravo, vsebinsko in konstruktivno preživljanje prostega časa«. ¹²

Prosti čas je torej družbeni pojav, ki ga srečujemo v vseh področjih družbenega življenja in tudi pri vseh socialnih skupnostih, ki pa ga

⁸ Habermann, Franke; Prosenc, Miklavž: Kritische Zeitschriftbibliographie der Freizeitsoziologie. Hamburg 1970, str. 1.

⁹ Božić, Ratko: Slobodno vrijeme i kultura mladih, v: Slobodno vrijeme mladih. Prvi kolokvij. Baško polje 1969. Zagreb 1970, str. 44.

¹⁰ Janković, Vladimir: O potrebi osposobljavanja pedagoških kadrova na području slobodnog vremena, v: Gradivo za simpozij o razvoju pedagogike. Beograd, 1. 10. 1968.

¹¹ Dumazdier, Joffré: Current Problems of the Sociologie of Leisure. International Social Science Journal. New York (1960), 3, str. 522.

¹² Žanko, Miloš: Slobodno vrijeme i odgoj. Polet. Zagreb 1966, 28, str. 3.

različno uporabljajo. Prav zaradi tega ga skozi zgodovino lahko opazujemo, kako se je spreminjal kot del razrednega boja in tudi bil zmeraj cilj revolucionarnih prizadevanj delavcev, da bi si pridobili ne samo pravico do večje količine prostega časa, temveč tudi pravico, da ga uporabijo za širšo uveljavitev svojih interesov in razvojnih potreb.

Pripadniki vrhnjega družbenega razreda so lahko v prostem času razvijali svojo posebno, visoko elitistično kulturo, na drugi strani pa so delavci morali iskati delo, ki ga pogosto niso mogli dobiti. Prvi so imeli materialno podlago za pestro preživljanje prostega časa, drugi so ga preživeli prisiljeno skromno, ker niso imeli na voljo ustreznih ekonomskih možnosti. Vrednost prostega časa je bila tako različna in protislovna. Razumljivo, da so imeli pripadniki vladajočega razreda tudi drugačne možnosti za razvoj z dejavnostmi prostega časa. Razvijali so lahko višje socialne potrebe, višje interese, se lažje bližali vsestranskemu razvoju osebnosti; izkoriščani razred pa je bil ukleščen v omejene razmere in visoke kulture ni mogel niti uživati niti je izrabiti za svoj razvoj. Mnogi delavci so bili prikrajšani za razvoj svojih sposobnosti in višjih socialnih potreb.

Prav zaradi tega nasprotja, ki je naraščalo z razvojem kapitalizma, se je vedno bolj razvnela tudi bitka za prosti čas. Kapitalizem je namreč v svojem pohlepu »pri izkoriščanju delovne sile brezmejno podaljševal delovni dan«¹³, in sicer do vrhnje stopnje naravno še dopuščene in pri izkoristku delovne sile še možnega. Zgodovinska izkušnja jasno kaže, da je »meja med prostim časom in proizvodno dejavnostjo« dejansko bila vselej »določena po razredni pripadnosti«.¹⁴ Razredni družbi je tako tudi močno ustrezalo pojmovanje prostega časa kot nasprotja delu, saj se je v tem zrcalila in se hkrati skušala utrjevati tudi sama razredna družba.

Očitna nasprotja, družbeno veljavna pred meščansko revolucijo, so razmejevala tudi prosti čas, namenjen, denimo, fevdalcem, in prosti čas, omogočen tlačanom kot naravno nespremenljivo protislovje, ki ga je treba priznati. V sodobni družbi pa so mehanizmi spopada razrednih protislovij drugačni, prefinjeni, odsev potrošniških odnosov, v katerih skušajo tisti, ki imajo na voljo proizvodna sredstva, uravnavati ljudi na uporabo proizvodnje, kakršno diktirajo. V teh odnosih se zvija človek, funkcionalno vpet s tisočnimi nevidnimi vezmi med lovke različnih novih oblik novokapitalističnih odnosov povsod tam, kjer v temeljih niso spremenili družbenoekonomskega in s tem v zvezi tudi družbenopolitičnega sistema. Ne glede na družbeni sistem, kakršenkoli že je, pa postaja prosti čas povsod pomemben dejavnik v življenju človeka in celo sredstvo za uravnavanje razmer, pomirjanje in ustaljanje, četudi tega nikoli ni mogoče povsem doseči. Ponekod se anomalijam družbenih razmer, zapostavljanju človeka v družbenih odnosih, »pojavom splošne funkcionalizacije

¹³ Hanke, Helmut: Freizeit in der DDR. Berlin 1979, str. 32.

¹⁴ Božović, Ratko: Iskušnja slobodnog vremena. Beograd 1975, str. 90.

človeka upirajo s prostim časom». ¹⁵ Tako pridajajo prostemu času celo možnost revolucionarnega udejanjanja, četudi to ne more biti, kakor hitro ga še vedno dojemajo kot nekaj izoliranega in neodvisnega, že samo po sebi. Delavski razred ga je znal uporabiti, razumljivo, za razvoj, potreben za napredek in svobodo, ker je to vselej čas različnih možnosti.

Potrošniška družba danes uporablja različna sredstva obveščanja, propagande in reklame; da uveljavi vrednote, potrebne za čim večji tržni promet, pa skuša potrošnika čim bolj zmanipulirati. Pod krinko najvišje svobode samoodločanja se z vsemi razpoložljivi sredstvi trudi v uporabnika »za vsako ceno vgraditi vrednoto konformiranja«. ¹⁶ S tem pa je povezano pehanje za prestižnimi socialnimi simboli, med katere šteje tudi uporaba prostega časa, stil življenja v prostem času.

Ni vseeno, kako se ustvarja družbeno bogastvo in kakšna je delitev dela. Doslej je bil merilo bogastva vselej delovni čas, ki je omogočal oplojevanje kapitala. V tržnih odnosih, socialnih razlikah in različnem življenjskem standardu ljudi se vrednota dela v pomenu kopičenja kapitala prenaša tudi v čas možnosti. Pomisliti pa je treba na prihodnost, ko naj bi produktivna sposobnost bila s pomočjo znanstvenega in tehničnega razvoja tolikšna, da bi zadovoljila temeljne eksistencialne potrebe ljudi. V takšnih razmerah pa je prosti čas gotovo nekaj drugega; zdaleč presega razsežnosti oddiha in rekreacije. Po Marxu bi rekli, da se z odpravo blagovnih odnosov »v univerzalni menjavi« izpolnjuje univerzalna potreba, se razvijajo sposobnosti individuuma do višjih mej zavestne uporabe. V takih višje razvitih družbenih razmerah je merilo družbenega bogastva gotovo čas možnosti. To ne pomeni, da bi bilo delo ukinjeno, ker je to nemogoče, pač pa, da bi bilo smotrnejše in boljše urejeno, da bi bolj ustrezalo širšim človekovim možnostim, boljši kvaliteti življenja. Delovni čas, količinsko manjši, a proizvodno učinkovitejši, je pogoj in podlaga bogatega prostega časa, ki je tako možnost za boljše življenje v vsestransko razvitejši družbi.

Vsebinska prostega časa je določena z možnostmi in obsegom dela ter z razdelitvijo obveznega dela in prostega časa v dnevu, tednu, letu in celotnem človekovem življenju. V tem sklopu se bodo v prihodnosti, pravi sodobni nemški ekonomist Kohl, tudi »svojevrstno spreminjale vrednote prostega časa v zvezi z nadaljnjim zmanjševanjem delovnega časa« ¹⁷ in, seveda, s spreminjanjem družbenoekonomskih in družbenopolitičnih razmer. Torej je potrebno izvirno osvetliti pojav prostega časa v vsaki družbi, s tem v zvezi tudi odsev tega pojava v vzgoji, in odkrivati njegovo vlogo, pomen in možnosti.

¹⁵ Dieckmann, Johann. *Pädagogische Soziologie*. Heidelberg 1970.

¹⁶ Vrhunec trgovčevega dela na »tehtnici prostega časa« je v tem, da tako zmanipulira človekovo naravo tistega na drugi strani tehtnice, da vanj za vsako ceno vgradi vrednoto konformiranja... In če vrednota konformiranja doseže vrh lestvice, determinira vse druge vrednote, – (Sorokin, Boris: *Zašto smatramo slobodno vrijeme problemom*, v: *Kreativnost mladih i slobodno vrijeme*. Stručni i znanstveno istraživački radovi, Treći kolokvij 1971. Zagreb 1972, str. 161.

¹⁷ Kohl, Heribert: *Freizeit im Jahre 2000*. Düsseldorf 1975, str. 13.

Samoupravna socialistična družba daje jasen odgovor na vprašanje, kdo odloča v delu in v prostem času. Zakon o združenem delu določa položaj delavca in delovnih ljudi,¹⁸ kar se uresničuje v konkretni samoupravni demokraciji. Ni dovolj, kar daje meščanska demokracija, namreč, da ljudje lahko svobodno glasujejo, povedo svoje mnenje, svobodno menjujejo delodajalca, se izživljajo v mnogostranskem spopadanju, kajti vse to temelji predvsem in izrecno na dojemanju posameznikove svobode, nekako izrinjene od družbe. To pomeni, da meščanska demokracija pozablja na neizogibno povezanost posameznika z družbo, na njegovo družbenost in na spoznanje, ki ga odkriva tovariš Kardelj, da je »človek kot družbeno bitje lahko svoboden samo toliko in v tolikšni meri, kolikor so svobodni vsi drugi ljudje, se pravi v tisti meri, v kateri je svobodna družba kot celota«.¹⁹ Zato ne moremo popolneje govoriti o svobodi in o prostem času, če bi se sprijaznili z družbeno ureditvijo, ki daje le toliko realne svobode, kolikor je zmorejo posamezniki ali manjše skupine, ki imajo sredstva za proizvodnjo v svojih rokah. V takih razmerah pomeni lahko svoboda enega manjšo svobodo za drugega. V tem odnosu velja to tudi za količino in vsebino prostega časa; za enega večja mera časa možnosti, za drugega okrnjen čas možnosti. Individualna svoboda temelji na nesprejemljivem lastninskem odnosu, ki pa ga spreminja le socializem.

Temeljna pravica do prostega časa, ki naj bo čas možnosti, se ne more izpolniti samo v politični demokraciji, temveč le tedaj, če je politična demokracija najtesneje povezana z ekonomsko demokracijo. To pa je tisto, česar niti meščanska demokracija niti etatistični administrativni socializem ne zmoreta razvozljati, ko gre za resnično delavčevo svobodo. Samoupravni socializem prvič v zgodovini združuje proizvajalca in upravljalca v enoten subjekt odločanja, ustvarjanja, spreminjanja in urejanja razmer. Tu ne gre samo za udeležbo občanov pri urejanju razmer, temveč za vsakodnevno, kolikor mogoče neposredno odločanje, upravljanje in

¹⁸ Določen je samoupravni položaj delavca, ki zagotavlja, da delavec pri uresničevanju pravice dela z družbenimi sredstvi enakopravno z drugimi delavci v združenem delu: v odnosih medsebojne povezanosti, odvisnosti, odgovornosti in solidarnosti odloča o delu in poslovanju organizacije združenega dela, v kateri dela, in organizacij, v katere združuje delo in sredstva; svobodno prevzema obveznosti s samoupravnimi sporazumi in dogovori o osnovah planov ter z drugimi samoupravnimi in družbenimi dogovori; uresničuje svoj osebni, skupni in družbeni materialni in moralni interes ter pravico, da uživa rezultate svojega živga in minulega dela in pridobitve splošnega materialnega in družbenega napredka; varuje in pospešuje socialistične samoupravne odnose; izpopolnjuje svoje delovne in druge sposobnosti ter se razvija kot celovita ustvarjalna osebnost (4. odst. 2. čl.).

Protizakonito je vsako podrejanje in izkoriščanje tujega dela, vsaka oblika upravljanja proizvodnje in drugih družbenih dejavnosti ter vsaka oblika delitve, ki bi v obliki prilaščanja družbenih sredstev in rezultatov dela z vzpostavljanjem monopolov na državnolastninski, skupinskolastninski ali zasebnolastninski podlagi ekonomske ali politične moči, ali pa v obliki birokratske samovolje, tehnokratske uzurpacije ali samovoljnega odločanja pačila socialistične samoupravne družbene odnose, kot tudi vsak privilegij, ki bi temeljil na monopolu upravljanja produkcijskih sredstev in na prilaščanju rezultatov dela (3. čl.) – (ZZD, Ljubljana, 1976, str. 24/25).

¹⁹ Kardelj, Edvard: Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja. Ljubljana 1977, str. 128.

načrtovanje in vzporedno s tem se ukinjajo posredniki, predstavniki delavcev.

Razvitega socializma še ni, smo pa sredi procesa, ko združeni delavci sodelujejo, neposredno urejajo družbene razmere in vse bolj samoupravljajo. To je za delo in prosti čas pomembno – v novih odnosih se razvijajo tudi nove vrednote. Čas možnosti je torej velik cilj, urejanje dela pa neizogibna podlaga zanj. Ni treba posebej dokazovati, da še nismo razvili samoupravne kulture dela in prostega časa, kakršno si želimo in jo lahko predvidevamo. Prostega časa, znanega predvsem po rekreaciji, še nismo »zamenjali za resnično kulturno življenje«. ²⁰ Socializem je torej pogoj za to, da presežemo tiste lastninske odnose, ki omogočajo osvoboditi človeka dela za tuji kapital, da bi »uresničili skrajno abstrakcijo delavca in abstrakcijo kapitala in s tem negacijo tega odnosa«. ²¹ Prav s tako novo družbeno kvaliteto dobiva delo s prostim časom novo vrednost, nove možnosti in za človeka resnični pomen.

Socialistično samoupravljanje je samo po sebi velika možnost, ki jo človek skuša uporabiti v procesu svojega osvobajanja, a je obenem njegova revolucionarna življenjska bitka. V tej bitki skuša upravičiti svoj obstoj, uresničiti sebe v človeški možnosti, s tem pa spremeniti tudi sebe v delu, v medsebojnih odnosih, korenito spremeniti svoj svet. Samo po tej poti ima človek možnost, da »spremeni odnos do dela, a delo spremeni v vrednoto, ki se mora na novo priznati in oceniti.« ²² V takem procesu ne more mimo prostega časa, temveč se nujno spremeni tudi prosti čas kot vrednota, ki se združuje v zvezo dela in prostega časa kot človekove aktivnosti in možnosti. Prav zaradi tega je bistvenega pomena nov položaj delavca in delovnega človeka, ki ga daje samoupravljanje. Ne spreminja se samo odnos do dela, do prostega časa, porajajo se v celoti novi temelji, ki šele dajejo možnosti za uresničitev svobodnega dela, svobodnega individuuma in svobodne družbe kot celote. V tem se spreminja in poraja tudi nova vzgoja, kakršne zgodovina še ni mogla razviti. Od tod tudi potreba po vzgoji za prosti čas, kajti tudi novo, socialistično samoupravno kulturo je mogoče udejaniti in razvijati le z velikimi intelektualnimi in telesnimi razvojnimi prizadevanji pri vzgajanju in izobraževanju v procesu konkretnega znanstvenega, družbenega, tehnološkega in kulturnega napredovanja.

Bistveno v novih odnosih, ki jih razvijamo, je to, da občani kot samoupravljalci skrbijo neposredno na podlagi delovnih dosežkov tudi za možnosti prostega časa v življenju, v okolju, v vzgoji in tako usklajujejo in razvijajo svoje interese in aktivnosti prostega časa doma in v okolju. V samoupravni družbi je človek proizvajalec in upravljalet v drugačnem položaju in odnosu do dela in prostega časa kakor v razredno protislovno

²⁰ Žal še nismo prišli v tisto obdobje, da bi prosti čas, ki zdaj v marsičem kvari, zamenjali za resnično kulturno življenje. – (Javoršek, Jože: *Nevarna razmerja*. Ljubljana 1978, str. 285).

²¹ Despot, Blaženka: *Plädoyer za dokolico*. Beograd 1976, str. 43.

²² Boživič, op. 14, str. 182.

razkrojenih skupnostih. V tej boljši družbeni kvaliteti najde samoupravljalec »tisto, kar negotovo iščejo drugi člani industrijske družbe v prostem času, v svojem delovnem dnevu. Tukaj tisto pristno človeško – ki je bilo nekdanj samo mogoče – prehaja v prostem času v resnično pristno v delu«, toda to ni samo po sebi dano, temveč se mora šele »zanesljivo uresničiti tako v prostem kakor v delovnem času«. ²³ To uresničujejo delovni ljudje samoupravno, ko iščejo najboljše poti za uskladitev svojih osebnih in družbenih interesov in obenem spreminjajo materialne in druge možnosti za uresničitev svojih smotrov in za zadovoljitev svojih potreb.

Družba, ki se razvija počasi, ne doživlja presenečenj zaradi skokovitih sprememb v družbenih odnosih, pa tudi ne stresov ob nagli spremembi vrednot. Taka bolj ali manj statična družba skuša ohraniti in razvijati razmeroma enoten slog kulture prostega časa. Šele v družbi, ki doživlja hiter tehnološki napredek, se sprostijo dinamični procesi, ki obenem povzročijo različne krize v socialnih in kulturnih razmerah. Nenadoma ni več jasnih vrednot, vzorcev, oblik za ravnanje, zato se je v vsakdanjem življenju, zlasti še v povečanem prostem času, težje znajti. Prosti čas postane tako kot delo sestavina posameznikovega in družbenega življenja, odvisna od družbenoekonomskih in kulturnih razmer, poleg tega pa se tudi zgodovinsko razvojno spreminja, kakor se spreminja družba in v njej posameznikov položaj.

Ravnanje v prostem času je omejeno z zgodovinskimi, ekonomskimi in kulturnimi razmerami, hkrati pa tudi z izobrazbo, interesi, materialnimi možnostmi, stanovanjskimi razmerami posameznika in z možnostmi, ki jih za življenje v prostem času uresničuje družba. To pomeni, da sta vsebina in vloga prostega časa odvisni od splošne družbene blaginje, od demokratičnosti družbe in v bistveni meri od tega, koliko lahko posamezniki soustvarjajo celotno družbeno politiko, s tem pa tudi politiko prostega časa. Samoupravna družba prav pri razreševanju teh vprašanj kakovostno spreminja vlogo vsakega občana. Tako kot drugo problematiko pa bodo občani razreševali problematiko prostega časa le tedaj, če jo bodo dobro poznali, če se je bodo zavedali. To pomeni, da je razvoj prostega časa kot dejavnika ustvarjalnih družbenih odnosov in človekovega razvoja ter uveljavljanja bistveno odvisen tudi od poznavanja pojava prostega časa in njegovih možnosti. To pa je že vprašanje vzgoje, pedagogike in andragogike na področju prostega časa.

Iz žive povezanosti z neposrednimi okoliščinami izvira tudi močan relativizem v odnosu do prostega časa. Nekdo ima prostega časa na pretek in ga tudi doživlja bolj ali manj ustvarjalno ali prazno, drugi pa ne, ker ga nima zaradi osebnih, socialnih ali kakšnih drugih razlogov, zaradi obilice dela in drugih obveznosti. V takih neskladnih razmerah se lahko ljudje na problematiko prostega časa odzivajo mlačno, ker jih še ne žuli kot praznina, temveč si predvsem želijo, da bi imeli več prostega časa. V takih

²³ Kecmanović, Nenad: Slobodno vrijeme u samoupravnom društvu. Odjek, Sarajevo, (1968) 11, str. 4.

primerih vprašanje prostega časa ni pedagoške narave, temveč postane predvsem socialni boj za pridobitev večje količine prostega časa ali za skrajševanje delovnega časa. V tem je tudi razlog, da so pri nas razmeroma pozno začeli skrbeti za prosti čas, ki se je kot nova vrednota pojavil v razvitejši industrijski družbi. Med obema vojnima smo bili še pretežno poljedelska dežela in smo šele po vojni začeli pospešeno razvijati težko industrijo. V velikih prizadevanjih za obnovo dežele se prosti čas ni pojavil kot problem odraslih, temveč predvsem kot vprašanje, kako otroke in mladino rešiti pred neznanimi, pogosto škodljivimi vplivi ceste, nenačrtno uporabljenega prostega časa zunaj šole in doma, v odsotnosti staršev.

Problematika prostega časa se je v širši obliki odprla šele tedaj, ko se je izboljšala splošna življenjska raven in so se zmanjševale razredne razlike med ljudmi, ko se je skrčil delovni čas in se je povečala kupna moč prebivalstva, ko se je močnejše razvila industrija za prosti čas, še posebno tedaj, ko so se spremenile ekonomske in socialne naloge sodobne družine. V začetku so se najbolj zanimali za prosti čas s pedagoškega gledišča, ker so bili mnogi starši prezaposleni, šola pa jih pri pedagoškem nadzoru ni mogla povsem nadomeščati. Mladi, nenadoma osamljeni in nepripravljeni za preživljanje prostega časa, so ob neurejenih možnostih ostali prepuščeni različnim spontanim dejavnostim, koristnim ali škodljivim osebnostnemu razvoju.

V razvitejši družbi se dan vedno bolj časovno pomika k idealnemu trojnemu sorazmerju med delom z drugimi obveznostmi, nujnim počitkom in prostim časom; to pa korenito spreminja življenjske navade in možnosti ljudi, odpira nove potrebe, nove motive in nove možnosti za različne dejavnosti prostega časa. Marsikdo se ob naglih spremembah ne more več znajti, zgublja sposobnost umirjenega in poglobljenega razmišljanja o vsakdanjih problemih. Ne samo posamezniki, temveč tudi cele skupine se znajdejo v položaju, ki mu niso več kos. Nema lokrat se nenavadno ali nesprejemljivo odzivajo: pobegnejo v idealiziran svet »otrok cvetja«, umikajo se v zasebnost doma, ne znajo uravnavati porabe itd. Veliko ljudi, ki so še do nedavnega morali čezmerno delati, da so si tako zvišali svojo življenjsko raven, se je znašlo v prostem času, ne da bi bili nanj ustrezno pripravljeni. Ob tem se bistveno spreminja kultura. Nekoč razredno opredeljiva, danes s težnjo po izenačevanju, ne prenese več kulturnega elitizma.

Tudi samoupravna družba se ne more izogniti pojavom naglega tehnološkega napredka in s tem pojavu obsežnejšega prostega časa. Razlika v primerjavi s prejšnjimi družbami pa je v tem, da imajo v samoupravni socialistični družbi pravico do prostega časa vsi, da so zanj odgovorni, a probleme razrešujejo na enotnem socialističnem vrednostnem imenovalcu. Prizadevajo si, da bi se skladno z možnostmi združenega dela razvijale za vse tudi materialne možnosti za življenje v prostem času. Prosti čas kot dejavnik razvoja osebnosti se načelno uveljavlja za vsakega

občana. Ob dejavnostih prostega časa se spletajo raznovrstne samoupravljalčeve aktivnosti – od čim intenzivnejše udeležbe v družbenopolitičnem življenju do razmaha kulturnih dejavnosti v ožjem pomenu in uresničevanje osebnih potreb s prostovoljnim delom, z interesnimi dejavnostmi, rekreacijo in ustvarjalnostjo, da bi tako dosegli marksistično vizijo aktivnega doživljanja tistega onkraj nujnosti.

Človeka ni mogoče obravnavati drugače kakor stvarno, v okoliščinah, kjer živi, ne idealizirano, abstraktno, zato tudi ni mogoče reči, da v samoupravni družbi že vsevpred razrešujemo zapletena vprašanja ob pojavu prostega časa. Z združenimi močmi, na podlagi trdnih izhodišč pa vemo, kaj storiti, vemo, da so rešitve v naših rokah, v našem delu in sodelovanju, v mobilizaciji materialnih in intelektualnih zmogljivosti. Prosti čas ni le zadeva vsakega posameznika; čeprav ga kot samostojen subjekt vsakdo doživlja izvirno, to ne more biti zgolj stvar nekakšne neodvisne, spontane svobodne odločitve, češ da si bo že vsak sam pomagal, kakor bo vedel in znal. To je globlje družbeno vprašanje, kajti brez družbene pomoči tudi za posameznike, razen pripadnikov elite v neki družbi, ne more biti enakovrednih možnosti za razvijanje prostega časa. Tam, kjer razrednih razlik ne morejo odpravljati, morajo pristati na tako politiko prostega časa, ki diferencira možnosti v ponudbi za bogatejše in drugače za ravnejše prebivalstvo. V takih družbah se pojavljajo zaprti rekreacijski in drugi centri prostega časa, ki so tudi formalno dostopni le pripadnikom določenega sloja, npr. stanovski klubi. Dostop do bogatejšega prostega časa je privilegij tistih, ki imajo boljšo življenjsko raven. Prizadevanja samoupravne družbe pa vodijo k smotru, da bi bile bogate možnosti dostopne kolikor mogoče vsem občanom. Ob tem pa bo treba doseči tudi enakovredne vzgojne možnosti, tako da bi bile dejavnosti prostega časa vsestransko dostopne vsem tudi za boljši razvoj osebnosti.

Prosti čas se pojavlja ne le kot vprašanje v odnosu do dela, ne le kot psihološko vprašanje, temveč kot globoko *družbeno* vprašanje *odnosov med posameznikom in skupnostjo*. Razreševanje vprašanj rasti in vsebine prostega časa je tudi *znamenje kulturne in ekonomske razvitosti take družbe*. Francoski sociolog Dumazedier govori o prostem času kot *novi realnosti*, o samostojni celoti, ki je hkrati neodvisna, je socialno-kulturni pojav, prav tako vreden raziskovanja kakor delo in politika.²⁴ To nedvomno drži. Pojmovanje prostega časa kot nove prvine vsakodnevne življenja vodi k vprašanju, kako preurediti tudi družbeno življenje, da bo prosti čas lahko *dobrina* vsakega človeka, do katere ima *pravico*, kakor jo ima na temelju svojega *dela* in po načelu *solidarnosti* do vsakodnevne kruha.

Marksistično gledano gre za prosti čas, ki je obenem prostor in pogoj za razvoj višje stopnje *sposobnosti* človeka za dejavnosti, ki jih svobodno

²⁴ Dumazedier, Joffré: Une sociologie prévisionnelle et différentielle du loisir, Cahier internationale de la sociologie, Paris (1967), str. 59.

razvija onstran nujnosti.²⁵ Za sedaj se pojavlja prosti čas še vedno kot dobrina, za katero si prizadevajo ljudje podobno, kot si prizadevajo za druge življenjske potrebe. Prosti čas je v resnici še področje *razrednega boja*, zlasti tam, kjer prevladuje močno *socialno razlikovanje* in si ljudje zelo prizadevajo za dvig življenjske ravni. Pot k prostemu času kot splošni dobrini je obenem tudi pot znanstvenega in družbenega *napredka*, torej resnično pot v družbo, ki jo je filozof Russell označil kot »družbo prostega časa«, kjer bo »sposobnost, kako pametno uporabljati prosti čas, že zadnja stopnja osebnostne omike«.²⁶

Tako spoznanje je pomembno za pedagogiko, kajti za to, da dosežemo višjo človekovo kulturo, omikanost, je potrebnih veliko vzgojnih in delovnih prizadevanj, ki vodijo k boljšim materialnim temeljem družbe in posameznika. To pa je obenem tudi pot k resnični svobodi, ki izvira iz človekovega obvladovanja narave, okoliščin in njenih zakonitosti. Razredna družbena nasprotja pogosto še onemogočajo ustrezno pojmovanje prostega časa, ker se marsikdaj še vedno prepletajo z idealističnim dojemanjem popolne posameznikove svobode. Prosti čas imajo predvsem za prostor, kamor človek lahko ubeži pred stiskami, družbenim nasiljem, pred neugodnostmi dela itd., namesto da bi ga dojemali kot del ustvarjalnega življenjskega spreminjanja ob zavestnem delovanju družbe in posameznika v danih okoliščinah, ki jih spreminjamo tudi za preživetje prostega časa.

Nesprejemljive in nevzdržne so različne pragmatistične teze, zlasti značilne za nekatere ameriške raziskovalce,²⁷ ki so preučevali prosti čas nekako ločeno od ideoloških in družbenih sprememb in se ozirali predvsem na demografske in urbanistične dejavnike, ali pa razglašali skrajni individualizem, namreč, da je prosti čas vprašanje posameznika, kakorkoli ga že uporabi.²⁸ Glede na takšna izhodišča je razumljiva težnja po dokazovanju, da se delovni napor lahko nadomesti v prostem času. Potrošniška družba na svoj način tudi danes krepi pragmatistično pojmovanje, s tem da skuša potrošnika usmerjati, da troši prosti čas za tržno ponudbo, ki jo diktirata proizvodnolastniška in trgovčeva posredniška preračunljivost. Martiničeva opaza, da se kaže pragmatičnost tudi v »najnovejših ameriških raziskavah«.²⁹ Četudi skušajo futurološko predvidevati dogajanja prihodnjega tisočletja, ostajajo na miselnosti trenutnih družbenih odnosov, ne da bi mogli ali hoteli uvideti dialektične zveze medsebojnih vplivov, ki jih nujno povzroča spreminjane različnih pojavov na vseh ravneh. Ne spregovorijo s stališča marksistično dojete zgodovinske celovitosti razvojnega spreminjanja, ki pomeni tudi medsebojno spreminjevalno zvezo med delom, prostim časom, človekom in družbo.

²⁵ Marc, Karl: Kapital 3. Ljubljana 1973, str. 914.

²⁶ Russel, Bertrand: Erroberung des Glücks. Darmstadt 1951, str. 180.

²⁷ Kaplan, Martin: Leisure in America. A Social Inquiry. New York 1960.

²⁸ Anderson, Nils: Work and Leisure. London 1961.

²⁹ Martinič, Tena: Slobodno vrijeme i suvremeno društvo. Zagreb 1977, str. 9.

Zanimivo, da se takšnemu pragmatizmu upirajo tudi krščanski misleci, ki razglašajo celovitost človekove osebnosti, nedeljivost njegove dejavnosti, mnogostranski sklop dejavnosti prostega časa, pomembnih za njegov razvoj. Ob tem tudi slutijo, da so družbene spremembe neizogibne, še več: ponekod jih tudi spodbujajo in se vključujejo v socialna gibanja, kakor na primer v Latinski Ameriki, le da vse to podrejajo daljnemu cilju oziroma v odrešitev onkraj tostranskega življenja. Najnaprednejši katoliški misleci torej verjamejo v družbene spremembe, vendar jih še vedno pojasnjujejo kot človekovo pot k bogu, ki mu mora biti posvečen tudi prosti čas.³⁰ S tem pa se izmikajo pospešenemu spreminjanju razmer in se predajajo usodi ter upanju, ki bo izpolnjeno nekje in nekoč. Razlike so tudi med socialističnimi teoretiki, ki dobro vedo, da je potrebno spremeniti lastninske odnose v proizvodnji. Dela in prostega časa ne ločujejo in menijo, da se tudi delo lahko spreminja.

Marxova misel, da se mora delovni čas skrajševati, ker delavci potrebujejo več možnosti za zadostitev svojih potreb, je jasna. Pojavlja pa se razloček med stališči o vlogi delavske države v tem spreminjanju, in sicer v pojmovanju podružbljanja. Prosti čas se mora podrežati delovnim zahtevam³¹, drugače pa državi. Bistvo je v tem, kako razumejo vprašanje spremembe lastninskih odnosov: ali je to podržavljanje ali podružbljanje. Nedvoumen odgovor daje delegatski sistem, ki ga razvija samoupravna socialistična družba. To je po vsebini diktatura proletariata, ki se uveljavlja s samoupravnim delovanjem in z državo, ki je zasnovana na družbeni lastnini in socialističnem samoupravljanju. Le tako se lahko neposredno uresniči enoten subjekt delavca proizvajalca in upravljalca, snovalca svojega razvoja in svojih družbenih in individualnih potreb, pri čemer ni potrebno več razpravljati, komu se podreja prosti čas. Le-ta je predvsem velika možnost, ki jo človek lahko uporabi, da, kolikor more, zadosti svojim ožjim in širšim potrebam, da kolikor mogoče dobro uresniči tudi svojo temeljno potrebo po družbenosti. Samoupravljanje je »nova kvaliteta, ki zahteva postopno, toda temeljito spremembo vseh družbenih sklopov, od ekonomskih do kulturnih«.³² To je bistveno, kajti le tako se lahko razvije tudi ustrezna samoupravna kultura dela in prostega časa, samoupravni stil življenja.

Prosti čas v samoupravni družbi se kaže v celoti kot splošno dostopna pravica in možnost vsakega občana v določenih okoliščinah, z mestom in vlogo, ki mu jo dajejo samoupravljalci po svojih potrebah in možnostih. Prosti čas občani nujno dojemajo kot vsakodnevno dejstvo v življenju posameznika in skupnosti, se ga zavedajo in ustvarjajo razmere za različno izbiro dejavnosti, oblik in načinov preživljanja prostega časa.

³⁰ Laloup, Joseph: *Le temps du loisir*. Tournai 1962.

³¹ Prudenski, A. G.: *Vremja i trud*. Moskva 1964.

³² Posameznik se tedaj vključuje v skupnost in ustvarja čvrsto povezan, skupno pogojen niz, ki temelji na izrazito zgodovinskem videžu človekove stvarnosti. Prosti čas, dojet zgodovinsko, ni ločljiva prvina družbene celote, temveč njena sestavina. – (Martinič, op. 29, str. 31/32).

Samoupravljalci se postopoma vse bolj zavedajo, da vlaganja samo v proizvodnjo ne zadoščajo več, čeprav je proizvodnja temelj. Toda razvoj ni odvisen le od nje, z vsemi močmi je treba razvijati tudi vzgojo in znanost. Fizično in intelektualno delo se prepletata, prepletajo pa se tudi delo in dejavnosti prostega časa; če hočemo napredovati, je treba oboje poznati in obvladovati.

Prav za razvoj dejavnosti ljudi v prostem času je pomembna Kardeleva misel, da je »med političnimi nalogami političnega sistema socialističnega samoupravljanja prav tako čimprejšnje in čim širše vključevanje mladih generacij v družbeno življenje«. ³³ To je pomembno za organizacijo ustrezne vzgoje za prosti čas; sam sistem samoupravljanja pa po svoji naravi odpira večje možnosti za vsestranski razmah aktivnosti mladih in starejših v prostem času. Gotovo je »očitno, da mora sistem socialističnega samoupravljanja težiti k ustvarjanju ugodnejših razmer za takšno vključevanje mladine«. ³⁴ To pa je treba zavestno, načrtno urejati.

Človek dela, urejuje razmere zase in za druge ljudi: v tem je globina in vrednota samoupravljanja in njegov pomen za sedanost in prihodnost. V tem se razlikuje od pragmatistične enostranosti in kratkovidnosti, od krščanske vdanosti onostranski univerzalnosti idealnega v brezčasni prihodnosti, odvisni od zunajčloveških moči, in od etatističnih oblik administrativnega socializma, ki daje državi odločujočo moč, da ureja v imenu človeka in zanj njegove potrebe in možnosti. Samoupravljanje je stil družbenega življenja v skladu z načelom najneposrednejše demokracije.

Temeljna načela samoupravnih odnosov, dognana v revolucionarnem spreminjanju razmer, denimo, dogovarjanje, ustvarjalno sodelovanje, neposredno odločanje, spoštovanje dogovarjenega itd., je treba dosledno spoštovati. Samoupravna aktivnost vsebuje višjo stopnjo odgovornosti. Ni se mogoče obnašati anarhično, muhavo prakticistično, kratkovidno situacijsko, kakor se včasih pod vpliv potrošniške miselnosti kažejo razni subjektivizmi, individualizmi, sektaški interesi, ki bi se skušali uveljaviti celo v imenu pluralizma samoupravnih interesov.

V tem pomenu je samoupravljanje velika možnost, v kateri se lahko tudi prosti čas uporabi kot pomemben dejavnik v razvoju samoupravnega načina življenja, pa ni vseeno, kako ga upoštevamo, ko se samoupravno dogovarjamo in utrjujemo možnosti zanj. Ni vseeno, kako ga vključujemo v celotno razvojno politiko in v vzgojo in izobraževanje. Prosti čas se lahko slabo uporabi, sam po sebi pa ni slab. Prosti čas ni nekaj manj vrednega, protislovnega vsakdanjim potrebam, temveč je možnost, nadaljevanje zunaj obveznega, možnost, ki na podlagi dela odpira bogastvo možnosti jutrišnjega dne že danes in daje, česar sicer ne bi mogli imeti. Prav zato je njegova kvaliteta, ne le količina, tudi eno pomembnih meril družbenega bogastva.

³³ Kardelj, Edvard: Samoupravljanje 4. Ljubljana 1979, str. 421.

³⁴ Kardelj, Edvard: op. 33, str. 422.

Razvoj teorije revolucionarne avantgarde v socialističnem samoupravljanju

(v času od 1948. do 1958. leta)

Obravnavamo specifične kvalitete teorije revolucionarne avantgardne partije, do katerih prihaja pri uveljavljanju socializma po samoupravnih poti. Nove kvalitete teorije partije so se relativno celovito začele razvijati v toku jugoslovanske revolucije, zlasti v obdobju od spora z informbirojem leta 1948 oziroma od tedaj, ko so se začeli uveljavljati socialistični odnosi.¹

Večina drugih socialističnih družb še ni krenila izraziteje po poti socialističnega samoupravljanja. Prav vprašanje teorije partije se, zlasti ob najnovejših dogajanjih v poljski družbi, postavlja kot eno od bistvenih vprašanj uveljavljanja socializma kot svetovnega procesa. Izkušnje socializma nas opozarjajo, da se kot glavno vprašanje socialističnih družb postavlja problem vzdrževanja prave revolucionarne moči vodilnih socialističnih subjektivnih sil, ki jih v teh državah praviloma usmerjajo avantgardne komunistične in podobne politične organizacije. Revolucionarna ost revolucije bistveno pojenja tedaj, ko se poglobijo procesi birokratizacije državnih in drugih upravljalških struktur.

Zlasti je revolucija ogrožena, če se birokratizira sama partija. Ob teoriji odmiranja države se istočasno pojavlja tudi problem teorije odmiranja partije oziroma točneje – teorije odmiranja enostrankarskega monopola komunistične ali druge partije kot avantgardne stranke socializma. Odpira se vprašanje odmiranja partije kot nesporne avtoritete, kot edine zveličavne vodstvene družbene sile, ki edina pozna cilje socializma, sredstva za doseg ciljev, ki, skratka, nezmotljivo in avtoritativno usmerja celotno družbeno in državno življenje. Vprašanje zraščnosti partijskega in državnega aparata in vprašanje odtujenosti aparata od delavskega razreda in od množic, tudi na ta način, da si poleg monopoliziranja vodenja družbenih zadev prisvajajo tudi določene materialne in druge privilegije, sta bili ponovno aktualizirani in močno v ospredju ob primeru obče družbene krize poljske družbe. Zaostрили sta se tudi ob primeru Kosova, v zvezi z jugoslovansko prezadolženostjo itd.

Socialistična revolucija mora nujno temeljiti na politični pobudi množic, na socialističnem samoupravljanju. Brez družbene lastnine in oblasti

¹ Prispevek je zasnovan na podlagi raziskave »Geneza teoretičnih koncepcij o družbeni vlogi KP-ZK«, I. del, Raziskovalni inštitut FSPN, 1981, str. 217.

delavskega razreda, samoupravljanja ni mogoče uveljaviti. Socializem, ki ne pogloblja demokratične pozicije množic, zlasti samega delavskega razreda, ki ne dosega tega, da bi dejansko združeni delavci postopno obvladovali smotre dela, pogoje in sadove dela, ni pravi socializem.

Klasiki marksizma, Marx, Engels in Lenin, so razvili teorijo politične dezalienacije človeka oziroma človeške družbe, ki so jo zlasti konkretizirali kot teorijo odmiranja države. Zelo odprto so pustili vprašanje o potrebni preobrazbi družbene vloge revolucionarne avantgardne partije, po tem, ko se proletariat polasti oblasti, torej v procesu razvijanja socialističnih družbenih odnosov. Vprašanje teorije partije v razmerah socialističnega samoupravljanja se klasikom še ne postavlja kot zgodovinsko aktualno in tako tudi teoretično vprašanje.

Marx in Engels sta se izjasnila zoper blankistično koncepcijo elitistične in paternalistične vloge revolucionarne partije oziroma elite v obdobju izpeljave revolucije in v obdobju po osvojitvi oblasti. Izrazito sta poudarila temeljno interesno identiteto komunistov, da izhajajoč iz neposrednih interesov vedno zagovarjajo dolgoročne, skupne interese komunizma kot gibanja za brezrazredno družbo.

Lenin je izraziteje razvil elemente reprezentativne, vodstvene vloge partije. V razmerah oktobrske revolucije, v času 10. kongresa RKP(b), ko je bil delavski razred zdesetkan, ko je bil pritisk malolastniške stihije, zlasti srednjega kmeta in kulakov, vse bolj močan, ko je nevarnost kontrarevolucije in zunanje intervencije še zmeraj visela v zraku, je zadobila avantgardna boljševiška partija, na čelu s staro boljševiško gardo, izredno izpostavljeno zgodovinsko vlogo; vlogo tistega političnega zavestnega elementa, ki je v tedanjem času predstavljal bodočnost, vendar pa ni bil del dovolj razvite socialno razredne osnove in za seboj ni imel dovolj razvitega in politično močnega delavskega razreda.

V teh razmerah je avantgardna manjšina, seveda ob naslonitvi na Rdečo armado, na državni aparat, ki ga je v veliki meri konstituirala prav revolucionarna partija iz svojih vrst, začela izpolnjevati temeljne socialno razredne pogoje samoobnavljanja socialističnih produkcijskih odnosov. Partija je šla celo v novo ekonomsko politiko, in sicer zategadelj, da je lahko obdržala temeljno zaupanje množic, da je lahko obstala na oblasti. Toda ta politika je obenem izredno močno izpostavila prav reprezentativno vlogo revolucionarne partije. Tako je Lenin v zadnjem obdobju svojega življenja razvijal zlasti teorijo vodstvene vloge partije v odnosu do države, sindikatov, komsomola, vseh družbenih organizacij in v veliki meri celo v odnosu do samega delavskega razreda, do delavnega ljudstva, do narodov, in sicer zato, da se je revolucija utrdila in ohranila.

Lenin in boljševiška partija pa sta že v tem obdobju z razočaranjem spoznavala, kako te razmere in taka nesporna oblastvena pozicija partije in partijskega ter državnega aparata porajajo grozljivo nevarnost – birokratizem. Toda Lenin v poznem obdobju svojega življenja na ta vprašanja

še ni utegnil razviti novih odgovorov in tudi ne novih elementov teorije partije.

Novi elementi marksistične teorije partije v socializmu so se porodili po letu 1948, po tem, ko je ob resoluciji informbiroja prišlo do izjemno zaostrenega spopada jugoslovanskih komunistov s stalinističnim hegemonizmom. Tedaj je postalo očitno, da je v Sovjetski zvezi prišlo do spojitve državnega in partijskega aparata, ki sta se močno odtujila od delavskega razreda in delovnih ljudi, partija je dejansko postala privesek birokracije in tehnokracije. V takem negativnem razvoju družbenih odnosov so jugoslovanski komunisti razpoznali enega od globljih izvorov birokratizma in s tem povezanega stalinističnega hegemonizma.

V zvezi z vprašanjem države v socializmu so se tedaj jugoslovanski misleci lahko zatekli k izvirnim tekstom Marxa, Engelsa, Lenina in k izkustvu pariške in oktobrske revolucije. Na tej teoretični podlagi so odprli vprašanje samoupravne poti v socializem.

V zvezi z družbeno vlogo revolucionarne avantgardne partije v socializmu, in sicer v procesu spopadanja s pojavi birokratizma, take teoretske in izkustvene dediščine še ni bilo. Na tem področju so morali sami razvijati nove teoretične elemente, novo misel.

Ta proces ni bil enosmeren. Na V. kongresu Komunistične partije Jugoslavije je bil, na primer, sprejet statut KP, ki je bil narejen po vzoru statuta VKP(b) boljševikov. Vse do srede leta 1950 so se z ene strani razvijali elementi teorije revolucionarne partije, ki so že vse bolj ustrezali socialističnemu samoupravljanju, toda z druge strani so se istočasno pojavljali tudi elementi posnemanja birokratske prakse in elitistične teorije partije. Teoretično iskanje nove vloge partije se je izražalo tudi v praktični aktivnosti komunistične partije in množičnih družbenopolitičnih organizacij. Teoretična nejasnost in eklekticizem sta povzročala tudi praktično stagnacijo, zmedenost, diferenciacijo članstva, zastoj v aktivnosti. Šele uspešno razvijanje teoretske in praktične usmeritve o vlogi komunistične avantgardne partije, zlasti pa praktično uveljavljanje samoupravljanja, ki je trajalo od V. kongresa KPJ 1948 pa vse do sredine leta 1954, je postopno prispevalo k okrepitvi obče družbene aktivnosti ZK in to na nov način, ki je dejansko vse bolj ustrezal ustvarjanju socialističnih samoupravnih družbeno ekonomskih in političnih odnosov. Šele na VII. kongresu ZKJ 1958 je bila v sprejetem programu celovito obrazložena teorija odmiranja partije kot političnega, enostrankarskega hegemonja, kot enostrankarski sistem vladanja in sicer tako, da se je pokazalo, da je nova vloga revolucionarne avantgarde v tem, da prerašča v notranjo idejnopolitično silo socialističnega samoupravljanja.

Poudariti moramo, da je KPJ od svojega nastanka posnemala zlasti izkušnje oktobrske revolucije in Leninovo teorijo partije. V obdobju, ko začenjajo v vodstvu Komunistične partije Jugoslavije dobivati pomembnejšo vlogo njeni voditelji Josip Broz Tito, Edvard Kardelj, Boris Kidrič in drugi, torej na začetku tridesetih let, je bilo močno v ospredju vprašanje

široke, frontne organiziranosti in strnjenosti vseh patriotskih ljudskih sil, vseh naprednih sil okrog delavskega razreda in njegove KP, in sicer v obrambi zoper nevarnost fašizma in nacizma. Od najzgodnejših tridesetih let se ta antisektaška teoretska prvina v KPJ izrazito uveljavlja. Dobila je svojo potrditev v kominterni šele po zmagi nacistov v Nemčiji. Ta prvina pa predstavlja originalnost teorije partije v toku narodnoosvobodilnega boja 1941–1945 in istočasnega dejanskega prevzemanja oblasti, ki ga izvaja ljudstvo samo. V tem procesu je nesporno vodilno politično avantgardno vlogo odigrala komunistična partija, ki pa je za seboj povedla široke ljudske, patriotsko usmerjene množice, ki so se politično organizirale v Osvobodilno fronto oziroma v Ljudsko fronto, v široko protifašistično organizacijo in gibanje.

Že med samim narodnoosvobodilnim bojem je prišlo do posameznih pojavov odtujevanja vodilnega kadra od borcev, od ljudstva. Vodilne sile komunistične partije so tedaj na take procese ločevanja voditeljev od ljudstva zelo ostro reagirale. Ukrepi so bili podobni leninskim. Birokratizem se obravnava predvsem kot problem odtujevanja od ljudstva, kot socialno psihološko vprašanje, kot etični problem drobnih privilegijev.

Po osvoboditvi KP praktično ne nastopa v javnosti. Člani politbiroja se sestajajo redko, plenumov ni bilo vse do leta 1948. Dejansko pa so vodilne sile KPJ delovale v družbi prek države in prek Ljudske fronte kot najširše obče ljudske organizacije. Ogromna večina članstva in vodstev je skupaj z množicami vključena v dnevno revolucionarno politično aktivnost, v prizadevanja za obnovo razrušenega gospodarstva. Vse do leta 1948 občutnejšega odtujevanja voditeljev od množic, razen redkih pojavov, ni bilo opaziti. Toda že leta 1948 sta Tito in Kardelj opozorila na problem, ki se je porajal, ker so državni organi in KP podcenjevali Ljudsko fronto.

Čeprav je bila javna tajnost, da dejansko komunisti vodijo in usmerjajo osnovne revolucionarne procese, pa je šele ob sporu z informbirojem, s V. kongresom KPJ sredi 1948 leta partija neposredno nastopila v javnosti kot dejansko razredno in nacionalno vodstvo. Od tedaj dalje so začeli bolj redno sklicevati sestanke organizacijskega biroja. Sklicevali so plenum CK KPJ. Nova praksa je bila do neke mere odgovor na kritiko informbiroja, da se je KP »utopila« v Ljudsko fronto, v »kulaško organizacijo«, in da se forumi neredno sestajajo.

V prizadevanju, da bi se KP legitimirala kot resnična razredna vodilna sila, je bilo na V. kongresu izrazito v ospredju vprašanje sprejemanja novega članstva iz vrst delavskega razreda, iz vrst mladine, zlasti pa iz vrst skojevcev in udarnikov.

Ker je tedaj veliko komunistov prešlo na delo v organe ljudske oblasti, v aparat partije in drugih političnih organizacij, je dejanski vpliv delavcev in kmetov komunistov v organizaciji upadel.

Večina članov partije je v tem obdobju zelo aktivna. V partijski organizaciji se dogovarjajo o vseh ideoloških, političnih, pa tudi o čisto

praktičnih gospodarskih in kulturnih vprašanjih svojega okolja. Do podrobnosti se dogovarjajo o vprašanjih kadrovske politike, o vseh ključnih problemih, s katerimi se ukvarjata ljudska oblast in Ljudska fronta. Partija je tesno povezana z delovnim ljudstvom, in sicer zlasti prek oblik Ljudske fronte, v kateri partijski funkcionarji opravljajo vodilne funkcije. Prav tako opravljajo vodilne funkcije v organih oblasti. Partija pomeni veliko politično nacionalno in razredno avtoriteto, saj so se delovne množice po spopadu z informbirojem, v boju za nacionalno samostojnost, čvrsto oprle na to svojo politično organizacijo. Ob informbiroju je prišlo do precejšnje diferenciacije članstva, zaradi proinformbirojevske dejavnosti je bilo izključenih prek 5.500 članov. V času od 1948 do 1952 pa je bilo sprejetih 650.000 novih članov. KP je iz spopada z informbirojem izšla močno člansko in kadrovsko okrepljena ter enotna.

Vodstvo jugoslovanskih komunistov je v prvi konfrontaciji s kritiko stalinistov, da se je KP utopila v Ljudski fronti, poudarjalo zlasti pomen najožje povezanosti partije in delavskega razreda oziroma vseh ljudskih množic. Poudarjalo se je, da je Ljudska fronta trajna organizacija, da to ni koalicija strank, da gre za enotno organizacijo, v kateri ima KP vodstveno vlogo, in da Ljudska fronta na ta način omogoča najširšo mobilizacijo množic. Tito je jeseni 1948, na II. kongresu KP Hrvatske poudarjal, da moramo množice učiti, toda moramo se tudi sami učiti od množic. Dejal je tudi: »Nepravilno je ukazovati ljudstvu, lahko se ukazuje vojski in drugim uniformiranim oddelkom, toda ljudstvu ne«!

V obdobju po spopadu z informbirojem je bil pritisk stalinističnega hegemonizma v vojaško političnem smislu na Jugoslavijo silovit. Tudi ekonomska blokada je prisiljevala, da sta se je v notranjih odnosih zaostri kontrola in disciplina. To so bila ugodna tla za razvijanje birokratsko centralističnih tendenc in za podcenjevanje političnega dela med množicami. V takih razmerah so na drugem plenumu, januarja 1949, sprejeli določene ukrepe, ki so skladno s prakso komunistične partije Sovjetske zveze intenzivirale proces razvijanja profesionalnega aparata v partiji, v političnih organizacijah in v državi. Izrazito je bila poudarjena vloga partijskega aparata, zlasti instruktorskega kadra in kontrola partije nad delom državnih organov. Tudi na ta način se je poskušalo dokazovati, da je vzor praksa KP Sovjetske zveze, in da kritika informbiroja ni utemeljena. Partijo se je v tem obdobju izraziteje postavljalo kot izvajalko državnih ukrepov in nalog, ki jih je zastavljal najvišji partijsko-državni vrh. Samostojnost celic in nižjih vodstev je oslabela. V prvi fazi boja s stalinizmom je partija iskala pot za razreševanje notranjih problemov v administrativno-centralističnem urejanju družbenih zadev.

III. kongres Ljudske fronte spomladi 1949 pa je že izrazito poudaril vlogo političnega dela med množicami. Kongres se je uprl birokratski negaciji vloge Ljudske fronte. Kritično je ocenil zanemarjanje množičnega političnega dela.

Zlasti v letu 1949, v katerem je bistveno narastel državni in partijski aparat, je začelo prihajati do intenzivnejšega procesa odtujevanja upravljalkega aparata od ljudstva. Bolj ko se je državnolastniški monopol izražal kot državni kapital v najbolj centralizirani obliki in bolj ko se je po drugi strani reproduciralo mezdno delo, močnejše so postajale tudi tendence po zraščanju državnega in partijskega aparata. Vse močnejše so postajale tendence po afirmiranju birokratskih interesov, in sicer na račun zgodovinskih delavsko-razrednih interesov. Utrjevala se je praksa, da so delavce, ki so jih sprejemali v organizacijo iz neposredne proizvodnje, hitro premeščali na administrativne posle. V materialni proizvodnji je delalo vse manj članov partije. Pokazalo se je, da so se partijske organizacije vse bolj ukvarjale s tekočo gospodarsko operativo, z novimi investicijami, da pa se je začelo zanemarjati politično delo med množicami. Postopno so se krepili tudi materialni privilegiji partijskega in državnega aparata.

Ozka povezanost partije z aparatom državne oblasti je izzvala to, da je v sami partiji začel dobivati prevladujoči vpliv profesionalni aparat države, oblasti in partije. Krepijo se elementi odnosov uslužbenske poslušnosti, karierizma, vsi tisti elementi, ki so značilni za stranke, ki delujejo s pozicij oblasti. Pri tem pa je vpliv borcev, delavcev iz neposredne proizvodnje, neposrednih proizvajalcev, kmetov in inteligence ter žensk v partiji začel upadati. Delavski razred je začel opazovati, da je partija včasih bližja upravi kakor pa delavcem samim. Vsi ti negativni procesi so bili zlasti intenzivni v letih 1949 in 1950.

Politična borba s pritiskom stalinizma, z drugimi zunanjepolitičnimi pritiski na Jugoslavijo in pa zavest o problemu birokratizma, sta v tem obdobju močno okrepili ideološko in teoretično delo v partiji. Ponovno se je začelo proučevati vse, kar se je v partiji dogodilo pod vplivom dogmatske miselnosti. V tem vzdušju, ko se je ponovno čitalo originalna Marxova, Leninova in Engelsova dela, so v najvišjem vodstvu dozorele ideje o samoupravljanju kot poti odmiranja države. Ko je med člani politbiroja dozorela ideja o samoupravljanju, je dozorela tudi ideja o nujnosti drugačne vloge partije. Postavila se je alternativa: »ali da se partija identificira z državo ali pa da ostane avantgarda delavskega razreda, ki je vladajoča sila državne oblasti« (Kardelj). Postal je jasno, da mora partija voditi delavski razred, in da mu ne sme vladati. Tito je pristal na spremembo imena in vloge partije, zlasti zato, da bi se navzven jasno razlikovala od dogmatsko stalinistične partije, ki je tako drastično napadla KPJ.

Blankistično-stalinistična teorija in praksa partije je zasnovala elitiščno-paternalistično vlogo komunistov oziroma najožjih profesionalnih političnih voditeljev. Partija se pojavlja kot edini pobudnik, ki z vrha usmerja celotno družbeno življenje, ki ima monopol nad politično strategijo, ki tako rekoč v celoti nadomesti vso objektivno nujno dialektičnost zgodovinskega procesa, vso dialektiko misli.

Zoper to izrazito, enostransko koncepcijo partije so v tem času začeli razvijati in poudarjati tiste elemente, ki opozarjajo na to, da je partija lahko avantgardna politična sila samo, če se sama oplaja iz revolucionarne aktivnosti množic, oziroma če je sama le najbolj osveščeni del delavskega razreda. Razvila se je tudi polemika z zahodnimi avtorji, ki so pisali, da je v Jugoslaviji enostrankarski totalitarni sistem. Odgovarjali so jim, da v Jugoslaviji mnenje posameznikov neposredno prihaja do izraza, in da se lahko vsakodnevno preskuša v praktičnem družbenem dogajanju.

V prvem času se je glede družbene vloge partije začelo vztrajati zlasti pri tem, da mora postati metoda prepričevanja in pojasnjevanja temeljna metoda v političnem delu z množicami. Vztrajalo se je pri načelu prostovoljnosti v procesu kolektivizacije vasi, odstopalo pa od procesa prisilne kolektivizacije vasi, kar je močno diferenciralo partijske vrste na vasi. V letu 1950 se je začelo z reorganizacijo državne uprave. Decentraliziralo se je upravljanje v gospodarstvu. Številne uslužbenke državne uprave in družbeno političnih organizacij se je usmerilo nazaj v gospodarstvo. Ob tej priložnosti so prišla na dan precej močna nasprotovanja procesom decentralizacije. Politično vodstvo partije je bilo tako močno, da je tak proces lahko izpeljalo.

Tik pred sprejetjem zakona o delavskih svetih, junija leta 1950, je CK KPJ poslal direktivo, v kateri obravnava nove prijeme v partijskem delu, ki so povezani s procesom uveljavljanja delavskega samoupravljanja. Opozarja na pomembnost političnega dela v množicah in na pomen dvigovanja socialistične zavesti množic ter na nujnost uveljavitve kolektivnega partijskega vodenja. Prišlo je do razdvajanja funkcije političnega sekretarja okrajnih komitejev KP in dolžnosti predsednikov okrajnih ljudskih odborov. Personalna zveza sekretarjev komitejev KP in vodstva Ljudske fronte pa je še ostala. V toku leta 1951 so izvedli deprofesionalizacijo družbenopolitičnih organizacij.

Z uvajanjem samoupravljanja se je začenjala spreminjati tudi vloga sindikalne organizacije. Sindikati niso bili več le zaščitniki interesov delavskega razreda v odnosu do države, temveč so istočasno postajali tudi nosilci interesa delavne organizacije in zaščitniki interesa delavcev. V praksi so sindikati prevzemali na sebe vlogo temeljnega dejavnika razvijanja delavskega samoupravljanja. Partijske celice in forumi so tej aktivnosti namenjali manj pozornosti. To je za precej časa postala domena komunistov, ki so delali v sindikatih.

Ob sprejemanju občega zakona o ljudskih odborih 31. marca 1952 je Edvard Kardelj razvil prve celovitejše nove teoretične poglede na družbeno vlogo socialističnih subjektivnih sil v prehodnem obdobju. Kardelj je v tem referatu poglobil razmišljanje o družbeni vlogi komunistične avantgarde. Pokazal je, kako mora partija delovati kot vodilna politična sila znotraj ljudskih množic, znotraj delavskega razreda, toda le kot najzavezdnejši del razreda.

»Vloga delavske avantgarde ne more biti, da bi kot izvrševalec vodila državo in gospodarstvo »namesto« delavskega razreda oziroma »namesto« delovnega ljudstva. Njena prva vloga je, da se kot najzavednejši del delovnih množic bori tako rekoč »znotraj« teh množic, v njihovih organizacijah in v njihovih predstavniških državnih, gospodarskih in družbenih organih – prvič, da ti organi vodijo razvoj proizvodjalnih sil in vsega družbenega in ekonomskega življenja na način, ki bo najhitrejša in najdoslednejša pot k višjim socialističnim oblikam, in drugič, da bo družba sposobna braniti se neposredno in s pomočjo svojega državnega aparata tudi pred vsemi poskusi reakcionarnih sil, da bi kolo zgodovine obrnili nazaj. Gre torej za to, da bo delo KP usmerjeno k usposabljanju delavskega razreda, da bo ta kot, ekonomsko razvit, politično zaveden razred, to je kot zavestna množica, spoznavajoč svoje prave interese in zgodovinske smotre znal obdržati državni sistem v položaju podrejene sile svojega lastnega orožja, tako da se ta ne bo mogel zbirokratizirati in spremeniti v despota nad družbo«. ²

Kardelj je tedaj temeljiteje razvil tudi polemiko s tistimi, ki so se zavzemali za uvajanje večpartijskega sistema. Opozoril je, da bodoča socialistična družba ne bo čutila potrebe niti po državnem aparatu niti po partijah, ne po eni ne po več, vsaj ne v tem smislu, kot se govori o strankah. Kardelj je poudarjal, da je v socializmu še zmeraj nujna navzočnost delavske partije kot partije, kot enopartijskega sistema. To je pogoj za zagotavljanje monolitnosti vseh proletarskih in ljudskih množic na platformi razvoja socializma. Z druge strani pa mora partija delovati kot organizacija, katere temeljna naloga je, razbiti celoten partijski strankarski sistem. Opredelil se je za stališče, da je strankarsko bistvo partije njena preteklost, njena sicer še vedno nujna sedanjost, da pa je brezpartijski sistem njena vizija, njena naloga, njena bodočnost. Ta teoretična razmišljanja so bila v celoti gledano precej daleč od stvarne, trenutke prakse.

Edvardu Kardelju je že pred VI. kongresom ZKJ uspelo razviti temeljne teoretske dimenzije dialektične enotnosti protislovja vodstvene in vodilne družbene idejnopolitične avantgardne vloge revolucionarne partije, kar je osrednje vprašanje teorije revolucionarne avantgardne partije v prehodnem socialističnem obdobju. Dejstvo je, da globine teh spoznanj mnogi niso razumeli, tudi ne v najožjem vodstvu. To se je pokazalo tudi pri formulacijah VI. kongresa ZKJ, saj se je na tem izjemno pomembnem kongresu deloma zanemarilo pomen odgovornosti komunistične partije za kontinuiteto revolucije.

Na VI. kongresu KPJ oziroma ZKJ, ki je bil novembra 1952, je KP sprejela zgodovinsko pomembne sklepe o novi vlogi ZK. Izjasnila se je za določeno distanciranje partije od oblasti. Pristala je na to, da deluje ZK

² Edvard Kardelj: Socializem in demokracija. Ekspozice o predlogu splošnega zakona o ljudskih odborih, 31. marca 1952, v PNSG, knjiga 2, stran 197.

kot temeljna *usmerjevalna ideološkopolitična sila* jugoslovanske družbe. Kongres je zavrgel stalinistično teorijo, po kateri so državni organi in družbenopolitične organizacije samo transmisije partije. Odrekel se je konceptu podržavljene partije, iz katere kakor iz komandnega monopolnega centra vodijo vse nitke življenja in vse družbenopolitične aktivnosti.

Tito je predlagal spremembo naziva Komunistične partije Jugoslavije v Zvezo komunistov Jugoslavije. Poudaril je, da sta z zvezo komunistov partijo poimenovala že Marx in Engels. Poudaril je kadrovsko naravo ZK. Podčrtal je, da se v *samoupravnih razmerah širi področje odgovornosti ZK, da je njena vloga v usmerjanju socialističnega razvoja še večja, da pa se mora bistveno spremeniti način dejavnosti ZK*. Temeljno področje je sedaj socialistična vzgoja delovnih množic. Tito je delno poudaril razsežnost zgodovinske odgovornosti ZK. Dejal pa je, da komunistom pripada vodilna vloga, seveda če po sposobnosti ustrezajo za to ali drugo funkcijo. Poudaril je, da usmerjevalna vloga komunista ne more biti družbeni privilegij. Povezana je s stvarnim idejnim vplivanjem ter z učinkovitostjo tega vpliva na pravilen socialistični razvoj. Tito je predlagal tudi spremembo naziva Ljudske fronte v Socialistično zvezo delovnega ljudstva. Poudaril je še večje politične naloge te organizacije v socialističnem razvoju in na mednarodnem področju. Kardelj je na kongresu poudaril, da morajo po Marxu in Engelsu komunisti zmeraj zastopati zgodovinske interese proletariata, da pa nikakor ne smejo biti od razreda ločen in ekskluzivni del. Biti morajo najbolj ozaveščeno jedro komunističnega gibanja, ki mora borbo usmerjati v vsaki državi pač glede na konkretne pogoje družbenega razvoja.

Kongres je v resoluciji sprejel naslednja stališča:

»Kongres sodi, da razvoj družbenih odnosov v smeri čedalje večjega neposrednega delavskega upravljanja in čedalje bolj demokratičnih oblik oblasti narekuje kot osnovno dolžnost in vlogo komunistov – politično in ideološko delo za vzgajanje množic«.

»S tem v zvezi je kongres sklenil, da se spremeni ime KPJ v ZKJ«.

»Zveza komunistov pri svojem delu ni in ne more biti neposredni operativni vodja in naredbodajalec niti v gospodarskem niti v državnem in družbenem življenju, pač pa s svojo politično in idejno aktivnostjo, predvsem s prepričevanjem, vpliva v teh organizacijah in organih in ustanovah, da sprejmejo njeno stališče ali pa stališče posameznih njenih članov.«³

VI. kongres se je izrazito opredelil zoper vse birokratske pojave v sami partiji, poudaril je tako imenovano *usmerjevalno vlogo ZK*. Opozoril je člane na naloge v zvezi s tistimi silami, ki so usmerjene zoper socializem. Tako je člane in organizacije obvezal, da se upirajo birokratski samovolji, buržoaznim spletkam in lokalizmu. Kongres je poudaril naloge v boju z

³ Knjiga VI. kongresa ZKJ. Resolucija VI. kongresa. Cankarjeva založba, Ljubljana 1952. stran 293.

razrednim sovražnikom, vendar pa ob tem ni izrazil, da je izpostavil vodstvene, reprezentativne vloge partije v taki razredni borbi.

VI. kongres ZKJ je tako v ospredje postavil dimenzijo bodočnosti revolucionarne avantgarde, dimenzijo realizacije njene družbene vloge na način dejanske avtoritete socialističnega samoupravljanja, na način usposabljanja samega delavskega razreda za samoupravljanje. ZK naj zlasti vpliva na zavest delovnih množic. Nerazvito in ob strani pa je ostalo vprašanje še vedno nujno pojavljajoče se reprezentativne, enostrankarske družbene vloge ZK. Kongresna stališča so deloma poenostavila zapleten proces odmiranja enostrankarske vloge partije v socializmu kot prehodnem obdobju.

Kongres je poudaril načelo javnosti partijskega dela. Okrepljena je bila samostojnost osnovnih organizacij in nižjih vodstev. Poudarja se kolektivni način delovanja forumov ZK.

Takoj po tem kongresu se je sestal tudi kongres Ljudske fronte, ki je spremenil ime organizacije v Socialistično zvezo delovnega ljudstva. Na tem kongresu je bilo poudarjeno, da je socialistična zveza množična javna tribuna socialistične politike in misli, ki vsakemu državljanu omogoča neposredno sodelovanje v družbenem, preobrazbenem procesu, ne oziroma se na ideološke in druge razlike, le če priznava obče socialistične cilje. V tem smislu naj bi se socialistična zveza razvijala v obče ljudski parlament, ki stalno zaseda in v katerem lahko vsak dobronamerni državljan izreka svoje mišljenje, predloge in kritiko. Kot politični pogoj za članstvo v socialistični zvezi je bila postavljena: privrženost načelom socializma, neodvisnosti in enotnosti dežele ter demokratizmu.

Nagli preobrat od operativne vodstvene vloge komunistične partije pri upravljanju družbenih poslov in to ob izredno zaostrenih nasprotjih v svetu in v sami jugoslovanski družbi, v razmerah, ko novi družbenoekonomski odnosi, zasnovani na samoupravljanju, še niso začeli dejansko živeti, je povzročil, da je v vodstvih in osnovnih organizacijah zveze komunistov prišlo do mnogih nejasnosti. V vrstah članstva je prišlo do diferenciacije. Del komunistov je nadaljeval delo na star način. Navadili so se na administrativno vodenje družbe s pozicij državnega aparata. Odvadili so se misliti politično in delati med množicami. Del komunistov je razumel stališče VI. kongresa tako, kakor da se ZK odreka neposrednemu vodenju, ter da s tem dejansko zanika svojo občo vodstveno in usmerjevalno vlogo. Tako je med njimi prihajalo do demobilizacije. Prišlo je do stališč, da se sklepe kongresa najbolje uresničuje, če ZK sploh ne dela, če se vodstva ne izjasnjujejo, kajti v takih razmerah bodo morali nujno samostojno zaživeti samoupravni organi in politične organizacije.

Z nastalimi razmerami se je ukvarjal II. plenum junija 1953, na katerem je imel uvodno besedo Josip Broz Tito, referat pa Edvard Kardelj. Plenum je opozoril, da se komunisti ne osvobajajo odgovornosti za socializem, ker socializma ni mogoče razvijati avtomatično. ZK se ne more pretvarjati v diskusijski klub. Komunisti se morajo soočiti s protiso-

cialističnimi pojavi. Opozorilo se je na nove oblike birokratizma, kritiziralo dejstvo, da malo članov deluje v množičnih političnih organizacijah. ZK nima svojega smisla, če komunisti ne delajo med množicami. Postavljena je bila zahteva, da je treba izpeljati čistko, toda ne kot kampanjo, da bi se ZK tako osvobodilo tistih elementov, ki ne razumejo njene nove vloge.

S plenuma so organizacijam poslali pismo, v katerem so opozorili na enostranosti pri interpretaciji stališča VI. kongresa glede družbene vloge ZK. Pokazali sta se dve enostranosti.

»V raznih nazorih, da komunisti sedaj izgubljajo odgovornost za področje razvoja socializma, da še vloga komunistov sedaj omejuje na prirejanje predavanj, da razvijanje demokratizma pomeni, da se ni treba več boriti zoper antisocialistične pojave in težnje, da komunistov ne vežejo več gledišča organizacij in vodstev ZK o vprašanih političnega boja in socialistične graditve, da opustitev komandantskih metod v delu komunistov pomeni, da se komunisti odrekajo boju za svoje nazore in cilje, da ni potrebno, da ima svoja gledišča itd.«

»Negativna težnja v nazorih, da se po VI. kongresu v metodi in načinu dela ni nič spremenilo, da se delo nadaljuje na stari način, da je demokracija naša agitacijska propagandna taktika in podobno.«⁴

Po plenumu se je okrepila borba ZK z drobnolastniškimi pojmovanji in buržoazno liberalistično ideologijo. V mnogih organizacijah so zaostriili vprašanje odgovornosti članov. Prišlo je do močne članske diferenciacije. Veliko članov je bilo tedaj izključenih iz organizacije.

Vprašanje odgovornosti ZK za kontinuiteto revolucije pa se je drastično izrazilo v konfrontaciji z Milovanom Djilasom, ki je s socialnodemokratskih, liberalističnih in anarhističnih pozicij nastopil ob koncu 1953 v seriji člankov. Tito je tedaj na III. plenumu, januarja 1954, opozoril, da *teorije o odmiranju partije ne gre razumeti, kakor da se to lahko dogodi prek noči*. Podčrtal je, da je to *dolgotrajni proces*, ki bo trajal vse dotlej, dokler zadnji razredni sovražnik ne bo onemogočen in dokler socialistična zavest ne bo zajela najširše množice državljanov. Do ustvarjanja takih razmer pa ni mogoče sprejeti tezo o likvidaciji ZK, kajti ZK je odgovorna za realizacijo revolucije in za dosežke revolucije.

Ta konflikt idejnoteoretske narave je prispeval k temu, da se je zaokrožila teorija revolucionarne avantgarde. Pokazalo se je, da je ZK v prehodnem obdobju še vedno nujno odgovorna za kontinuiteto revolucije, za temeljne smeri socialističnega razvoja, ter da do določene mere še zmeraj mora delovati kot enostrankarska vodilna politična sila, čeprav mora biti dejansko vse bolj, kolikor je le mogoče, le usmerjavajoča idejno-politična sila znotraj samoupravljanja.

O družbeni vlogi partije se je nato razpravljalo še večkrat na plenarnih CK ZKJ. Postopno in zlasti pod vplivom uveljavljanja samoupravljanja je

⁴ Pismo CK ZKJ vsem organizacijam ZKJ, objavljeno v *Komunistu*, julij 1953, Stev. 7, stran 1.

članstvo doumevalo novo družbeno vlogo ZK. Z relativno razjasnjenimi pogledi glede družbene vloge partije je bil pričakovan VIII. kongres ZKJ 1958 leta, ki je v programu ZKJ sprejel nekatera fundamentalna teoretična spoznanja teorije partije v okoliščinah socialističnega samoupravljanja.

Tik pred VII. kongresom, ko je prišlo do štrajka v Trbovljah, je Tito na zasedanju izvršnega komiteja CK ZKJ prvič postavil vprašanje o smiselnosti preimenovanja KP v ZK na VI. kongresu. Zdelo se mu je, da je to vneslo med komuniste zmedo glede odgovornosti komunistov za usodo revolucije. Tedaj je zahteval, da se okrepi delo sindikatov. Dal je pobudo, naj se centralni svet sindikatov dejansko pretvori v drugi centralni komite, ki naj bi se ukvarjal z vprašanji samoupravljanja, delitve, dohodkovnih odnosov.

Tito je že od leta 1952 dalje večkrat opozarjal na problematiko uveljavljanja partikularnih interesov. Menil je, da se morajo komunisti upirati takim pritiskom, zlasti pritiskom po prevelikih investicijah, kajti ZK da je zlasti odgovorna za celotno družbo. V referatu na VII. kongresu je izrazilo poudaril *integracijsko družbeno vlogo ZK pri obvladovanju protislovij med posamičnimi interesi in interesi celotne družbene skupnosti*. Ta problematika je nato dobila na tem kongresu in pri koncipiranju družbene vloge ZK sploh vse večji pomen.

V programu je bila na novo opredeljena družbena vloga ZK in drugih političnih organizacij. Prikazana je objektivna dialektičnost odnosa med vodstveno in vodilno vlogo ZK v prehodnem obdobju, v okoliščinah realizacije socialističnega samoupravljanja oziroma odmiranja države kot odtujene sfere oblasti. Program obravnava ta problem kot enotnost protislovja in kot proces preseganja elitistične, reprezentativne, enopartijske vloge revolucionarne avantgarde, in to na ta način, da se vse bolj afirmira revolucionarna avantgardnost kot dejanska avtoriteta v sklopu organiziranih subjektivnih sil socializma, pri čemer se ZK pojavlja kot mobilizator delavskih množic, znotraj sistema socialističnega samoupravljanja, ne pa kot organ nad samoupravljanjem ali nad delavskim razredom. V programu je že načrtovana povezanost tega protislovja z enotnostjo protislovja revolucionarnega etatizma in socialističnega samoupravljanja. Uspešno teoretično presega idejne in praktične skrajnosti, ki so se pojavljale pred VII. kongresom ZKJ in po njem.

»Komunisti in vodilne socialistične sile nasploh morajo razvijati svoje akcije v boju za napredek socializma na vseh področjih družbenega življenja, predvsem v življenju, delu in družbeni akciji delovnih ljudi samih. Z drugimi besedami, prizadevati se morajo, da se bodo borili za napredek socializma in da bodo v tem boju uveljavili svojo vodilno vlogo *zmeraj manj s svojo oblastjo in zmeraj bolj preko neposredne oblasti delovnih ljudi, proizvajalcev z družbenimi proizvodjalnimi sredstvi, prek najrazličnejših organov družbenega samoupravljanja*, (podčrtal G. S.) pri čemer se morajo komunisti boriti za aktivnost vseh faktorjev socialistič-

nega razvoja, boriti za to, da bo ta aktivnost socialistična, vzgajajoč in usposabljaajoč zmerom širše množice proizvajalcev za socialistično upravljanje. S takšno aktivnostjo se komunisti in vodilne socialistične sile varujejo pred birokracijo in hkrati neprenehoma stopnjujejo družbeno zavest delovnih ljudi, prizadevajoč si, da bi postopno zmanjševali in odpravljali nasprotja med oblastjo in vladami, med vodilnimi in vodenimi, med državo in državljani.«

»Hkrati se bodo komunisti še nadalje borili za to, da bodo ključne pozicije državne oblasti, od katerih je odvisen nadaljnji razvoj socialistične družbe in obramba te družbe pred napadi najrazličnejših notranjih in zunanjih protisocialističnih sil, trdno v revolucionarnih rokah (počrtal G.S.). Velike socialistične, demokratične, humane in miroljubne cilje, ki si jih je postavila jugoslovanska socialistična družba, bomo lahko dosegli najhitreje in s čim manj bolečinami, če bomo sovražnike socializma onemogočili, da bi ovirali in motili notranje družbeno življenje«. (Program ZKJ, Komunist, Ljubljana, stran 280).

Programska teoretska koncepcija o družbeni vlogi revolucionarne komunistične organizacije v socialističnem samoupravljanju je nastala v obdobju stabilizacije družbenopolitičnega in ekonomskega sistema, v obdobju zelo hitrega in pospešenega razvoja proizvodjalnih sil in v relativno stabilnih mednarodnih političnih razmerah. Je povzetek dotedanjih izkušenj in nakazuje zelo dolgoročno in jasno smer za razvoj družbene vloge ZK. V nadaljnjem delovanju ZKJ do dandanes misel programa pridobiva na svojem pomenu, saj jo praksa potrjuje.

BREDA PAVLIČ

Nova mednarodna informacijsko komunikacijska ureditev

1. Razvoj koncepta

Pred približno desetimi leti, v začetku sedemdesetih let, se je pojavil izraz »nova mednarodna informacijska ureditev« kot odraz naraščajoče zavesti držav v razvoju o njihovi globoki neenakosti na področju informacij in komunikacij. Izhajajoč iz spoznanj pridobljenih na podlagi raziskovalnih prizadevanj v šestdesetih letih, zlasti tistih, ki so pokazala na obstoječe neravnovesje in neenakost na področju informiranja in komuniciranja med industrijsko razvitimi državami in državami v razvoju,¹ so slednje, še posebej v okviru gibanja neuvrščenih držav, postavile probleme informacij in komunikacij na dnevni red svojih zasedanj in drugih večjih mednarodnih forumov in s tem zahtevale, da se posveti več pozornosti temu še precej nerazjasnjenemu aktualnemu vprašanju mednarodnih odnosov.

Statistični pregledi o stanju informativnih sredstev v svetu, ki so bili izdelani v veliki meri na pobudo organizacije Unesco, »so prižgali prve alarmne signale«, kot pravi Bogdan Osolnik. Tako je na simpoziju v Montrealu 1969. leta »skupina strokovnjakov, ki jo je sklical Unesco, ugotovila v svojem poročilu, da je v razmerah neenakosti svobodni pretok informacij bolj enosmeren tok iz razvitega sveta proti državam v razvoju kot pa resnična menjava informacij. Simpozij je opozoril na potrebo, da se zaščiti kulturna celovitost držav v razvoju pred rušilnim vplivom programov, ki v domače okolje vnašajo tujo vsebino in vrednote«.²

Istega leta so se med razpravo o uporabi umetnih zemeljskih satelitov za neposredni televizijski prenos (DBS-direct broadcasting satellite) v

¹ Na nekatere izmed teh problemov so opozorili l. 1968 na mednarodnem simpoziju »Mass Media and International Understanding«, ki je bil v Ljubljani, ob sodelovanju Unesco. To je bilo eno od prvih mednarodnih srečanj, na katerem so razpravljali o potrebi po bistvenih spremembah na področju mednarodnega informiranja in komuniciranja. Glej zbornik simpozija, »Mass Media and International Understanding«, FSPN, Ljubljana 1969.

² Bogdan Osolnik, *Nova mednarodna informacijska in komunikacijska ureditev*, Jugoslovenska stvarnost, Beograd 1980, str. 15–16. Glej tudi: Meeting of Experts on Mass Communication and Society, Montreal, 21.–30. 6. 1969. Working paper (Referat, 49 str.), in Final Report (Zaključno poročilo, 11 str.), COM/MD/8, Unesco, Paris.

okviru odbora Združenih narodov za miroljubno uporabo vesolja (UN Committee on the Peaceful Uses of Outer Space-COPUOS) pojavila prva resna nesoglasja med državami članicami. Med letnim zasedanjem COPUOS-a je Sovjetska zveza zavzela stališče, da se morajo države pravno obvezati, da ne bodo vršile neposrednih satelitskih prenosov brez »prejšnjega soglasja« držav, ki sprejemajo te prenose. Temu so nasprotovale Združene države Amerike, češ da bi to bilo v nasprotju z 19. členom Splošne deklaracije o človeških pravicah in da bi »ogrozilo svobodni pretok informacij«. Na podlagi Skupnega švedsko-kanadskega predloga je bila ustanovljena posebna delovna skupina, ki naj bi proučila tehnične, pravne in politične vidike neposrednega televizijskega oddajanja prek satelitov. Skupina ni dosegla koncenza (po petih zasedanjih med leti 1969 in 1974) o uvedbi pravnih instrumentov za DBS. Razen tega so bili nekateri udeleženci mnjenja, da bo širša uporaba te tehnologije možna šele po letu 1980 in da je torej »prezgodaj«³ postavljati zahtevo po predpisih v zvezi z DBS.

Leto kasneje, t.j. 1970. leta, je XVI. generalna konferenca Unesco pooblastila generalnega direktorja, da »pomaga državam članicam pri oblikovanju njihove politike na področju množičnih komunikacij«.⁴

Eden od rezultatov te odločitve je bila objava serije Unesco publikacij o komunikacijskih politikah v posameznih državah, ki predstavljajo prvi korak k bolj sistematičnemu prikazu organizacije komunikacij na različnih ravneh; javni, institucionalni in strokovni. Čeprav so bile nekatere izmed teh študij objavljene šele nekaj let kasneje, pa v marsikaterem oziru potrjujejo probleme in bojazni, ki so jih države v razvoju začele bolj jasno izražati v začetku sedemdesetih let.

Leta 1972 je srečanje strokovnjakov o politikah in načrtovanju na področju komunikacij, ki ga je sklical Unesco, med prvimi pokazalo na vrsto problemov s področja informacij in komunikacij, ki so jih označili kot vidike »kulturnega neokolonializma«.⁵ Pri večini teh problemov je bila pozornost osredotočena na bolj kritično oceno sodobne informacijsko komunikacijske tehnologije in njenega hitrega razvoja; kritično so proučili prevladujoče stališče glavnih mednarodnih organizacij, zasnovano večinoma na delih strokovnjakov za komunikacije kot so Wilbur Schramm, Daniel Lerner, Lucian Pye, Ithiel de Sola Pool in drugi glede na očitno poglobljanje prepada med razvitimi državami in državami v razvoju. Na XVII. zasedanju generalne konference Unesco tega leta je bila prvič uradno izražena zamisel o deklaraciji o temeljnih načelih prispevka množičnih medijev h krepitvi miru in mednarodnega razumevanja in preprečevanju vojne propagande, rasizma in apartheida. Istočasno je

³ Glej: K. Queeney, *Direct Broadcast Satellites and the United Nations*, Sijthoff and Noordhoff, The Hague, 1978; Ithiel de Sola Pool, »The Problems of WARC«, *Journal of Communication*, Vol. 29, No. 1, 1979.

⁴ Glej: »Documents of the 16th General Conference,« 16C/4, Unesco, Paris 1970.

⁵ »Meeting of experts on communication policies and planning,« Paris, 17.-28. 7. 1972. *Final Report*. COM/MG/24.24 str.

stekla temeljitejša razprava o DBS (Direct Broadcast Satellite – uporaba satelitov pri neposrednem televizijskem oddajanju), ko je Sovjetska zveza predložila Združenim narodom svoj predlog, da bi sprejeli »obvezno konvencijo o televizijskih prenosih prek satelitov«. V bistvu je bil to poziv k bolj »regulativnem« pristopu k DBS v primerjavi s prejšnjimi politikami, za katere je bil značilen zapaden »laissez-faire« odnos. Po mnenju nekaterih delegacij je to bilo potrebno glede na to, »da sporazum o vesolju ni obravnaval dejavnosti v vesolju, ki bi imele neposreden učinek v glavnem na zemlji (kot so neposredni televizijski prenos iz vesolja, kar bi očitno imelo zelo določne politične implikacije)«. ⁶

Leto 1973 je zaznamovala vrsta dogodkov, med katerimi velja posebej omeniti Četrto konferenco šefov držav ali vlad neuvrščenih držav (v Alžiru), ki je pomenila začetek bolj organiziranega vključevanja neuvrščenih držav na področje informacij in komunikacij. V točkah 13 in 14 akcijskega programa za gospodarsko sodelovanje, ki je bil sprejet na konferenci (udeležilo se je 75 držav članic, 24 opazovalcev in 3 povabljene države) je navedeno:

»Države v razvoju morajo podvzeti skupno akcijo na področju množičnih komunikacij, da bi čim bolj spodbudile izmenjavo idej ob upoštevanju naslednjih smernic:

a) reorganizirati obstoječe kanale komunikacij, ki so dediščina kolonialne preteklosti in ki onemogočajo svobodno, neposredno in hitro medsebojno komuniciranje;

b) sprovesti skupno akcijo zaradi spremembe obstoječih multilateralnih sporazumov in znižanja teleks tarif ter hitrejših in cenejših medsebojnih komunikacij;

c) podvzeti nujne ukrepe, da bi pospešili proces prehajanja komunikacijskih satelitov v kolektivno last in razvili kodeks za njihovo uporabo;

d) spodbujati stike med informativnimi ustanovami, univerzami, knjižnicami, načrtovalnimi in raziskovalnimi ter drugimi ustanovami, kar bi omogočilo izmenjavo izkušenj, znanja in idej med državami v razvoju. ⁷

Istega leta, t.j. eno leto po tem, ko so Združene države Amerike lansirale Landsat 1 (leta 1972), je Odbor ZN za miroljubno izkoriščanje vesolja izrazil vse večjo zaskrbljenost glede družbenih, političnih in pravnih implikacij »remote sensing« sistema (t.j. sistema daljinskega opazovanja iz satelita s pomočjo senzorjev), ki ga je delovna skupina ZN definirala kot »sistem metod za ugotavljanje narave oz. stanja objektov na zemeljski površini, ter pojavov nad ali pod njo na podlagi opazovanj s platform v zraku ali vesolju«. ⁸ Čeprav se zdi, da so v komiteju dosegli splošno soglasje glede ogromnih potencialnih koristi od »remote sensing«

⁶ The United States and the Debate on the World »Information Order«, USICA, Washington D.C., str. 20–21.

⁷ Dokumenti 4. Konference neuvrščenih držav, Alžir 1973: »Action Programme for Economic Cooperation«; Glej tudi: Vladislava Bulatović: *Non-Alignment and Information*, Zvezni komite za informacije & Jugoslovenska stvarnost, Beograd, 1978, str. 71.

⁸ UN Doc. A/AC.105/98, januar 1972.

sistema in zato niso resneje upoštevali možnosti njegovega preprečevanja ali omejevanja, pa je prišlo do nasprotovanja glede načina širjenja podatkov, ki bi jih dobivali s tem sistemom.

Sovjetska zveza je predložila osnutek načela pravne ureditve daljinkega opazovanja iz satelita s pomočjo senzorjev. Ena izmed osrednjih določb tega osnutka je bila ponovna potrditev suverenosti držav nad njihovim naravnim bogastvom, s tem, da mora ta suverenost zajemati tudi informacije v zvezi z naravnimi bogastvi držav v skladu z Resolucijo o trajni suverenosti nad naravnimi bogastvi, ki jo je sprejela Generalna skupščina ZN leta 1962. Ta predlog je vseboval tudi določbo, po kateri je uporaba informacij o naravnih bogastvih neke države možna le na podlagi predhodnega soglasja te države. Argentina pa je predlagala celo bolj restriktivno ureditev (ob podpori še nekaterih latinskoameriških držav, posebno Brazilije) in zahtevala »prepoved vseh dejavnosti v zvezi z daljinskimi raziskavami o naravnih bogastvih, ki spadajo pod nacionalno suverenost, brez prejšnjega soglasja«. ⁹ Kot je bilo moč pričakovati, so ZDA zavzele skoraj nasprotno stališče do teh dveh predlogov in se zavzele za politiko svobodnega opazovanja zemeljskih naravnih bogastev ter svobodnega širjenja tako pridobljenih podatkov. ¹⁰

Na 18. Generalni konferenci Unesco leta 1974 so posvetili veliko pozornosti vprašanju »svobodnega pretoka informacij«. Na splošno je prevladalo mnenje, da je glede na dosedanje tolmačenje in prakso »svoboden pretok informacij« dejansko brez pomena za tiste države (in te so v večini), ki nimajo lastnih informativnih in komunikacijskih sredstev, torej tiste, ki imajo izrazito nerazvito informacijsko in komunikacijsko infrastrukturo in tehnologijo. To je privedlo do zahteve po konkretni akciji, ki naj okrepi in poveča komunikacijske zmogljivosti držav v razvoju in s tem prispeva k odpravljanju sedanjih neravnovesij in neenakosti. ¹¹

Leta 1975 so bile izvedene tri pomembne akcije na informacijsko-komunikacijskem področju v okviru gibanja neuvrščenih držav. Najprej je 20. 1. Tanjug, jugoslovanska tiskovna agencija, uradno ustanovil pool tiskovnih agencij neuvrščenih držav ob sodelovanju 11 agencij neuvrščenih držav (danes jih sodeluje že 68), pri čemer je še 30 agencij začelo sodelovati pri delu poola ali pa izrazilo svojo željo, da to store v naslednjih 12 mesecih. ¹² V. Bulatović navaja, da »je pool v prvih 12 mesecih svojega delovanja sprejel 3500 vesti in raznih informacij, ki jih je ponovno razposlal prek Tanjuga iz jugoslovanskih informativnih medijev in službe programov za tujino v angleščini, francoščini in španščini. K temu, je treba

⁹ Hamilton De Saussure, »Remote Sensing by Satellite: What Future for an International Regime«, *The American Journal of International Law*, 71:4 (oktober 1977), str. 720.

¹⁰ *The United States*, op. cit., str. 23.

¹¹ Glej dokumente 18. Generalne konference UNESCO, predvsem 18C/90 (Pariz, 20/9/74); 18C/COM/3/Corr od 16. 11. 74; 18/123 od 20. 11. 74.

¹² Vladislava Bulatović, op. cit., str. 34.

dodati še 1000 aktualnih poročil in drugih informacij Tanjugovih dopisnikov v tujini ali iz Jugoslavije, ki so bile odposlane v okviru poola.¹³

Glede na uspehe poola je Koordinacijski biro neuvrščenih držav, ki se je sestel v Havani marca 1975, priporočil v svoji deklaraciji (v točki 28), da je potrebno nadaljevati s to akcijo ter spodbujati in uvajati tudi druge oblike sodelovanja na področju informiranja. Avgusta 1975 je bila na ministrski konferenci neuvrščenih držav v Limi sprejeta resolucija o sodelovanju na področju informacij in množičnega komuniciranja. Osolnik smatra, da je ta resolucija pomenila »neke vrste preobrat, ker je opredelila ne samo politični, ekonomski in kulturni pomen problema, temveč je sprožila tudi široko praktično sodelovanje neuvrščenih držav. Dogovorjeno je bilo, da se ustanovi medvladni svet za koordinacijo tega sodelovanja na mednarodni ravni in Tunizija je bila izvoljena za koordinatorja.«¹⁴ V nadaljevanju akcije je Tunizija ponudila, da organizira prvi simpozij neuvrščenih o komunikacijskih problemih, ki je bil marca 1976 v Tunisu, predhodno pa je bil organiziran pripravljalni sestanek za ta simpozij v Beogradu v maju 1975.

Simpozij v Tunisu, ki so se ga udeležili delegati iz 38 držav članic in sedem opazovalcev ter predstavniki kakih šestih mednarodnih organizacij, je bil eden od prvih mednarodnih srečanj, na katerem je bila bolj celovito izražena zahteva po vzpostavitvi nove mednarodne ureditve na področju informacij in komunikacij kot pomembnega elementa nove mednarodne gospodarske ureditve (NMGU).

Na splošno povedano je zaključno poročilo tega simpozija vsebovalo sugestije za študijo o *množičnem komunikacijskem potencialu za opiranje na lastne sile* neuvrščenih držav in drugih držav v razvoju, za razvoj nacionalnih tiskovnih agencij, ustanovitvev regionalnih centrov za izmenjavo novinarjev in tehnologije, vključno s skupnim pridobivanjem komunikacijskih satelitov, ter za prihodnji razvoj ustrezne infrastrukture, ki bi zagotavljale komunikacijsko proizvodnjo in distribucijo.

Priporočila simpozija v Tunisu so najprej obravnavali na sestanku ministrov za informiranje neuvrščenih držav (New Delhi, 1976), takoj zatem pa še na 5. vrhu neuvrščenih (Colombo, 1976). Šefi 84 držav udeleženk so podprli te deklaracije in priporočila in vključili v politično deklaracijo konference naslednje besedilo:

»160. Nova mednarodna ureditev na področju informacij in množičnega obveščanja je prav tako življenskega pomena kot nova mednarodna gospodarska ureditev.

161. Neuvrščene države z zaskrbljenostjo opozarjajo na velik in vse večji prepad v možnostih za informiranje v neuvrščenih državah in v razvitih državah, kar je dediščina kolonialne preteklosti. To je ustvarilo tudi pogoje odvisnosti in prevlade, v katerih je večina držav samo pasivni

¹³ Ibid., str. 34.

¹⁴ Bogdan Osolnik, op. cit., str. 17.

sprejemnik enostranskih, neustreznih in popačenih informacij. Popolnejše spoznavanje in potrditev njihovih narodnostnih in kulturnih značilnosti terja popravek tega nesorazmerja in sprejetje nujnih ukrepov za hitrejši razvoj na tem novem področju vzajemnega sodelovanja.

162. Osamosvajanje in razvoj nacionalnih sredstev za obveščanje so elementi splošnega boja za politično, gospodarsko in družbeno neodvisnost velike večine narodov sveta, ki se jih ne sme prikrajšati za pravico, da obveščajo in da so obveščeni objektivno in točno. *Opiranje na lastne sile pri virih obveščanja je prav tako pomembno kot opiranje na lastne sile v tehnologiji* glede na to, da odvisnost na tem področju zavira politični in gospodarski razvoj.

163. Neuvrščene države morajo uresničiti te cilje z lastnimi napor in prav tako še z aktivnejšim sodelovanjem na bilateralni, regionalni in medregionalni podlagi ter z usklajevanjem svojih aktivnosti v Združenih narodih in drugih mednarodnih forumih. Za neuvrščene države je še posebej pomembno, da okrepijo obstoječo infrastrukturo in da, kolikor mogoče, izkoristijo današnje znanstvene in tehnološke dosežke na tem področju. To bi omogočilo bolj popolno razširjanje objektivnih informacij v njihovi javnosti in v svetu nasploh o razvoju neuvrščenih držav na družbenem, gospodarskem, kulturnem in drugih področjih in njihovi vse večji vlogi v mednarodni skupnosti.¹⁵

Skoraj istočasno je bila julija istega leta prva regionalna medvladna konferenca v zgodovini o komunikacijskih politikah v Latinski Ameriki in Karibih. Organizirana je bila na pobudo Unesca v San Joséju, Kostarika. Ta konferenca je bila pomembna v več ozirih.¹⁶ V pogledu razvoja koncepta nove mednarodne/svetovne informacijsko komunikacijske ureditve zaslužijo posebno pozornost predvsem naslednje misli iz priporočil te konference:

* Konferenca je ugotovila, da »mora biti uravnotežen pretok informacij eden of faktorjev, ki bodo neposredno pripomogli k vzpostavitvi nove gospodarske in družbene ureditve, h kateri stremijo naše države«;

¹⁵ Dokumenti 5. Konference šefov držav in vlad neuvrščenih držav (Colombo, 1976), politična deklaracija; podčrtano naknadno.

¹⁶ Glede podrobnosti vsebine glej: *Final Report* (zaključno poročilo) konference, dokument Unesco COM/MD/38, Pariz, oktober 1976. Naravo političnega pritiska, ki je prišel do izraza v zvezi s to konferenco lahko zaznamo v poročilu Rosemary Righter: »Jasen namen teh sestankov (pripravljalnih sestankov v Bogoti in Quitu) in kostariške konference je bil utreti pot dolgoročnim planom Unesca za pospeševanje nacionalnih komunikacij, kar naj bi, če povzamemo besede iz referata Kostarike, okrepiło nacionalno suverenost v vseh pogledih, še posebej glede na kulturo. Quito bi moral biti tudi kraj medvladne konference. Ko pa so bila razposlana poročila z obeh pripravljanih sestankov in predlog dnevnega reda za konferenco v Quito marca 1976, so Inter-American Press Association in druge organizacije lansirale kampanjo proti politiki Unesca in proti sami konferenci. Inter-American Broadcasters' Association in IAPA so 27. marca objavile skupno izjavo, da je konferenca v nasprotju z ustavo Unesca in z ustavami mnogih držav udeleženk. Ekvador je umaknil svoje povabilo in konferenca je bila organizirana v San Joséju«. (Rosemary Righter, *Whose News?*, Burnett Books, London 1978, str. 153-154). Glej tudi: Raquel Salinas Bascor, »News Agencies and the New Information Order (the Associated Press coverage of the Intergovernmental Conference on Communication Policies in Latin America and the Caribbean held in Costa Rica, July 1976)« v *International News and the New Information order* by Tapio Varis, Raquel Salinas and Renny Jokelin, Institute of Journalism and Mass Communication, Reports No. 39, Tampere 1977. Poročilo o reakcijah na sestanke v Bogoti in Quitu ter San Joséju najdemo tudi pri Thomas L. McPhailu, op. cit., str. 95-98.

* Konferenca je tudi pokazala na »potrebo po novi nacionalni politiki v posameznih državah, ki bi omogočila suvereno ugotavljanje lastnih potreb in prednosti glede na mednarodni pretok vesti;

* Da principa svobodnega pretoka informacij »ne bo mogoče uveljaviti, dokler ne bodo vse naše države enakopravno razpolagale z vsemi viri informacij in enakopravno sodelovale pri izkoriščanju in nadzoru nad mednarodnimi kanali za širjenje informacij«. V tem pogledu je bilo izdelanih sedem predlogov kot poziv državam članicam v priporočilu št. 1; točka 4 se glasi: »(Države članice morajo) opredeliti in uveljaviti politiko, plane in zakone, ki bodo omogočili izgraditev bolj uravnoveženih odnosov na področju komunikacij, tako na nacionalni kot na mednarodni ravni.«

Spomladi 1976 je bil v Mehiki še eden mednarodni sestanek na temo nove komunikacijske ureditve: seminar o »vlogi informiranja v novi mednarodni ureditvi«, ki ga je organiziral Instituto Latinoamericano de Estudios Transnacionales (ILET) v sodelovanju z Dag Hammarskjöld Foundation in pod pokroviteljstvom Thirld World Forum-a. To je bilo pravzaprav nadaljevanje seminarja za novinarje iz dežel v razvoju, ki ga je organizirala Dag Hammarskjöld Foundation v New Yorku med sedmim izrednim zasedanjem Generalne skupščine Združenih narodov, kjer je bilo poudarjeno, da »je za ustanovitev nove mednarodne gospodarske ureditve potrebno, da imajo narodi tako industrijsko razvitih držav kot tretjega sveta priložnost spoznati, da je zagotovitev mednarodnih pogojev, ki bodo omogočili drugačen razvoj družb v vseh delih sveta v njihovem skupnem interesu,«¹⁷ ter Poročila RIO, v katerem se ugotavlja, da »mora večja sposobnost informiranja predstavljati bistveni sestavni del prizadevanj za novo mednarodno ureditev, medtem ko je treba obravnavati monopolistično in diskriminatorno prakso, ki je postala sestavni del mednarodnega sistema širjenja informacij, kot eno od najbolj negativnih, čeprav subtilnih, značilnosti obstoječega sistema.«¹⁸ Mehiški seminar je opozoril, da so učinki kulturne prevlade in odvisnosti, ki jih spodbuja večina glavnih informacijskih modelov »mnogo globlji kot pa učinki prevlade in odvisnosti zgolj ekonomske narave. Oviro predstavljajo številni, močni interesi, interesi transnacionalne strukture moči in interesi lokalnih elit v pogledu moči, finančnih sredstev in poklicne samozadovoljnosti.«¹⁹ Temu sledijo tri ključne točke, ki jih v celoti povzemamo:²⁰

1. Tako kot je *drugačen razvoj*, ki temelji na zadovoljevanju potreb narodov, ki je endogen, se opira na lastne sile in je ekološko usmerjen in ki je zasnovan na *temeljiti preobrazbi družbenih struktur na nacionalni ravni* edina utemeljitev nove mednarodne ureditve, bo kakršnakoli nova mednarodna informacijska ureditev upravičena samo, če bo prispevala k *drugačnemu obveščanju*, ki se bo postavilo po robu predsodkom, neve-

¹⁷ *Development Dialogue*, No. 1, Uppsala 1976; prvi poudarek dodan, drugi povzet po originalu.

¹⁸ Jan Tinbergen et al., *Reshaping the International Order*, New York, 1976, str. 111.

¹⁹ »Moving Towards a New International Information Order,« *Development Dialogue*, No. 2, Uppsala 1976, str. 9.

²⁰ Ibid., str. 10–11; prvič podčrtano kot v originalu, ostalo naknadno.

dnosti in odtujevanju in pripomoglo k »osveščanju« ljudi ter jim zagotovilo kontrolo nad odločanjem. *Preobrazba bo terjala bistven napredek na ravni koncepta in prakse v pogledu vsebine in metod informiranja, ker gre tudi v odnosu med ‚profesionalci‘ in ‚javnostjo‘ za podrejen odnos.*

2. Sedanje stanje na področju informiranja je predvsem dediščina preteklosti in dolgotrajnega oligopolističnega položaja štirih transnacionalnih tiskovnih agencij. Priložnosti za oslanjanje na lastne sile na tem področju pa je zelo veliko. Poleg ustanovitve poola tiskovnih agencij in uvedbe informacijske službe tretjega sveta ter drugih neobhodnih praktičnih ukrepov, terja opiranje na lastne sile spremembo v miselnosti mnogih novinarjev, ki niso kritični v svoji presoji ali pa se niso sposobni upreti informacijskemu vzorcu, ki prežema vedenje na kulturnem, političnem in gospodarskem področju. Opiranje na lastne sile na področju obveščanja pomeni tudi višjo stopnjo politične osveščenosti tistih, ki proizvajajo vesti.

3. Za zagotovitev *drugačnega obveščanja* je potrebno, da princip svobodnega pretoka informacij dobi svojo polno, demokratično vsebino in pomen. To pomeni, da je treba obrzdati prevlado transnacionalnih tiskovnih agencij nad množičnimi mediji, *kar pa ne pomeni vladnega nadzora nad informiranjem.* Medtem ko ni mogoče reči, da vlade nimajo nobene vloge na tem področju – ta vloga se spreminja glede na okoliščine – pa ne smemo pozabiti, da družbe trajajo, vlade pa so prehodne, tudi tiste, ki se posvečajo občemu dobremu. Družbe in posamezniki, ki jih ustanavljajo, so bolj raznovrstne in imajo bolj raznolike potrebe in stremljenja kot pa države in njihovi birokratski aparati – ki bi morali biti le v njihovi službi. *Cilj nove informacijske ureditve in drugačnega obveščanja ni nadomestiti prevlado transnacionalnih agencij s prevlado nacionalne birokracije,* če je še tako dobronamerna; to ni korak k ‚bolj omejenemu tisku‘, temveč korak k svobodnejšemu tisku, ki bo resnično zadovoljil potrebo po obveščanju in obveščenosti – eno od temeljnih človekovih potreb.

Ne nazadnje pa je bilo leto 1976 tudi leto 19. generalne konference Unesco (v Nairobiju) na kateri se je razprava o svetovni informacijski ureditvi »zelo zaostрила«, ²¹ v glavnem zaradi osnutka, ki je bil kasneje (na 20. generalni konferenci) sprejet kot Deklaracija o temeljnih načelih prispevka množičnih občil h krepitvi miru in mednarodnega razumevanja, napredka človekovih pravic in nasprotovanja rasizmu, apartheidu in podžiganju vojne. Nekaj ostrih reakcij pa je povzročila tudi resolucija, ki jo je predlagala Tunizija v imenu neuvrščenih držav, t. j. njihove odločitve glede nove mednarodne informacijske ureditve, ki so bile sprejete na konferenci na vrhu v Colombu in ki zahtevajo podporo Unesca nekaterim stališčem gibanja.

Končni izid te konference je bilo sprejetje posebne resolucije (R št. 100), s katero je bil generalni direktor pooblaščen, da ustanovi mednaro-

²¹ The United States, op. cit., str. 29

dno študijsko komisijo, ki naj prouči vse vidike problemov komunikacij v današnjem svetu. Komisija je dobila nalogo, da pripravi predhodno poročilo za 20. generalno konferenco Unesca, končno poročilo pa za 21. generalno konferenco. Komisija je bila med drugim zadolžena, »da analizira vse vidike problemov komunikacij s stališča uresničevanja nove mednarodne ekonomske ureditve in ukrepov, ki so nujni za vzpostavitev nove svetovne informacijske ureditve«, ter da opredeli vlogo, ki jo morajo imeti komunikacije, da bi se javno mnenje zavedelo ogromnih problemov, ki ogrožajo svet in da se vzpodbudi večja pripravljenost za njihovo reševanje s skupno akcijo v nacionalnem in mednarodnem okviru.²²

Mednarodna študijska komisija za probleme komunikacij je začela z delom decembra 1977. Medtem je bila istega leta v Sarajevu (oktobra 1977) prva konferenca radiodifuznih organizacij neuvrščenih držav, ki je v sklepnem poročilu pozvala neuvrščene države k skupni, usklajeni akciji na ustreznih mednarodnih forumih, konferencah in organizacijah v zadevah, ki so v njihovem skupnem interesu, zlasti na področju telekomunikacij, tehnološkega razvoja, standardizacije, satelitskih prenosov, ter na drugih področjih.²³ Nekaj tednov pred tem pa je bila konferenca o »mednarodnih komunikacijah in participaciji tretjega sveta: konceptualni in praktični okvir«, ki jo je organiziral ILET ob glavni finančni podpori nizozemske vlade. Po osnutkih dokumentov je bil njen izrecni cilj povezati resolucije Unesca in pobude neuvrščenih držav na področju informiranja in komunikacij z mednarodno zakonodajo, torej izdelati načela, ki bi predstavljala pravni okvir za medije. Čeprav je treba še marsikaj storiti na tem področju, pa je bila ta konferenca prvi korak v tej smeri.

Leta 1978 se je skupni učinek zgoraj naštetih konferenc in drugih²⁴ srečanj in razprav v prvi vrsti odrazil na 20. generalni konferenci Unesca (v Parizu), ki je dala dva pomembna rezultata:

1. že omenjeno deklaracijo o temeljnih načelih prispevka množičnih občil . . . , ki je bila sprejeta s koncenom; in
2. resolucijo generalne konference, ki se posebej nanaša na vzpostavljane nove informacijsko komunikacijske ureditve na svetu (Res. 20 CDR 311) in ki je bila sprejeta z veliko večino glasov, s tem, da se je nekaj zahodnih držav glasovanja vzdržalo.

Kot poudarja Osolnik je to prvi dokument, ki je bil sprejet v okviru Združenih narodov ob soglasju velike večine držav članic, s katerim je bila potrjena potreba po izgraditvi nove informacijske in komunikacijske ureditve. Kmalu zatem je bila na 33. zasedanju Generalne skupščine ZN s koncenom sprejeta resolucija 33/115: »Mednarodni odnosi na področju

²² Glej Records (dokumenti) 19. zasedanja generalne konference Unesco, Nairobi, 26. 10.–30. 11. 1976, posebno I. del (resolucije).

²³ Vladislava Bulatović, op. cit., str. 58–65 in »Dokumenti« v aneksu.

²⁴ Med temi velja posebej omeniti sestanek »Pot do nove svetovne informacijske ureditve – posledice za razvojno politiko«, ki sta ga organizirala Institut für Internationale Begegnungen in Friedrich-Ebert-Stiftung v Bonu od 4. do 6. 12. 1978. Dieter Bielenstein je v zvezi s tem objavil poročilo (glej bibliografijo).

informacij in množičnih komunikacij«, ki je znova potrdila potrebo po novi mednarodni oz. svetovni informacijski in komunikacijski ureditvi.

Naslednje pomembno mednarodno srečanje neposredno v zvezi s tem vprašanjem je bila druga medvladna konferenca Unesco oz. Prva medvladna konferenca o komunikacijski politiki držav Azije in Oceanije, ki je bila v *Kuala Lumpurju*, Malezija, februarja 1979. Na konferenci so sprejeli 51 pomembnih priporočil o različnih vidikih politike na področju komunikacij na nacionalni, regionalni in mednarodni ravni. Ta priporočila, hkrati z deklaracijo konference, odražajo razvojno pot pojma nove mednarodne oz. svetovne informacijsko komunikacijske ureditve po konferenci v San Joséju. Del deklaracije se glasi:

»*... glede na pravico vsakega naroda do opredelitve lastne politike na področju komunikacij, morajo države skupaj z državljani izdelati celovito nacionalno politiko in programe, ki bodo temeljili na globalni viziji komunikacij in na ciljih gospodarskega in družbenega razvoja. Države, ki nameravajo uvesti tako politiko in programe, bi morale to storiti v okviru splošnega nacionalnega plana.

*... poziva k širši participaciji ljudi in posameznikov v komunikacijskem procesu in k večji svobodi in avtonomiji za in pri prevzemanju družbene odgovornosti množičnih sredstev obveščanja in hkrati za večjo individualno odgovornost in zaščito tistih, ki upravljajo medije in pripravljajo vesti za objavo.

*... terja večjo osveščenost sredstev komuniciranja o njihovem potencialu kot katalizatorju družbeno-ekonomskega napredka in reforme.

* Nova, pravičnejša in učinkovitejša svetovna ureditev na področju informacij in komunikacij, ki je osnova za dobre sosedske odnose, pa terja odpiranje v svet. Strokovno, kulturno in znanstveno sodelovanje med skupinami, narodi in regijami mora postati temeljna prvina ureditve, ki jo želimo zgraditi.

* Pozivamo sistem Združenih narodov v celoti, zlasti pa še Unesco, da podpre te cilje, spodbudi različne oblike regionalnega in mednarodnega sodelovanja in tako utira pot novi, pravičnejši in bolj učinkoviti svetovni informacijsko-komunikacijski ureditvi, kar je sestavni del prizadevanj za izgraditev nove mednarodne gospodarske ureditve.«

Podobna stališča so zavzeli leta 1980 na Prvi medvladni konferenci o komunikacijski politiki v Afriki, ki je bila v Yaoundéju, Kamerun. V začetnem delu uvodnega referata konference se izrecno poudarja vloga komunikacij pri razvoju: »Komunikacijski elementi so sestavni del planov in strategij vladnih in nevladnih agencij, na različnih področjih, od kmetijstva in industrije do demografske politike, varstva otroka in matere, izobraževanja in prehrane, ter drugih.

Vendar na splošno vloga področja komunikacij ni bila vselej že na začetku pravilno opredeljena, zaradi česar niti dotični razvojni sektor, niti področje komunikacij kot tako nista dosegla svoje potencialne učinkovitosti, bodisi vsak zase ali pa skupaj. Čim torej komunikacijskega sektorja

ne obravnavamo zgolj kot oporo nekemu drugemu razvojnemu sektorju, temveč vsaki *razvojni dejavnosti* – in tudi kot *samostojni razvojni sektor*, ki ima svojo lastno infrastrukturo – postane več kot jasno, da so nujna usklajena prizadevanja, pri čemer naj bo celota veliko večja kot pa seštevek posameznih razvojnih naporov nekega naroda, zlasti še v primeru držav v razvoju, katerih viri so omejeni.²⁵

Poleg tega vsebuje deklaracija, ki je bila sprejeta na tej konferenci še naslednje nedvoumne ugotovitve:

* »Reševanja problemov na področju komunikacij *ni moč omejiti zgolj na transfer tehnologije ali redistribucijo bogastva*, čeprav so tako za Afriko kot za preostali svet ti ukrepi bistveni del nove informacijske in komunikacijske ureditve. Rešitev naših problemov je še naprej ozko povezana z zaščito temeljnih svoboščin posameznikov in narodov – vseh narodov, zlasti tistih, ki so najbolj neprivilegirani«.

* »Uspešen razvoj afriških držav bo vse bolj odvisen od prakse *kolektivnega oslanjanja na lastne sile*. Ta politika, ki temelji na večjem zaupanju v lastne zmogljivosti in sposobnost inovacije, edina lahko zmanjša pretirano odvisnost od zunanjega sveta. To velja za politiko kot za kulturo, za gospodarstvo kot za komunikacije.«²⁶

V obdobju med 1979 in 1980 so potekale še druge pomembne mednarodne dejavnosti, o katerih ne bomo podrobno govorili, predvsem Svetovna administrativna radijska konferenca (WARC 79), ki je bila spet po običajnem premoru dvajsetih let,²⁷ in šesta konferenca šefov držav in vlad neuvrščenih držav (Havana, 1979), ki je podprla delovanje organov gibanja, sprejela program sodelovanja neuvrščenih držav na področju informacij in znova potrdila pomembnost boja za nove mednarodne odnose na splošno in za novo mednarodno informacijsko-komunikacijsko ureditev (politični del zaključne deklaracije, člen 267 in 285). Opozoriti pa moramo na 21. generalno konferenco Unesco (Beograd, 1980), na kateri so predložili zaključno poročilo Mednarodne komisije za proučevanje komunikacijskih problemov (»MacBrideove komisije«) in dosegli nov napredek glede pojma nove svetovne informacijsko-komunikacijske ureditve. Ker je o tej temi pisalo že več avtorjev²⁸, bomo opozorili le na tista poglavja poročila, ki se neposredno nanašajo na obravnavano vprašanje.

Ideja o novi mednarodni oz. svetovni komunikacijski in informacijski ureditvi je bila prisotna v delu komisije od samega začetka. Pripravljenih

²⁵ Dokument Unesco CC/80/CONF. 210/COL. 5, Pariz, julij 1980, str. 1; podčrtano naknadno.

²⁶ The Yaoundé Declaration, člen V. in VI., 1980; podčrtano naknadno.

²⁷ Glej še: I. de Sola Pool, »The Problems of WARC«, *Journal of Communication*, 29. zvezek, št. 1; Thomas L. McPhail, *Electronic Colonialism* (The Future of International Broadcasting and Communication), Sage Library of Social Research, 126. zvezek, 1981 (glej predvsem pogl. 6: The Medium: International Telecommunications Union and the World Administrative Radio Conference); Anne W. Branscomb, »Waves of the Future: Making WARC Work«, *Foreign Policy*, 1979.

²⁸ Npr.: Cees J. Hamelink (ed.), *Communication in the Eighties: A Reader on the MacBride Report*, IDOC International, Rim 1980; Brigitte Weyl, »Freiheit der Information? Zur Medienpolitik der Unesco«, *Publizistik*, Konstanz, 1981: 1, Rosemary Righter, »Battle of the Bias«, *Foreign Policy*, 1979.

je bilo več informativnih prispevkov o tem vprašanju.²⁹ To gradivo potrjuje ugotovitve Seana MacBridea, namreč: »Pred nami so mnoge težave, predvsem glede organizacije in uveljavitve konkretnih ukrepov, ki naj pripomorejo k vzpostavitvi nove ureditve in ki terjajo stalno preverjanje. Dbstoja mnogo različnih mnenj glede pomena samega termina 'nova ureditev' in opredelitve njegove vsebine, prav tako pa tudi glede načinov in sredstev za uresničitev tega cilja. Kljub tem razhajanjem v mišljenju, pa ni bilo v komisiji nikogar, ki ne bi bil prepričan v nujnost strukturalnih sprememb na področju komunikacij in nesprejemljivost sedanje ureditve za vse.«³⁰ Kljub tem težavam vsebuje poročilo nekaj spodbudnih izhodiščnih točk, posebno med zaključki in priporočili (V. poglavje).

Opozarja na potrebo po krepitevi neodvisnosti in opiranja na lastne sile na podlagi razvijanja ustrezne nacionalne politike na področju informacij in komunikacij (vključno z razvojem nacionalnih kapacitet za izbiro ustrezne tehnologije), ki bo dala prednost zadovoljevanju temeljnih (osnovnih) potreb ljudi; razen tega poudarja tudi potrebo po povezovanju komunikacijske politike s splošno nacionalno strategijo razvoja, pri tem pa naj komunikacije in informacije predstavljajo »glavni vir razvoja«, sredstvo za zagotavljanje dejanske politične udeležbe pri odločanju, osrednjo informacijsko bazo za opredeljevanje politik ter sredstvo za ustvarjanje zavesti o nacionalnih prioritetah.³¹

V poročilu je poudarjena tudi pomembnost *dostopa do tehnične informacije*, katere pretok znotraj in izven nacionalnih mej je eden od glavnih virov razvoja. S tem v zvezi poročilo pravi: »Dostop do takšnih informacij, ki so državam potrebne za strokovno odločanje na vseh ravneh, je prav tako ključnega pomena kot dostop do virov vesti. Do te vrste informacij običajno ni lahko priti, ker so največkrat skoncentrirane v velikih tehno-strukturah. Razvite države ne zagotavljajo ustreznih tovrstnih informacij državam v razvoju.«³² Temu sledijo priporočila, ki jih bomo navedli kasneje.

Ne nazadnje pa poročilo priporoča, v zvezi s potrebo po manjši *komercializaciji komunikacij*, da »se pri širjenju komunikacijskih sistemov dà prednost nekomercialnim oblikam množičnega komuniciranja; ... kot na področju izobraževanja, bi se lahko v ta namen uporabilo javne fonde«, in dalje navaja, da »bi ob upoštevanju potrebe medijev po dohodku morali poiskati sredstva in načine, s katerimi bi zmanjšali

²⁹ To so: (Mustapha Masmoudi) *Le nouvel ordre mondial de l'information*, Unesco: Commission internationale d'étude des problèmes de la communication, No. 31, Paris 1979; Bogdan Osolnik, *Objectifs et stratégies d'un nouvel ordre international de la communication*, Unesco: Commission internationale ..., No. 32, Paris 1979; Gamal El-Oteifi, *Pour un nouvel ordre international de l'information: remarques préliminaires*, Unesco: Commission internationale ..., No. 33, Paris 1980; Cees J. Hamelink, *Le nouvel ordre économique international et le nouvel ordre international de l'information*, Unesco: Commission internationale ..., No. 34, Paris 1979; Jan Pronk, *Observations sur la relation entre le nouvel ordre international de l'information et le nouvel ordre économique international*, Unesco: Commission internationale ..., No. 35, Paris 1979.

³⁰ *Many Voices, One World* (Veliko glasov, en sam svet), Kogan Page-Unipub-Unesco, 1980, str. XVIII.

³¹ *Ibid.*, str. 258; naknadno podčrtano.

³² *Ibid.*, str. 260

negativne učinke vplivanja tržnih in komercialnih razlogov na organizacijo in vsebino nacionalnih in mednarodnih komunikacijskih tokov.³³ V zaključkih poročila ni določno rečeno, da gre tu predvsem za probleme, ki jih ustvarjajo transnacionalne družbe in transnacionalni reklamni sistemi (kar pogosto vključuje odgovornost za nacionalno reklamo in nacionalne komunikacijske sisteme), vendar se o tem govori v nekaterih poglavjih poročila, pa tudi v vse obsežnejši literaturi, ki obravnava te probleme.³⁴

Po razpravi, ki je bila na konferenci v Beogradu na podlagi poročila študijske komisije in o drugih problemih, sta bili sprejeti dve pomembni resoluciji:

1) o poročilu generalnega direktorja o ugotovitvah mednarodne študijske komisije za preučevanje problemov komunikacij (sprejet s soglasjem) in 2) o mednarodnem programu za razvoj komunikacij (MPRK), ki je bil prav tako sprejet s soglasjem po tem, ko so sprejeli dve prilogi k poročilu.

Poleg teh dveh dokumentov naj opozorimo še na osnutek resolucije, ki ga je predložila Venezuela o »ukrepih, s katerimi bi spodbudili izdelavo študij, ki so potrebne za oblikovanje načel o novi svetovni informacijski in komunikacijski ureditvi«, s katerim naproša generalnega direktorja, da brez odloga da pobudo za študije v tej smeri in predloži o tem poročilo na 22. generalni konferenci. Rezultat glasovanja o tem predlogu je bil: 51 jih je bilo za, 6 proti, 26 pa se jih je glasovanja vzdržalo.³⁵

Odločnost držav v razvoju, ki so podprle te resolucije, hkrati s silovito kampanjo proti dejavnosti »MacBrideove komisije« in naporu za izgraditev nove mednarodne oz. svetovne informacijsko-komunikacijske ureditve, ki so bili predvsem opazni v zadnjih dveh letih,³⁶ pa samo potrjujejo življensko pomembnost tega problema, zlasti v povezavi s temeljnimi vprašanji gospodarskega razvoja in položajem držav v razvoju v mednarodnih gospodarskih (in tudi političnih) odnosih. Ob koncu povzemamo nekaj bistvenih točk in elementov nove mednarodne oz. svetovne infor-

³³ Ibid., str. 260; podčrtano naknadno.

³⁴ Glej: *A Survey of the Transnational Structure of the Mass Media and Advertising*, ILET, Mexico, 1978; *United Nations, Transnational Corporations in Advertising*, UCTC, New York 1979, ST/CTC/8; Herbert I. Schiller, *La communication suit le capital*, Unesco Commission internationale d'étude des problèmes de la communication, No. 47, Paris 1980; Michael H. Anderson, »Transnational Advertising and Politics: The case of Indonesia«, *Asian Survey*, Vol. XX, No. 12, December 1980; Michael H. Anderson, »China's 'Great Leap' Toward Madison Avenue«, *Journal of Communication*, Vol. 31, No. 1, Winter 1981; Fred Fejes, »The growth of multinational advertising agencies in Latin America«, *Journal of Communication*, Vol. 30, No. 4, 1980.

³⁵ Ibid., str. VI.

³⁶ Glej talloirsko deklaracijo o svobodi tiska, ki po mnenju Cushrow Iranija »predstavlja sedaj odziv svobodnega tiska na različne zahteve, ki so zajete v vseobsegajočem izrazu Unesca, nova svetovna informacijska ureditev«. (*Far Eastern Economic Review*, 25. 12. 1981, str. 28). V zvezi s to deklaracijo je pomočnik ameriškega sekretarja za zunanje zadeve, zadolžen za mednarodne organizacijske zadeve, Elliot Abrams, izjavil: »Zelo podpiramo talloirsko deklaracijo. Vključili jo bomo v sistem ZN kot osnoven izraz ameriških vrednot.« (Izjava v pododborih Kongresa za mednarodne zadeve in človečanske pravice ter za mednarodne organizacije, 9. 7. 1981; ponatis USICA).

Med strokovnimi razpravami na mednarodni ravni, ki so podprle »MacBrideovo poročilo« s tem, da so hkrati opozorile tudi na nekaj njegovih šibkih točk, naj omenimo 12. znanstveno konferenco AIERI/IAMCR, ki je bila v Caracasu od 25. do 29. 8. 1980 in ki je med prvimi razpravljala o tem poročilu. Glej Breda Pavlič, »The New International Order in Information and Communication«, *Review of International Affairs*, Vol. 31, No. 732, Beograd 1980.

macijsko-komunikacijske ureditve, ki jih moramo upoštevati pri nadaljnjem obravnavanju te teme.

2. Nova ureditev v nekaj točkah

1. Novo mednarodno oz. svetovno informacijsko-komunikacijsko ureditev razume večina bolj kot proces kot pa kot nek določen niz pogojev in uveljavljenih metod. To je proces, ki je pomemben sestavni del prizadevanj za izgraditev NMGU (nove mednarodne gospodarske ureditve), katerih cilj je pravičnejša izmenjava informacij, tako po obsegu kot po kakovosti informacij, zlasti še glede na skrajno nepriviligiran položaj držav v razvoju v svetovnem pretoku informacij. Velik del mednarodne skupnosti, še posebno države v razvoju, se zaveda, da so obstoječi informacijski in komunikacijski modeli na svetu, ki naj bi jih nova ureditev zamenjala, dediščina kolonialne preteklosti, ki zavira svoboden in neposreden medsebojen pretok komunikacij. Razen tega so obstoječi komunikacijski sistemi še vedno sredstvo za ohranjanje njihove odvisnosti od industrijsko razvitih držav in predvsem od transnacionalnih družb. To se odraža na različne načine, še najbolj pa v obliki tehnološke odvisnosti držav v razvoju (ki zajema celo vrsto področij, od tehnične opreme do znanja («know-how»), modelov upravljanja, usposabljanja poklicnih delavcev, itd.), ki se celo krepí s hitrim razvojem in vse večjo uporabo raznih oblik moderne informacijsko-komunikacijske tehnologije kot so računalniške komunikacije, komunikacijski sateliti, telematika, ipd.

2. Pristop, ki so ga sprejele in začele uveljavljati države v razvoju, da bi premostile sedanji položaj, je ustvarjanje novih odnosov na področju informacij in komunikacij predvsem na temelju načel o individualnem in kolektivnem *opiranju na lastne sile*. To vključuje dve osnovni spoznanji: a) o nujnosti opredelitve splošne nacionalne politike na področju informacij in komunikacij ob upoštevanju razvoja in izkoriščanja množičnih medijev ter sodobnejših oblik tehnologije, ki naj predvsem predstavlja splošno razvojno strategijo države, in b) o potrebi po krepitvi subregionalnega, regionalnega in medregionalnega sodelovanja med državami v razvoju na vseh področjih informiranja in komuniciranja.

3. *Nacionalna politika na področju informacij in komunikacij* naj bo vodilo pri določanju nacionalnih prioritet na tem področju in pri izbiri ustrezne tehnologije. V širšem smislu je komunikacijska politika »niz jasnih načel in norm, ki naj služijo kot smernice organom in ustanovam na področju komunikacij v posameznih državah. Je vodilo pri oblikovanju nacionalne strategije na področju izgradnje komunikacijske infrastrukture, ki bo opravljala določeno funkcijo pri razvoju teh držav na področju izobraževanja, kulture in gospodarstva«. ³⁷ Zato je »MacBrideova komi-

³⁷ *Final Report* (Zaključno poročilo) Medvladne konference o komunikacijski politiki v Latinski Ameriki in Karibih, Pariz 1976, str. 52; Glej še: Luis R. Beltrán S., »National Communication Policies in Latin America: A Glance at the First

sija« priporočila, »da se komunikacij ne obravnava več zgolj kot priložnostno službo, njihov razvoj pa prepušča naključju. Zaveš o njihovem potencialu potrjuje oblikovanje celovite komunikacijske politike, ki upošteva splošne družbene, gospodarske in politične cilje v vseh deželah, zlasti še deželah v razvoju. Takšna politika mora temeljiti na medministrskih in *interdisciplinarnih konzultacijah ob širšem sodelovanju javnosti* in privedi do takšne uporabe edinstvenih zmogljivosti vsake oblike komuniciranja, od medsebojne osebne in tradicionalne, do najsodobnejše, da se bodo človek in posamezne družbe začeli zavedati svojih pravic, in da bo enotnost usklajena z raznolikostjo ob krepitvi razvoja posameznikov in skupnosti v širšem kontekstu nacionalnega razvoja v medsebojno odvisnem svetu.«³⁸

4. *Subregionalno, regionalno in medregionalno sodelovanje* je temeljni pogoj, zlasti za države v razvoju, v njihovih prizadevanjih za odpravo sedanje nerazvitosti in različnih oblik odvisnosti na področju informacij in komunikacij. Zapleteni problemi, s katerimi se te države srečujejo pri razvijanju infrastrukture, moderne tehnologije, šolanju strokovnjakov za komunikacije, ipd., je mogoče premostiti le s skupnimi napor in združevanjem njihovih pičlih sredstev, kot kaže primer poola tiskovnih agencij neuvrčenih držav in njihovo sodelovanje na področju radiodifuzije. To pa so šele prvi koraki in potrebno je razviti še druge možnosti za vzpostavitev oblik medsebojnega sodelovanja, zlasti glede na vse večjo uporabo komunikacijskih satelitov in drugih oblik visoko razvitih in zelo dragih sredstev obveščanja in komuniciranja.

5. Prizadevanja za ustanovitev nove mednarodne oz. svetovne informacijsko-komunikacijske ureditve terjajo temeljne spremembe tudi na *nacionalni* ravni. Končni cilj nove ureditve je ustvariti pogoje za resnično demokratične odnose tako na mednarodni kot na nacionalni ravni. To pomeni, da si je treba prizadevati za uresničitev demokracije na podlagi vse večje angažiranosti celotnega prebivalstva v procesu odločanja o vseh pomembnih gospodarskih, političnih, družbenih in kulturnih problemih družbe, vključno s problemi informiranja in komunikacij. To pa je moč doseči edino z razvojem novih oblik – nekateri jih imenujejo *alternativne* oblike – vlade in upravljanja, ki presegajo sedanje oblike organizacije, kot so državno podjetje na eni strani in zasebno podjetje, na drugi strani.

Glede na že tako veliko – in vse večjo – soodvisnost na globalni ravni, ki je vsaj delno tudi posledica sodobnih informacijsko-komunikacijskih sredstev, je nerealno pričakovati, da bo prišlo do korenitih strukturalnih sprememb brez odgovarjajoče akcije v okviru vsake posamezne države. Sile in okoliščine iz preteklosti ter obstoječi transnacionalni sistem so nedvomno v največji meri odgovorni za sedanje neravnovesje in neenakost; v določeni meri pa je k temu prispevalo tudi dejansko stanje znotraj

Steps«, referat za Mednarodno konferenco o komunikacijski politiki in načrtovanju za razvoj, 3.–10. 4. 1976, East-West Center, Honolulu.

³⁸ *Many Voices...*, op. cit., str. 255; podčrtano naknadno.

posameznih držav in le-to terja temeljito analizo v okviru celovite razčlenbe družbenih razredov sodobnega sveta in vloge informacijsko-komunikacijskih sredstev (še posebej množičnih občil) pri tem.³⁹

6. Nazadnje pa moramo ponovno poudariti, da je bila ideja o novi mednarodni informacijski-komunikacijski ureditvi od samega začetka povezana s prizadevanji za vzpostavitev nove mednarodne gospodarske ureditve, kar opozarja na ozko povezavo in neizogibno medsebojno odvisnost obeh ureditev. To je bilo ponovno poudčrtano v kasnejših dokumentih, na primer v deklaraciji, sprejeti v Kuala Lumpurju, ki poudarja da je »nova, pravičnejša in učinkovitejša svetovna informacijska in komunikacijska ureditev sestavni del prizadevanj za vzpostavitev nove mednarodne gospodarske ureditve«, ter v zaključnem poročilu »MacBrideove komisije«. Kljub temu pa se je do sedaj razprava o novi informacijsko-komunikacijski ureditvi odvijala v glavnem bolj izven tega okvira in jo bolj obravnavala kot »zgolj komunikacijsko« vprašanje, s tem, da se je v prvi vrsti osredotočila samo na nekatere vidike kot so vloga novinarjev in delno tudi tiskovne agencije, pretok televizijskih programov, problem tarif in razvoj komunikacijske infrastrukture. Ti problemi nikakor niso nepomembni ali manj pomembni, ne predstavljajo pa vseh osrednjih vidikov nove ureditve.

³⁹ Glej: Seth Siegelaub and Armand Mattelart (eds.), *Communications and Class Struggle*, New York: International General Editions, 1978; Armand Mattelart, *Mass Media, Ideologies and the Revolutionary Movement*, The Harvester Press, Sussex, 1980; John Downing, »Mas Media as Ideological State Apparatuses«, *Prikazi*, št. 2, Zagreb 1980; Hans Hagnus Euzensberger, »Raids and Reconstruction«, v: *Essays on Politics, Crime and Culture*, Pluto Press, London 1976; Nicholas Garnham, »Towards a Political Economy of Mass Communications«, London 1978, 59 str.

Izvirni koncept neuvrščenosti

V zadnjih dveh desetletjih si je politika neuvrščenosti pridobila ugledno mesto na vseh področjih mednarodnih političnih in gospodarskih odnosov in hkrati postala pomembna in v mednarodnem razvoju vse bolj navzoča univerzalna akcijska strategija. Ta zbirka filozofskih, družbenih in političnih pogledov na vlogo držav in njihovo sposobnost uresničevati napredne spremembe v mednarodnih odnosih, ima korenine v vizionarskih idejah velikih ustanoviteljev gibanja neuvrščenosti, ki so v obdobju zaostrene napetosti na mednarodnem prizorišču in ob pojavu vrste novih držav poskušali oblikovati integralni koncept neodvisne in svobodne akcije v svetovnem dogajanju.

Danes, ko je upravičeno trditi, da se je politika neuvrščenosti uspešno upirala vsem pritiskom, ki so bili usmerjeni nanjo z različnih strani, in da je ne glede na oscilacije v svoji dejavnosti permanentna dinamična in aktivna sila v mednarodnih političnih in gospodarskih odnosih, je ta trditev izraz priznanja tako politiki neuvrščenosti sami kot tudi njenim avtorjem, ki so neuvrščenosti ustvarili temelje, na podlagi katerih se je lahko uspešno razvijala sredi izjemno zapletenih razmer.

Takorekoč vsako konferenco šefov držav ali vlad neuvrščenih držav je del analitikov mednarodne politike spremljal z izrazi dvoma, češ, da je gibanje v nevarnosti, da so stališča držav članic deljena, in da ni videti, da bi se lahko gibanje razvijalo še naprej. Vendar pa so odločitve, sprejete na teh sestankih, najboljše spodbile omenjena prerokovanja in zaprle usta kritikom neuvrščenosti.

Sčasoma si je politika neuvrščenosti pridobila nove kvalitete in obseg. Izhajajoč iz dejavnosti, ki je bila usmerjena predvsem v razreševanje določenih svetovnih političnih zadev, so se neuvrščene države začele vse bolj ukvarjati tudi z mednarodnimi gospodarskimi odnosi, z novim informacijskim sistemom in z možnostmi za intenzivnejše in bolj raznoliko lastno medsebojno sodelovanje. Dovolj je omeniti, da vsi glavni trendi, ki obstajajo danes v mednarodni skupnosti – prizadevanja za novo mednarodno gospodarsko ureditev, dejavnost v prid ustanovitve novega informacijskega sistema, organizirane pobude na področju razorožitve –, izhajajo iz neuvrščenih držav, so njihov prispevek k urejanju svetovnih zadev.

Govoreč s kvantitativnimi izrazi, se je po beograjskem vrhu število držav, ki so se svobodno odločile za politiko neuvrščenosti, povečalo za štirikrat, kar kaže hkrati na moč idej neuvrščenosti in na resnično vrednost neuvrščene politike. Z izjemo ene same države (Burma) gibanja neuvrščenosti ni zapustila nobena od članic, kar je še en dokaz moči njenih idej in obenem tudi izraz visoke stopnje realizacije teh idej.

V zadnjih letih se vse pogosteje pojavlja vprašanje o izvirnem konceptu neuvrščenosti. Odgovore nanj iščejo neuvrščeni sami med seboj, iščejo pa jih tudi druge. Razlog za to, da se to vprašanje zastavlja v različnih okoljih, izhaja iz številnih elementov.

Gibanje samo je raslo tako po številu kot po kvaliteti; znotraj njega je čutiti različne tuje vplive; številne države, ki so se odločile za politiko neuvrščenosti, obstajajo in delujejo v močno različnih razmerah; še več, tudi pritisk zunanjih sil na nekatere od teh držav ni nepomemben. K temu je treba dodati še delovanje nekaterih opaznih subjektivnih dejavnikov, ki poskušajo znotraj gibanja ustvariti razmere, ki bi bile v prid različnim profilom politične akcije in ustanovitvi zvez z nekaterimi drugimi političnimi ali ideološkimi tendencami zunaj neuvrščenega sveta. Vendar pa je kljub dejstvu, da imajo vsi ti elementi določen delež pri odpiranju razprave o izvirnih načelih, videti, da je prav vprašanje o stališču do drugih mednarodnih dejavnikov in sil ključni problem in da do dokaj visoke stopnje določa naravo zahtev po novih interpretacijah koncepta neuvrščenosti.

Številne države, ki zagovarjajo potrebo po tako imenovani radikalizaciji gibanja, se sklicujejo na argument, da se je neuvrščeno gibanje v svojih preteklih akcijah moglo varno zanesti na podporo socialističnih držav, in da se je to »naravno zavezništvo«, kot ga označujejo, rodilo iz številnih priložnosti. Ob izpostavljanju imperializma v oblikah kolonializma in neokolonializma kot svojega glavnega sovražnika, nekatere neuvrščene države vidijo svoje resnične zaveznike le med članicami Varšavskega pakta, ki so jim pripravljene stati ob strani v njihovi borbi proti glavnemu sovražniku in zagotavljati mirni razvoj v določenih primerih. Ko s socialističnimi državami navezujejo tesnejše politične, vojaške ali gospodarske stike, je videti, da se te države nagibajo k razglašanju tega istega koncepta za univerzalno platformo dejavnosti, primerno za vse neuvrščene države, ne glede na to, v katerem predelu sveta so in kateri problemi prevladujejo v njihovem nacionalnem in družbenem razvoju.

Povzdigujoč varšavski pakt v prijatelja in zaveznika in razglašajoč Zahod kot celoto za sovražnika, ti radikali, kot včasih sebe imenujejo, namenjajo le malo pozornosti temeljnim načelom neuvrščenih držav in neuvrščenosti kot političnemu gibanju. Čeprav je bila omenjena teza v zadnjem času nekajkrat preoblikovana in danes daje več poudarka »glavnemu sovražniku« kot pa »naravnemu zavezništvu« in naravnim zavezništvom, še vedno vsebuje močne prvine vezanosti in na ta način proizvaja dvome in negativne učinke. Z apriorističnim pritrjevanjem enemu bloku

ali z napadanjem drugega bloka se neuvrščene države podajajo v nevarnost, da bodo izgubile svojo neblokovsko in neodvisno vlogo v mednarodnih odnosih in postale del tekme med blokoma.

Če bi se taka dejavnost »radikalov« nadaljevala, ali celo postala prevladujoča v gibanju, bi neizogibno vodila k vse večji cepitvi znotraj gibanja in k postopnemu slabljenju ter verjetno celo zlomu neuvrščene politike kot enotne politične platforme za skupno akcijo široke skupine držav. Ta težnja postaja še zlasti nevarna v času poslabšanja mednarodnih odnosov, ko utegnejo imeti zunanje sile večji interes za slabitev neuvrščene ali ustvarjanje svoje lastne skupine tako imenovanih »radikalnih« neuvrščenih držav.

Druga teza pomeni negacijo radikalizma in si prizadeva dokazati, da je prav Varšavski pakt s Sovjetsko zvezo na čelu največji sovražnik neuvrščenih držav. Na podlagi konkretne sovjetske mednarodne dejavnosti v zadnjih nekaj letih in aktivnosti njenih zaveznikov zagovorniki te teze utemeljujejo svojo trditev in izjavljajo, da največja nevarnost prihaja prav iz te smeri, in da se morajo neuvrščene države odločno upreti vsem poskusom prevzemanja ideje o naravnem zavezništvu s članicami Varšavskega pakta. Brez posebnega navora je moč videti, da je ta teza v bistvu odgovor na stališče »radikalov«, in da imamo tu opravljen opravka z državami ali političnimi silami, ki podpirajo zahodne politične linije, vzdržujejo tesne politične, gospodarske in vojaške stike z Zahodom in si prizadevajo usmeriti neuvrščenost bolj k Zahodu. Ob upoštevanju seštevka gospodarskih prednosti takega premika in ob vsaj nakazujoči se možnosti razrešiti glavne gospodarske težave protagonistom takega koncepta neuvrščene ne primanjkuje praktičnih argumentov.

Zagovorniki tretjega koncepta, ki je tudi že poglavlje korenine med vrstami neuvrščenih, spodbujajo vzdrževanje politike enake distance do obeh blokov. Čeprav ta koncept v bistvu zagovarja vzdrževanje enakega odnosa do obeh vojaškopoličnih zvez, se še vedno nekako nagiba k Zahodu. Z zagovarjanjem specifične oblike nevtralnosti v političnih stališjih si prizadeva prispevati k razmeram, ki bi izničile vse grožnje gibanju z Vzhoda in hkrati utišale tudi kritiko zahodnih politik. Tako modificirana naj bi politična dejavnost neuvrščenih držav in gibanja kot celota previdno ohranjala ravnotežje v vseh situacijah, njeni protagonisti pa bi se močno približali konceptu nevtralnosti oziroma bi si s svojo dejavnostjo prizadevali vzpostaviti nekakšno kvazi-nevtralnost.

Ob upoštevanju, da je bila politika neuvrščene že v samem začetku zasnovana kot aktivna politika z lastnimi strateškimi cilji in interesi, je očitno, da bi kakršenkoli poskus uvesti in podpreti teorijo equidistance pomenil nazadovanje gibanja v pasivno nevtralistično opazovanje svetovnega razvoja. V veliki tekmi med blokoma naj bi tako neuvrščeni sprejeli vlogo pasivne priče, ki bi kazala določeno mero naklonjenosti zahodnim politikam in zahodnim rešitvam. In ne bi dolgo trajalo, ko bi neuvrščene države bile vključene v zahodno sfero kot neke vrste rezervna sila.

Oboje, tako nedvoumen sprejem zahodnih vrednot kot tudi podpora teoriji enake distance, vključujeta zelo razločno možnost oslabitve in celo zloma gibanja ter postopen vstop posameznih držav v blokovske strukture.

Celo ta grobi in poenostavljen pregled stališč, na katera je moč naleteti v različnih predelih, in ki jih je moč smatrati kot potencialno pot k oslabitvi ali celo zlomu gibanja, kaže na očitno dejstvo, da vprašanje izvirnega koncepta neuvrščenosti ni nikakršen nesmiseln teoretični problem, marveč je to vitalno in aktualno politično vprašanje, ki se dotika prav bistva politike neuvrščenosti.

Vendar pa naj osnovnega kriterija za identifikacijo izvirnega koncepta neuvrščenosti ne bi iskali le v sodobnih poskusih novih interpretacij ali v sedanjem poslabšanju celotnih mednarodnih odnosov, pač pa naj bi raje najprej posegli v dneve, ko se je neuvrščenost pojavila prvič.

Delujoče kot organizirana sila držav zunaj blokovskih aglomeracij in soočujoče se hkrati z grožnjami, ki so izhajale iz hladne vojne, so se ustanovne države članice neuvrščenega gibanja razvijale v močan dejavnik zmanjševanja in postopne likvidacije hladne vojne, ki je bila takrat edini model mednarodnih odnosov. Združujoče svoje sile v mednarodni dejavnosti so neuvrščene države ob vsaki priložnosti poudarjale razloge za podporo novi politiki, izjavljajoč ob tem, da se sicer zavedajo rešitev, ki jih ponujata bodisi zahodni bodisi vzhodni blok, vendar pa so se odločile za avtentično in neodvisno politiko.

Takšna pozicija je bila rezultat njihovih zgodovinskih izkušenj in bitke, ki so jo morale izbojevati, da so si lahko pridobile svoj prostor v mednarodni skupnosti. Države, ki so se ob spoznanju, da so del strogo razdeljenega in razmejenega prizorišča v mednarodnih odnosih, odločile za neuvrščenost, so se večinoma porodile iz protiimperialistične bitke. Ta okoliščina pa je vtisnila pečat njihovemu vsesplošnemu pogledu na svetovne zadeve. Večina neuvrščenih držav se je soočila z neizogibnim vprašanjem osamosvojitvene transformacije svojih družb, ko so v svojem revolucionarnem boju težnjo po nacionalni emancipaciji kombinirale z bojem za odpravo kolonialnega zatiranja. Čeprav se je vsaka od teh držav v skladu s svojim položajem, močjo in vrednotami odločila za različne politične in gospodarske rešitve, ostaja dejstvo, da se jih je velika večina pridružila vrstam nasprotnikov kolonializma in tako faktično krepila sile socializma.

Med bojem proti kolonialnemu zatiranju in prizadevanju za zagotovitev nacionalne državne skupnosti se je pojavilo vprašanje narave novih odnosov, ki naj prevladujejo v teh državah. To je prispevalo k spoju njihovih domačih in mednarodnih političnih stališč in dejavnosti. Ob takem stanju stvari je kmalu postalo očitno, da mora biti obravnava problemov mnogo širša in bolj zapletena kot zgolj odločitve pripadati temu ali onemu bloku, to je, izreči se za socializem ali za kapitalizem, kot sta ju interpretirala oba bloka. Nove države, ki so krenile po poti

neuvrščenosti, so imele precej težjo nalogo: v neugodnih in vedno specifičnih razmerah odločiti se za tisto, kar bi jim najbolj pomagalo ohraniti težko pridobljeno neodvisnost in svobodo. V času priprav na prvo konferenco šefov držav ali vlad neuvrščenih držav zaradi vseh teh razlogov dileme glede narave novo oblikovanega gibanja ni bilo. Šefi držav, ki niso pripadale blokoma in ki so si pridobile svoj položaj na mednarodni sceni v najbolj zapletenih razmerah, so bili resnično zelo daleč od kakršnekoli ideje podrediti vse skupaj nekaterim, že izoblikovanim vzorcem blokovske prakse. Tega stališča ne bi mogla prekrojiti nikakršna podobnost, bližina ali privlačnost bodisi ideološke bodisi politične narave.

Šefom neuvrščenih držav so bili znani dosežki znotraj obeh blokov. Vedeli so za morebitno ceno podreditve svojih neodvisnih politik, kot tudi za omejitve blokovske dejavnosti. Toda namesto da bi se uklonili blokovski disciplini, omejeni neodvisnosti in mednarodni dejavnosti, katere glavne linije bi bile že vnaprej določene, so se neuvrščene države odločile za drugačno obliko dejavnosti, ki naj bi najbolj izražala kontinuiteto njihovega revolucionarno-osvobodilnega boja. To jasno podpira stališča tistih avtorjev, ki trdijo, da so temeljna načela neuvrščenosti prav nesodelovanje v blokih, odprava blokovskih razmejitev in odklonitev vpletanja v kontekst blokovskih interesov in konfliktov med blokoma.

Kot nasprotje pristranski blokovski aktivnosti z njenimi prav tako pristranskimi razrešitvami vprašanja varnosti držav in s smernicami za nastopanje držav na mednarodni sceni so neuvrščene države razvile svojo lastno mednarodno politično strategijo, ki ima univerzalni pomen. Pri spodbujanju razprave o temeljnih problemih sodobnega sveta in o možnostih za svoj obstoj se neuvrščene države ne osredotočajo le na probleme, povezane z razvojem posameznih območij ali držav. Popolnoma se zavedajo, da je preobrazba sedanjih mednarodnih političnih, gospodarskih in družbenih odnosov in trendov edini pogoj za pospešitev njihovega razvoja, da je to edino možno izhodišče za rastočo zavest v potrebi po spremembi sveta. Vztrajajoč pri neločljivosti vprašanj miru in varnosti in gospodarske rasti ter kulturnega in družbenega napredka neuvrščene države delujejo kot enotna in organizirana moralna ter politična sila, vedno zavedajoč se univerzalne narave sodobne mednarodne skupnosti.

Glede na vse to je moč izvirni koncept neuvrščenosti grobo opredeliti kot temelj politike, ki omogoča neuvrščenim delovati kot neodvisen, neblokovski in globalni dejavnik mednarodnih odnosov. Želja držav delovati na svetovni sceni kot neodvisen dejavnik, njihova zavrnitev pripadnosti blokovskim zvezam, pa najsi bodo videti še tako privlačne, in končno, njihova želja delovati na globalni ravni, kar je sicer običajno težnja, ki je značilna za velike sile v njihovi zunanji politiki – vse to je ustvarilo iz gibanja neuvrščenih vplivno in v sodobnih mednarodnih odnosih stalno navzočo silo.

Cilji, ki si jih prizadeva doseči gibanje neuvrščenih držav in načela, na katerih je gibanje utemeljeno, so bili določeni na prvih srečanjih neuvr-

ščenih in nadalje uveljavljeni, obdelani ali dopolnjeni na poznejših konferencah šefov držav ali vlad. Vendar pa je izvirni koncept neuvrščenosti treba iskati v kriterijih, ki so jih ustanovitelji neuvrščenega gibanja uporabili pri svoji oceni primernosti posameznih držav za pristop k gibanju. Ti kriteriji, oblikovani za beograjski vrh leta 1961, še vedno pomenijo povsem veljavne smernice za politične in teoretske ocene. Vsebujejo naslednje zahteve:

1. Država mora izvajati neodvisno politiko, temelječo na koeksistenci držav z različnim političnim in družbenim sistemom, ali pa mora kazati težnjo po izvajanju take politike. Ta temeljni postulat, ki razlikuje med neuvrščenostjo in uvrščenostjo, ni s časom prav nič izgubil na pomenu oziroma na primernosti. V svetu blokovskih grupacij, ki še vedno ohranja glavne značilnosti njihove akcije, se neuvrščene države, kljub nekaterim oscilacijam, pojavljajo kot skupina držav, ki svojega koncepta ne želijo podrejati sedanosti in bodočnosti predeterminiranim in strogo nadzorovanim odločitvam blokovskih vodij. Kljub vsem razlikam, ki obstajajo v naravi vojaško-političnih, ideoloških ali gospodarskih odnosov, prevladujočih znotraj vojaško političnih zavezništev, ostaja veljavno dejstvo, da se morajo vse države, članice blokov, podrediti določenim omejitvam, ki omejujejo obseg njihove neodvisne akcije. Ta želja po vzdrževanju discipline znotraj vrst enega ali drugega bloka ima lahko različna imena in je lahko izražena z različnimi doktrinami, toda vedno je očitno, da omejuje nacionalno neodvisnost držav, in da je to cena za njihovo članstvo v bloku.

Celo v času detanta, ko je bilo videti, da se razvija nov model mednarodnih odnosov, ki naj bi dopuščal aktivno participacijo različnih držav in s tem omogočil hitrejšo odpravo ostankov preteklosti, pa tudi odpravo nekaterih blokovskih pritiskov, sta oba bloka izrabila prve motnje v mednarodnih odnosih kot razlog za zahtevo po implementaciji enotne politike in vrnitev prejšnjih blokovskih značilnosti v mednarodne odnose. V podrejanju svojih interesov tako imenovanim višjim interesom svojega bloka ali interesom svojih vodij, se države uvrščajo, pristajajoč na logiko nezaupanja in stalne konfrontacije, ki je glavni protagonist tekme v oboroževanju in glavni dejavnik vseh oblik motenj v mednarodnih odnosih. Kot posledica različnih oblik ideološke, politične, gospodarske in vojaške vdanosti seveda poskus kljub blokovski pripadnosti vztrajati pri razmeroma avtonomni in neodvisni politiki v razmerah rastočih zapletov na mednarodni sceni ni imel nikakršne možnosti za uspeh. Po drugi strani pa kljub svojim skupno proklamiranim ciljem in uniformnosti svojih celokupnih interesov uvrščene države niso bile sposobne razviti takih odnosov, ki bi avtomatično zagotavljali homogenost in razreševanje vseh sporov znotraj bloka. Krize znotraj blokov so tako postale dodatno mednarodno breme zavezništvom tako zaradi napetosti, ki obstaja med njima, obenem pa bloka poskušata ohraniti fronto discipline in enotnosti, zlasti ko gre za njune vzajemne odnose.

S svojo pripadnostjo načelu miroljubne koeksistence so prav neuvrščene države edina skupina držav, ki imajo aktivno vlogo v mednarodnih odnosih, in ki delujejo na podlagi svoje lastne neodvisne ocene ter svoje vloge in razvoja v svetovni politiki.

2. Država, ki želi biti neuvrščena, bi morala stalno podpirati gibanja za nacionalno neodvisnost. Večina neuvrščenih držav, ki so v glavnem izšle iz revolucionarne osvobodilne bitke, v kateri so premagale kolonialno zatiranje, popolnoma razume življenjski problem narodov, ki se bojujejo za svojo emancipacijo. Zaradi tega celo po dvajsetih letih ta kriterij ni nikoli povzročil kakršnekoli razlike med neuvrščenimi, ki so ob številnih priložnostih z dejanji izrazili svojo solidarnost z vsemi gibanji in ljudstvi, ki se upirajo zatiranju.

V akciji uničiti kolonialne imperije in kasneje tudi v prizadevanjih osvoboditi preostala podjarmljena ljudstva, se je pojavilo vprašanje odnosov med neuvrščenimi državami in državami, povezanimi z blokoma. Zaradi svojih gospodarskih in strateških interesov se je zahodni svet negativno odzval na aspiracije po emancipaciji, ki jih ni pojmoval le kot vzrok za likvidacijo njihovih imperijev, marveč tudi kot vir novega vakuumu, ki utegne pomeniti prednost za Sovjetsko zvezo. Na svoji strani pa je vzhodni blok čvrsto podpiral proces dekolonizacije in nacionalne emancipacije. Deloval je v skladu s svojimi širšimi teoretskimi postulati, kot tudi s strateškim prepričanjem, da bo uničenje nekdanjega kolonialnega sistema bistveno oslabilo zahodni blok.

Na ta način so blokovska prepričanja našla pot v sfero neuvrščenih držav prek njihovega boja za nacionalno emancipacijo. To se je pojavilo v različnih oblikah. Kjerkoli je zahodni blok le nerad opustil svoje pozicije, zavlačeval z umikom ali pa brez uspeha poskušal obdržati svoj položaj, je vzhodni blok, hkrati s svojo gospodarsko in vojaško krepitvijo, prevzemal vlogo pomembnega zaveznika, ki nacionalnih osvobodilnih gibanj v OZN ni le podpiral, marveč je tudi s svojo lastno močjo ali z močjo svojih zaveznikov prispeval k zmagi osvobodilnih gibanj.

Ta razlika je dokaj očitna in pomoč vzhodnega bloka je številnim državam, ki so izšle iz nacionalnega osvobodilnega gibanja, služila kot smernica za njihovo politično akcijo tako na domači kot na mednarodni sceni. Kljub očitni razliki v blokovskih stališčih glede boja za nacionalno emancipacijo in posebno glede velike razlike v njihovih praktičnih akcijah, stališča obeh blokov temeljijo na strateških opredelitvah ciljev in interesov določenega bloka. Vendar pa nekatere neuvrščene države še vedno potrebujejo pomoč, zato je v konkretnih razmerah težko sprejeti nedvoumen sklep in trditev, da je edino pomoč, ki jo nudijo neuvrščene države, brez kakršnekoli kalkulacije in da le pomoč nacionalnemu osvobodilnemu gibanju iz vrst neuvrščenih sama po sebi pomeni, da ne bo vplivala na določeno, vnaprej determinirano obliko obnašanja tudi v bodoče.

3. Država ne sme biti članica multilateralnega vojaškega zavezništva, sklenjenega v kontekstu konfrontacije velikih sil. S tem kriterijem so avtorji politike in gibanja neuvrščenih želeli poudariti potrebo po temeljni razliki, ki kljub možnim podobnostim obstaja med neuvrščenimi državami in tistimi državami, ki so članice blokov. Ta razlika je očitno uvrščenost, ali bolje rečeno, neuvrščenost. Bilo bi paradoksalno, ko bi se država, povezana z blokom in iz tega izhajajočimi obveznostmi delovanja znotraj kakega vojaškopoličnega zavezništva, nenadoma pridružila neuvrščnemu gibanju, ali nasprotno, ko bi država, ki se je opredelila za politiko neuvrščenosti, izrazila željo biti hkrati tudi članica vojaškopoličnega bloka.

Vendar pa ta očitno zgoščena definicija uvrščenosti in neuvrščenosti vsebuje vprašanje, kako oceniti odnose v praksi. Trenutno ni videti, da bi se katerikoli od blokov formalno širil na račun neuvrščenih držav in zdi se, da v obeh blokih prevladuje prepričanje, da je mnogo bolje imeti zaveznike znotraj gibanja in dosegati širše cilje s podporo njihovih akcij. Toda to odrekanje formalnemu širjenju blokov samo po sebi nikakor ne pomeni, da bloka ne delujeta s subtilnejšimi metodami. Vključitev nekaterih neuvrščenih držav v posamezne gospodarske integracije, na primer, ali pa zahteve po vzpostavitvi posebnih odnosov z »naravnimi zavezniki« so očitni poskusi takega odnosa do neuvrščenih. Čeprav, uradno rečeno, to ni popolnoma v nasprotju z neuvrščenostjo, je vseeno očitno, da tako dejansko ali pa proklamirano približevanje blokoma prav gotovo zadeva druge člane neuvrščenega gibanja.

4. Država ne sme biti stranka bilateralne vojaške zveze z veliko silo. Utemeljen na izkušnjah iz časa hladne vojne in poskusov obeh blokov povečati svoje vrste, multilateralno ali bilateralno, je ta kriterij pomenil oviro za vključitve neuvrščenih držav v blokovske konflikte. Ustanovitelji neuvrščenosti kot politike in gibanja so se zavedali, da so lahko nekatere države, ki so se odločile za neuvrščenost ali pa tiste, ki bi se tako lahko odločile v prihodnosti, prisiljene iz različnih vzrokov sklepati določene sporazume z velikimi silami, predvsem sporazume bilateralne narave. Vsak sporazum, čigar podpisna stranka je blok ali pa supersila, ni nujno a priori usmerjen proti drugemu bloku, vendar pa je tak značaj zlahka pričakovati, če ta sporazum služi kot temelj za bodoče tesnejše povezovanja.

Pretekle izkušnje v dejavnosti neuvrščenih so porodile stališče ustanoviteljev gibanja, ki so trdno vztrajali pri pogoju, da takšne zveze, če naj bi bile sklenjene, ne smejo imeti nikakršne vloge pri konfrontaciji med velikimi silami. Obstajajo namreč številni primeri bilateralnih sporazumov, ki vsebujejo določila vojaške narave, v katerih neuvrščene države, ocenjujoč svojo varnost, zahtevajo določeno pomoč tujih velikih sil. Seveda pa dejavnost takšne vrste pomeni precej manjšo grožnjo politiki neuvrščenosti kot v primeru, ko bi se neuvrščena država pridružila zavezništvu, ki je neposredno usmerjeno proti interesom druge supersile.

Čeprav je moč na to zadevo gledati z različnih vidikov, ni dvoma, da je treba na kakršnokoli povezavo z veliko silo gledati znotraj konteksta prevladujočih odnosov v določeni državi ali regiji, in da je treba zavzeti stališče o ocenitvi celokupnosti vpletenih dejavnikov. Po drugi strani bi bil idealen položaj tisti, v katerem ne bi bilo nikakršnih povezav v supersilami. Vendar pa to zavisi od celote trendov in vsebine razvoja mednarodnih odnosov.

5. Nesprejetje tujih vojaških baz na ozemlje določene države. Tudi ta kriterij ima tako svojo zgodovinsko kot tudi sodobno ustreznost. Če presojamo problem z zgodovinskimi termini, je možno reči, da so nekdanje kolonialne sile v času nastajanja številnih novih držav izražale očitno težnjo po ohranitvi določene oblike svoje navzočnosti v določenih državah. Za seboj so zato puščale vojaške baze kot nekakšen simbol preteklih vezi, toda tudi kot stalno opozorilo in grožnjo novim, formalno neodvisnim državam. Še več. Te baze bi lahko služile tudi za akcije v širšem, regionalnem in celo kontinentalnem obsegu, ponujajoč na ta način dokajšnjo prednost velikim silam. Ustanovitelji gibanja so upoštevali to okoliščino in si prizadevali poudariti pomen sprejema takih baz, najsi bi bil sprejem prostovoljen ali podedovan. Še več, zvesti celoviti ideji neuvrščenosti so postavili zahtevo, da te baze ne bi smele biti vključene v kontekst konflikta supersil.

SedANJI pomen tujih vojaških baz je proizvod bistvenih preobratov v ravnotežju sil in poslabšanja mednarodnih odnosov. Z izkoriščanjem določenih notranjih težav so si supersile pridobile možnost namestiti svoje vojaške baze v številne države in konstelacija notranjih in zunanjih dejavnikov je prispevala k temu, da so neuvrščene države sprejemale take baze. Omenjeno poslabšanje mednarodnih odnosov je vplivalo tudi na to, da so nekatere od teh baz postale sestavni deli totalne globalne strategije supersil, kar praktično pomeni, da se je odnos do tega izjemno pomembnega kriterija spremenil.

Sámo po sebi je razumljivo, da prav to dejstvo pomeni eno od glavnih pripomb k trditvi, da je neuvrščenost neodvisno, neblokovsko in globalno gibanje. Del neuvrščenih držav, ki se zavedajo nevarnosti, stalno išče možnosti za vrnitev k temeljnim kriterijem.

Če omenjenim temeljnim kriterijem neuvrščenosti dodamo cilje gibanja in načela, na podlagi katerih je bilo ustanovljeno, dobimo integralno sliko izvirnega koncepta neuvrščenosti. To nam omogoča definirati neuvrščenost tako, da glavni elementi neuvrščenosti predpostavljajo dejavnost držav, ki:

- ne želijo podrediti svoje politične orientacije nobenim naprej določenim ideološkim ciljem;
- niso stranke vojaškopolitičnih zavezništev;
- na podlagi ocene svojih nacionalnih interesov ohranjajo popolno svobodo izbire, odločitve in delovanja v mednarodnih odnosih;

- si prizadevajo na organiziran način za popuščanje napetosti, zagotovitev miru in napredka ter gospodarskega razvoja;
- upoštevajo v svojih mednarodnih odnosih načela Listine ZN;
- aktivno podpirajo uvajanje novih oblik političnih, gospodarskih, družbenih in kulturnih odnosov, s čimer prispevajo k nastajanju naprednejšega sveta.

STANE PAVLIČ

Izraelska agresija

Izraelska agresija je posledica globljih premikov v svetovnih odnosih, zlasti v odnosih med dvema supersilama; hkrati že vpliva na nadaljnje zaostrovanje teh odnosov. Problem Sever-Jug, ki ga označujemo kot zgodovinskega, je potisnjen v drugi plan; težišče se vrača na spopad Vzhod-Zahod v novih razsežnostih in pojavnih oblikah, z ofenzivo konzervativnih zahodnih in s sterilnostjo sil socialističnega internacionalizma. Agresija zahteva marksistično oceno dejavnikov, ki so jo omogočili, kot tudi posledic v svetovnem merilu, ne samo na prostoru Bližnjega in Srednjega vzhoda, upoštevajoč seveda, da gre tudi za razredni spopad novih razsežnosti in oblik.

Razočaranje svetovne javnosti nad ravnanjem supersil pozitivno vpliva na krepitev nasprotovanja blokovski delitvi sveta, samovoljnemu odločanju supersil v dvostranskih tajnih pogajanjih, pa tudi enostranski premoči vodeče supersile.

Izhodišče ocen mora upoštevati, da brez razreševanja palestinskega problema na Bližnjem in Srednjem Vzhodu ne more biti trajnega miru; štiri in pol milijona Palestincev (od tega poldrugi milijon v Izraelu)¹ mora dobiti svojo domovino, ki jim je zagotovljena z resolucijo generalne skupščine ZN novembra 1974.

I

Izrael izrablja in zlorablja splet mednarodnega položaja, zaostritev napetosti, nemoč Združenih narodov, iraško-iransko vojno, nemoč islamskih držav in zlasti notranja nasprotja arabskih držav.

29. novembra 1947 je generalna skupščina ZN sprejela resolucijo o ustanovitvi izraelske države; 14. maja 1948 je Ben Gurion objavil ustanovitev države Izrael (15. maja je prenehal mandat Veliki Britaniji).

Prof. Eduard Barnard Glück piše (septembra 1982) v publikaciji »Trikotnik: ZDA – Izrael – ameriški Židje«, da bi brez podpore Sovjet-

¹ Statistični podatki ugotavljajo, da je bilo konec 1981 4,4 milijona Palestincev; od tega 1,160.800 v Jordanu, 818.300 na Zahodni obali, 530.000 v Izraelu, 476.700 v Gazi, 347.100 v Libanonu, 215.500 v Siriji, 278.800 v Kuvajtu, 127.000 v Saudski Arabiji, 102.000 v ZDA itd.

ske zveze ne moglo priti do delitve Palestine novembra 1947. Skupni cilj Moskve in Washingtona je bil, da z delitvijo slabita kolonialni vpliv Velike Britanije in zahodno-evropskih držav na arabskem prostoru. Predsednik Truman je bil za delitev, čeprav je delitvi nasprotoval zunanji minister Acheson.

Od leta 1948 se je vselilo v Izrael 2,2 milijona Židov iz 122 držav. Naselitev in zaposlitev teh beguncev dokazuje izredne sposobnosti Izraelcev; gre za heterogeno ljudstvo, ki mu verjetno ni para v zgodovini, ki poraja novo družbo – državo ne glede na razlike v jezikih in na bogatejše zahodne Sefarde, ki so vodeča struktura ter siromašne španjolske Ashenaze, ki so na dnu družbene lestvice. Združuje jih tudi skupno sovraštvo in strah, ki ju čutijo do Arabcev.

Cilj izraelskih vlad je ustanovitev »Velikega« Izraela v biblijskih mejah; Beginova vlada, ki jo podpira večina Izraelcev, je le brutalnejša pri uresničevanju tega cilja. Temu cilju služi prva faza camp-davidskega sporazuma; to velja tudi za naslednjo fazo. S prvo je Begin izločil največjo arabsko državo – Egipt in do skrajnosti poglobil neenotnost Arabcev. Plačilo prve faze je bil Sinaj, ki ga lahko Izrael vsak trenutek ponovno zasede.

Begin nadaljuje teroristično kariero, ki jo je kot vodja skupine Irgun demonstriral aprila 1948 z množičnim zastraševalnim pokolom prebivalstva v arabskem naselju Deir Jasin, s katerim je povzročil panični beg Palestinecev iz drugih naselij in s tem omogočil razširitev Izraela. Kljub temu je prejel Nobelovo nagrado za mir (Olaf Palme in Bruno Kreisky ga sicer imenujeta državni terorist oziroma fašist). Pokol nemočnih in nezaščiteneh palestinskih žensk in otrok 15. septembra 1982 ter množično bombardiranje nemočnega civilnega prebivalstva je le nadaljevanje Beginove taktike: pregnati Palestinece tudi z uporabo najbolj brutalnih sredstev. Usoda stotisočev beguncev ga ne vznemirja.

Napadalnost Izraela se obrestuje. Ob ustanovitvi novembra 1947 je imel Izrael 57.000 kv. milj; že naslednje leto je zasedel 13.000 milj.; leta 1967 20.000 milj. Samo v »trojni« vojni 1956. med Veliko Britanijo, Francijo in Izraelom mu ni uspelo razširiti ozemlja, in sicer zaradi odločne podpore, ki jo je predsednik Eisenhower dal resoluciji posebnega zasedanja generalne skupščine ZN, sklicanega na pobudo Jugoslavije in še nekaterih držav. Vodilno načelo izraelske vlade je: nikoli zapustiti zasedenega ozemlja!

Osvajalne vojne pričenja Izrael z izgovorom, da mu gre za zagotovitev varnosti Izraela in to dosledno s popolno podporo ZDA. Tudi libanonsko agresijo je pričel Tel Aviv z izjavo, da mora zagotoviti varnostni pas v širini 40 km znotraj južnega dela Libanona. Sedaj razširja varnostni pas na ves Libanon, ki ga hoče s tem podrediti. Upoštevati moramo Sharonovo izjavo decembra 1981, namreč, da varnost Izraela ne zajema samo Palestinecev in sosednjih arabskih držav, temveč tudi Irak, Iran, Turčijo; to

je sestavni del obsedenosti z mislijo o uresničitvi biblijskega Izraela in strateškega koncepta ZDA.

Oriana Fallaci je v intervjuju z izraelskim obrambnim ministrom Arielom Sharonom ugotovila, da so ZDA imele spočetka pomisleke proti izraelski agresiji v Libanonu, nato pa so jo v celoti odobrile. Pred agresijo je izraelska vlada ugotovila, da Sovjetska zveza ob njihovi morebitni agresiji v Libanonu ne bo intervenirala. Z intervencijo so si zagotovili poldrugoletni predah za uresničitev strategije, ki so jo izoblikovali decembra 1981 na Institutu za strateška vprašanja, ki predvideva 3 kroge utrjevanja izraelske varnosti: 1) PLO – Palestinci; 2) vse arabske države, 3) izločitev Sovjetske zveze s tega območja. Gre za uresničitev globalne varnosti, ki zajema tudi Golfski zaliv, Turčijo, Pakistan in Afriški rog. Izrael, pravi Begin, več prispeva k varnosti ZDA, kot pa ZDA k varnosti Izraela.

Nikoli ne bodo pristali na ustanovitev palestinske države na prostoru Judeje, Somalije in Gaze. Transjordanija šteje 70% Palestinecev, 30% Beduinov.

Caspar Weinberger je po tragičnem pokolu izjavil: »Nikoli ne moremo kontrolirati Izraela. Imamo pa ga za nujnega in pomembnega zaveznika; prepričani smo, da je za nas izredno pomembno, da ta odnos ohranimo.«

Ne gre samo za izločitev Sovjetske zveze iz tega prostora, temveč tudi za razredno komponento. Nacionalni interesi postajajo sekundarni; premoč imajo razredni. Izrael povezuje svoje in ameriške strateške interese z interesi arabske buržoazije, katerih eksponenti sta zloglasni major Nadad in libanonska falanga. Ne gre več za izraelsko varnost, saj šteje Izrael za četrto vojaško silo sveta; Izraela nihče ne ogroža, ker za to arabske države niso sposobne. Ne gre več za izraelsko-palestinski, ampak za izraelsko-vsearabski spopad, v režiji Tel Aviva in ZDA.

Izrael je uresničil prvi cilj agresije: varnost 40 km širokega obmejnega pasu. Drugi cilj: pritisniti na vladi Libanona in Sirije, da bi se palestinske in sirijske sile umaknile iz Libanona, da pa bi v njem ostale izraelske vojaške sile, je le delno uresničen. Tretji cilj: oblikovati novo libanonsko vlado, ki bi bila poslušen instrument Tel Aviva, je vprašljiv. Podobno velja za četrti cilj: ni verjetno, da bi bila sklenitev mirovnega sporazuma med Izraelom in Libanom, kot si zamišlja vlada v Tel Avivu, uresničljiva v bližnji bodočnosti.

Namera Izraela je bila z organiziranim pokolom palestinskih beguncev radikalizirati sile znotraj PLO in bistveno oslabiti možnost Arafata, da bi z mirovnimi akcijami v svetovnem merilu, in še posebej v arabskem svetu, organiziral učinkovito enotnost in dejavnost PLO.

Izrael Libanona ne bo zapustil vse dotlej, dokler ne uresniči zastavljenih ciljev; ne izključuje se tudi delitev Libanona na krščanski-falangistični proizraelski del in na muslimanski-prosirijski, toda šele ko bi uničil levičarski segment muslimanov, in ko bi dosegel ustrezen sporazum z

Damaskom (ki mu delitev ni nesprejemljiva, saj obuja upanje na uresničitve Velike Sirije).

Begin poudarja, da je s svojo napadalnostjo in krutostjo utrdil tri temelje ameriške bližnjevzhodne politike in s tem omogočil aktivnejši poseg ZDA na tem, za ZDA življenjskem prostoru, ki zajema tudi zalivsko območje. Tri temelje pomeni vrsta povezav Izraela, Egipta in Libanona. To pa od ZDA zahteva priznanje in plačilo, ne pa groženj, sicer je pripravljen iti na splošne volitve, upajoč, da večji del Izraelcev soglaša z njegovo politiko proti Arabcem, pa tudi z neizbežnim izsiljevanjem ZDA.

Uveljavljajo se tudi ekonomski interesi Izraela v zvezi s podreditvijo Libanona, ki je (bil) trgovski in bančni center Bližnjega in Srednjega Vzhoda; načrtuje se tudi preusmeritev voda reke Litani proti Izraelu, kar bo pomenilo opustošenje dela palestinskih ozemelj.

Pričakovanja (tudi v vrstah neuvrščenih), da bo skokovita inflacija v Izraelu, ki že presega 100%, zaustavila napadalnost Tel Aviva, so neutemeljena, dokler bodo ZDA plačnik primanjkljaja v izraelskem proračunu. Od 1948 do konca 1981 je prejel Izrael od ZDA 14,9 milijard dolarjev v oborožitvi (602 najsodobnejša aviona F-15 in F-16, 3500 tankov itd.) in 7,5 milijard dolarjev gospodarske pomoči, večji del brez vračanja. Niso neutemeljeni očitki, da tudi arabske države sodelujejo pri kritju izraelskega primanjkljaja, ker Washington izrablja ogromne petrodolarske presežke (več kot 200 milijard), ki se nahajajo v ameriških bankah – v dolarski dominaciji, oziroma, ki jih ZDA dobijo za prodajo orožja arabskim državam. Samo Saudska Arabija je do konca leta 1981 kupila ameriško orožje v vrednosti 35,5 milijard dolarjev in letos še za 8,4 milijarde (znamenitih 5 AWAC obveščevalnih avionov, 6 avio-tankerjev in 1150 raket zemlja-zrak).

II

Napadalnost ZDA je rezultat dolgoročno načrtane ameriške strategije, s katero si hoče zagotoviti premoč na tako pomembnem prostoru, kot sta Bližnji in Srednji vzhod; sestavni del Reaganove strategije »za vsako ceno preprečiti ekspanzijo Sovjetske zveze in predor socializma«. V to strategijo je vključena brezrezervna pomoč Izraelu, pogosto združena z odločilno vlogo židovskega lobbyja (zlasti v sedanjem volilnem letu), katerega interesi so istovetni z vojaško-industrijskim in finančnim kapitalom.² Agresija na Libanon je ostrejši izraz strategije ZDA, ki jo ta uveljavlja na prostoru Centralne in Latinske Amerike.

»Business week« je avgusta objavil informacijo, da je Haig avtor libanonske agresije; domneval je, da bo z bliskovitim vdorom v Libanon

² Samo 2,7% ameriškega prebivalstva so Židje, so pa odlično organizirani in imajo odločilni vpliv v centrih kapitala. Večji del »Judejske zveze« nasprotuje politiki Begin in podpira Reaganov načrt, sprejema ustanovitev palestinske države in njeno vključitev v ameriški strateški koncept.

izločil PLO in s tem omogočil uresničenje druge faze campdavidskega sporazuma. Izrael je glavni zaveznik ZDA na tem prostoru; drugi so sekundarnega pomena. Reagan pravi, da povezuje ZDA in Izrael »jeklena vez«. To potrjuje izjava Shultza po tem, ko je Varnostni svet obsodil grozodejstva; dejal je, da ta obsodba ne bo vplivala na realizacijo pošiljke 75 najsodobnejših letal Izraelu, ker bi v nasprotnem primeru »okrepili odklonilno stališče Izraelcev do Reaganovega mirovnega načrta«. Predstaviški dom kongresa je septembra odobril 2,1 milijarde dolarjev ekonomske pomoči Izraelu za leto 1983; podoben znesek je Izrael prejel v tem letu (hkrati zmanjšujejo ZDA svoj prispevek Svetovni banki v korist hitrejšega razvoja DVR).

Gre za uveljavitev Izraela kot dominantne sile na prostoru Bližnjega in Srednjega vzhoda vsaj za dve desetletji, to je za čas sedanje generacije. V tem duhu je zasnovan »novi« predlog predsednika Reagana o avtonomiji Palestinev znotraj Jordana, kar pomeni, prvič, da ZDA sprejemajo izraelsko odločitev, da ne pristane na ustanovitev samostojne palestinske države, čeprav so ZDA 1947 glasovale za hkratno ustanovitev arabske-palestinske države; drugič gre za pomirjevalni maneuver, namenjen Arabcem pred sestankom v Fesu, pa tudi svetovni javnosti; maneuver, ki nikogar ne obvezuje.

George Ball, podpredsednik State Departmenta za časa Kennedyja in Johnsona, predlaga, naj se gospodarska pomoč Izraelu zmanjša za toliko, da bi se lahko popravilo škodo, povzročeno Libanonu z izraelsko agresijo.

Upoštevati moramo, da so javnosti nepoznani, nedostopni odločilni razgovori – dogovori med Washingtonom in Tel Avivom.

V campdavidskih pogajanjih je Begin sprejel obvezo, da ne bo prišlo do gradnje novih naselij na zasedenem ozemlju, dokler bodo trajala pogajanja, trdi predsednik Carter. Begin Carterjevo trditev zanika; veljala je, kot pravi, le obveza za trimesečni rok, nakar je Izrael pričel s široko zasnovano gradnjo židovskih naselij.

Egiptovska vlada je nadaljevanje naseljevanja palestinskih ozemelj obsodila. Z uradno izjavo se obrača »na ves svet, še posebno na vlado ZDA, naj se upro nameram Izraela, ki nasprotujejo mednarodni ureditvi«. Istočasno pa je Svetovni cionistični svet podprl odločitev izraelske vlade o ekspanziji naseljevanja, ki naj bi do konca tega stoletja, torej v 18 letih uravnovesila število židovskega in palestinskega življa, tako da bi bilo vsakih poldrug milijon; danes se namreč nahaja na tem ozemlju (v Cisjordaniji in Gazi) več kot 700.000 Palestinev in komaj 20.000 Židov.

Washington je proti tej odločitvi izraelske vlade protestiral in jo označil kot nerazumno in škodljivo. Shultz s tem v zvezi »izpostavlja varnost Izraela, kar pa ni nujno pogojeno s spremembo meja; zadostuje varnostni pas. Na kolikšne in kakšne ozemeljske popravke naj bi pristali Palestinci, je odvisno od njihove pripravljenosti, da sprejmejo izhodišča Reaganovega predloga«. To pa ne pomeni nove ameriške bližnjevzhodne politike; gre le za nov način izražanja, piše New York Times.

Washingtonu popolni zlom Palestinecev ne ustreza, ker bi s tem onemogočil krepitev odnosov z zmernejšimi Arabci in njihovo vključitev v campdavidski proces; hkrati bi preveč opogumil Izrael, ki občasno že predsedu ZDA in njihovim strateškim interesom.

Predsednik Carter v svojih spominih, objavljenih septembra 1982, daje poučno osebno oceno Menachema Begina: »To je človek skoraj nepremakljive trdnosti. Zelo težko spreminja mnenja. Z velikim odporom je pristal na umaknitev židovskih naselij s Sinaja. Drži se samovoljno sprejete obveze, da bo dokončno pripojil vsa zasedena ozemlja. Na Palestinece gleda s prezirom, kot na skoraj manjvredna človeška bitja in izpričuje svoj zaničljiv odnos do njih s tem, da vse Palestinece uvršča med teroriste. Menim, da Begin ne misli na umik židovskih naselij iz Zahodne obale, in to je zelo resna napaka Izraela. Ni dvoma, da je bil Beginov namen od vsega začetka zgolj skleniti enostranski dogovor z Egiptom. Ta namen je izpolnil«.

III

Sovjetska zveza je soodgovorna za ustanovitev domovine Palestinecev in za suvereni obstoj Libanona. Leta 1947 je skupaj z ZDA glasovala za ustanovitev samostojne izraelske in samostojne palestinske države, in sicer proti predlogu Jugoslavije, Indije in Irana o ustanovitvi federacije – konfederacije izraelsko-arabskih držav po vzoru Švice.

Washington in Izrael ocenjujeta, da Sovjetska zveza v sedanjih okoliščinah ni sposobna intervenirati, razen če bi bila neposredno napadena. Ocenjujeta, da je Sovjetska zveza »blokirana« z dogajanjem na Poljskem, z zasedbo Afganistana in z nerešenim problemom Kampučije, pa tudi s ponovnim nakupom okoli 40 milijonov ton žita, tudi v ZDA. Moskva je usmerjena predvsem k vzpostavitvi dialoga z Washingtonom, s čimer naj bi nadaljevali »dobre« stare čase, ko sta obe supersili razreševali svetovne probleme v neposrednih pogajanjih. Zato se omejuje na verbalno podporo PLO, Libanonu in celo Siriji, s katero jo povezuje 20-letna pogodba o prijateljstvu in pomoči. Arabci ostro kritizirajo tudi to, da pošilja SZ arabskim državam orožje, ki je že zastarelo. Gre za določeno, ne docela utemeljeno nezaupanje Sovjetski zvezi do izročanja najsodobnejše vrste orožja Arabcem; ZDA teh pomislov nimajo.

Ni pa neutemeljena trditev vlade Sovjetske zveze, da je učinkovitejša pomoč napadenim in ogroženim arabskim državam skoraj nemogoča zaradi notranje neenotnosti Arabcev.

V tej luči kaže ceniti tudi izjavo Leonida Brežnjeva (15. sept.) o zagotovitvi miru na Bližnjem Vzhodu, ki zajema 6 točk, temelječih na predlogih neuvrščenih držav, oblikovanih na 6. vrhunskem sestanku v Havani. Reaganov načrt diskvalificira kot »zgrešen v temeljih, ker Palestincem krati pravico do neodvisne države. Takšno stališče postavlja pod

vprašaj tudi zakonitost obstoja Izraela«, saj sta bili obe državi ustanovljeni z istim aktom generalne skupščine ZN. Med drugim predlaga, naj bi stalne članice VS varovale mir in meje vseh držav Bližnjega Vzhoda, kot je bilo to določeno z ustanovitvenim aktom.

IV

Arabci: Boj Palestincev je narodnoosvobodilni boj, ki bi moral uživati podporo najširše mednarodne javnosti, sistema Združenih narodov, neuvrščenih, predvsem pa vseh arabskih držav. Ker pa je PLO poudarjal tudi svojo avantgardno revolucionarno vlogo na arabskem prostoru, si je nakopal številne nasprotnike znotraj arabskih držav. Izraelski napad na Libanon je dokazal, da so Arabci bolj sperti kot kdajkoli. Vse do sestanka v Fesu niso bili sposobni ponuditi kakršnekoli pomoči PLO in Libanonu.

Fronta zavračanja, nastala 1977, po Sadatovem obisku v Izraelu, in katere članice so: Libija, Alžirija, Sirija, DLR Jemen, Jordan in PLO, ni upravičila obstoja. PLO, Palestinci in Libanonci so ostali osamljeni, prepuščeni brutalnosti neprimerno močnejšega agresorja.

PLO je precenjeval svoje moči, podcenjeval pa moč in odločnost Izraela. Škodljive so iluzije o izolaciji Izraela in o vsestranskem priznanju PLO od Zahoda, kot tudi o pripravljenosti Sovjetske zveze da posreduje.

Vrhunsko srečanje šefov arabskih držav – vlad v Fesu, ki so se ga udeležile vse države, razen Egipta in Libije, je razpravljalo na temelju Fahdovega načrta in pobude tunizijskega predsednika Burgibe. Fahdov načrt se je pojavil 7. avgusta 1981 z apelom, s katerim je saudska vlada zaprosila vlado ZDA in vlade Zahodne Evrope, naj posredujejo v izraelsko-palestinskem sporu. Načrt zahteva umik Izraela z vseh zasedenih ozemelj, torej tudi z arabskega dela Jeruzalema; razselitev vseh novih izraelskih naselij iz Cisjordana, Gaze in Golana; ustanovitev palestinske države z Jeruzalemom kot prestolnico; prehodni režim pod varstvom Združenih narodov v Cisjordaniji; odškodnino Palestincem, ki so bili izgnani in se ne bi vrnili na stare domove; priznanje pravice vsem državam tega prostora, da živijo v miru (implicitno priznanje Izraela). Medtem ko je bil Fahdov načrt na neuspelem prvem srečanju v Fesu konec 1981 odločno zavrnjen zaradi pritiska arabskih radikalov, kar je imelo nepopravljive posledice, je bil zdaj z nekaterimi dopolnitvami sprejet.

Ni naključje, da je Reagan objavil svoj mirovni načrt neposredno pred arabskim srečanjem v Fesu. Verjetno je že pred tem, med razgovori v Washingtonu, dobil pristanek Saudske Arabije in Sirije.

Egiptovska vlada sklepe srečanja v Fesu pozitivno ocenjuje, s kritično pripombo, da se niso dogovorili za metode za njihovo uresničitev. Mubarakovi obiski v Evropi – Jugoslaviji naj bi prispevali k uresnitvi možnosti za dokončno politično rešitev vseh spornih vprašanj Bližnjega vzhoda. Pri tem tesno sodeluje z Mitterandom.

Niso še dozorele možnosti za vrnitev Egipta v arabsko družino. Čeprav se Egipt ni udeležil sestanka v Fesu, je bil vsebinsko navzoč in je vplival na razplet in na novo usmeritev (tudi prek sudanskega predsednika Nimeirija). Neposredno po sestanku v Fesu je bila napovedana združitev Egipta in Sudana. Mubarak poudarja pomen gibanja neuvrščenosti za razrešitev palestinskega problema, ki je ključno vprašanje bližnjevzhodne krize. Poleg hudih zunanjih pritiskov, zlasti blokovskih, je čutiti vpliv stoletja trajajočih medsebojnih sovražnosti. Medtem ko se je v Fesu napovedovalo srečanje sirijskega predsednika Asada z iraškim predsednikom Husseinom, ki naj bi premostilo globoka nasprotja teh dveh tako pomembnih držav za razrešitev spora z Izraelom, je sirijska vlada dva dni po Fesu objavila, da brez pridržkov podpira Iran v vojni proti Iraku (ki poteka na iraških tleh).

Krhka enotnost arabskih držav usodno vpliva na enotnost 18 frakcij znotraj gibanja PLO, ki je sedaj razseljeno in s tem še močneje izpostavljeno zunanjim pritiskom, kar bo oviralo Arafata pri uveljavljanju enotnosti volje in učinkovitosti akcije. Gre za preseganje pluralističnih interesov med Arabci in nasprotij znotraj PLO in Palestincev.

Pokojnemu predsedniku Sadatu Arabci očitajo izdajo: pravijo, da je omogočil sklenitev campdavidskega sporazuma za vprašljivo ceno sinajske puščave. Toda tudi kritiki Sadata bi se morali samokritično vprašati, ali niso oni sami vzrok za tako usodno Sadatovo odločitev. Po skoraj 30 letih spopadov z Izraelom in ogromnih žrtvah ter tolikšnemu številu izjav o uničenju Izraela je bilo Sadatu – Egiptu, ki se nahaja v prvi bojni vrsti, jasno, da od tolikokrat dogovorjene enotnosti Arabcev za skupno oboroženo akcijo ni in še dolgo ne bo ničesar. Jedrskega reaktorja v Iraku izraelsko letalstvo ne bi moglo uničiti brez določenega sodelovanja treh arabskih držav – vsaj kar zadeva neoviran prelet Sirije, Jordana in Saudske Arabije. Siriji je Irak nevarnejši kot Izrael, Saudski Arabiji je njeno zavezništvo z ZDA in več kot 100 milijard dolarjev, plasiranih v ameriških bankah, pomembnejše kot učinkovita pomoč PLO. Niso redki, ki jim bistvena oslabeitev PLO – Palestincev in celo uničenje PLO ustrezata. Pri tem se postavlja tudi vprašanje, koliko je k takim odnosom prispevala neenotnost vodstva PLO.

Trdna enotnost arabskih narodov je tudi po Fesu vprašljiva in se bo morala v mednarodnem merilu dokazati s konkretno podporo temeljnim zahtevam Palestincev po samostojni državi. Najpomembnejši sklep sestanka v Fesu je, da se preneha z nerazumnim in nerealnim nasprotovanjem stvarnosti, s »totalnim zavračanjem obstoja Izraela« in z nadaljevanjem oboroženega razreševanja palestinskega problema. Namesto tega naj arabske države usmerjajo sile v politično razreševanje problema. Arabski radikali – jastrebi, ki se nahajajo v varnem zavetju so palestinskemu in libanonskemu ljudstvu povzročili preveč trpljenja in škode. Doktrina ogroženosti in varnost meja, s katero izraelska vlada izsiljuje vse večje zahteve in upravičuje brutalne pokole in izigravanje dokumentov

Združenih narodov, postaja po vrhunskem srečanju v Fesu, ki se zavzema za miroljubno, politično razrešitev vseh problemov Bližnjega vzhoda – ob hkratni zagotovitvi varnosti Izraelu – nevzdržna, nesprejemljiva. Postaja le izgovor za ekspanzionistične cilje izraelske vlade.

V

Generalne skupščine ZN so sprejele 259 resolucij, varnostni svet pa 264 resolucij oziroma odločitev o palestinskem problemu (zadnjo sredi septembra 1982). Z resolucijo 181 je generalna skupščina 29. novembra 1947 predložila razdelitev takratne Palestine na dva dela: na novo ustanovljeni Izrael in na novo ustanovljeno Palestinsko-arabsko državo ter to, da se Jeruzalem postavlja pod mednarodno kontrolo. 11. maja 1949 je generalna skupščina sprejela Izrael v članstvo ZN. 22. novembra 1967 je varnostni svet sprejel resolucijo po končani junijski vojni (res. št. 242), s katero zahteva umik izraelske vojske z vseh zasedenih ozemelj; hkrati zahteva pravično razrešitev problema beguncev (resolucija ne omenja Palestincev niti palestinske države in PLO je ni mogla sprejeti). 22. novembra 1974 je generalna skupščina priznala Palestincem pravico do suverene, neodvisne države; 24. novembra 1976 je skupščina odločila, da se Zahodna obala in Gaza izročita PLO kot zametek palestinske države.

Z izjemo resolucij in odločitev skupščine in varnostnega sveta, ki so »ustanovitvenega« pomena za Izrael oziroma izrecno v njegovo korist, je izraelska vlada kategorično zavrnila vse resolucije – odločitve, celo tiste, ki so bile sprejete s soglasjem ZDA. Skladno s stopnjevanjem mednarodne napetosti in svoje oborožitve ter s stopnjevanjem nasprotij znotraj arabskega sveta je vlada Tel Aviva vse bolj brutalno zavračala te dokumente; zlasti velja to za dokumente, sprejete med sedanjo agresijo. Ker se ameriška vlada dosledno upira uporabi kakršnihkoli sankcij proti Izraelu, s katerimi bi najvišji svetovni forum izsilil uveljavitev sprejetih dokumentov, se povečuje nezaupanje svetovne javnosti do sistema Združenih narodov in zlasti do zlorabe pravice veta, kar ogroža temelje svetovnega miru in razvoja.

Arabske države in Iran se zavzemajo za izključitev Izraela iz sistema ZN; gre za primer verbalne podpore PLO, potem ko so PLO brez dejavne podpore prepustile izraelski agresiji. Ne upoštevajo posledic tega za sistem ZN; arabska akcija je kontraproduktivna, ker nasprotuje temeljnemu načelu o univerzalnosti ZN. Islamske države nasprotujejo akciji arabskih držav.

Washington je preprečil izključitev Izraela iz Mednarodne telekomunikacijske zveze – ITU; v primeru izključitve bi ZDA izstopile iz zveze, podobno kot so storile, ko niso bile sprejete poverilnice izraelske delegacije na skupščini Mednarodne atomske agencije – IAE.

Generalni sekretar ZN Perez de Cuellar je v svojem poročilu za letošnje 37. zasedanje generalne skupščine predlagal sestanek varnost-

nega sveta na najvišji ravni, ki naj bi razpravljala o »skorajda popolni nemoči Združenih narodov v svetu, ki je na robu mednarodne anarhije«. V razliko od prakse njegovih predhodnikov, ki so v ospredje postavljali uspehe in zasluge OZN pri utrjevanju svetovnega miru in razreševanju ključnih svetovnih problemov, de Cuellar prikazuje nemoč OZN s konkretnimi primeri: Kampučija, Afganistan, falklandska vojna, krize in spopadi na prostoru Centralne Amerike, Južna Afrika, iransko-iraška vojna in zlasti izraelska agresija na Libanon. Bližnjevzhodni spopad je na ZN najbolj kritičen in zato zahteva utrditev vloge varnostnega sveta in spoštovanje njegovih resolucij – odločitev. Kritično ocenjuje vedenje stalnih članic varnostnega sveta, še posebej zlorabo pravice veta in zahteva, da so predvsem te članice, zlasti pa obe supersili, dolžne zagotoviti uresničitev sprejetih dokumentov tudi z uporabo sankcij.

VI

Gibanje neuvrščenosti je edina alternativa in upanje ne samo neuvrščenih dežel in drugih držav v razvoju, temveč največjega števila držav in narodov sveta. Vse arabske države so članice gibanja, tudi Libanon in PLO. Zato je tudi gibanje kar najbolj odgovorno za mobilizacijo vseh dejavnikov za to, da bi zaustavili izraelsko agresijo.

Izraelska agresija je spremenila razmere in odnose ne samo na prostoru Bližnjega vzhoda, temveč v svetovnem merilu; vrnitve na staro stanje in odnose ni. Vpleteni dejavniki izhajajo iz spremenjenih izhodišč, toda s starimi strateškimi cilji in interesi. Tudi gibanje neuvrščenosti mora upoštevati realne razmere in odnose, in kritično oceniti podporo radikalnim arabskim stališčem. Pogledi večine arabskih držav so z velikimi pričakovanji uprti v sedmi vrh neuvrščenih kot edino realno moč in zaščito ogroženih držav. Gre za celovito razrešitev in ne za parcialne odločitve, ki bi zadovoljile le posamične segmente na škodo celovite razrešitve.

Med najpomembnejšimi izvirnimi načeli gibanja je odločno upiranje blokovski politiki, blokovskemu razreševanju kritičnih ključnih problemov; gre za zmanjševanje in zoževanje blokovskega vpliva povsod, tudi na prostoru Bližnjega in Srednjega vzhoda, s poudarkom na hkratnem obojestranskem izločevanju obeh supersil. Nemoč Sovjetske zveze omogoča naraščanje enostranskega pritiska, kar ZDA in Izrael izrabljata do skrajnih meja. Nesprejemljiva je teza o miru, ki temelji na ravnotežju sil, na ravnotežju jedrskega strahu, ki nenehno spodbuja tekmo v oboroževanju. Zato gibanje neuvrščenosti tudi ob tej krizi, ki pretresa svet in stopnjuje nevarnost za svetovni mir, predlaga uresničitev vsesplošnega detanta.

Sestanek koordinacijskega odbora zunanjih ministrov neuvrščenih držav sredi julija v Nikoziji je s svojimi sklepi pomemben prispevek k

razrešitvi palestinskega vprašanja, hkrati pa tudi dokaz neenotnosti arabskih držav; pomembne arabske države se sestanka niso udeležile oziroma so se ga udeležile le na nižji ravni. Dogovorili so se za oblikovanje komiteja osmerice, ki naj spremlja razvoj dogajanja na Bližnjem vzhodu in ki naj priporoči ustrezne ukrepe; predlaga sklicanje posebnega zasedanja generalne skupščine ZN o palestinskem vprašanju do konca avgusta (kar je že storjeno). Skupščina je z večino vseh, z izjemo ZDA in Izraela, ki sta glasovali proti in z vzdržanimi glasovi posameznih zahodnih držav, obsodila izraelsko agresijo in zahtevala akcijo Varnostnega sveta; predlagala politične in ekonomske sankcije proti Izraelu; protestirala proti temu, da ZDA uporabljajo veto, ki onemogoča uporabo sankcij in obsodbo Izraela; predlagala sklicanje mednarodne konference o Palestini v prihodnjem letu v okviru OZN... Ti sklepi bodo na dnevnem redu sedmega vrhunskega srečanja neuvrščenih marca 1983 v New Delhiju.

Sedmi vrh mora oceniti vedenje neuvrščenih arabskih držav, tudi drugih, kot npr. Zaire, ki je vzpostavil diplomatske stike z Izraelom in celo vabi Begina po agresiji na uradni obisk. Za oceno razvoja dogajanj na Bližnjem vzhodu je potrebna kritična analiza vseh šestih točk Reaganovega mirovnega predloga, osmih točk sklepov arabskega vrha v Fesu in tudi šestih točk mirovne pobude (zdaj že pokojnega Leonida Brežnjeva).

Neuvrščenim ni uspelo, da bi na zahodne države, zlasti na nevtralne evropske države vplivali v tem smislu, da bi zagrozile s prekinitvijo diplomatskih stikov z Izraelom in z ekonomskimi ukrepi. Evropska gospodarska skupnost je ob spopadu na Malvinskih otokih, ko je šlo za docela obrobno in nepotrebno vojno, uveljavila ekonomske sankcije proti Argentini. Na kaj podobnega pri izraelski agresiji in pokolu Palestinecev in Libanoncev ni niti pomislila. Tudi Romunija stikov s Tel Avivom ni prekinila.

Neuvrščeni niso mogli učinkoviteje posredovati v korist Libanona in PLO tudi zato, ker je predsedujoči v tem mandatnem obdobju Fidel Castro; odločilni vzvod za razreševanje palestinskega problema in za omejevanje izraelske napadalnosti je v Washingtonu. Čutiti je odpor ZDA do Kube, pa tudi, da je Castro odločen zagovornik »naravnega zavezništva« – gibanja s socialističnim internalizmom, kot ga razlaga in vsiljuje Moskva. Trdoglava nepomirljivost Moskve na prostoru Bližnjega vzhoda vpliva na »radikalno« skupino znotraj neuvrščenih.

Poleg zunanjih pritiskov in notranjih težav, ki so vplivali na možnosti angažiranja neuvrščenih v korist PLO – Libanona, je vzrok za manjše možnosti angažiranja neuvrščenih povezana tudi z negotovostjo, kje in kdaj naj bo sedmo vrhunsko srečanje. Če bi pravočasno ocenili, da ni možnosti za sedmi vrh v Bagdadu, in če bi bilo srečanje kljub premestitvi v predvidenem času, to je prve dni septembra, ko so na Bližnjem vzhodu potekali usodni dogodki, bi bilo realno pričakovati aktivnejšo vlogo in učinkovitejše posredovanje gibanja neuvrščenosti.

BORIS BERGANT

Moč in nemoč »zelenih«

Logika politične igre in zakonitosti meščanskega parlamentarizma postavljajo Zahodno Nemčijo po ne povsem nepričakovanih, toda vendarle nenadnih političnih spremembah druge polovice septembra 1982 pred nenavadno dilemo. Ne gre za vprašanje, katera bo v dogledni prihodnosti prva in druga politična sila v deželi, marveč za to, kdo bo tretja. Mar liberalci, ki so po predsedlanju oblastnega konja, po izstopu iz koalicije s socialnimi demokrati in vstopu v desno zvezo s CDU in CSU, na robu notranjega razkola (in pred tem, da po volilnih debaklih na deželnih volitvah v Hessnu in na Bavarskem septembra in oktobra 1982 izpadejo še na podobnih preizkušnjah v letu 1983 v zveznih deželah Schleswig-Hollstein in Rheinland-Pfalz) ali tako imenovano zeleno in alternativno gibanje, ki je očitno na pohodu in ki mu je od leta 1979, odkar se v zahodnonemškem političnem vsakdanjiku kandidira tudi v državne institucije, uspelo prodreti v šest od skupno 11 deželnih parlamentov, in ki je na najboljši poti, da naposled zavzame tudi najpomembnejšo utrdbo družbe: zvezni parlament, Bundestag?

Po različnih anketah javnega mnenja v ZR Nemčiji iz oktobra 1982 bi lahko zeleni na splošnih volitvah računali z 7–10% glasov, kar je občuten napredek od presenetljivih 3,2% na volitvah v evropski parlament 1980, ko so se prvič pojavili kot organizirana politična stranka na zvezni ravni (ustanovljena januarja 1980). Sorazmerno novo je, da se gibanja, ki so nastala kot kontrapunkt etabliranim in pretežno zakrknjenim političnim strankam, združujejo v partije in začenjajo pohod skozi institucije.

Prvi so si to obleko nadeli ekologi v Franciji s svojim kandidatom na predsedniških volitvah v sedemdesetih letih, kasneje so jim sledili predvsem na Nizozemskem, Danskem, v ZDA in celo v Avstriji, a nikjer se alternativna gibanja niso uveljavila tako močno in odmevno, nikjer niso povzročila tako korenitih in, kot je videti, tudi usodnih premikov kot v Zvezni republiki Nemčiji. Priznati je sicer treba, da botruje takšnemu stanju tudi specifika povojne zahodnonemške ustavne ureditve. Zahodnonemška ustava je, drugače od siceršnjih temeljnih zakonov držav meščanskega parlamentarizma, na podlagi izkušenj iz weimarskih časov postavila določene pogoje za sodelovanje v parlamentarnem procesu, za oblikovanje vlad in delovanje parlamentov nasploh.

Za razliko od weimarskih časov, ko zaradi množice majhnih strank praviloma ni bilo mogoče zagotoviti vlad s trdno večino, ko so parlament razpuščali kot za stavo – kar vse je doživelo vrhunec v prodoru nacional-socializma, pogojuje ustava ZRN udeležbo v parlamentarnem življenju šele s 5% pridobljenih volilnih glasov. Razpustitev parlamenta je, po drugi strani, ena najzahtevnejših procedur in naj bi bila praviloma nemogoča zunaj štiriletnih volilnih period. Strogo določilo je navidezni anahronizem, saj je v oktobru 1982 pripomoglo na oblast vladni koaliciji CDU-CSU-FDP, ki nima legalne podlage v obliki podpore volilcev (v primeru FDP se govori celo o zaroti in izdaji zaupanja volilcev). Toda zaradi specifičnih nemških izkušenj se vsaj doslej tudi ni pojavil nihče, predvsem nobena od političnih strank, ki bi se javno zavzela za ustavno spremembo. Zeleni so svojo pot skozi zahodnonemške institucije začeli s skokovitim uspehom.

Na vrata Bundestaga so začeli trkati potem, ko so v mestnih svetih, vodstvih okrožij in deželnih parlamentih zasedli že več kot 1000 poslanskih sedežev. Razmerje v šestih od skupno enajstih deželnih parlamentov ZRN, v katere so se izborili zeleni, je takole:

Zvezna dežela	Volitve	Sedežev skupaj	Zeleni	SPD	CDU	FDP	Drugi
Hamburg	6. 6. 82	120	9	55	56	–	–
Sp. Saška	21. 3. 82	171	11	63	87	10	–
Zah. Berlin	10. 5. 81	132	9	51	65	7	–
Baden-Württemberg	16. 3. 80	124	6	40	68	10	–
Bremen	7. 10. 79	100	4	52	33	11	–
Hessen	26. 9. 82	110	9	49	52	–	–

Pojava in tolikšen uspeh zelenega in alternativnega gibanja, ki ga sestavlja pestra mešanica pretežno ekoloških, feminističnih, pacifističnih in podobnih skupin (izšle so iz tako imenovanih državljanskih samopobud – (Bürgerinitiativen), je mogoče razložiti predvsem s protestom. Gre za protest zoper obstoječe družbene razmere, za ogorčenje nad etabliranimi političnimi strankami, ki se niso sposobne učinkovito spopasti s problemi časa, gre za gnev zoper dirko v oboroževanju, proti proizvodnji in trgovini z orožjem, proti zraščeni državi, strank in birokracije, zoper družbene privilegije ipd.

Temeljni vzgib alternativnemu gibanju je obenem seveda ključni problem visoko razvitih industrijskih družb nasploh, še posebno tistih, ki so v praksi začutile prednosti humanejših inčic kapitalizma, pa četudi v obliki socialnodemokratskih prijemov, torej reformizma omejenega dosega.

V teh družbah so se v sedemdesetih letih začeli spraševati po smotrih rasti. Razmišljati so začeli o zmotnosti rasti za vsako ceno kot edinega zveličavnega merila uspešnosti. Povpraševati so začeli po kakovosti življe-

nja, po usklajevanju razmerja med človekovimi potrebami in življenjsko srečo (glej Kardelj: Smeri razvoja). V Zvezni republiki Nemčiji je dvome in pomisleke najceloviteje oblikoval levi socialni demokrat dr. Erhard Eppler.¹ Zeleni in alternativci zvečine niso izraz nezadovoljne klientele sredinskih meščanskih vladnih koalicij, razočaranih, ker v jadrnih razvitega kapitalizma tudi po drugi industrijski revoluciji ni več vetra za razkošje socialne države, ki jim je bilo obetano in deloma celo dano.² Takšni so sicer tudi odrekli podporo strankam na oblasti, v pretežni večini pa podprli opozicijo.

Značilnosti zahodnonemške politične krize je iskati v nedoslednosti, nesposobnosti in nepripravljenosti izvajanja vladnega programa levosredinske koalicije socialnih demokratov in liberalcev (na oblasti od leta 1969 do septembra 1982) in v postopnem odtujevanju koalicijskih partnerjev pod vplivom objektivnih in subjektivnih družbenih, zlasti gospodarskih okoliščin.

Levosredinska koalicija se, denimo, v vseh 13 letih na oblasti ni lotila temeljite prerazdelitve narodnega dohodka in zares korenitejšega uravnavanja gospodarskih tokov. Določene reforme je izvajala in s tem popravljala socialno ravnotežje samo dotlej, dokler je to dopuščala sorazmerno visoka konjunktura. V trenutku, ko so se razmere spremenile, je bila ogrožena tudi socialna varnost. Vsem reformam navkljub tudi mreža socialne varnosti ni ostala nedotakljiva.

¹ »Brutto socialni proizvod raste tudi, če proizvajamo vedno več odpadkov, ki onesnažujejo okolje. Toda raste še enkrat, če uvedemo sredstva, ki odpravljajo okvare okolja. Raste obenem s stopnjevanjem hrupa v naših mestih, vendar raste tudi, če proizvedemo naprave, ki preprečujejo hrup. Raste, če se stopnjuje poraba zdravil, mamil in alkohola. Toda poveča se tudi, če je treba z zdravili odpravljati posledice uživanja mamil in alkohola. Da rast ni isto kot napredek, negirajo danes samo tisti, ki se jim zdi, da bi uporaba takšnih spoznanj ogrozila obstoječi družbeni sistem.« (iz knjige dr. Erharda Epplerja »Ende oder Wende« [Konec ali obrat], založba Kohlhammer, Stuttgart, 1975, str. 38)

² Iz pogovora v reviji Konkret, oktober 1982:

Klose: »Gre pa tudi za to, da preprečimo demagogijo. Ne zavzemam se za politiko, ki bi nasprotovala rasti. Razviti je treba takšne gospodarske dejavnosti – najsi bo s pomočjo planerjev ali po zakonih tržnega gospodarstva –, ki so družbeno in individualno koristne. To naj raste. Ravno v razpravah zadnjih dni in tednov so povzdigovali očitke, da je končni cilj zahtev levičarjev in zelencev ukiniti rast. Eno od stališč Willyja Brandta je bilo: mi, SPD, smo partija gospodarske rasti. Tudi jaz sem za rast, vendar ni nobene potrebe, da bi moralo vse rasti na enak način. Vselej sem pravil: velika razlika je, ali se v Hamburgu naseli podjetje, ki proizvaja žvečilni gumi, ali takšno, ki proizvaja filterske naprave za industrijo. Sem za to, da raste gospodarska veja, ki proizvaja filterske naprave in zato moram vse uravnavati tako, da sploh omogočim to proizvodnjo. Tega pa tačas ni...

...Delavcu je, kar zadeva njegove prejemke, sprva vseeno, ali proizvaja avtomobile ali čistilne naprave. Če bi proizvajali zadostno število čistilnih naprav in bi mu to omogočalo zagotovljene prejemke, s katerimi bi lahko kupoval, kar osebno pojmuje kot nujno in česar si želi, potem bi bilo vse v redu. Trenutno pa je prisiljen proizvajati karkoli, vseeno kaj, tudi orožje. Presekati je treba ta hudičev krog...

Ebermann: Načelno zavračanje rasti, ki ga je mogoče občasno zaslediti v naših vrstah, je odsev prastarega nazora levice, ki izhaja iz 2. in 3. internacionale, pa tudi iz godesberskega programa SPD. Ta nazor vsebuje domnevo, da je vsebina rasti sekundarna, da mora biti cilj

Problem poznih sedemdesetih let, zlasti od zamenjave med Brandtom in Schmidtom na vladnem krmilu, je tudi zunanja, zlasti obrambna in varnostna politika. Omahovanje med privrženostjo Atlantskemu paktu in vedno novim pritiskom iz Washingtona, ki je doživelo vrhunec v dvojnem natovskem sklepu iz decembra 1979 o namestitvi strateških raket srednjega dosega v Zahodni Evropi (njihov največji del naj bi jeseni 1983 namestili v ZR Nemčiji, pobudo za to pa je dal kancler Schmidt, ki se je kasneje distanciral od določenih ameriških interpretacij njegovih prvotnih razmišljanj) je nesporno omajalo avtoriteto levosredinske vladne koalicije v Bonnu, še posebno pa podobo SPD kot stranke pomiritve in sožitja. Seveda so, posebno v časih gospodarske krize, vprašanja obrambe, varnosti in oboroževanja najtesneje povezana z gospodarskimi. Vsote, ki jih oddvajajo v vojaške namene, manjkajo drugod, koder bi mogle biti angažirane kot produktivne naložbe. Dejstvo je, da se je zahodnonemški obrambni proračun vse od leta 1978, v skladu s pritiski ZDA in sklepi NATO, povečeval nesorazmerno hitreje kot vse druge pomembne proračunske postavke. Vse to je prispevalo k razmahu alternativne opozicije. Resnici na ljubo je to imelo tudi povratni učinek na razprave znotraj vladnih strank, zlasti SPD.

Ekološka prvina (nasprotovanje razvoju za vsako ceno), kar se je v zahodnonemškem primeru manifestiralo zlasti v množičnih demonstracijah zoper jedrske centrale in pacifistična prvina, ki je dosegla največji razmah pri nasprotovanju dvojnemu natovskemu sklepu (na največji

politike preprosto svobodni razmah proizvodnih sil, in da že to zadošča, da dosežemo blaginjo ljudi. Kritika kapitalistične družbe – različna v radikalnosti – se potem osredotoča predvsem v grajo, da proizvodnih sredstev nismo dovolj razvili, kar da se kaže v ponavaljanju se podobi ustavljenih strojev in brezposelnih delavcev, torej v brezposelnosti. K temu gre še kritika, da kapitalizem ni sposoben zagotoviti enakosti v družbi. Ti dve tezi in tretjič še zahteve po demokratizaciji so bili vse doslej osrednji vzvodi kritike kapitalizma. Medtem pa je postalo očitno, da je zgrešeno enačenje med »več rasti in več blaginje«. V dosedanem gospodarskem razvoju tiči kopica zgrešenih načrtov in veliko kontraproduktivnih prvin. Tu ne gre samo za jedrsko energijo in njene nevarnosti, ali za reke in onesnaževanje, marveč tudi za področje urbanističnih načrtov, prometnih konceptov, načina bivanja...

Klose: In, denimo, tudi na področju avtomobilske industrije: kako naj se danes kdo veseli, da rastejo proizvodne številke v avtomobilski industriji? Na krajši rok je to sicer nemara koristno za reševanje problematike delovnih mest, vendar samo za ceno, da se ob tem kopičijo drugi, dolgoročnejši problemi.

Ebermann: Drži. Torej moramo razumeti, da je prva, brezupna reakcija na takšno ideologijo: ne želimo nikakršne rasti več. Vendar je meščanska politika to medtem že uresničila sama od sebe, čeravno neprostoVOLjno. Ta trenutek sploh ne zaznavamo rasti. Toda problemi so ostali in se deloma še zaostрили, kar je ekološko gibanje seveda opazilo. Razprave, ki jih vodimo tačas, potekajo zato natančneje in bolj kvalificirano: zelo dobro znamo razlikovati, kje je lahko rast pozitivna in kje je neumna in škodljiva. Upoštevali smo tudi spoznanja konservativne strani, v zvezi s katero smo bili levičarji preozki, ko smo bili privrženci povsem filozofske misli o rasti. Četudi je možno, da so v študijah »Rimskega kluba« pretiravanja, četudi je v ekološki literaturi veliko razmišljanj o propadu in ekološki science-fiction, je v tem vendarle tudi veliko spoznanj za razpravljanje na levisi, ki pomenijo nov odnos do tém, kakršna je, na primer, varčevanje z energijo. To je treba priznati: ko sem se kot levičar zbližal z zelenici, so bile to teme, ki so mi bile spčetka tuje...»

demonstraciji, v Bonnu, 10. oktobra 1981, se je zbralo 300.000 udeležencev)³ sestavljata glavni skupni imenovalec alternativcev, ki so se po konstituiranju na deželni ravni, januarja 1980 združili v »zeleno partijo« ZRN.

Mirovne demonstracije, kot tista v Bonnu, pa večkratne manifestacije na gradbišču jedrske centrale Brokdorf,⁴ na zemljišču bodoče nove steze frankfurtskega letališča, ki bo zahtevala posek velikih zelenih površin, številne akcije ob zasedbi nenaseljenih stanovanjskih hiš v vseh koncih dežele, feministične demonstracije vseh vrst – vse to so mejniki razmaha alternativnega gibanja, predhodnice njegovega pohoda skozi institucije.

Pojmom desno in levo, koalicija in opozicija, je to gibanje postavilo nasproti pojme deblo, cvet, travnik, mir. Namesto razglabljanj o političnih trendih in platformah so ponudili razmislek o svetu, v katerem živimo.

Gre v bistvu za obnovljeno, vendar zaradi gospodarske krize nekoliko spremenjeno inačico procesov iz šestdesetih let, z vrhuncem 1968.

Zelenim pripisujejo vse mogoče. Enim so dokaz za dezideologizacijo, drugim so zgolj subtilnejše anarhistično podzemlje; za tretje so levi dogmatizem v novi preobleki. Mnogo v predstavah zelenih je nedvomno utopičnega in idealističnega. Partija oz. gibanje vseh teh dvomov dejansko nista zmogla zadosti razpršiti. Že ustanovni kongres na zvezni ravni je bil vse prej kot organizirano politično dejanje. Podobno razburljivo in kaotično potekajo navadno tudi alternativna zborovanja na deželni in nižjih ravneh. Nasprotniki gibanja, zlasti tudi zvečine pristranski tisk, nasprotja in včasih naravnost kričeča nesoglasja le še podpihujejo.⁵

³ ... »Poziv za udeležbo na demonstraciji proti NATO smo pospremili z uvodom, da ne dopuščamo prepovedi razmišljanja. Mi nismo sicer nikakršno gibanje proti raketam, marveč gibanje, ki se zavzema za demilitarizacijo s pomočjo preseganja blokov, in ki se solidarizira z vsemi razorožitvenimi prizadevanji, ki prihajajo iz baze, na Vzhodu in Zahodu. Želimo več od usranega najmanjšega skupnega imenovalca, zavzemamo se za svet brez policijske države, vojnega stanja in koncentracijskih taborišč...« Petra Kelly, predsedujoča predsedstva stranke zelenih, v intervjuju Spieglu, 14/6–1982.

⁴ Brokdorf je postal sinonim samodejnih interesov monopolov velikega kapitala, kajti prave potrebe po dodatnih zmogljivostih proizvodnje električne energije v ZRN praktično ni; že v letu 1982 so bile zmogljivosti v električnih centralah izrabljene komaj okoli 80 odstotno, toda zagovorniki nadaljnje gradnje (predvsem) jedrskih kapacitet so stvar spretno utemeljevali z domnevnimi potrebami leta 2000 in ogroženimi delovnimi mesti, kar je naletelo na določen odmev in podporo sindikatov.

⁵ Iz Spiegla, 14/6–1982:

Spiegel: »Skrivnost vašega uspeha se je doslej glasila: zeleno ni niti levo niti desno, marveč spredaj. In pot tjakaj vodi po sredini, med kapitalizmom, med Vzhodom in Zahodom. Ali vas to ne spominja na neko poprejšnje gibanje v Nemčiji, ki je prav tako iskalo tretjo pot in tedaj privedlo do nacionalsocializma?

Kelly: Ta izrek ni moj. Zavzemamo se za ekološko-samoupravni-emancipirani socializem, kakršnega doslej še ni bilo. Gotovo je tudi med zelenimi veliko prerokov, ki silijo na svojo pot. In gotovo obstaja tudi način ekologije, ki ga je mogoče zlorabiti – nobenih jedrskih central, sovražnost do tujcev, čista rasa. Toda pri takih ljudeh zelena etiketa odpade sama po sebi. Nevarnosti zaenkrat ne pomenijo. Bolj nevarno je bilo, da so nas v javnosti doslej često žigosali kot podrepek Moskve in kot gibanje, ki so se ga polastili komunisti.«

Etabilirane stranke, ki so jim zeleni takorekoč čez noč postali tekmeči, očitajo alternativcem ideološko pestrost⁶ in se posmehujejo njihovi nenavadni strukturi. Eno od načel alternativnega gibanja je namreč njihova operativna nekonvencionalnost. Na vseh ravneh so uvedli dveletni mandat. To velja tudi za prvo predsedujočo partije Petro Kelly.⁷ Dveletni mandat traja tudi vsem strankinim poslancem v parlamentih, kar pomeni, da se zeleni poslanci menjujejo na polovici zakonodajnega obdobja. V prizadevanjih, da se v udobnih naslanjačih ne bi polenili, smejo vrh vsega obdržati le 2000 DM poslanskih plač, ostalo, v deželnih parlamentih skoraj polovico prejemkov, oddvajajo v strankino blagajno.

Nasprotniki zelencev imajo seveda cel katalog drugačnih pripomb, očitkov in metod zoper zeleno partijo.

Najpogostejša je, da so zeleni stranka brez pravih programov, da je edino, kar zmore, zavračanje vsega obstoječega, da pa ne ponuja konkretnih protipredlogov. Trditev drži le deloma, šepa in pade pa že ob primeru velikih ljudskih strank meščanskega parlamentarizma. Le-te se v prizadevanjih, da bi zajele tisto, kar pojmujejo kot sredino volilnega telesa, vse česče odpovedujejo globalnim programom za ceno kratkoročnih volilnih platform, iz katerih so vedno težje razvidna svetovnonazorska izhodišča.

Še več, stranke se jim, ob klestenju ekstremov na levi in desni, celo zavestno odpovedujejo. V tem torej zeleni niso nikakršna posebna izjema.

Nasprotniki skušajo zelenim pripisati celo zveze s terorizmom, v najslabšem primeru pa z uličnimi nasilniki.⁸ Določena duhovna vez med zelenimi oz. alternativci in manjšinami vseh vrst nedvomno obstaja, toda obtožbe z medtem zamrlim terorizmom so nesporno pretirane. Obstajajo seveda tudi metode, s katerimi naj bi zelene onemogočali v vsakdanjem

⁶ »...Sodim, da pestrost kril našo partijo samo bogati. Med nami obstaja skupni imenovalec glede izhodišč v odnosu do družbe. Ne želim izključiti nobenega komunista in nobenega konservativca in mi to tudi ni treba. Kajti tu se drug od drugega uči; pri nas se ne koljejo med seboj, marveč iščejo stičišča. To je tisto, kar je naša partija uveljavila novega.« (Petra Kelly v intervjuju za Spiegel, 14/6-1982)

⁷ Petra Kelly (32) do izteka leta 1982 predsedujoča v zveznem predsedstvu »partije zelenih«, bivša članica SPD, študirala politologijo v Washingtonu D. C., sodelavka predvolilnih štabov Roberta Kennedyja in Huberta Humphreya, ustanoviteljica društva Otroški planet, ki v ZR Nemčiji skrbi za psihosocialno vzgojo bolnih otrok, pravi, da je njena vzornica Rosa Luxemburg.

⁸ Spiegel: »V vaši stranki lahko vsakdo najde, kar išče. Konservativni svojo skupino, levičarji – celo takšni, ki so z nasilje v omejeni obliki...

Kelly: Ne, ne, ne.

Spiegel: Toda od takšnih, ki podlegajo takšni skušnjavi, se vsekakor ne distancirate.

Kelly: Skupin, ki utegnejo morebiti seči po nasilju, ni mogoče že naprej izobčiti in jih potiskati v kot. Seveda se distanciram od slehernega zalučanega kamna.

Spiegel: Ali še velja misel berlinske poslanke alternativcev, da so lahko kamni pogojno tudi argumenti, ali pa ne velja več?

Kelly: Ne velja niti zame niti za zelene. Toda kakšno hišo je mogoče zasesti tudi brez nasilja, marsikaj je mogoče storiti nenasilno. Nenasilno ne pomeni samo brez nasilja, marveč tudi pozitivno gibanje za nenasilno družbo nasploh. Pri nas se še ni uveljavila demokratična kultura, ki bi bila brez prisile.« (iz Spiegla, 14/6-1982.)

delu in življenju. Pred deželnimi volitvami v Hessnu so vse tri v starem deželnem zboru zastopane stranke preprečile, da bi zeleni skupaj z njimi nastopili v televizijskem omizju na predvečer volitev. Volilnega izida tudi ta zarota ni mogla spremeniti in preprečiti. V parlamentih zelene novince šikanirajo z juridično ozkim razlaganjem poslovníkov. Ponekod jim zaradi pičlega števila poslancev onemogočajo ustanovitev parlamentarne frakcije (primer Bremen), kar omejuje njihov parlamentarni akcijski prostor.

Med utopistične cilje, ki jih očitajo zelenim, prištevajo tudi idealizem in naivnost v zunanjepolitičnih vprašanjih. To drži le delno, drugo je plod pretiravanj in izkrivljanj. Zeleni, denimo, nikoli niso bili za enostransko razpustitev blokov, marveč za spodbujanje pogajanj o tem.⁹ Kljub temu so velike stranke zelene razglasile za »varnostni riziko«, češ da so zgolj orodje komunistov.

Obstaja seveda dilema – ne zgolj glede strategije, marveč tudi glede taktike alternativnih gibanj. Rubikon zunajparlamentarne opozicije so prešli, ko so se odločili za ustanovitev stranke,¹⁰ toda to ni zmanjšalo očitkov o nekompetentnosti in ugovorov glede pravice do obstoja v obliki stranke, češ da »v svojih platformah ne pokrivajo celotnega spektra družbenih vprašanj« (kongres SPD, aprila 1982 v Münchnu). Tudi stuttgartski politolog Martin Greifenhagen trdi, da zeleni strogo vzeto niso politična partija, in da bi bilo bolje, da bi jih razumeli kot dopolnitev

⁹ Iz pogovora za Spiegel, 14/6–1982.

Spiegel: »Potemtakem se morate naravnost bati nadaljnjih uspehov na volitvah?

Kelly: Res, včasih se bojim, da bi zeleni nenadoma pridobili 13% in postali stranka, ki mora upravljati. Bolje bi bilo, da ostanemo stranka s 6–7%, in da ostanemo premočrtni v svojih zahtevah, namesto da umeščamo ministre.

Spiegel: Toda če bi bilo to kljub temu treba, kakšen bi moral biti vaš koalicijski partner, da bi bil za vas prejemljiv?

Kelly: Odpovedati bi se moral civilni in vojaški uporabi jedrske energije, izkoriščanju tretjega sveta, zavzemati bi se moral za povsem drugačno, alternativno varnostno politiko brez vojaštva...

Spiegel: ... za izstop iz NATO?

Kelly: Za ukinitve obeh vojaških blokov, ne za enostransko razpustitev. Naš koalicijski partner bi moral vztrajati pri predvidljivih pogojih za kaj takega, začeti bi bilo potrebno tekmo v razoroževanju. K temu je treba prišteti resnično enakopravnost žensk in preventivno politiko v zdravstvu. Kar je v veljavi zdaj, je organizirano širjenje raka.«

¹⁰ *Kelly*: »Želimo spremeniti (na določen način, nekoč in vsaj malo) togi parlament, v katerem kar mrgoli nekompetentnih mož iz nekašne elite, ki so že v letih, ko so zreli za pokoj.

Spiegel: Toda ali vam je to že kjerkoli uspelo?

Kelly: V mestnem parlamentu v Frankfurtu, kjer imamo šest poslancev, je spet živahno. Tam, kjer je CDU bila dolga leta sposobna početi vse, kar se ji je zljubilo, ne da bi na to kdorkoli mogel vplivati, je treba zdaj razpravljati o vsem mogočem, vključno s količino kadmija v vodi. Pregnali smo dolgčas iz politike.

Spiegel: Da bi to dosegli, ni ravno nujno imeti mandat.

Kelly: A tako gre lažje. Vzemite Nürnberg: pred tremi leti smo predlagali, naj se razglasi mesto za brezatomsko območje. Šele odkar sedimo v mestnem svetu, je predlog podprla tudi SPD. Pobudo je lažje sprejeti, če sedijo pobudniki v parlamentu.« (*Spiegel*, 14/6–1982)

parlamentarnega sistema in ne kot parlamentarno alternativo.¹¹ Drži sicer, da se zeleni kritiki o nekonstruktivnosti in kritizerstvu, opazkam, češ, da si ne želijo umazati rok, doslej niso kdove kako uspešno postavili po robu. Določeno neznanko (in predvsem strah etabliranim strankam) pomeni tudi taktika igranja na dve karti: odločili so se sicer za pohod skozi institucije in obenem za zunajparlamentarno opozicijo, ki se naslanja na moč ulice, nekakšne idealizirane baze.¹²

¹¹ Iz intervjuja v *Spieglu*, 14/6–1982:

Spiegel: »Parlamentarna demokracija pomeni tudi, da se morajo stranke sprijazniti s kompromisi in koalicijami.

Kelly: Ne. V parlamentarni demokraciji je potrebno in je, upajmo, tudi mogoče sprejeti obstoj kakšne fundamentalne protivojne stranke, stranke ekologije in boja proti nasilju, ki ne želi v koalicijo. Ta sistem mora prenesti, da znotraj in zunaj parlamenta obstaja opozicija, ki pa je samo opozicija. Če bi zeleni nekega dne začeli nameščati v Bonnu ministre, potem to niso več zeleni, kakršne imam v mislih.

Spiegel: Čemu pa potlej silite v parlamente, če želite biti izključno opozicija?

Kelly: Parlamenti so za nas prav takšno prizorišče kot trgi, kot gradbišče, kjer lahko govorimo in razgrinjamo svoja stališča in od koder lahko prenašamo informacije. Parlament pa ni kraj, kjer se odloča o oboroževanju. Odločitve pripravljajo daleč pred tem in povsem drugod, na primer v oboroževalnih lobbijih. Želim, da ima tudi močno gibanje iz baze, kakršno je naše, svoj glas v parlamentu, toda ne zato, da bi sestavljalo koalicije ali zahtevalo oblast. Želimo neovirano govoriti, se opredeljati do zakonskih osnutkov – vnašati v parlamente tudi nenasilno protestiranje in jasno odločanje.

Spiegel: Vse torej, le rok si ne bi želeli umazati.

Kelly: To ni res. Z umazanimi rokami je ravno obratno. Ljudje so tisti, ki si na moč mažejo roke, in ki so na ulici tudi vedno znova mokri...

Spiegel: Toda na ulici vendar ne želite ostati, rinete v parlament.

Kelly: Nimam takšnega občutka. V parlamentu in zunaj njega želimo doseči svoje cilje. Življenjsko pomembnih reči, o katerih je treba odločati, se je treba lotiti pač tam, obenem pa se želimo upirati tudi na ulici, na letališki stezi, na gradbišču. Parlament ni cilj, marveč le del strategije. Mi smo partija anti-partije...

Seveda smo pripravljeni sodelovati pri praktični politiki v odborih (parlamenta op. p.). Na Spodnjem Saškem bomo dali celo podpredsednika deželnega parlamenta. Toda to ne pomeni, da bomo dovolili, da nas aparat ohromi. Lahko pa, recimo, toleriramo vlade v manjšini, če so za to dani pogoji. Če SPD odklopi vse jedrske centrale, prekine oboroževanje in sestavlja le še vozila prve pomoči namesto tankov, potem se je mogoče pogajati.«

¹² *Ebermann*: ... »Zame je keynezijanstvo propadlo. Če je kdajkoli obstojal razlog za to, da smo bili leta in desetletja dolgo vsaj navidez privrženi utvari, da obstaja kapitalizem, v katerem ni kriz, potem je ta čas minil. Tudi ne želim, da me takoj ožigosate za propagandista nekega novega reformizma, toda preprečiti želim, da se z diskusijo o družbenih utopijah zamegli tudi tisto, kar je objektivno mogoče doseči in spremeniti...

... Pričakovati, da je mogoče takšno spremembo usmeritve doseči v območju institucionalizirane politike, in povrh vsega še, da bi bila uspešna, bi bila utvara. Bistvo našega stališča, da je moč zelenih in alternativcev v moči zunajparlamentarnega gibanja, je spoznanje, da političnih sprememb ni mogoče doseči s politiko v institucijah – kajti tam pride do nasprotnih učinkov, zaradi katerih podležeš. To je tudi srž stavka Tucholskega: socialni demokrati so mislili, da so na oblasti, dejansko pa so bili samo na vladi. Pomeni: nobenih fundamentalnih sprememb ni mogoče doseči, če v zvezi s tem ne obstaja množično gibanje in ni podpore v družbi in če oboje ni v sozvočju. In: tudi v Hamburgu ni mogoče biti otok brez brezposlenih, zgolj otok iskalcev azila iz vsega sveta, otok demokracije in podobnega, če ostane preostali del Zvezne republike takšen, kakršen je. Toda gotovo je manevrski prostor za spremembo, ki ga je treba preučiti in izrabiti...« (Konkret, oktober 1982)

Dejanski problem zahodnonemške politične aritmetike pa je seveda, da vnaša zelena partija nova, nepričakovana razmerja. Doslej so vsa naraščanja glasov za zelene odščipnila glasove pretežno socialnim demokratom in vse do hessenskih in bavorskih volitev le komaj zaznavno tudi liberalcem. Desno stoječih CDU in CSU zeleni niso ogrozili. Deloma torej drži, kar trdi SPD, da namreč zeleni objektivno krepijo desnico. Toda velja se vprašati, zakaj.¹³ Očitno je namreč, da obstaja levo od CDU določen volilni potencial, ki je po 15 letih socialno liberalne koalicije v ZR Nemčiji nedvomno večji kot kdajkoli poprej, vendar tudi razočaran nad SPD. Stvar socialnih demokratov je torej, da se zamislijo nad neskladjem med godesberškim programom ter potrebami in stvarnostjo.

Vendar: znotraj SPD gre tako za ideološke kot tudi za taktične pomisleke glede zблиževanja z zelenimi. V Hamburgu, kjer je bil ministrski predsednik in župan Dohnanyi po volitvah junija 1982 prisiljen reševati manjšinski kabinet, so socialni demokrati sicer pristopili k pogajanju z zelenimi poslanci. Toda iskanje stičnih točk, ki bi SPD zagotovile podporo zelenih, je propadlo manj zavoljo trmoglavosti zelenih kot zaradi nasprotovanj desnega krila SPD. Socialnodemokratski ideolog, za naše pojme prej strankin taktik, Richard Löwenthal¹⁴ je stanje miselnih dosegov svoje partije v odnosu do zelenih in tudi nasploh strnil v papir, ki kroži kot socialnodemokratska usmeritev za osemdeseta leta, in ki naj bi ga potrdil prihodnji kongres. Papir je nedvomno skrajno enostranski in politično izrazito kratkoviden, značilni izraz kratkoročnega meščanskega politi-

¹³ Iz intervjuja v *Spiegelu*, 14/6–1982:

Spiegel: »Gospa Kelly, povsod, koder se je vaša partija v zadnjih letih udeležila volitev, so izgubili predvsem socialni demokrati in pridobili krščanski demokrati. Koder so zeleni pridobili glasove, so socialno-liberalni oslabei, kot, npr., 6. junija v Hamburgu. Ali je to vaš cilj?

Kelly: Ni vprašanje, ali to želim, to je problem SPD...

Spiegel: ... ki ga pa zeleni povzročajo.

Kelly: To je le na videz tako. Do takšnega razvoja ni prišlo zaradi zelenih, marveč zaradi neuspeha in lažnosti SPD, zlasti v energetski in varnostni politiki. Marsikaj bi bilo mogoče preprečiti, celo razmah samega zelenega gibanja, če bi bila SPD kos svojemu zgodovinskemu poslanstvu. V resnici pa je kot politična partija pokleknila. Zato se jtudi protestno gibanje do te mere okrepilo, da želijo njegovi deli prodreti celo v parlament. Pomeni torej, da so zeleni neposredni izraz nezadovoljstva s SPD, ki si je nekoč, pod Brandtom, še prizadevala za več demokracije. Krivda je izključno v SPD.

Spiegel: Toda zeleni prepričujejo, da vodi pot v zeleno prihodnost najprej po desni. Nekateri vaši somišljeniki odkrito zahtevajo: najprej je treba zamenjati vodstvo SPD.

Kelly: Da, to nam očitajo. Če bi zeleni prišli v parlament, bi gotovo, žal, prišli na oblast Helmut Kohl, pa Dregger, Strauss.

Spiegel: Nemara ne?

Kelly: Gotovo. Toda na to se ne bi smeli ozirati. Gledano iz današnje perspektive in potreb ne morem razmišljati o strankarskem ravnotežju, o tem, kdo je na oblasti in kdo ga bo zamenjal. Mislim moram na globalna vprašanja preživetja: na nevarnost vojne, na ropanje surovin, eksplozijo prebivalstva, hiranje ljudi – in potemtako ne morem taktizirati z manjšim zlom: češ, zeleni ne smejo odžirati glasov SPD.«

¹⁴ Richard Löwenthal, roj. 1908, politolog, predsednik programske komisije SPD.

kantstva.¹⁵ So seveda tudi taki, ki vidijo možnost novih združb na levi, denimo med levimi socialnimi demokrati in levimi liberalci ter glavnino zelenih in alternativcev. Toda za kaj takega manjka platforme in poguma.

Pogoj za moč leveice in njeno obnovo v državi hude, naravnost nerazumne bojazni pred komunizmom, kakršna je ZRN, in ki jo posebno podžiga specifična nemška nacionalna, ideološka in blokovska razdelje-

¹⁵ Iz pogovora Hansa Ulricha Kloseja (SPD) in bivšega člana »Komunistične zveze« in urednika socialistične revije »Moderne Zeiten«, sedaj voditelja frakcije zelenih v hamburškem parlamentu, Thomasa Ebermanna (31):

Ebermann: »Löwenthalov papir izhaja iz naslednje analize: obstaja svetovna gospodarska kriza in v nji se posamezni nacionalni kapitali borijo za to, da bi dosegli najugodnejši izhodiščni položaj ob njenem koncu. Za kaj takega je v mednarodni tekmi nujno ustvariti optimalno proizvodno strukturo. To konkretno pomeni naslednje: maksimalno subvencioniranje visoko tehnologiziranih, v izvoz usmerjenih industrijskih področij in zanemarjanje proizvodenj, ki so delovno in zaposlovalno intenzivne, ki jih je mogoče prestaviti tudi v dežele s cenejšo delovno silo. Na dlani je, da povzroča tak koncept brezposelnost, ki še posebno zadeva ženske, mladino in vse, ki jih lahko označimo s pojmom »obrobna skupina«.

In zdaj pravi Löwenthal: ker je temu tako, bo SPD v teh okoljih v vsakem primeru izgubila podporo, naj se še tako trudi. Torej naj se v celoti osredotoči na še naprej zaposlene dele delavcev in se ogradi od obrobnihih slojev, od mirovnega gibanja, od ženskega gibanja ipd., vse v prizadevanju, da ohrani podporo tradicionalnih strebrov SPD. SPD se tako zavestno odpoveduje določenim okoljem, skuša pa tako tudi preprečevati, da bi ta opuščen okolja dobila vpliv na oblikovanje politike. To seveda v upanju, da bo lahko ohranila relativno blaginjo za svoje tradicionalne podpornike – pri čemer pomeni relativno v primerjavi z drugimi industrijskimi državami. Ta koncept jemlje zavestno v zakup možnost, da bo SPD prehodno stranka 30 odstotkov, ki pa bo ohranila svoj vpliv v sindikatih, in ki upa na konjunktorni obrat, v katerem bi bilo mogoče z novim naletom politike reform vpliv spet razširiti.

Če je ta ocena točna in če se lahko SPD v svoji politični praksi zedini ob takšnih izhodiščih, potem je logična posledica tega, da bo prelomljeno vse, kar se je medtem začelo med SPD in zelenimi/alternativci. Zeleni utegnejo potem pri naslednjih volitvah sicer še razširiti število privrženecv, vendar bi bili obsojeni na določen geto, sicer geto omejene velikosti. Pod družbenim getom smo doslej pojmovali skupine z ničlo pred vejico, toda obstajajo tudi večja geta – tako je bilo tudi v weimarski republiki, ko je šlo za skupine, večje od 10%, ki pa družbenopolitično niso bile kaj prida vplivne. Takšna je ena od možnosti za prihodnji razvoj.

Klose: Je pa še druga. Možno bi bilo, da pride do zblizanja med delom levih socialdemokratov – ki niso enotni – in zelenimi/alternativci. Potem bi seveda prišli v nevarnost, da bi ogrozili tistih 30%, ki jih ima v mislih Löwenthal. Problem je, da Löwenthal opisuje samo eno možnost... SPD je danes med tema mlinskima kamnoma, zato glede pogovorov z zelenimi/alternativci tudi nisem pretiran optimist. Marsikaj, kar zeleni/alternativci počno in zahtevajo, je slišati kot vojna napoved tistim 30%, za katere je zaskrbljen Löwenthal. Zanesljivo je, da ni mogoče pričakovati nečesa, kar bi bilo mogoče označiti kot »napredni blok«. Če želimo preprečiti medsebojno razcepitev, je treba vprašati: kaj spodbuja tistih 30%, o katerih govori Löwenthal in ali je zanemarljivo, kar jih spodbuja? Na to moram odgovoriti: tega sploh ne moremo zanemariti, kajti napredek je, če imajo delavci delo in če svojo delovno silo prodajajo, kolikor je mogoče drago in si pri tem ustvarjajo relativno blaginjo in relativno socialno varnost. To ni dano od boga, marveč je posledica dolgega političnega boja, torej tega ne bi kazalo izpustiti. Vprašanje je le, ali gospodarska politika, ki je omogočila to relativno blaginjo, hkrati ne proizvaja tudi cele vrste težav – socialnih, gospodarskih, ekoloških in vojaških –, od katerih se danes ne znajdejo več, in ki postajajo predvsem problem tistih, ki so na levi strani socialne demokracije in med zelenimi/alternativci.

nost, je seveda ustrezna regeneracija SPD.¹⁶ Zaradi vseh specifik se v ZR Nemčiji po 2. svetovni vojni namreč nikoli ni uveljavilo teoretično močno, samoniklo in samostojno komunistično gibanje. Vse, kar je vzniknilo, je bila zgolj nekritična kopija dogmatskih partij in gibanj, bodisi po vzoru držav realnega socializma ali pa maoizma, ki je stvari socializma prej škodila kot koristila.

V kolikšni meri se je SPD sposobna in pripravljena vrniti na godesberška izhodišča ali jih, skladno s potrebami časa, celo ustvarjalno preseči, je stvar notranjega procesa, ki se utegne zdaj, v bonnski opoziciji, gotovo razvijati nekoliko drugače kot popreje na oblasti in v koaliciji. Toda pričakovanj opaznejšega obrata je malo.¹⁷ Nedvomno je usoda zelenih in alternativnih v mnogočem odvisna od procesov v SPD, manj obratno. Ne

tivci. Torej mora biti temeljno vprašanje: ali smo sposobni vzpostaviti takšno gospodarsko politiko, ki po eni strani omogoča relativno blaginjo in po drugi izključuje očitno spremljajoče napake?

Ebermann: Toda vprašanje je, ali je koncept, s katerim je zdrknila SPD v krizo, sploh celovit. Pri tem je mogoče iskati tudi iztočnice za alternativce. Mar ni dokajšnja demagogija, če slišite v medijih: SPD mora biti bližja železarjem v Dortmundu kot nasprotnikom atomske energije v Hamburgu, kajti železar v Dortmundu ni v ničemer socialno varnejši. Saj ni z neba padla kampanja »Železarne zdaj!« Del tistih, ki jim je mogoče socialno varnost zagotoviti z zaposlitvijo, je vse manjši. Löwenthalov koncept bolega torej zaradi tega, ker ne more izpolniti lastnih obljub; to je tudi problem Börnerja (ministrskega predsednika zvezne dežele Hessen, op. p.). Torej se bodo v bližnji prihodnosti zamajali tudi tradicionalni stebri SPD. To se sicer manj izraža pri glasovanju za zelene in alternativce kot v abstinenca. In – kar je še nevarnejše: v prehajanju k CDU. To je naraven proces sredi gospodarske krize, ki ga je mogoče opaziti celo pri radikalnejši partiji, kakršna je laburistična v Angliji...

Klose: To lahko povem še ostrejšo: to so ljudje, ki jim je bilo rečeno, da jim takšna oblika gospodarstva zagotavlja takšen način življenja. SPD je takšen način gospodarstva spremenila v program, ni pa očitno več sposobna ohraniti teka, ki bi zagotavljal pozitivne rezultate. Torej si ljudje porečejo: potem že raje volim original kot slabo kopijo.« (iz intervjuja v reviji Konkret, oktober 1982)

¹⁶ Spiegel: »Ali to pomeni, da kot bivša članica SPD zastopate tezo: najprej mora priti do hude krize, da bodo ljudje sploh spregledali?

Kelly: Mnogi so se že predramili. In SPD mora priznati, da nobenega od teh gibanj: ženskega gibanja, za tretji svet, ekološkega gibanja – ne jemlje resno. To je dokazala tudi, ko Erharda Epplerja niso več izvolili v predsedstvo. SPD je obrabljena, je na koncu. Imela je priložnost, vendar jo je zaigrala. Izgublja mlade volilce, ženske, izgublja bazo. Morda je Hamburg, koder lahko gospod Dohnanyi vlada samo še ob podpori zelenih/alternativcev, zadnja možnost SPD za preobrat. Tam bi naposled lahko uresničila zahteve, ki jo postavlja precejšnji del stranke. Sicer se lahko regenerira samo še v opoziciji.«

¹⁷ »Osebnost nisem velik optimist glede tega, da je mogoče doseči spremembo politike. Na dlani je, da so socialni demokrati, ki so doumeli nujnost sprememb, postopali tako, da so pri tem izgubili oblast. Sam sem primer za to, Eppler je primer in zelo negotovo je, da bo vsaj Lafontaine (članu najčezjega vodstva SPD, op. p.) uspelo; tega zdaj ni mogoče reči. V skrajni posledici se vprašanje sklada s trditvijo, da je treba doseči poraz, da se sploh kaj zgodi. Osebnost na moč dvomim, da so socialni demokrati, ki imajo oblast, pripravljeni spremeniti nazore – in tudi nisem prepričan, da bodo socialni demokrati, ki nimajo več oblasti, zmogli spremenjene poglede prenesti v praktično politiko...« (Hans Ulrich Klose, bivši župan in ministrski predsednik zvezne dežele Hamburg in bivši član predsedstva SPD, Konkret, oktober 1982)

gre niti toliko za nekakšen »napredni blok«, ¹⁸ kot za sposobnost pritegnitve in integracije mladine (ki sestavlja s kritično inteligenco srednjih let vred približno 90% podpornikov zelenih in alternativcev). Brandtova zgodovinska zasluga in skrivnost velikega duhovnega poleta SPD koncem šestdesetih let je bila pritegnitev precejšnjega dela vseh tistih, ki so se aktivirali v procesih okoli leta 1968. Toda Brandt ¹⁹ je ostal edini vizionar v ožjem vodstvu SPD. Čeravno že nekaj časa odločno poudarja nujnost dialoga in integracije vprašanj in ljudi iz zelenega gibanja, je deležen ne samo nerazumevanja, marveč celo odločnega nasprotovanja ključnih delov v stranki, na čelu z bivšim kanclerjem H. Schmidtom.

Kakšna je torej perspektiva zelenih.

Je to muha enodnevnica, modni krik zares zgolj anarhizem, utopizem in radikalizem v novi obleki, zgolj epizoda v ciklični krizi kapitalizma, ali kaj več?

Ali je v specifikah zahodnonemške politične stvarnosti možna večina levo od CDU, kot trdi Brandt?

Kratkoročno je ne samo možno, temveč tudi verjetno, da utegnejo zeleni prevzeti dosedanjo vlogo FDP in postati nekakšen jeziček na tehtnici med obema velikima strankama.

Toda v rokah zelenih je potlej tudi velika odgovornost. Nesporo je, da za zelene navkljub vsemu vplivu, ki ga imajo tudi na desnico, ni poti

¹⁸ Hans Ulrich Klose, roj. 1937, od 1974 do maja 1981 ministrski predsednik in župan mesta – zvezne dežele Hamburg, bivši član predsedstva SPD:

»Problem, ki ga vidim, je v tem, da je napredni blok zgolj pojem, da je številčno sicer opazen, da pa v politično-programskem smislu ne nudi nikakršne dejanske perspektive: niti v SPD niti pri zelenih/alternativcih, ki so vrh vsega še premalo konsistentni. Mislim, da torej obstaja nekaj, kar bi lahko poimenovali »napredni blok«, da pa ni nečesa, kar bi bilo mogoče imenovati napredna politika, ker zanj še ni dovolj ustvarjalnega duha. Zanj vidim zelo malo prvin – tako v SPD kot med zelenimi in alternativci. Če gra za neko novo politiko, bi morala po mojem mnenju biti v središču naslednja vprašanja: kako naprej z gospodarsko politiko, katera načela naj pri tem uveljavljamo, ali so se stara obnesla, ali niso ravno le-ta povzročila današnjih preglavic? Ali ni zatoj treba spremeniti ravno dosedanje usmeritve?

Toda to je mogoče doseči samo, če o tem prepričamo tudi sindikate. Brez sindikatov v tej državi nič ne gre – z njimi verjetno tudi ne – toda brez njih zagotovo ne.« (Konkret, Hamburg, oktober 1982)

¹⁹ Willy Brandt, roj. 1913, predsednik SPD:

»Iz rane mladosti mi je ostalo prepričanje, da morajo imeti mesto za mizo družbe mnogi in ne samo pičlo število izbranih. Doživel sem, da se je iz milijonov brezpravnih proletarcev (in molčečih žensk) razvil današnji položaj: enakopravni in samozavestni državljani.

Toda ostaja naloga: demokracijo razširiti v socialni, gospodarski in kulturni sferi. Ostaja tudi prepričanje, da se je »realni socializem«, kakršen obstaja v deželah Vzhoda, ne samo bistveno oddaljil od teženj evropske levice, marveč da se od njih načeloma razlikuje.

Seveda ostaja, kot jedro vsega prizadevanja za socializem, zamisel o brezrazredni družbi, takšni, ki je nadvladala gospodarsko in politično zatiranje. Temeljni cilji ostajajo torej: svoboda, pravičnost in solidarnost.

Vendar menim, da bi morali dvome postaviti višje od gole doktrine, dostojanstvo posameznika višje od v nedogled raztegajočega se pojma interesov države in partije. Levo in svobodno, to je pot, po kateri želim iti preostanek poti.« (Sklep v knjigi »Levo in svobodno«, izdani pri založbi Hoffmann und Kampe, Hamburg, oktober 1982.)

zbližanja s CDU. Toda če bo prišlo do pogostih ponovitev razmer, kakršne so v deželah Hamburg in Hessen,²⁰ utegnejo volilci izgubiti voljo in zanimanje. Lahko se zgodi, da poslabšane gospodarske razmere spet prinesejo zahtevo po močni in trdi (desničarski) roki (in njeno uveljavitev) – decembra 1982 ima ZR Nemčija že nad 2 milijona brezposelnih.

Edina obetavna pot je torej pot dialoga in sporazuma s SPD, njena notranja regeneracija, postopno preraščanje in zraščanje (vsaj vsebinsko) s temeljnimi hotenji zelenih, nekakšen nov politični začetek. Od izteka tega procesa, ki mu zaenkrat še ni mogoče izmeriti dometa, je predvsem odvisna perspektiva in tudi moč zelenih.

²⁰ Potem, ko v Hamburgu ni prišlo do sporazuma med SPD in zelenimi, je župan Dohnanyi ob soglasju CDU razpisal nove volitve, že druge v pol leta. Razmere v Hessnu so podobne. Ministrski predsednik, izrazito desni socialni demokrat Börner, lahko vlada samo ob podpori zelenih, toda zaenkrat niti ena niti druga stran ni pripravljena na kompromis.

»Blagoslovljenega stanja« je konec

(francoski socialistični program na preskušnji)

»Zares, še zdaleč mi ne pride na misel, da bi rešitev iskali v omejitvah. Mladini nikakor nočemo pripravljati oskubene prihodnosti. Zadev ni mogoče postaviti nazaj na pravo mesto, ne da bi najprej zavihali rokave, ravnovesja si ni mogoče zamišljati brez ekspanzije... Podaljšanje stagnacije, toliko bolj pa novo poslabšanje proizvodnje, padec, kakršen nam zdaj grozi, bi predstavljala nacionalno nevarnost...« Pokojni Pierre Mendès France¹ doživlja pravo posthumno rehabilitacijo, če ne že kar apoteozo – francoski socialisti se poldrugo leto po prevzemu oblasti tako z besedami kot z dejanji vračajo k izvorom »mendesizma«, doktrine o rigoroznem upravljanju vsakdanje realnosti.

Že davno je konec »blagoslovljenega stanja«, obdobja vznesenosti, ki je sledilo lanski Mitterrandovi zmagi in za katerega sta bila vse do letošnje pomladi značilna voluntaristični pristop k načrtovanju prihodnosti in slepo podcenjevanje tako domače kot mednarodne stvarnosti. Francoska stabilizacijska politika, posledica junijske devalvacije franka, sicer še ne prehaja v politiko pravega zategovanja pasu, vendar vlada premiera Mauroya od prebivalstva že zahteva prva odrekovanja in celo prve žrtve. Liberalni pragmatizem, ki ga je vsilila mednarodna kriza, ali zametek »upravljalškega in odgovornega socializma«, kot menijo nekateri dediči Mendès Francea, opozarjajoč na podobno »spreobrnitev k realnosti« pri švedskih, grških, španskih socialistih?

»Rigoroznost (v boju proti inflaciji in brezposelnosti, v knjigovodstvu nacionalne sociale, v industrijski politiki) je zgolj sredstvo, medtem ko je cilj še vedno solidarnost in družbena pravičnost,« je ob koncu oktobra znova zatrdil Paul Quilès, drugi mož v socialistični stranki in kandidat za pariškega župana. Izjava je obarvana z značilno »mendesistično« filozofijo: za razliko od liberalnih tehnokratov Giscardovega kova naj bi francoski socialisti od ljudstva zahtevali odrekanje zato, da bi mogli bolje sprejemati izzive sedanosti, predvsem pa učinkoviteje pripravljati načrte za prihodnost. Jacques Delors, minister za gospodarstvo in finance, sam učenec Mendès Francea, stabilizacijske ukrepe zagovarja s podobnimi besedami, in namerava jih izvajati »tudi za ceno volilnih neuspehov,«

¹ Pierre Mendès France (1907–1982), specialist za finančna vprašanja in nosilec mnogih visokih državnih funkcij v obdobjih III. in IV. republike, med drugim trikrat minister in v letih 1954–55 predsednik vlade, je z intelektualno rigoroznostjo in moralno neoporečnostjo obvladoval pol stoletja francoske politike, vendar bolj za kulisami kot na oblastvenih oziroma strankarskih položajih. Zaradi doslednega zavzemanja za socialno pravičnost, decentralizacijo in pravičnejši svetovni red velja za duhovnega očeta mitterrandizma, čeprav se je nazorsko nagibal k radikalom. Gornji navedek je iz nastopnega govora v skupščini, toda neprebranega, kajti Mendès France si je poslansko večino zagotovil šele leto pozneje, ko je v drugo dobil mandat za sestavo vlade.

misleč pri tem na občinske volitve v marcu 1983; toda minister se hkrati s kančkom malodušnosti sprašuje: »Kako danes, ko industrijske družbe že tretje leto tepe recesija, ko pada obseg svetovne trgovine, ko je konkurenca zaradi tega čedalje bolj divja, kako danes prepričati vse Francoze o razsežnosti izzivov, o ozkem manevrskem robu, o tem, da ni čarobne formule? Kako preprečiti, da nas ne bi ovilo ozračje vdanosti, ki ogroža vse evropske družbe?«

V krogih, ki so lansko pomlad doživeli volilni poraz, vztrajajo pri starih analizah, dokazujoč svoje trditve o razlogih za francosko politično spremembo z najnovejšimi zasuki v Grčiji, na Švedskem, v Španiji in v ZDA: od krize, menijo, nimajo koristi ne levica ne desnica, ne liberalci ne socialisti, temveč preprosto zgolj trenutna opozicija. V Franciji mnogi od tistih, ki so lani glasovali za Mitterranda, zares ne skrivajo razočaranja, in danes vladajočo koalicijo levece nemara bolj kot revanšistični poraženci ogrožajo prav sloji, ki so pred poldrugim letom na voliščih omogočili »spremembo« – od najslabše plačanih mezdnih delavcev do srednjih razredov. Mar ni bilo tako iz vladnih kabinetov kot iz štaba socialistične stranke že slišati graj na račun delavskih sindikatov in KPF, češ da s kritiko proti Mitterrandovi politiki samo »postiljajo desnici«?

Toda pripisovati splošno nezadovoljstvo zgolj posledicam mednarodne krize, iskati vzroke za nemoč in nepopularnost vlade zgolj v ljudskem razočaranju, ker spremembi režima ni sledila tudi sprememba na bolje, bi bilo prehudo poenostavljanje. Francozi se navsezadnje intimno zavedajo, da so tudi njihovi razviti sosedi in partnerji v slepi ulici, in bridko spoznanje, da je tridesetletnega obdobja nenehne ekspanzije konec, ne prerašča toliko v množično opozicijo oblasti kot v utrujeno čemernost in v strah pred prihodnostjo. Oblast si je precej podpore zapravila sama, čeprav je hkrati res, da je Mitterrand prevzel krmilo v izjemno kočljivem trenutku – v obdobju, ko so tudi Francijo dosegle prve frontalne motnje mednarodne depresije, s posledicami, ki jih prebivalstvo še ni občutilo, ko je odhajalo na volišča, vendar bi jih ljudje, poklicani s pravim plebiscitnim zaupanjem na prav vse odgovorne položaje, tako na zakonodajni kot na izvršni ravni, mogli bolje predvideti in potemtakem pravočasneje ukrepati.

1. Delitev z obema rokama in vztrajanje pri zastareli obliki keynesijanizma

Že ob koncu lanskega leta se je v osrčju levece razvnela polemika o »ritmu reform«, soočenje med desnim krilom socialistične stranke in njenim revolucionarnejšim delom, ki ga je kajpada podprla tudi KPF. Nesoglasje o metodah dela je sprožil sam Jacques Delors, minister za gospodarstvo in finance, in sicer z zahtevo o »premoru«, da bi dežela mogla zajeti sapo in ujeti korak s spremembami, sledečimi si kot na

tekočem traku. Hkrati so se oglašali nekateri ekonomisti, ki so opozarjali, da vlada zaradi mrzličnega izpolnjevanja Mitterrandovih volilnih obljub, mnogih šele dolgoročnega učinka ali celo simbolične vrednosti, zanemarija bolj žgočo problematiko: Michel Rocard, minister za plan in prostorsko načrtovanje, je recimo poudarjal globino in trajnost svetovne krize, Michel Jobert, minister za zunanjo trgovino, pa je opozarjal na strukturne slabosti francoske menjave s tujino. Tudi med sindikalnimi voditelji je bilo slišati glasove, zaskrbljene zaradi naglice pri sprejemanju reform, pogosto slabo pripravljenih in nato še slabše propagiranih, predvsem pa zasnovanih brez trdne finančne podlage, oprtih največkrat na proračunske temelje in zanemarijajočih tako domače kot mednarodne ekonomske razmere.

Toda predsednik Mitterrand je preslišal opozorila in je vladne »kasan-dre« celo ukoril. To je bilo obdobje, ko si je ministrica Nicole Questiaux, odgovorna med drugim za socialno zavarovanje, mogla privoščiti izjavo, da v njenem resorju »računovodstvo« ne sme igrati vidnejše vloge in da je »številke« preprosto ne zanimajo. To je bilo obdobje, ko je zmagovita levica delila z obema rokama: močno povišanje najnižjega zajamčenega dohodka in družinskih dodatkov², peti teden plačanega dopusta, skrajšan delovni čas in možnost predčasne upokojitve, množično zaposlovanje v državni administraciji, vrtoglava rast proračunov v nekaterih tradicionalno zapostavljenih ministrstvih (npr. za kulturo), širokogrudne odškodnine ob nacionalizacijah, skratka, seznam delitve je bil vse daljši, zajemajoč tako družbeno pomembne pridobitve, recimo zaščito socialno najbolj ogroženih slojev, kot čisto navadno odplačevanje dolgov nakaterim kategorijam volilcev, npr. obljuba mladini, da bo odpravljena registrska taksa za motorna kolesa.

Poseči bi morali v leto 1869, v republikanski program Gambette, da bi našli tako bogat program reform, kakršnih se je nemudoma po izvolitvi lotil Mitterrand. Toda sedANJI predsednik je v dobrem letu spravil skozi skupščino in senat več zakonskih osnutkov, povezanih z globokimi in trajnimi družbenimi spremembami, kot so jih dediči Gambette uresničili v pol stoletja... François Mitterrand je v prvi sedmini predsedniškega mandata torej ostal dosledno zvest volilni obljubi, da bo vdihnil življenje skupku »110 predlogov«, sprejetih na izrednem kongresu socialistične stranke v Créteilu (januarja 1981), hitel pa ni samo zato, ker je spoštoval volilno zavezo, temveč je predvsem skušal izkoristiti splošni zanos, ki je še prevladoval v obdobju »blagoslovljenega stanja«. Na odpor opozicije res ni bilo treba dolgo čakati, in ko se je kolesje parlamenta zaradi zavlačevalnih manevrov desnice, pa tudi preprosto zaradi preobremenjenosti poslancev in senatorjev, začelo zatikati, je izvršna oblast posegla celo po ustavnem orodju, da bi stroj hitreje stekel – vladnih dekretih, ki so

² Najnižji zajamčeni osebni dohodek so po Mitterrandovi izvolitvi popravili za 29,2 odstotka, kar je predstavljalo 11,6-odstotno povečanje kupne moči. Na račun večjih družinskih podpor se je kupna moč upravičencev povečala za 10 odstotkov, v kategoriji socialno najšibkejših družin z dvema otrokoma (takšnih je 2,7 milijona) celo za 40 odstotkov.

reformе sicer pospešili, vendar so hkrati neprijetno odmevali kot krnjenje vloge voljenih predstavnikov oblasti, vzbujali očitke o krepitvi predsedniškega režima in tudi v najširših slojih sejali sume o slabitvi demokracije.

Predvsem pa je bilo precej bistvenih reform operativno zelo slabo izvedenih, tako zaradi površnosti, ki jo poraja naglica, kot zavrlo neizkušenosti in zaletavosti nove ekipe. Opozicija sicer še vedno ni prebolela presenetljivega poraza in se je izčrpavala z medsebojnimi očitki ter novimi rivalstvi, toda vladne spodrsaljaje je v skupščini nemudoma izkoristila – giscardovci in chiracovci so vsaj v Bourbonski palači pozabili na družinske razprtije in so s proceduralnimi zvijačami tudi za nekaj mesecev zavlekli sprejem nekaterih reform, npr. nacionalizacijo velikih industrijskih družb in skoraj vseh denarnih zavodov. Vzroke za hude izgube, s katerimi se danes otepa večina nacionaliziranih industrijskih družb, izgube, ki niso v seštevku nič manjše od državnega proračunskega primanjkljaja, je iskati tudi v izjemno dolgem obdobju negotovosti, hromečem kadrovsko, naložbeno in nasploh proizvodno življenje podjetij, »čakajočih« na spisku za nacionalizacijo. V večini podržavljenih industrijskih velikanov še danes niso mobilizirali vseh proizvodjalnih sil, čeprav je Mitterrandova gospodarska ekipa pri kovanju strategije stavila prav na nacionalizirana podjetja, ki naj bi v tesni povezavi s podržavljenim bančnim kapitalom reševala tako proizvodnjo kot brezposelnost.

Povprečnega Francoza je nekoliko zbehal že ritem sprememb, zbeganost pa je prerasla v zaskrbljenost, ker od večine reform ni bilo čutiti takojšnjih učinkov. Marsikateri novi zakon je tudi dregnil v pridobljene pravice oziroma privilegije posameznih kategorij, tudi takšnih, ki so 10. maja 1981 glasovale za Mitterranda (zdravniki, ljudje svobodnih poklicev, univerzitetni kader, obrtniki, mali trgovci itd.). Oblast se je povrh nekajkrat rahlo osmešila, zdaj zaradi kakofonije v ministrskih vrstah (člani vlade se dolgo niso otesli navad, pridobljenih v opozicijskih časih, ko so sproščeno polemiko iz štaba socialistične stranke prenašali tudi na javni trg), zdaj zaradi spodrsaljajev ali nesposobnosti posameznikov (v prvih je s streljanjem »diplomatskih kozlov« prednjačil zunanji minister Cheysson, v drugi skupini sta bila recimo ministrica za nacionalno solidarnost Questiaux in minister za industrijo Dreyfus, oba pozneje zamenjana, le da prva zaradi nedoraslosti problemom, medtem ko drugi zaradi starosti), večkrat pa tudi zaradi nestrpnosti, ki je vodila do zaletavosti – npr. pri arbitriranju v državnih sredstvih obveščanja, zlasti televizije, ki pa zato ni postala ne samostojna ne pluralistična, kot so zapisali v zakonu, temveč je bila skraja poniglava in dolgočasna, dokler se ni nazadnje zatekla v apolitično registratorko dogodkov. Celo prekaljeni politiki so včasih nasedli provokacijam opozicije, recimo minister za notranje zadeve in decentralizacijo Gaston Defferre, ki je pred nadomestnimi poslanskimi volitvami izgubil tožbo proti golističnemu voditelju Chiracu.³

Proti koncu leta 1981 je prebivalstvo občutilo tudi prve resne posledice mednarodne gospodarske krize. Francoska bilanca sicer še zdaleč ni

bila tako katastrofalna, kot so bili levici prerokovali zlasti v golističnem taboru, vendar je bilo že opaziti nekaj vznemirljivih simptomov. Inflacija se je recimo rahlo povečala, medtem ko je pri večini partnerjev iz EGS padala.⁴ Najbolj boleča pa je bila rast brezposelnosti: poleg ekonomskih posledic je imela tudi politične, kajti Mitterrand si je že kot predsedniški kandidat boj proti brezposelnosti zastavil kot prvenstveno nalogo in je celo obljubil, da dežela ne bo nikoli štela dveh milijonov ljudi brez dela – toda to psihološko pomembno mejo je brezposelnost presegla prav pod novim režimom.⁵ Zaradi bega kapitala, nezaupanja tujih finančnih krogov, Reaganove monetaristične politike in strukturnih slabosti domače industrije je slabel tudi frank, toda vlada ni samo odlašala uvedbe realnega tečaja, temveč je prav do zadnjega slepila tako sebe kot prebivalstvo, da se je devalvaciji moč ogniti.⁶

Nemara največja napaka v prvem letu Mitterrandovega mandata pa je bilo trmasto vztrajanje pri zastareli obliki keynesijanizma: pešajočo gospodarsko rast so skušali umetno poživiti s spodbujanjem osebne porabe, ker pa domača industrija ni bila prilagojena izdelavi splošnih dobrin, ki bi bile tujemu blagu konkurenčne po kakovosti in ceni, in ker so se podjetja povrh šibila pod čedalje težjimi bremenami dajatev, se je na račun večje porabe povečal samo – uvoz.

Danes v v Mitterrandovem štabu potihem priznavajo, da so hudo podcenjevali svetovno krizo in da so ljudem prepozno »povedali resnico«, kot so že lani zahtevali zdaj rehabilitirani Delors, Jobert in Rocard. Toda uradni tolmači politike vse do zgodnje pomladi niso spremenili ne sloga ne vsebine pojasnil: izgovori, da je za rastoče težave kriva »dediščina« Giscardovega režima, so bili že odbijajoče naivni.⁷ Celó izgubljene kanto-

⁴ Gaston Defferre je opoziciji v nekem javnem nastopu preveč osebno očital destabilizacijsko rovarjenje, izgubil je tožbo zaradi »obrekovanja«, levica pa čez nekaj dni volitve v štirih okrožjih. Defferre se je tudi kot marsejski župan otepal z dvema neprijetnima aferama, kot notranji minister pa je zašel v spopad s pariško policijo in s pravosodnim ministrom. Po letošnjem izbruhu terorizma je Mitterrand z ustanovitvijo državnega sekretariata za nacionalno varnost 72-letnega partnerja »razbremenil«.

⁵ Leta 1980, pod Giscardom, so se cene na drobno povečale za 13,6 odstotka, v zadnjem letu njegovega mandata – od marca 1980 do marca 1981 – za 12,2 odstotka. Medtem ko leta 1973 razlik s sosednjimi deželami ni bilo, je inflacijsko razhajanje leta 1980 doseglo že 3 odstotke v škodo Francije. Leta 1981 je bila inflacija 14-odstotna, odmikanje od razvitih partnerjev še večje (npr. ZDA 8,9, ZRN 6,3).

⁶ Ob Giscardovi izvolitvi je Francija štela samo 400.000 brezposlenih, maja 1981 že 1,8 milijona, tj. 7,4 odstotka aktivnega prebivalstva (EGS tedaj 7,5 odstotka). Do konca 1981 je brezposelnost porasla na 7,5 odstotka aktivnega prebivalstva (okroglo 2 milijona brezposlenih), kar je bilo 23,6-odstotno poslabšanje v enem letu. Od maja 1981 do maja 1982, tj. v prvem letu Mitterrandovega mandata, je bilo povečanje 11-odstotno.

⁷ Francoske devizne rezerve so v prvem letu Mitterrandovega mandata padle z 41,6 na 16,5 milijarde frankov, vse plačilne rezerve državne banke (dve tretjini v zlatu) pa s 336,4 na 280,1 milijarde frankov. Kljub intervencijskim posegom se ni bilo mogoče izogniti dvema devalvacijama (oktobra 1981 za 3 odstotke, junija 1982 za 5,75 odstotka, toda zaradi hkratne revalorizacije nekaterih drugih valut iz evropskega denarnega sistema je frank v resnici še huje oslabil; tečaj DM se je recimo povečal z 2,355 F na 2,898, vrednost ameriškega dolarja pa s 4,49 F v začetku 1981 na 7,30 F v novembru 1982!).

⁸ Premier Mauroy je že mesec po Mitterrandovi izvolitvi naročil »bilanco Giscardovega mandata«; izdelavo so zaupali tako imenovani »Bloch-Lainéjevi komisiji«, sestavljeni večidel iz univerzitetnih profesorjev, ki so veljali za »nepristranske« osebnosti. Splošne sklepe te študije so februarja 1982 sicer objavili, toda poročilo samo so nato brž pozabili v predalih – ker pač ni bilo povsem v skladu s črno-belimi slikanjem prejšnjega režima. Danes, dobrega pol leta pozneje, je prav nenavadno, ko minister Delors predhodnikom priznava uspehe na nekaterih področjih in da tudi voditelji KPF tandem Giscard-Barre vse redkeje očitajo, da je »nalašč« uničil francosko jeklarstvo in da je po »ukazu« iz Bonna oziroma Washingtona »namenoma« napravil vse za »razbijanje« domače industrije. »Bilanco« padlega režima je z

nalne volitve⁸, prvo resno ljudsko opozorilo, so v štabih socialistične stranke in KPF opravičevali z zmotno analizo, da so volilci za opozicijo glasovali predvsem zato, ker se jim je zdel ritem sprememb še prepočasen. Vodstvo KPF takšno tolmačenje še danes zagovarja, medtem ko je v socialističnih krogih že slišati več samokritičnosti – levica je na prvem volilnem izpitu padla, ker so se vladajoče strukture predolgo predajale evforiji lanske zmage in so se prepozno spoprijele s praviimi težavami oziroma so prepozno posegle po pravih sistemskih rešitvah. Do streznitve je prišlo šele po drugi devalvaciji, vsega nekaj dni po versajskem »vrhu sedmerice«, predstavi lažnega blišča in zaslepljene samozaverovanosti gostiteljev.

2. Rigorozna gospodarska politika, toda sivina v teoretični misli levice

Stabilizacijski ukrepi, ki jih je poleti sprejela vlada, sicer še ne pomenijo prave »politike zategovanja pasu«, kot vpijejo opozicijski voditelji, vendar so z jesenskimi dopolnitvami nedvoumno potrdili odmik od gospodarske linije iz prvega leta Mitterrandovega mandata. S štirimesečno zamrznitvijo cen in osebnih dohodkov, izvedeno dosledno in disciplinirano, nato pa podaljšano z dolгим obdobjem strogega državnega nadzora, so ukrotili inflacijo.⁹ Državni proračun za leto 1983 bodo močno oklestili, zavrli so niz socialnih reform oziroma pripravljajo postopen prenos proračunskih bremen na ramena podjetij, zaposlenih, davkoplačevalcev. Porušili naj bi sakrosankten sistem avtomatičnega prilagajanja osebnih dohodkov rasti cen. Zmanjšali naj bi najrazličnejše socialne dajatve podjetij, nezadržno rastoče že petnajst let. Spodbujali bodo državljane, naj prihranke vlagajo na investicijskem trgu, torej v obliki delniške participacije.

Skratka, mnoge gospodarske odločitve so tako rigorozne oziroma »kapitalistične«, kot da bi jih bil podpisal bivši premier Barre, in ni manjkalo opozicijskih politikov iz centrističnih krogov, ki so nove smer-nice ocenili kot »pogumne«. Levičarski sindikati, v manjši meri tudi vodstvo KPF in del socialistov, so se nasprotno močno vznemirili. »Poka-zalo se je, da je klasična levica izčrpala svoje možnosti,« je recimo izjavil Edmond Maire, generalni sekretar prosocialističnega sindikalnega združe-

ekonomsko pedantnostjo sestavlja tudi bivši premier Barre; vladajoča levica ni samih podatkov nikoli preglasno spodbijala, danes pa ima tako ali tako preveč opraviti z dokazovanjem, da njena gospodarska politika ni »levičarski barrizem«.

⁸ Kantonalne volitve marca 1982 so bile izjemno pomembne, kajti v skladu z novimi zakoni o decentralizaciji naj bi obnovljeni »generalni sveti«, nekakšne departmajske skupščine, prevzeli izvršno oblast, ki je bila od Napoleona dalje v rokah prefektov. Toda opozicija si je priborila večino v 65 od 102 departmajev, in Mitterrandov režim je tedaj nenadoma zavrl proces decentralizacije... Prefekti se poslej sicer uradno imenujejo »komisarji republike« in so formalno podrejeni predsednikom generalnih svetov, toda v praksi se na ravni departmajev razvija paralelna oblast, s precejšnjimi rivalitetami in brez jasnih zakonskih razmejitev pristojnosti oziroma prenosa finančnih sredstev iz Pariza na podeželje. Tudi načrti o osamosvojitvi regij, naslednji stopnji decentralizacije, so za zdaj odloženi *sine die*.

⁹ V prvih treh mesecih »zamrznitve« so se cene na drobno povečale za vsega 1 odstotek, od začetka 1982 do konca septembra za 7,1 odstotka. Letočni vladni cilj: med 10 in 11 odstotki, vladna predvidevanja za prihodnje leto: 8,3 odstotka. Toda neodvisni ekonomski inštituti so bolj ernogledni in napovedujejo 12 oziroma 9,8-odstotno inflacijo.

nja CFDT. Maire socialistom očita, da so družbeno spremembo pričakovali že od samih vladnih reform, in opozarja, da vlada sama ne more ne premagati krize ne zagotoviti napredka. Za sindikalnega voditelja je »pravi škandal«, ker danes stavkajo samo predstavniki privilegiranih kategorij, medtem ko nihče ne mobilizira množic za boj proti brezposelnosti, obrambo kupne moči in hitrejše skrajševanje delovnega časa.¹⁰

Mairova kritika je namenjena tudi prokomunistični sindikalni centrali CGT in samemu vodstvu KPF. Komunisti resda očitajo vladi, da je zadnje čase preveč »radodarna« do delodajalcev, vendar jih sporazum s socialisti zavezuje, da brzdajo kritiko in krotijo bojevitost CGT. Taktika, ki jo je po lanskih volilnih porazih hočeš, nočeš sprejelo vodstvo KPF, postaja čedalje bolj dvorezna: komunistični ministri in drugi visoki državni funkcionarji¹¹ morajo pač izvajati nepopularno politiko in v delavski bazi je zato čutiti zbežanost, razočaranje, ki včasih prehaja celo v odpor proti direktivam iz Marchaisovega štaba, tudi samega razdvojenega, čeprav javno za zdaj še vedno potrjuje »solidarnost« z vladnim partnerjem. Toda politična koalicija že poka tako v vrhovih kot na terenu, predvsem zaradi bližajočih se občinskih volitev – socialisti se sicer strinjajo, da bi s komunisti sestavili skupne liste, vendar zahtevajo, da bi bili njihovi kandidati v večini občin nosilci list, pač glede na uspehe, ki jih je socialistična stranka dosegla na lanskih predsedniških in skupščinskih volitvah; takšen sporazum bi bil za KPF seveda hud handicap, kajti na zadnjih občinskih volitvah, leta 1977, so si priborili doslej največ županstev, tudi v mnogih velikih mestih, tako da je za KPF poleg krajevnega vpliva in partijskih finančnih virov zdaj na kocki tudi na tisoče delovnih mest, ki jih v občinskih upravah zasedajo komunisti oziroma njihovi simpatizerji.

François Mitterrand, prefinjen politični strateg, se kajpada zaveda, da utegne že v bližnji prihodnosti izgubiti tako podporo KPF kot glasove »razočaranega« dela nekomunistične levice. Zato je z vso avtoriteto, ki mu jo kot državnemu poglavarju zagotavlja ustava V. republike, že pred jesenskim gospodarskim zasukom krenil v široko ofenzivo, katere namen ni toliko »pojasnjevanje« nepopularnih ukrepov kot razširitev predsedniške večine proti »centru«. Nekaj podobnega je pravzaprav poskusil tudi Giscard, ko si je v začetku mandata zaradi niza reform¹² odtujil nekatere sloje desnice – le da se je bivši predsednik kajpada »odpiral« proti levemu krilu centra. Mitterrandov manever je zastavljen zelo dolgoročno, z mislijo na skupščinske (1986) in predsedniške volitve (1988), predvideva-joč v predhodnem obdobju celo začasne izgube. Toda francoski predsed-

¹⁰ Z izjemo avtomobilske industrije, Francija od Mitterrandove izvolitve praktično ni poznala močnejšega stavkovnega gibanja. V množičnih demonstracijah in drugih bolj ali manj nasilnih oblikah protesta so ločeno sodelovale posamezne poklicne kategorije: kmetje, vinogradniki, medicinsko osebje, odvetniki, del prosvetnih delavcev (skupaj s starši, ki se zavzemajo za ohranitev »svobodnega pouka«, tj. zasebnih šol, večidel v rokah Cerkve) in pripadniki svobodnih poklicev.

¹¹ Vključitvi štirih komunistov v Mauroyev kabinet je sledilo imenovanje nekaterih komunistov na odgovorne položaje v državni upravi, industriji in prometu (npr. na čelo državne premogovne družbe, pariškega javnega prevoza). Pač pa so komunisti še vedno odrinjeni od ključnih položajev v državnih sredstvih javnega obveščanja.

¹² Legalizacija splava, liberalizacija zaporov, znižanje volilne starosti na 18 let itd.

nik si navsezadnje more privoščiti demobilizacijo nekaterih od tistih sil, ki so ga privedle na oblast: z uveljavljanjem rigorozne gospodarske politike je opoziciji pravzaprav odvzel precej dosedanjih argumentov, in če bo izpolnil še obljube, dane delodajalcem, tedaj mu tudi kapital ne bo več spodkopaval oblasti.

Zato François Mitterrand v javnih nastopih vedno znova poziva k »nacionalni spravi«, poudarjajoč, da ni samo predstavnik leveice, temveč »predsednik vseh Francozov«. Golistične tone je bilo v Mitterrandovih besedah slišati že v prvem letu mandata, in bolj ko se zaostreje mednarodna kriza, bolj republikanski postaja francoski državni poglavar. Rezultati novembrskih preverjanj javnega mnenja nakazujejo, da se taktika obnese: barometer Mitterrandove priljubljenosti, ki je junija padel na izredno nizko raven, se počasi, toda zanesljivo vzpenja. Zgovoren primer boja za »center«, ki je kot v večini zahodnoevropskih družb tudi v Franciji zelo ozek in labilen, je bila »generalska afera«, tj. zakonski predlog o popolni amnestiji vseh nasprotnikov iz časov alžirske vojne, vštevši razvpite pučistične generale, ki so se z orožjem v roki uprli de Gaullu. Podpora številnih kolonov in njihovih potomcev se je Mitterrandu zdela tako pomembna, da je tvegala celo »disidentstvo« v vrstah socialistov (za KPF je tako ali tako vedel, da bo nasprotovala rehabilitaciji generalov). Toda reakcija socialističnih poslancev je bila silovitejša, kot so pričakovali v Elizejski palači, in tako se je prvič za Mitterrandovega mandata zgodilo, da je levica zavrnila kak vladni osnutek...

Tovrstni incidenti se bodo v bližnji parlamentarni kroniki bržkone še ponavljali, kajti če bo komuniste vsaj do občinskih volitev zavezovala »solidarnost« z vlado, tedaj v krogih socialistične stranke, ki ni bila nikoli ideološko monolitna organizacija, veje več svobodnjaškega duha. Povrh se mnogi socialistični poslanci niso otesli poenostavljenega in rahlo utopičnega gledanja na družbeni razvoj, filozofije, ki je bila za stranko značilna v desetletjih opozicije – aktivisti in voljeni predstavniki oblasti pač izvirajo iz srednjih družbenih razredov, večidel iz uslužbenskih vrst, zlasti prosvetnih – neizprosna pravila ekonomije slabo poznajo in zato z rastočo vznemirjenostjo opazujejo spremenjeni slog včerajšnjih tovarišev, ki danes v vladnih palačah hočeš, nočeš manj razmišljajo o ideologiji in več o zakonitostih trga.

Za razvoj »socializma francoskih barv« bo dolgoročno zelo kvarno intelektualno mrtvilo, ki je po Mitterrandovi zmagi zavladalo v vrstah leveice. Vidnejših mislecev, po sili razmer postavljenih na odgovorne operative položaje, kjer morajo bolj ali manj pragmatično reševati vsakdanje težave, še ni zamenjala nova generacija družboslovcev, ki bi na teoretski ravni pripravljali odgovore za izzive jutrišnjega dne. Medtem ko je poraz na desnico deloval kot poživilo in je komajda mogoče sproti zasledovati dela njenih piscev, na policah leveice skoraj ne najdemo ne izzivalnih naslovov ne svežih zamisli. Za Mitterranda bi še mogel veljati izgovor, da iz taktičnih razlogov zavira oziroma odlaga reforme, o katerih

je levica v časih opozicije tako strastno razpravljala – decentralizacija, širjenje delavskih pravic, kakovostno drugačna gospodarska rast itd. – toda sivina v teoretičnem iskanju socialistov in komunistov kvečjemu potrjuje sodbo sindikalista Maira, da je »klasična levica izčrpala svoje možnosti«.

Škoda utegne biti toliko večja, ker je v francoski družbi opaziti izjemno zanimanje za politološko oziroma ekonomsko obarvane študije – ta pojav pač izvira iz kritičnega spoznanja, da so zlati časi na Zahodu minili in iz strahu pred negotovo prihodnostjo. Dela buržoaznih piscev zato naletijo na široko občinstvo in revanšistična desnica že žanje prve propagandne uspehe, saj ne deluje samo prek časopisnih in založniških hiš, temveč po vsej deželi z organizirano vneto snuje tudi debatne krožke, klube in druge društvene oblike ideološke indoktrinacije.

Toda najbolj odmevna je misel piscev tretje vrste, avtorjev povsem novega rodu, ki so zelo uspešno zapolnili prostor med klasičnima kategorijama levičarskih in meščanskih ideologov. Na tovrstne avtorje so opozorili že izjemni knjigotrški uspehi njihovih najnovejših del.¹³ Potem so jim prislunili celo v vladnih krogih. Večina teh piscev zavrača dosedanje politične dogme in vodilne ideologije, opredeljujoč se za neodvisne, celo apolitične osebnosti. V resnici so nekje v sredini francoske šahovnice, bolj ali manj napredni, zagovarjajo gospodarski liberalizem, toda tudi marsikatero socialistično misel v najširšem pomenu besede, zlasti v kritiki družbenih privilegijev in v razmišljanju o vzrokih svetovne krize.

Predvsem pa so avtorji teh presenetljivih uspešnic mladi – kar pomeni, da uporabljajo sodobne raziskovalne metode; dalje, skušajo biti kar najbolj objektivni – kar pomeni, da se pisanja ne lotevajo zato, da bi dokazali takšno ali drugačno osebno mišljenje, temveč jih žene predvsem radovednost, kaj se skriva na koncu raziskav (Lionel Stoleru je bil pod Giscardom navsezadnje državni sekretar za delo, toda to ga ni oviralo, da zdaj ne bi ošibal sistema, ki mu je služil, z neusmiljeno analizo »dvotirne Francije«, vendar ne »leve« in »desne«, kot delitev pojmujejo politiki, temveč »privilegirane« in »neprivilegirane« – pri tem pa so privilegiji, kot so dokazali tudi drugi avtorji, razraščeni tako v desnem kot v levem taboru). In nazadnje, vsi ti odmevni pisci (če jim še moremo tako reči, kajti delajo več z računalniki kot s peresom) so optimisti: nuja bo človeštvo prisilila, da bo spremenilo podedovane navade in reorganiziralo svoje družbene sisteme – z obvladovanjem energetske krize, z drugačnim delovnim časom, da bi zmanjšali brezposelnost, z odpravljenjem nezaslužnih privilegijev in naposled, kot je v »Svetovnem izzivu« razmišljal že Jean-Jacques Servan-Schreiber, z umnim izkoriščanjem »elektronizacije

¹³ Prednjačijo François de Closets z delom »Vedno več!« (»Toujours plus!« pri založbi Grasset, prodanih že skoraj 400.000 primerkov); Michel Albert z delom »Francoska stava« (»Le pari français« pri založbi Seuil, 100.000 primerkov in zveneca knjižna nagrada »Le Prix d'Aujourd'hui«); Lionel Stoleru z delom »Francija dveh hitrosti« (»La France à deux vitesses« pri založbi Flammarion); Jean-Claude Colli z delom »Osvobodite enakost« (»Libérez l'égalité« pri založbi La Table ronde).

planeta«... Optimistično je navsezadnje tudi to, da je francoska javnost prisluhnila prav tej zvrsti sporočila – in s tem izrekla glasno nezaupnico tako klasični desnici kot klasični levici.

3. Dokazati, da je socializem združljiv tudi z dobrim gospodarjenjem

Sama politična polemika se v Franciji namreč nadaljuje v starem slogu: s pretirano besedno vojno, z zajedljivim duhovičenjem, z izzivalnimi žaljivkami, s poskusi osebne diskreditacije... Novi režim dialoga, ki pač odseva strasti zgodovinske razklanosti, segajoče v krvave čase velike revolucije in pariške komune, ni mogel kaj dosti spremeniti: v politikantskih menevrih prednjači sicer opozicija, toda mogli bi se vprašati, ali ni tako tudi zato, ker desnica obvladuje skoraj vsa sredstva obveščanja, brez katerih si tehnike nizkih udarcev ni mogoče zamisliti.¹⁴ Skupščinska zasedanja so značilen primer degradacije, ki jo je opaziti v javni razpravi, saj amfiteater v Bourbonški palači po ironičnih medklicih in skupinskih protestih pogosto spominja na čase IV. republike. Ena od posledic takšnega nezdravega vzdušja je postopna otopelost javnosti za dogajanja v domači politiki, pasivnost, katere odsev je znana ljudska ocena »Saj se ni prav nič spremenilo!« Zlasti mladina, ki je pred poldrugim letom množično krenila na volišča, se zopet pogreza v apolitičnost, slabi pa tudi vpliv sindikatov, ki v Franciji že tako ali tako nimajo širokih temeljev.

Mitterrandu je naklonjena okoliščina, da tudi politična opozicija ne najde novih metod boja in ne ponudi prepričljivega programa. O pravih destabilizacijskih poskusih desnice ne bi mogli govoriti, kajti Francozi spoštujejo legitimnost oblasti in so odločno zavrnil na primer namige nekaterih golistov, ki so skušali izzvati državnega poglavarja s podtikanjem, da je presegel svoja pooblastila in da njegova oblast zato ni več »legalna«. Tudi vojska, policija in državna administracija, v kateri je še precej ljudi, ki so služili prejšnjemu režimu, so lojalni stebri nove ureditve. Opoziciji tako ostaneta samo dve metodi: razdiralna kritika, s črno-belimi slikanjem in z golim naštevanjem slabih gospodarskih rezultatov,¹⁵ in akcija prek domačih in tujih gospodarsko-finančnih krogov.

Prva metoda je spodletela, ker se Francozi zavedajo, da so v krizi tudi dežele z desničarskim vodstvom, povrh pa je vlada s stabilizacijskimi ukrepi napravila prav to, kar je opozicija od nje zahtevala. Drugo orožje je nevarnejše in je Francijo v poldrugem letu že veliko stalo: zastajanje

¹⁴ Socialisti in komunisti v razgrevajoči se kampanji pred občinskimi volitvami npr. dokazujejo, da je Jacques Chirac »slab župan«, toda pri tem ne posegajo po stvarnih argumentih, temveč se zatekajo k netenju »skandalov«, ki pa so se doslej razpočili z veliko hrupa in dima. Desnica s podobnimi sredstvi spodkopava marsejskega župana Defferra, izkoriščajočo celo osebne tragedije, kakršen je bil samomor direktorja osrednje bolniške blagajne v Marseillu, eden od povodov za odstavitev ministrice Nicole Questiaux.

¹⁵ Poleg primanjkljajev v državnem proračunu, v skladih zdravstvenega zavarovanja, socialne pomoči in podpore brezposelnim je najhujši zunanjetrgovinski deficit (letos predvidoma 100 milijard frankov). Poslabšala se je tudi plačilna bilanca s tujino (predvidoma 75 milijard frankov primanjkljaja), povečala zadolžitev v tujini (34 milijard dolarjev po trditvi ministra Delorsa, 45 milijard dolarjev po ameriških virih).

gospodarske rasti zaradi »investicijskega štrajka« domačega kapitala, oslabilitev nacionalne valute zaradi špekulacij tujih finančnih krogov in alarmantnih novic, ki se največkrat pojavijo v – ameriških krogih.

Bližnja prihodnost francoskega »eksperimenta« – poskusa, da bi socializem gradili v družbi s strankarskim političnim sistemom in z gospodarstvom mešane narave – bo zato odvisna predvsem od tega, ali bo Mitterrand mogel prepričati deželo, da je praznika konec in da mora večina prebivalstva sprejeti večje ali manjše napore, pa tudi žrtve. V naslednji fazi bi francoska levica morala dokazati, da je socializem združljiv tudi z dobrim gospodarjenjem in ne le s popravljanjem družbenih krivic in neenakosti (ovreči bo torej morala desetletja star očitek francoske buržoazije, da »desnica polni blagajne, levica pa jih prazni«).

Zanimivo je, da predsednik Mitterrand v zadnjih nastopih, npr. pomembnem programskem govoru v Figeacu, med oktobrsko turnejo pod Pireneji, sploh več ne omenja »socializma«. K temu so ga najbrže spodbudili taktični razlogi, podobno kot premiera Mauroya, ki voditelje socialistične stranke in KPF opozarja, da mora levica zdaj dokazati predvsem »resnost« in »odgovorno upravljanje«, šele nato pa bo mogla spet »deliti« in »reformirati«. Revolucionarnejši duhovi v socialistični stranki, zlasti vodja poslanske skupine Pierre Joxe, se s takšno »mendesistično« filozofijo še niso sprijaznili. V neugodnem mednarodnem okolju, v boju z revanšistično opozicijo, je francoska levica v deželi še vedno večinska politična sila, kot so avgusta potrdile volitve v prvo regionalno skupščino (na Korziki), toda »ostali bomo večinski samo tedaj, če ne bomo delali neumnosti«, kot je novembra izjavil generalni sekretar KPF Georges Marchais.

ANTON VRATUŠA

Knjiga izrednega pomena

Tiskanje Kardeljevih del »O Komuni« je večkratno pomembno.* Predvsem, dobili smo, zbrano v eni knjigi, izredno bogastvo Kardeljevih stvaritev o komuni in iz komune, katere samoupravne in demokratične razsežnosti sta s Titom razvijala in pri tem imela kot izhodišče Pariško komuno in Leninove sovjete, posebej pa še revolucionarne izkušnje narodnoosvobodilnih odborov in narodnoosvobodilnega boja sploh. Dlje, ta knjiga omogoča, da lahko na podlagi Kardeljeve besede in njegovih opredelitev bistvenih vprašanj razvoja komune in komunalnega sistema nenehno osvežujemo znanje iz teorije in praksa samoupravne komune. V mislih imam, v prvi vrsti, bistvo družbenoekonomskih in političnih odnosov, od samoupravljanja v delovnih organizacijah in njihovih asociacij, samoupravnega interesnega organiziranja do planiranja razvoja proizvodnih sil in zadovoljevanja potreb delovnega ljudstva, kakor tudi razvoj oblik neposredne socialistične demokracije na podlagi načel delegatskega sistema in uresničevanje človekove svobode in ustvarjalnost.

Ko izhajamo iz temeljnih stališč in dejanskih odnosov v komuni in ko raziskujemo ter ocenjujemo pot, ki smo jo prehodili na tem področju socialističnega razvoja, moramo biti sposobni v okoliščinah, kakršne so, komuno še naprej razvijati kot samoupravno in temeljno družbenopolitično skupnost v samoupravni socialistični družbi Jugoslavije. To dolgujemo naši socialistični revoluciji; to pa je tudi dolg do epohalnega dela Edvarda Kardelja, katerega pomen sega daleč prek meja Jugoslavije.

Res je, nikoli več ne bomo imeli priložnosti, da bi poslušali Kardeljevo živo besedo o teh in o drugih vprašanjih samoupravnega socialističnega razvoja in boja za nadaljno krepitev mednarodnega položaja samoupravne, socialistične, neuvrščene Jugoslavije. Ostala pa so nam njegova dela. Odvisno je torej le od nas, ali bomo ob razvoju na podlagi rezultatov narodnoosvobodilne vojne in socialistične revolucije sposobni te pridobitve še naprej razvijati »kot ono končno najdeno obliko, v kateri je mogoče osvoboditi delo« (Marx).

* Jugoslovanski center za teorijo in prakso samoupravljanja v Ljubljani je v sodelovanju z uredništvom naše revije organiziral razpravo o teoretičnem in praktičnem prispevku velikega misleca naše revolucije tovariša Edvarda Kardelja. Povod za razpravo je bil izid knjige Edvard Kardelj »O komuni« (knjigo so založile: Stalna konferenca mest in občin Jugoslavije, NIRO »Radnička štampa« Beograd in Državna založba Slovenije, Ljubljana 1981, 642 str.). Objavljamo za tisk prirejene in avtorizirane prispevke razpravljalcev.

Jugoslovanski center za teorijo in prakso samoupravljanja »Edvard Kardelj« je zelo pripravno mesto za dogovor in za skupne usmerjene dejavnosti v tem smislu in ob čim širši udeležbi znanstvenih in drugih družbenih delavcev iz cele Jugoslavije in tudi zunaj njenih meja. V tem smislu je posebej pomembno, da se krepí izvirni koncept samoupravne komune, pa tudi njegovo preverjanje in raziskovanje prakse. Gre za vprašanje materialnih temeljev samoupravljanja v delovnih organizacijah, v kľafajevnih in drugih samoupravnih skupnostih in v komuni kot celoti, posebej še s stališča uresničevanja načela, da naj delavci odločajo o vseh rezultatih svojega dela, o celotni družbeni reprodukciji in da naj bo komuna okvir, v katerem bodo delovni ljudje imeli vse možnosti za svobodno izražanje vseh svojih ustvarjalnih sposobnosti in za zadovoljevanje svojih neposrednih potreb.

ZVONKO ŠPOLJAR

Kardeljeva komuna kot politični in socialno-ekonomski organizem

Pred nami je življenjsko delo, zgoščena razlaga enega od področij plodne in vsestranske teoretične in politične dejavnosti tovariša Kardelja. Komuna je njegova strastna preokupacija, kar dokazuje tudi bogata vsebina te knjige. S problemi utemeljevanja, opredeljevanja in razvoja komune se ukvarja kontinuirano, nemirno, ažurno in ustvarjalno vse od začetka revolucionarnega boja in porajanja prvih oblik nove oblasti pa – tako rekoč – do konca svojega življenja.

Pri obravnavanju problematike komune išče Kardelj njene korenine v pariški komunalni instituciji francoskega proletariata in v delavsko-kmečko-vojaških deputatskih temeljih sovjetske oblasti. Toda kot izvrsten dialektik in marksist išče glavno oporišče v naših razmerah, v naši tradiciji, kulturi, nacionalni in socialni strukturi, v materialnih odnosih, zlasti pa še v dediščini oboroženega boja, ki je v zavesti delovnih slojev ljudstva globoko zasidrana.

Ena od izrazitih Kardeljevih konstant je kritično premišljanje prakse, teoretično osmišljanje doseženega, idejno-teoretska projekcija prihodnjega in praktično-politična akcija za uresničevanja zamisli. Pogumno je variiral organizacijsko strukturo komunalnega in političnega sistema, da bi bila lahko v funkciji revolucionarnega spreminjanja odnosov. Kot izostrenemu dialektiku mu je bila tuja dogmatska institucionalna okostelnost, ki je značilna za birokratsko-tehnokratsko vladavino. Institucionalizacijo političnega sistema je obravnaval kot nujnost sodobnih razmer boja za socializem.

Institucionalne razčlenjenosti ni pojmoval tako, kot da gre za mozaik zaprtih, partikulariziranih celic. Spodbujal je relativno nagla opuščanja institucionalne hierarhizacije. V institucijah sistema vidi možnost, da delavci, delavski razred in drugi delovni sloji lahko izražajo, oblikujejo in usklajujejo množico svojih interesov in potreb, in da lahko uresničujejo svoj vodilni položaj v družbi. Družbena organizacija se mora neprestano prilagajati razvoju socializma, razvoju proizvodnih sil in socialistične zavesti ljudstva. Vse oblike so v procesu gibanja in odmiranja. Institucionalizacijo projicira v osvobajajoči ne pa odtujevalni funkciji. Pojave, da se odnosi v institucijah sistema deformirajo v obliki birokratsko-tehnokratskih uzurpacij in liberalno-anarhističnega in partikularističnega obnašanja, je ocenjeval z mero realnosti, vendar pa tudi z resničnim človeškim negodovanjem. Občutljivo je doživljal pojave kritiziranja sistema, ki vse podira, ne ponudi pa nič progresivnega. Niti pomislil ni nikoli, da bi se lahko samoupravljanje razvijalo stihijsko. Neprestano se je zavzemal za celovito angažiranje tako imenovanega subjektivnega, zavestnega dejavnika v družbenih procesih.

Vizijo komune je videl v tisti smeri razumevanja progressa socializma, ki jo determinirata ekonomska krepitev družbe in neprestano spreminjanje odnosov med ljudmi v smislu vse bolj doslednega razvoja njihovih socialističnih in svobodnjaških lastnosti.

Kolikšno bogastvo njegove misli in idej o taki komuni je zbranih v knjigi? Poglejmo samo nekaj iztočnic. »Komuna je politični in socialno-ekonomski organizem; decentralizacija – gibalna sila demokratičnega združevanja na podlagi socialističnih družbenih odnosov; celotni organizacijski mehanizem čim bolj približati delovnim množicam; komuna mora biti v svoji dejavnosti javna in odprta organizacija; funkcija komune je v povezovanju interesov in sredstev samoupravnih organizacij, ne pa pravica do ukazovanja; pojavi (tendence) birokratizma in birokratskega centralizma v komuni; občine ni moč zožiti na funkcijo občinske skupščine, marveč je splet notranjih odnosov, samostojnih funkcij in vzajemne soodvisnosti; občina ne sme krniti samostojnosti in samoupravnosti delovnih organizacij, vendar mora v njih izvajati nadzor in vpliv, v primerih, ki so z zakonom določeni, ima pravico intervenirati; skupščine (občin) so odgovorne za celotno družbeno problematiko, ne pa da so aktivne le v odnosu do iniciativ upravnih organov in izvršnih svetov; skupščina (občine) je delovno, ne pa reprezentativno telo; komuna – kompleksna skupnost; komuna ne pomeni vsote državljanov kot podanikov države ali občinske skupščine, pač pa organsko povezovanje vseh oblik samoupravno organiziranega delavskega razreda in delovnih ljudi sploh; nevarnost komunalnega etatizma; v mnogih občinah so postali izvršni sveti preveč politična in premalo strokovno-kvalificirana telesa; lokalizem je lahko slaba stvar ali pa tudi zelo pozitivna obramba pred centralističnimi težnjami; vsi odnosi med ljudmi – socialni, kulturni, družbeni, družbeno-ekonomski oziroma proizvodni odnosi se izražajo in odražajo v komuni; pri

nas so velike občine, za katere je treba dejansko ugotoviti, ali so take potrebne ali ne«.

Tako iztrgane iz konteksta te teze približno profilirajo Kardeljeve poglede na komuno.

Udejanjanje aktualnih Kardeljevih in uradno sprejetih opredelitev v zvezi z uveljavitvijo in razvijanjem komunalnega sistema poteka pri nas očitno prepočasi in z nezadostno intenzivnostjo. Marsikaj bi bilo treba še razrešiti v razmerju družba in komuna, komuna in družba ter znotraj komune. V splošnih obrisih bom opozoril, da je v odnosih do komune še precej odtujajočih elementov – in sicer tako na normativnem kot na materialnem področju. S predpisi širših družbenopolitičnih skupnosti se ne tako redko odteguje izvirne pravice komun. Preveč podrobno ureja odnose tudi na tistih področjih, na katerih ima občina svoje originalne pravice in dolžnosti. Težave nastajajo tudi v izvajanju, ker upoštevajo ustrezni predpisi le povprečne razmere in rešitve. Močno diferencirane specifičnosti občin v takih postopkih ne morejo biti upoštevane. Posebej hudo komune prizadenejo enostranski, oktroirani predpisi o restrikcijah pri zadovoljevanju družbenih potreb, za katere je odgovorna občina. Obstaja bojazen, da bi se lahko tako obnašanje raztegnilo tudi v čas po stabilizacijskem obdobju; zdaj je marsikateri ukrep možno upravičevati, toda če bi se take razmere nadaljevale, bi to pomenilo rešno zaustavljanje komunalnega sistema.

Komune le s težavo – ponekod pa tega sploh ne morejo – razvijajo odnose in uresničujejo svoje pravice, dolžnosti in odgovornosti na področju tako imenovanih velikih sistemov. V delovanju velikih bančnih organizacij, v organizacijah velike infrastrukture (vodno gospodarstvo, elektrogospodarstvo, cestna infrastruktura, železnica) in v organizacijah družbenih dejavnosti, katerih dejavnost se razteza na širša teritorialna področja (visokošolske organizacije, bolnišnice, nekatere zdravstvene organizacije) je še precej odtujajočega. V tem pogledu je nezadostno in neučinkovito medobčinsko sodelovanje, pa tudi v institucionalnem smislu sam sistem ni dovolj izpopolnjen. Aktualen je npr. izziv, kako urediti in uresničiti odnose na naštetih področjih, da bodo sistemi v celoti in v svojih delih funkcionirali normalno in učinkovito ter da se bodo hkrati tudi v njih celostno uresničevali tisti družbeni odnosi, ki povezujejo vse subjekte družbenega interesa, vključno s komuno.

Preveč poudarjena je v občini tudi vloga centralno organiziranih institucij. Tu mislimo tudi na samoupravne interesne skupnosti in na občinsko skuščino, pa tudi na organe uprave. Ni malo interesov in potreb, ki jih je treba v naših velikih občinah (jugoslovanska občina je po teritoriju in številu prebivalcev največja v Evropi) zadovoljevati na nižjih ravneh funkcionalnega in teritorialnega organiziranja – v organizacijah združenega dela, v krajevnih skupnostih, temeljnih oblikah družbene in družbenopolitične organiziranosti. Horizontalna integracija interesov v komuni ne more biti rezervirana le za njeno raven, za njen vrh, ne pa tudi

za ravni krajevne skupnosti oziroma njene interesne kroge. Zdi se mi, da bi morali ustvarjati širše možnosti za take pobude in prizadevanja, ne pa vsega pritegniti pod režim centralnih odločitev in centraliziranih sredstev. Na političnem področju si vztrajno prizadevamo del skupnih potreb vnesti v neposredne odnose, da bi se tako temeljne interesne skupnosti in njihove enote organizirale in delovale na čim bližjih ravneh primarnega organiziranja delavcev in delovnih ljudi v temeljnih organizacijah in krajevnih skupnostih; toda taka prizadevanja so še vedno domala brezuspešna.

Pri tem zagovorniki decentraliziranih odnosov ne spravljajo v nevarnost vprašanja celostne solidarnosti in vzajemnosti na ravni občine oziroma širše skupnosti, pač pa odpirajo možnost, da se lahko nestandarizirane potrebe svobodno in diferencirano ugotavlja in zadovoljuje. Decentralizirana raven odnosov bi s tem dobila tudi nove kvalitete. V tem trenutku imajo glede vprašanja zadovoljevanja skupnih potreb mnogo večjo težo centralistične koncepcije – in sicer tako na ravni občine kot tudi v širših skupnostih. V centraliziranih točkah organizacije za širša področja se delegatski odnosi le stežka vzpostavljajo in uresničujejo. Odtujevanje je povsem naravna posledica take organizacije, odtujajoči odnosi pa se kar uspešno prikrivajo pod samoupravno institucionalno fasado.

Kot zelo občutljivo za razvoj samoupravnih odnosov v komuni se nakazuje vprašanje položaja izvršilnih in upravnih organov. Kardelj se je tega problema dobro zavedal. Po eni strani je bil zagovornik učinkovite upravne in izvršilne funkcije v družbi, hkrati pa se je angažirano odzival na njeno birokratizacijo, uzurpacijo pravic delegatskih teles, na neodgovornost, nizko učinkovitost dela in angažiranja v zvezi z izvajanjem in seveda je še široka paleta vprašanj, ki zadevajo uresničevanje in razvoj komunalnega sistema, kot ga opredeljuje ustava. Kardeljevo teoretično in praktično-politično angažiranje je imelo v vseh fazah našega razvoja odločilen vpliv na dozorevanje in koncipiranje našega komunalnega sistema. Žal ne moremo več računati na njegovo aktualno živo angažiranost. Toda njegove misli in stališča, ki so zbrana v tej knjigi, so dragocena pomoč in kažipot vsem udeležencem družbenih preobrazb, da se lažje znajdejo in se določneje opredeljujejo do vseh aktualnih in prihodnjih problemov komunalnega sistema.

JOVAN ĐORĐEVIĆ

Kardelj o komuni

1. V jugoslovanski politični teoriji in v Kardeljevih delih sta za bistvo komune značilni dve glavni določnici: komuna je temeljna samoupravna-teritorialno-politična skupnost; hkrati je družbena in kulturna kolektivi-

teta, z vsemi učinki take kolektivitete, ki so hkrati integrativne in protislovne, združevalne in razdruževalne entitete. Ko je Kardelj razčlenjeval bistvo komune, jo je – tako kot tudi ustave in večina jugoslovanskih politologov in sociologov – teoretsko osmišljal in opredeljeval. Komuna je področje združevanja ljudi in skupnega dela. Je laboratorij družbenosti in elementarnega vzajemništva. Je temeljna oblika javnosti, okvir demokracije, svobodnega gibanja ljudi in skupin. Ni zgolj teritorij in interesna skupina, pač pa tudi človeško in kulturno okolje.

Konceptu take komune in njenemu prevajanju v stvarnost je Kardelj namenil svoja razmišljanja in svojo energijo. V idejnem smislu je to skupnost, v kateri naj bi človek vse bolj postajal tisto, kar kot generično bitje in kot državljani, kot nosilec boja za navzočnost v celovitem življenju in boja za neprestano spreminjanje pogojev svojega življenja in dela je. To so bili razlogi, da ni le razmišljal o komuni, marveč tudi spremljal njeno življenje in njene probleme; zato je bil sposoben tudi vplivati na njen razvoj, odkrivati njene šibke točke, zlasti njeno zapiranje vase ter njeno administrativno in partikularistično naravnost in prakso. V skladu s temi spoznanji ni komuni zarisoval le njene racionalne, ekonomske, politične in socialne funkcije, pač pa nakazoval tudi njeno vlogo pri razreševanju ekoloških ter vseh drugih vprašanj, ki prispevajo k temu, da je življenje in delo človeka boljše, varnejše in srečnejše.

2. Ta idejni koncept je Kardelj vztrajno zagovarjal in izpopolnjeval v skladu s potrebami in možnostmi prevladujočih ekonomskih, političnih in kulturnih odnosov v globalni družbi. To pomeni, da zamisel ni popolna in dokončna, da terja novo ustvarjalno marksistično osmišljanje in samoupravno socialistično akcijo. V tem pomenu mora biti misel o komuni ustvarjalno kritična, kar danes pomeni, da mora biti sposobna odkrivati še vedno obstajajoče pomanjkljivosti in krize v komunalnem sistemu – vključno z njegovo prakso – razvijati še vedno zanemarjene in premalo teoretično domišljene značilnosti komune kot nujnega in možnega prostora za decentralizacijo kulturnega življenja in kulturne politike, ki sta še vedno v krempljih birokratsko-centralističnih institucij in ju obravnavajo s pozicij tako imenovanih višjih ravni obnašanja. Kultura se ne izraža le v številnejših in bolj dognanih oblikah in manifestacijah; v številnejših in boljših šolah, glasbi in gledališču, umetniških galerijah, športnih dvorinah, knjižnicah in knjigarnah; izraža se tudi v spoznanju, da postavlja kultura človeka na noge, mu omogoča, da se sam uresniči in preraste, da postane proizvajalec-samoupravljalec, zaveden in odgovoren državljani ter boljše in odgovornejše človeško bitje.

Čeprav se Kardelj z odnosom kulture in komune ni neposredno in temeljiteje ukvarjal, pa vendar njegov revolucionarni, samoupravni in demokratični koncept komune kot človeške kolektivitete, humanizacije posameznika in družbenih odnosov, postavlja v ospredje tako kulturno funkcijo kot tudi politiko v sodobni in prihodnji komuni. Vloga in pomen

posameznega teoretika nista samo v tistem, kar je iz njegove misli že uresničeno, marveč tudi v tistem, kar še naprej spodbuja, vzgibava in odpira. Med take teoretike sodi tudi Edvard Kardelj.

BOGDAN TRIFUNOVIĆ

Nevarnost ponavljanja načelnih opredelitev o občini

Delo tovariša Kardelja o komuni kot izhodišče in usmeritev za nove samoupravne socialistične rešitve v občinah izraža nujno in aktualno potrebo današnjega dne po tem, da bi lahko razreševali protislovja in odpirali nove perspektive. Tu mislimo v prvi vrsti na spoznavanje narave usmeritev in poti razvoja občine, pa tudi na tiste konkretne in še ne dovolj uresničene ideje tovariša Kardelja in na spodbude, ki jih v zvezi s snovanjem novih rešitev v občinah vsebujejo njegova dela.

Analize v občinah, ki so bile opravljene zlasti v zadnjih dveh letih, prepričljivo izpričujejo močan pritisk stihije pragmatizma in dokaj močno izraženo pomanjkanje ustvarjalnosti, kar oboje skupaj – če že ne institucionalno, pa gotovo dejansko – potiska procese k že preseženim rešitvam. Te analize prav tako dokazujejo naslednje: če ni samoupravnih rešitev, uporabnih in učinkovitih, potem se neizogibno približujemo lažni učinkovitosti etatističnega razreševanja stvari. To seveda ne velja samo za občine, marveč tudi za drugo družbenopolitične skupnosti. Prav tako se mi dozdeva, da preti nevarnost jalovega ponavljanja načelnih opredelitev v občini, če jih ne spremlja kritično preverjanje, oziroma če jih ne spremlja organizirana zavestna akcija za uveljavitev že sprejetih načelnih opredelitev.

Če opazujemo in analiziramo gibanja v naši občini v nekaj zadnjih letih, naletimo na nekakšen paradoks: medtem ko v vrsti držav v svetu iščejo različne oblike samoupravljanja in participacije, pa tudi komunalne samouprave, je prišlo pri nas, vsaj v nekaterih segmentih komunalnega sistema, do zastojev, ali pa se v teoretičnih in drugih delih pojavlja nezaupanje v samoupravno komuno. Zato se mi zdi, da so zadnja dela tovariša Kardelja, njegova zadnja razglabljanja o občini – tu mislim na obdobje 1976–1978, – ki so manj znana in tudi manj navzoča v javnosti, izredno aktualna in bi jim morali nameniti večjo pozornost. Ta knjiga je toliko bolj dragocena zato, ker so v njej objavljena prav ta dela.

Misel E. Kardelja o komuni in sedanji trenutek komunalnega sistema

Na podlagi Kardeljevih tekstov o komuni v obdobju 1973–1978 je mogoče rekonstruirati bistvo Kardeljeve koncepcije komune ter ugotoviti, v kolikšni meri današnja komuna (institucionalno in v praksi) odstopa od Kardeljeve teoretske koncepcije.

Po primerjanju Kardeljevih stališč z vladajočimi tendencami v praksi lahko ugotovimo:

– da komuna v praksi tako institucionalno kot tudi z vidika funkcioniranja bistveno odstopa od Kardeljeve v svojih zadnjih delih zelo ostro kritiko razmer in tendenc v razvoju komunalnega sistema; da se mu je zdelo izredno pomembno bistveno spremeniti vlogo organiziranih subjektivnih sil, zlasti socialistične zveze, samoupravnih interesnih skupnosti, krajevnih skupnosti; da je treba na nov način uresničevati bistvo delegatskega sistema, da je treba spremeniti vlogo izvršnega sveta občine in skupščine občine ter odnos med organi občine in združenim delom;

– da je možno z analizo Kardeljevih del rekonstruirati ne le Kardeljevo celovito koncepcijo komune, pač pa je možno na podlagi vrste Kardeljevih predlogov določiti, v kateri smeri je treba spreminjati obstoječo komuno;

Na podlagi analize Kardeljevih stališč želimo poudariti nujnost, da se kar najhitreje lotimo vsestranskega kritičnega ponovnega preverjanja sedanjega modela komune.

S primerjavo Kardeljevih stališč in uveljavljene prakse v razvoju komune želimo rekonstruirati Kardeljevo koncepcijo in poskušamo dogmati, v kateri smeri bi Kardelj danes verjetno iskal bistvene spremembe v teoriji in praksi komunalnega sistema; zato navajamo naslednja bistvena načela, ki so bila rdeča nit Kardeljeve revolucionarne teoretične misli o komuni:

1. Kardelj je vedno izhajal iz analize konkretnih razmer in odnosa sil; nikoli ni razpravljal abstraktno, nikoli ni konstruiral idealnih modelov za daljno prihodnost, marveč je iskal realne možnosti ter družbene sile, ki bodo te možnosti uresničevale.

2. Nikoli ni idealiziral kakšnih določenih institucionalnih odločitev; vedno je terjal in se loteval kritičnega ponovnega preskušanja že uveljavljenih rešitev, spreminjal jih je in jih prilagajal novim potrebam.

3. V vseh etapah razvoja komunalnega sistema je znal organizirati in zbrati okoli sebe vse ustvarjalne sile, da bi lahko na podlagi kritične analize prakse in spoznanja zakonitosti socialistične revolucije predvidel prihodnjo etapo razvoja ter na podlagi tega poiskal najboljše institucije in

oblike – da bi tako pospešil revolucionarne preobrazbe ter dal organiziranemu delavskemu razredu v roke močno orožje v boju za nove odnose.

4. Teorijo komune je Kardelj zasnoval po etapah, zato tudi današnja komuna ni model za vse čase. V svojih zadnjih delih je vztrajno poudarjal, da je komuna neupravičeno zapostavljena, da je treba obstoječe razmere ponovno kritično pretresati, da jo je treba postaviti na dnevni red, in sicer v prepričanju, da so spremembe nujne.

CIRIL RIBIČIČ

Komuna je živ organizem, ne pa hierarhična zgradba

1. Ena od značilnosti številnih Kardeljevih besedil o komuni je, da vedno povezujejo realne in kratkoročno uresničljive cilje z dolgoročno perspektivo razvoja. To je zelo očitno že v članku o NOO v užički Borbi iz leta 1941, kjer govori po eni strani o konkretnih nalogah NOO pri preskrbi partizanske vojske, na področju gospodarstva, trgovine, prometa, po drugi strani pa jasno opredeljuje NOO kot organe ljudske oblasti, katerih izkušnje bodo temelj za vzpostavljanje oblasti tudi po osvoboditvi. Podobno velja za Kardeljevo besedilo iz leta 1947, ki je v glavnem namenjeno praktičnim vprašanjem delovanja lokalnega gospodarstva. V njem ostro nastopi proti prakticizmu, za katerega pravi, da je sovražnik socializma in glavni zaveznik birokratizma. Tudi v poznejših besedilih povezuje Kardelj kratkoročne praktične napotke z vizijo dolgoročnega razvoja. Poudarja, da je razvijanje komune dolgoročen proces, ki ni odvisen le od subjektivne volje, temveč je pogojen z materialnim in siceršnjim družbenim razvojem.

2. Kardelj je pogosto opozarjal na možne skrajne deformacije in nerazumevanja, da bi tako lahko jasneje ilustriral pravilno razumevanje usmeritve, za katero se je zavzemal. Enako velja tudi za njegovo pisanje o komuni: Kardelj je po eni strani proti lokalnemu partikularizmu, proti anarhističnim razlagam komune, po drugi strani pa je proti birokratskemu centralizmu, ki podcenjuje pomen komunalnega sistema. Moderna družba se ne more atomizirati v elementarne sestavne dele: zato komuna ne more biti ovira, temveč temelj in spodbuda za vertikalno združevanje, povezovanje od spodaj navzgor. Kardelj se zavzema za takšno samostojnost in samoupravnost komun, ki ne razbija enotnosti sistema in ne spreminja družbe v federacijo komun.

3. Kardelj poudarja, da je komuna zapletena samoupravna skupnost, splet odnosov med delovnimi ljudmi, organiziranimi v OZD, krajevne in samoupravne interesne skupnosti itd. Po Kardelju je komuna živ organi-

zem, ne pa hierarhična zgradba. Komuna ima predvsem družbenoekonomske funkcije. Toda po drugi strani Kardelj ni nikoli zanikal ali podcenjeval oblastnih funkcij komune in pomena komune kot najožje od tistih samoupravnih skupnosti, ki imajo tudi elemente politične oblasti. Pomemben poudarek daje Kardelj tudi komuni kot sredstvu za vplivanje na sprejemanje odločitev v republiki in federaciji.

4. Ko govori o odnosih med komuno in samoupravnimi skupnostmi, ki jo sestavljajo, Kardelj nikoli ne pozabi na potrebno samostojnost in samoupravnost teh skupnosti. To še posebej velja za Kardeljeva opozorila o tem, naj se komuna ne vmešava pretirano v delovanje gospodarskih OZD, ker ima vmešavanje občinske politike v gospodarstvo praviloma negativne posledice. Po drugi strani se Kardelj zelo pogosto zavzema za to, da mora biti položaj komune odvisen predvsem od uspešnosti gospodarjenja v gospodarskih organizacijah na njenem območju, kajti s tem je mogoče spodbujati njen interes za gospodarska gibanja.

Predvsem v komuni mora potekati boj proti lokalističnemu oziroma podjetniškemu zapiranju gospodarskih organizacij; ravno komuna je tista skupnost, ki naj proizvajalcu omogoči, da se delitve ustvarjenega dohodka loteva celovito, tudi z vidika skupnih in splošnih družbenih potreb.

5. Prav tako kot navedena in druga Kardeljeva stališča o pomenu, vlogi in razvoju komune, iz katerih se je mogoče marsikaj naučiti tudi za današnjo in prihodnjo rabo, je pomembno tudi proučevanje Kardeljevih metod seznanjanja s problematiko delovanja komun, na podlagi katerih je oblikoval svoje ocene. Ravno zato, ker Kardeljeva dela niso suhoparno kabinetno ustvarjanje, temveč so izhajala iz številnih analiz, poročil, razgovorov, konferenc, so tudi neizčrpna zakladnica za dograjevanje podobe o razvoju komunalnega sistema in seznanjanje s teoretičnimi in praktičnimi problemi tega razvoja.

MARJAN ROŽIČ

V Kardeljevih delih je mnogo sugestij za uresničevanje ekonomske stabilizacije

Naj v razpravi opozorim na dva bistvena razloga, ki dajeta posebno težo današnji razpravi o vsebini Kardeljeve knjige. Prvič, že v pripravah na kongrese, še bolj pa na samih kongresih in v njihovih dokumentih smo poskušali izostriti vse tisto, kar pomeni jasnejšo naravnost zveze komunistov k temu, da se odločneje borimo za samoupravni koncept komune; ne formalistično, zgolj z resolucijami, ampak z dejanskim razvijanjem samoupravnih odnosov v njej. Ne le z utrjevanjem tako imenovanih samoupravnih institucij, marveč predvsem s krepitvijo samoupravnih

odnosov, s krepitvijo neposrednega položaja delavca in občana v komuni, z združevanjem dela in sredstev, z uresničevanjem stabilizacije. Razprava je pomembna tudi zaradi tega, ker Kardeljeva misel živo posega v aktualna prizadevanja za uresničevanje družbenega bistva politike stabilizacije. V teh prizadevanjih je komuna često neupravičeno zapostavljena; v tej Kardeljevi knjigi najdemo množico prepričljivih idej in pobud, ki nas opozarjajo, da je prav znotraj komune pravo področje stabilizacije, da dobiva šele v njej domovinsko pravico.

Običajno se gleda na komuno od zgoraj in predvsem iz vidika, kaj, kako v imenu nekega družbenega interesa spraviti stvari na tirnice stabilizacije, ne pa, kaj v njej storiti, da bodo delavci bolje delali, kaj lahko store občani, samoupravne institucije, da bi bila komuna ena odločilnih vzvodov razvoja na temelju stabilizacije. Zame je vsebina te knjige svojstven in vedno aktualen program za družbeno akcijo, ki ni nič manj pomemben danes, kot je bil takrat, ko so bili teksti napisani ali izrečeni.

Kardelj je vedno poudarjal potrebo in pomen planiranja v komuni in to ne le iz vidika komune, marveč tudi z vidika razvoja družbe kot celote. Bil je mnenja, da bi lahko prek sistema planiranja – upoštevajoč ekonomske zakonitosti – v komuni bolje določali in uresničevali smeri razvoja v okviru socialističnih republik, avtonomnih pokrajin in Jugoslavije kot celote. V tem smislu je poudarjal pomen utrjevanja družbenoekonomske funkcije komune. Zlasti v nekaterih njegovih delih najdemo zelo koristne pobude in razmišljanja o povsem konkretnih vprašanjih, ki zadevajo zlasti večja mesta in industrijska središča: kako kar najbolj racionalno upravljati in podružbljati zemljiško politiko, kako samoupravno uravnati smeri prostorskega razvoja, kakšno funkcijo ima v razvoju industrijskega središča ali mesta zemljiška ali mestna renta, o kateri že dolgo govorimo; ker pa nismo dosti naredili, se poslužujemo administrativnih posegov, da bi prišli do praktičnih rešitev.

Kardelj je mnogokrat poudarjal, da mora komuna delovati kot odprta skupnost dela in življenja in vedno opozarjal na nevarnosti, ki jih prinaša zapiranje. Ugotavljal je, da se včasih tudi v občini poraja lokalizem kot odgovor na pojave centralizma v odnosu do komune. V tem smislu so pomembne tudi tiste njegove misli, kako je treba celotno področje komunale dejansko obravnavati kot komunalno gospodarstvo, v katerem je treba v razvitih družbenoekonomske odnosih zagotoviti vse potrebno za njegovo enostavno in razširjeno reprodukcijo, da bi ta vidik razvoja občine in mesta postavili na zdrave temelje. Če zanemarjamo družbenoekonomske odnose in sistemske rešitve znotraj komune, se v teh materialnih odnosih porajajo pogoji za tako imenovani komunalni etatizem.

Razmišljal je tudi o problemih preskrbe mest in bil vedno pripravljen svetovati, ponuditi možne rešitve. Tu ne bi ponavljal njegovih misli, vendar je na tem področju nakazal novo kvaliteto, ki bi jo morali doseči v trgovini, v združevanju dela in sredstev, da bi se ukvarjali najprej s proizvodnjo in šele potem s solidnejšo preskrbo; to pa prek organskega

povezovanja proizvodnje, trgovine, družbenopolitičnih skupnosti itn. Mnenja sem, da je bilo to njegovo razmišljanje prav tako aktualno takrat kot je danes – ne le za nekatere praktične rešitve, pač pa tudi za izboljševanje nekaterih sistemskih rešitev, do katerih še nismo prišli.

Naslednje področje njegove misli zadeva vlogo subjektivnega dejavnika. Kjerkoli smo dosegli in uresničili tisto bistveno misel tovariša Kardelja, da morajo subjektivne sile delovati v sistemu, znotraj sistema, smo dosegli novo kvaliteto ne le v formalnem smislu, temveč predvsem z vsebino odločanja v delegatskih skupščinah in v samoupravnih organih. Seveda pa je še dokaj razširjena drugačna praksa, da imamo institucionalno razvite mnoge oblike samoupravljanja, ker pa v njih ne živijo, ne delujejo kreativne subjektivne sile, ni tudi konkretnega boja za izražanje in usklajevanje interesov, za jasne opredelitve. Namesto take aktivnosti se pojavlja praksa, ki je zelo nevarna – velika odtujenost forumov od delovnih ljudi in občanov. V takih razmerah ni dovolj organiziranega delovanja med ljudmi, kljub nujnosti, da znotraj komune uresničujemo koncept pluralizma samoupravnih interesov, kakor ga je Kardelj razčlenjeval v svoji znani študiji; in te misli bi morali tesneje povezovati s problematiko komune, kadar o njej razpravljamo. Kajti dejansko je pri nas še mnogo primerov formalnega birokratskega delovanja.

Zelo aktualna so tudi danes Kardeljeva razmišljanja o razvoju mestnih skupnosti kot posebnih družbenopolitičnih skupnosti. V nekaterih primerih glede razvoja večjih mest še vedno licitiramo, ali je pametno da v večjih mestih razvijamo občine, ali pa to ni pametno. Za Ljubljano moram reči, da si razvoja mesta ne morem zamišljati brez dejavnosti občin v njem. To je zakonitost demokratičnega razvoja mesta, če dejansko želimo, da človek v njem ne bo odtujen od upravljanja z družbenimi zadevami.

MAJDA STROBL

Kardelj o varovanju ustavnosti in zakonitosti

Komuna je predmet znanstvenega zanimanja in raziskovanja mnogih znanosti. Naš prispevek jo obravnava z aspekta ustavnopravne teorije in se pri tem omejuje na eno vprašanje, na uresničevanje načela ustavnosti in zakonitosti. To vprašanje je eno najpomembnejših pri varovanju sistema socialistične samoupravne demokracije nasploh – s tem pa tudi ustavne koncepcije občine kot komune.

Specifičnost naše revolucije so bili »revolucionarni dekreti«, s katerimi so bila od samega začetka nastajanja nove ljudske oblasti urejevana elementarna družbena razmerja. Ti in pozneje, še med NOB in revolucijo sprejeti odloki, so bili zametek nove družbenopolitične in pravne ureditve.

Zanju je ljudstvo, kot je poudarjal Kardelj, dalo preveč žrtev, da bi kdorkoli samovoljno, z nedisciplino, sabotažo ali z drugimi škodljivimi postopki oviral njegova prizadevanja pri obnovi lastnega doma in v boju za srečnejšo prihodnost.

Znano je Kardeljevo zavzemanje za varstvo ustavnosti in zakonitosti, za odpravljanje samovolje in negotovosti ter za zagotavljanje pravne in družbene varnosti. Zakone in druge predpise, s katerimi se urejajo družbena razmerja v vseh federalnih enotah nove Jugoslavije, je ocenjeval zaradi njihove pomembnosti kot sveto dolžnost vseh ljudi, ki se ji morajo podrediti ne glede na svoj položaj. Za tako stališče se je zavzemal vseskozi in v Smereh razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja še preciziral, da to velja tako za občane kot za vse samoupravne in državne organe ter družbene organizacije.

Ustavnost in zakonitost varujeta družbo pred nastajanjem kakršnekoli zunajsistemske oblasti ali političnih sil, ki se poskušajo boriti proti obstoječemu sistemu; hkrati s tem varujeta tudi človekovo svobodo. Potemtakem ne pomenita samo prisile, ampak tudi varovanje demokratičnega razvoja družbe.

Ob besedilih v novi knjigi o komuni utegne bralca presenetiti dejstvo, da je Kardelj svoja spoznanja in stališča o pomembnosti varovanja ustavnosti in zakonitosti tako pogosto vpletal v svoje razprave. To velja tudi za razprave, v katerih se je v prvi vrsti ukvarjal s komuno kot samoupravno skupnostjo. Vzporedno z razvijanjem samoupravne socialistične demokracije in odmiranjem države je treba predvideti in razvijati institucije in sredstva za dosledno uresničevanje oziroma varovanje ustavnosti in zakonitosti.

Občina kot temeljna družbenopolitična skupnost, v kateri delavci, delovni ljudje in občani praviloma ravnajo v skladu z vsemi samoupravno dogovorjenimi ali z akti oblasti predpisanimi pravili, ima pri tem posebno pomembno nalogo. Le-ta ima vsaj dve razsežnosti: prvo, ki se izraža v usmerjanju in nadzorovanju organov, organizacij ter občanov v občini, da spoštujejo in se ravnajo po navedenih pravilih in drugo, da občinska skupščina in drugi organi pri sprejemanju predpisov in drugih splošnih aktov iz njihove pristojnosti skrbijo, da so usklajeni z vsemi drugimi akti, s katerimi sestavljajo enoten pravni red.

Zato nas Kardeljevo vztrajno opozarjanje na spoštovanje ustavnosti in zakonitosti v zvezi z obravnavanjem občine pravzaprav ne bi smelo presenečati.

Komuna kot osnova pluralizma samoupravnih interesov v naši družbi

Najprej naj ugotovimo, da tako glede ideje kot glede prakse lahko v Kardeljevem pojmovanju komune zasledimo kontinuiteto. Ne gre za statično kontinuiteto, marveč za dinamični razvoj misli, ki ima svojo dialektiko, svoje skoke, včasih tudi zastoje. V vsakem primeru pa je ta misel o komuni eden izmed bistvenih vidikov sodobne politične teorije, ne samo naše. Ne more biti teorije demokracije, zlasti pa ne teorije socialistične samoupravne demokracije, ki ne bi vsebovala razvite koncepcije komune.

V enem izmed svojih zadnjih del Kardelj poudarja, da je pri Marxu komuna končno odkrita oblika osvoboditev dela. To je znano mesto. Vendar lahko zbudi nespornost Kardeljeva trditev, da je urejevanje odnosov »nad komuno« pravzaprav urejanje »stvari«. Kot mnogokrat se tudi tukaj pri Kardelju združujeta realizem in vizionarstvo. Narobe bi bilo, če bi vizijo jemali kot stvarnost tu in zdaj.

Kardelj je bil daleč od tega, da bi se zavzemal za nekakšen komunalni federalizem. Vendar pa je menil, da je komuna, da je samoupravljanje v komuni, eden izmed bistvenih temeljev pluralizma samoupravnih interesov. Če se v novejšem času nekaterim postavlja dilema: teritorialni ali funkcionalni pluralizem v naši družbi, je njegovi koncepciji takšno postavljanje stvari tuje. Kajti to bi lahko tudi pomenilo izključitev komune, saj se nekateri vidiki pluralizma komun nujno kažejo tudi v teritorialni razsežnosti. Tako beremo lahko v enem izmed njegovih del iz leta 1970: »Pri nas smo imeli pojmovanja, da je komuna faktor lokalizma, partikularizma itd., prihodnost družbe pa da je v integriranju, da tako rečem, po panogah, po gospodarskih področjih ali samo po interesnih skupnostih, kakor so prosveta, zdravstvo itd. Zdi se mi, da bi, če bi krenili po tej poti, pod firmo samoupravljanja v okviru interesnih skupnosti prišli v tehnokratizem in tehnokratski monopol.« Ne gre torej za abstraktno zoperstavljanje funkcionalnega teritorialnemu pluralizmu, marveč za iskanje novih oblik integracije med obema, pričenši že na ravni komune.

Še en vidik Karde'jevih pogledov na komuno se mi zdi aktualen, čeprav je v splošni zavesti zanemarjen. Kardelj je, zlasti v zadnjih letih svojega življenja, poudaril vlogo komune kot dejavnika humanizacije odnosov med ljudmi. Vse institucije, vsi dejavniki v komuni se morajo lotevati problemov s stališča človeka, njegovih konkretnih interesov in potreb. Posebej je opozarjal na pojave dehumanizacije, ki jih spodbujajo procesi urbanizacije. Če pogledamo naša mesta, tudi nekatere predele Ljubljane, lahko vidimo, da smo daleč od tega, da bi v njihovem razvoju dominirali humanistični kriteriji. Očitno je neskladje med komercialnim

utilitarizmom in tisto etično komponento, ki bi morala biti, ob upoštevanju vseh nujnih ekonomskih meril, odločilna za oblikovanje »nove kvalitete« življenja v družbi, ki se ponaša s samoupravljanjem.

BRANIMIR ANDRIĆ

Edvard Kardelj »O komuni« – ideja samoupravne skupnosti

Ko govorimo o Kardeljevem prispevku k zasnovi komune v naših razmerah, je o tem težko ali skoraj nemogoče govoriti ločeno od njegovega prispevka k razvoju socialistične samoupravne demokracije, marksistične teorije revolucije, k teoriji o odmiranju države in k načelu socialistične samoupravne skupnosti, ki je eden idejnih temeljev Kardeljeve knjige »O komuni«.

Ko govori o načelu samoupravne vzajemnosti, razpravlja Kardelj o komuni tudi iz drugega zornega kota. Razvoj samoupravne družbe ni bil in ne bo mogoče brez povezovanja v vseh človeških odnosih, od katerih se večina – socialnih, ekonomskih in kulturnih – izraža, razrešuje in uresničuje v komuni. V knjigi je očitno, da se Kardelj močno ogreva za idejo samoupravne vzajemnosti, zlasti na tistih mestih, kjer razčlenjuje vprašanje razvoja samoupravne družbe, kjer se zavzema za uresničevanje načela univerzalizacije človeka oziroma za samoupravno integriranje enakopravnih ljudi v svobodno človeško družbo.

Naša družba, ki s svobodnim združevanjem dela teži k odpravi mezdnih odnosov ter k ustvarjanju svobodne skupnosti ljudi, ki imajo jasno zavest in so pripravljeni vztrajati na tej poti – ta družba še vedno nosi v sebi razredna protislovja, se pravi, da ni imuna do unitaristično-etatističnega koncepta vzajemništva. Sleherna kritika unitaristično-etatističnega koncepta vzajemnosti je aktualna in potrebna vse dotlej, dokler taka protislovja obstajajo; v tem smislu je kritika oblika razrednega boja, predvsem na idejnem področju. Bistvena značilnost knjige »O komuni« je prav ta jasno izpovedana kritika sleherne oblike unitarizma, s katero je Kardelj veliko prispeval k afirmaciji načela združevanja na samoupravnih temeljih.

Prizadevanja Edvarda Kardelja za pot ustvarjanja svobodne človeške skupnosti – predvsem v komuni – so v sedanji fazi našega razvoja na zgodovinski preskušnji. Velika prednost, ki jo imamo, je ustavno konstituirana samoupravna občina v sklopu političnega sistema socialistične samoupravne demokracije. Največjo odgovornost za udejanje te ideje nosita marksistična teoretska misel in akcija subjektivnih socialističnih sil. Glavni oviri za samoupravno povezovanje v komuni sta etatistična zavest

in obnašanje; taka zavest črpa svojo moč in vpliv iz objektivnih problemov razvoja združenega dela in še prešibke sposobnosti delavskega razreda, da bi prek delegatskega sistema gospodaril s presežnim delom; moč črpa tudi iz nedoslednega uresničevanja svobodne menjave dela prek samoupravnih interesnih skupnosti, iz neustreznega organizacijskega in metodološkega delovanja družbenopolitičnih organizacij, ki ni usklajeno z bistvom političnega sistema itn. Z uresničevanjem političnega sistema socialističnega samoupravljanja se bo prostor za nesamoupravne oblike vzajemništva objektivno zoževal – s tem pa se bo tudi komuni odprla pot za njen nadaljnji razvoj, temelječ na tistih teoretičnih in idejnih zasnovah, h katerim je dal Kardelj velik prispevek.

SAVIN JOGAN

Graditev občine po meri človeka

K vprašanju uveljavljanja občine je bil usmerjen velik del Kardeljevega teoretičnega in političnega prizadevanja. V tem okviru je mogoče reči, da je bil temeljni cilj njegovih prizadevanj razvoj občine po meri človeka in njegovih življenjskih interesov. Temeljno vodilo pri tem mu je bilo vsestransko zaupanje v moč in sposobnost delovnega človeka, delavca, kmeta, izobraženca, da pri upravljanju družbenih zadev prevzema nase težo in odgovornost; prizadevanje, da se komunalni sistem razveje predvsem kot nova možnost za uveljavljanje interesov delovnih ljudi, da se torej delavsko samoupravljanje poveže in prepleta z družbenim upravljanjem ter urejanjem širših družbenih zadev v občini in družbi kot celoti; tretjič, prizadevanje, da se razvoj komunalnega sistema nasloni na najnaprednejše izkušnje v revolucionarnem delavskem gibanju v svetu ter na tiste rešitve, ki so se v zgodovini političnih sistemov socializma uveljavile kot učinkovite oblike za preseganje odtujevanja politike od njenih pravih nosilcev.

Za celovito uveljavljanje občine kot razčlenjene samoupravne skupnosti je posebej pomembno dosledno uresničevanje demokratičnega pluralizma samoupravnih interesov v tistem smislu, kot ga je opredelil Kardelj v svojih »Smereh razvoja«. V praksi se ta pluralizem zelo pogosto zoži zgolj na možnost izražanja različnih interesov, kljub temu, da so enako pomembne druge prvine tega sklopa – demokratično usklajevanje interesov ter njihova vsebina in kvaliteta, torej tudi razredni in drugi vidiki obravnave določenega družbenega vprašanja.

Čeprav je Kardelj pri opredeljevanju pluralizma interesov »odštel«¹ le tiste, ki so po svoji naravi protisamoupravni (birokratični, tehnokratični, izkoriščevalski), je vendarle na dlani, da je treba v praksi zavzemati

različno stališče do takih predlogov, zahtev in stališč, ki imajo pred očmi širše družbene interese in potrebe, ter do tistih, ki so bolj lokalistično, cehovsko ali podjetniško obarvani. Slednjih seveda ni mogoče a priori zavreči ali zanemariti, vendar je tudi jasno, da imajo v prizadevanjih za samoupravno preobrazbo odnosov v občini drugačno specifično težo od širših interesov. Če pa gledamo na ta odnos dialektično, si je treba prizadevati za njihovo socializacijo, uskladitev in sintezo v smeri, ki bo nujno upoštevala širše družbene in dolgoročneje vidike razreševanja določenega družbenega vprašanja. Taka prizadevanja bi morala biti zlasti v središču prizadevanj družbenopolitičnih in družbenih organizacij, in to ne le glede institucionalnega procesa izražanja in usklajevanja stališč (v delegatskih telesih), temveč v enaki meri že tam, kjer se taki pogledi in interesi najprej in pogosto v grobi obliki pojavijo ter srečajo in soočijo z interesi in pogledi drugih, torej v temeljnih samoupravnih organih in skupnostih.

V tem smislu je mogoče vsebinsko in celovito uveljavljanje pluralizma samoupravnih interesov v Kardeljevem pojmovanju šteti tudi kot najbolj zanesljivo merilo uveljavljanja občine in njene revolucionarne vloge v procesu podružbljanja politike.

ZDRAVKO MLINAR

Šola socialistične zavesti

Edvard Kardelj je obravnaval veliko število zelo različnih vprašanj v konkretnih razmerah, v konkretnem času in prostoru, vendar pa lahko rečemo – tudi dolgoročne smeri razvojnih procesov. Glede na potrebo po konkretnih rešitvah se je dosti ukvarjal z organizacijskimi vidiki delovanja, vendar pa je istočasno opozarjal tudi na različne oblike odtujevanja institucionalne strukture od celokupnosti vsakdanjega življenja, na potrebo, da ne bi pozabili na neposredno, demokratično komunikacijo, na konkretne življenjske in delovne razmere. Kritiziral je deklarativne, verbalno-propagandistične načine političnega delovanja itd.

Pomen njegovih idej bo vse bolj v tem, da bomo v njih našli skupne imenovalce, temeljne vrednote in zakonitosti socialističnega razvoja, bodisi na lokalni ravni bodisi v okvirih globalne družbe nasploh. To pomeni, da nas njegovo delo ne zavezuje v tem smislu, da bi mehanično ponavljali njegova konkretna stališča iz konkretnega časa in razmer, tako kot se je v odnosu do marksističnih klasikov tudi on sam osebno zavzemal za ustvarjalni marksizem. Pri nadaljnji uporabi njegovih spoznanj bomo morali vse bolj iskati možnosti za posploševanje na podlagi socioloških, politoloških in drugih preučevanj. Tistih poudarkov v njegovem delu, ki se nanašajo

predvsem na snovanje novega sistema in na programske usmeritve, ne bi smeli avtomatično izenačevati s konkretnimi nalogami v razmerah, ko gre predvsem za probleme dejanskega funkcioniranja že izoblikovanih institucionalnih in organizacijskih okvirov samoupravnega delovanja. Če gre v njegovem delu za opredeljevanje pojmov, ki jih je uvedla samoupravna praksa in tudi on osebno, to seveda ne pomeni – kar pa se včasih dogaja – da je treba začenjati vedno spet od začetka in ponavljati takšne opredelitve, namesto da bi upoštevali kot izhodiščno točko za proučevanje dejanske razmere in spremembe na tem področju.

Ena od najpogostejših Kardeljevih preokupacij v zvezi z vlogo komune in krajevnih skupnosti zadeva najširše množično, neposredno sodelovanje ljudi v samoupravnem odločanju. Komuna je »šola socialistične zavesti«. Torej gre za pričakovanje, hipotezo, da bo sodelovanje v odločanju vodilo, najprej, do povečanja motiviranosti in usposobljenosti in nadalje k še večji vlogi oziroma k še aktivnejšem sodelovanju vseh udeležencev. Takšna razlaga odpira dolgoročno perspektivo samoupravljanja in kaže na pomen ustvarjanja institucionalnih možnosti za sodelovanje občanov v komunalni samoupravi. Vendar pa se tudi tu kaže potreba po nadaljenjem proučevanju vprašanja: kako že obstajajoča samoupravna aktivnost vpliva na nadaljnje spreminjanje vloge in vpliva občanov na odločanje? V praksi se namreč dogaja tudi nasprotno od tukaj nakazane dolgoročne smeri spreminjanja. Sodelovanje v določenih konkretnih okvirih »samoupravnega delovanja« včasih vodi tudi do demotivacije, destimulacije za nadaljnjo aktivnost, npr. tedaj, ko v konkretnih postopkih odločanja udeleženci pridejo do spoznanja, da dejansko niso mogli vplivati na odločitev zato, ker so se v zvezi z določenim vprašanjem opredelili že pred tem in je šlo le za formalno potrjevanje. Torej gre za omejitve, ki imajo svojo objektivno podlago v doseženi stopnji ekonomskega razvoja, ali pa v nesamoupravni praksi posameznih organov oziroma akterjev.

Ta problematika nas spodbuja k temu, da bi določnejše eksplicirali strategijo delovanja subjektivnih sil. Gre namreč za vprašanje: katera je tista optimalna distanca med normativno-institucionalnimi oziroma programskimi okviri in dejanskimi razmerami (bodisi v smislu materialne razvitosti ali razvitosti družbene zavesti), ki najbolj stimulatивно deluje na nenehno intenziviranje vključevanja občanov v odločanje? S takšno usmeritvijo lahko presežemo vulgarne tendence normativnega idealizma, ki se opira na pričakovanja, da bomo s povečevanjem pravic in s samimi normativnimi rešitvami povečevali tudi vlogo občanov. Ob tem pa seveda v praksi lahko naletimo tudi na povsem nasprotno učinke.

Modeliranje komune

1. Pri oblikovanju (prihodnje) komune bomo upoštevali predvsem naslednje. *Prvič*, model komune se že zaradi narave stvari same nanaša zgolj na danes najbolj razvito ali iluzorno komuno, kajti samo ta ponuja dovolj elementov za modeliranje prihodnje komune. *Drugič*, model komune ali idealni tip komune lahko na najbolj izostren način izrazi smisel splošnosti oziroma zakonitosti. *Tretjič*, katerakoli konkretna oblika današnje komune se objektivno ne more povzdigniti v neko višjo, popolnejšo, marveč je to lahko samo tista oblika, ki nosi v sebi vse nujne elemente humane skupnosti. *Četrtrič*, model komune je lahko ali bo lahko samo verjeten, kajti družba nosi v sebi možnosti za najrazličnejše oblike in vsebine izražanja. Človek je namreč tisto bitje, ki projektira celotno družbeno in politično življenje in s tem – eo ipso – tudi samega sebe, svojo individualnost in svojo družbenost. *Petič*, model komune, pa naj je še tako naraven in strogo logičen, lahko le približno izrazi samo nekatere vidike modeliranja, zato so mnoge njegove bistvene značilnosti-posebnosti nujno abstrahirane, shematizirane in simplificirane.

2. Povsem nekaj drugega od teoretičnega in abstraktnega modela in tudi stvarnega modela v idealni obliki je praktični ali konkretni model komune. Pravniki so danes, na primer, skonstruirali model komune, da bi z njim kar najbolj realno in natančno upodobili njegovo normativno vsebino. Ob takem metodološkem postopku se zdi, da ostanejo »na drugem bregu« mnoga relevantna vprašanja, ki zadevajo vlogo in pomen modela komune nasploh. Podobne modele komune nam ponujajo tudi ekonomisti; njihov ekonomski model naj bi predstavljal tipično realno strukturo in organizacijo. Modeli, ki nam jih ponujajo pravniki, ekonomisti ali politologi, so, *prvič*, dokaj poenostavljeni, ker so zasnovani na pravno-formalni in politično-pragmatski usmeritvi in terminologiji, ne pa na kategoriji totalitete, ki združuje v sebi vse bistvene lastnosti – posebnosti; *drugič*, pomanjkljivo so strukturirani v odnosu do pravih modelov, saj bi elementi pravega modela ne imeli nobenega smisla brez strukture, struktura pa bi bila nesmiselna brez elementov.

3. Sklepamo torej, da bi moral način modeliranja (prihodnje) komune ustrezati predvsem novim oblikam in vsebinam, ki jih družba s svojimi humanističnimi odnosi in razmerami vsiljuje ali ponuja ali pa h katerim teži. Pri modelu naše (prihodnje) komune bi potemtakem morali upoštevati nove humanistične oblike in vsebine, nove in višje vrednote, zlasti duhovne in moralne. Tak model komune bi pomenil, seveda, na določen način originalen koncept, zasnovan na dosedanjih realitetah kot tudi na duhovnih in moralnih konstrukcijah. Prihodnja komuna naj bi bila torej taka humana skupnost ljudi, v kateri ne bi bilo eksploatacije in

alienacije osebnosti. Hkrati pa taka komuna – glede na bistvo družbe homo humanuma – nakazuje lastno odmiranje, samoukinitev.

DIMITAR MIRČEV

Strnjen pogled na Kardeljevo iskanje bistva komune

Izid te knjige je dejansko primeren povod za obnovo interesa za Kardeljevo misel o komuni, prav tako pa priložnost, da se na podlagi njegove misli osvetli celotno problematiko sodobne jugoslovanske komune. Glede same knjige naj omenim, da v njej razen nekaj manj poznanih ali pa morda pozabljenih tekstov ni kakšnih novih in doslej nedostopnih del. Kljub temu pa lahko ugotovimo, da dajejo ti spisi in fragmenti, zbrani na enem mestu in sistemizirani v tej zbirki, nov pogled na obravnavanje komune danes. Pred seboj imamo dokaj zaokroženo razmišljanje o komuni in zasnovo komune, in to v vseh njenih idejnoteoretskih, znanstvenih in družbeno-praktičnih opredelitvah. Skozi Kardeljeve tekste spremljamo genezo in nastajanje koncepcije komune, spremljamo njeno konstituiranje v stvarnosti sistema družbene organizacije in samoupravnega združevanja ljudi, odkrivamo njeno vizijo in razvojne perspektive.

Mnenja sem, da sta v Kardeljevem pojmovanju komune tudi danes zelo aktualni dve bistveni vprašanji: prvo je vprašanje komune kot vprašanje razrednega boja, drugo pa je vprašanje komune kot človeške skupnosti. Kljub temu, da se je Kardelj zelo poglobljeno in obsežno ukvarjal z institucionalnimi in sistemskimi vidiki razvoja komune pri nas, ni bilo v njegovem snovanju nikoli zamegljeno dejstvo, da je središčna točka oblikovanja komune v bistvu razredno vprašanje, osvobajanje dela in človeka, da je komuna neposredno področje osvobajanja. In dalje, da lahko le pod tem pogojem postane tako človeška kot družbena skupnost. V tej smeri je Kardelj iskal smisel komune, njeno identiteto z združevanjem ljudi, z utelešenjem medčloveških odnosov, s človekovo svobodo. Te teme pa so tudi danes več kot aktualne: v bistvu so to velike teme socializma.

Pri nas smo doslej opravili več empiričnih raziskav kompleksa odnosov, položaja in razvoja komune. Dognanja teh raziskav so si v marsičem podobna ali vsaj sorodna. In četudi niso povsem identična, nakazujejo potrebo po nadaljnjem spoznavanju, proučevanju in dopolnjevanju nekatere ključnih vprašanj koncepta komune: vprašanja oblikovanja in aktiviranja določene stvarne upravljalске »infrastrukture« v bazi komune in množičnega angažiranja delovnih ljudi in občanov v njej; vprašanje

povezovanja različnih funkcij človeka kot proizvajalca, potrošnika, prebivalca, roditelja, porabnika storitev itn. v njegovo celostno upravljalno subjektivnost, v sistem delegatskega odločanja o družbenih zadevah; vprašanje ekonomskih funkcij in temeljev samoupravne komune itn.

LAZAR DJUROVSKI

Skladnost teorije o komuni in revolucionarne prakse

V spisih Edvarda Kardelja, ki so zbrani v tej knjigi, v njegovih ocenah in nazorih so podane vse bistvene določnice, ki ustvarjajo zaokroženo podobo današnje komune in se nanašajo na koncept in temeljne idejne opredelitve samoupravne komune. Gre za tiste lastnosti komune, o katerih je govoril Edvard Kardelj ob različnih priložnostih, kot na primer: o komuni kot samoupravni družbeni skupnosti; o komuni kot celici socialistične samoupravne družbe; o komuni kot dejavniku usklajevanja posamičnih interesov z interesi širše družbene skupnosti; o komuni kot skupnosti proizvajalcev in skupnosti porabnikov; o komuni kot zapleteni samoupravni skupnosti in obliki samoupravne integracije; o komuni kot odprti skupnosti; o komuni kot humani skupnosti in skupnosti socialistične solidarnosti itn.

Dejstvo, da so domala vsa dela Edvarda Kardelja, ki obravnavajo vsebino komune in komunalni sistem, zdaj zbrana na enem mestu, pomeni zelo koristno dejanje. Tega ne moremo ocenjevati le iz današnje perspektive, pač pa tudi z vidika jutrišnjih potreb.

Knjiga spisov Edvarda Kardelja o komuni katere slovensko izdajo smo danes delovno promovirali, ponuja možnosti v več smereh – tako za poglobljeno preučevanje ne le teoretskih, marveč tudi praktičnih aktualnih vprašanj s tega področja, je pa tudi neusahljiv vir za mnogotera znanstvena dela s področja komunalnega sistema. Hkrati je ta knjiga lahko koristen vodič za razumevanje sedanjega položaja na tem področju in za iskanje poti in smeri nadaljnjega razvoja občine in komunalnega sistema sploh.

Ta in tako zbrana dela o komuni pričajo tudi o kontinuiteti revolucionarne misli in dejavnosti Edvarda Kardelja na tem področju, kar je tudi sicer ena bistvenih odlik njegove celotne ustvarjalnosti. Njegovo bogato snovanje na tem področju, zajeto v tej knjigi, se odlikuje tudi po tem, da vsebuje poleg splošno teoretskih zamisli tudi tisto, kar imenujemo revolucionarna praksa. Ob opozarjanju na aktualno, vsakdanje nakazuje njegova misel tudi dolgoročno perspektivo, vizijo. Odlika te knjige je tudi v tem, da ne pomeni le osvežitve, ampak svoje bralce tudi opogumlja. V

knjigi zbrana dela imajo namreč prav to posebnost, da ob kritičnem razgrinjanju stanja in opozarjanju na mnoge pomankljivosti ter razne negativne pojave in težnje na tem področju vlivajo bralcem tudi optimizem in širijo obzorja vsem tistim, ki se že ukvarjajo ali pa bi se želeli ukvarjati z vprašanji komune in komunalnega sistema.

V knjigi o komuni lahko najdemo nekaj desetih sugestij, ki jih preprosto ni moč prezreti ali se jim izogniti, in ki tudi v današnjih razpravah o komunalnem sistemu in tudi sicer zaslužijo veliko pozornost. Na nekatere so danes že opozorili. Med sugestijami, ki bi jih kazalo v sedanjih razpravah s področja komunalnega sistema posebej upoštevati, naj omenim le nekatere: razni vidiki planiranja sploh in še posebej planiranja v komuni: nekateri aktualni vidiki uresničevanja koncepta krajevne skupnosti in samoupravne interesne skupnosti; vprašanja, ki zadevajo položaj velikih mest itn. Seveda so tudi sugestije, ki ne opozarjajo le na tisto, kar se dogaja v komuni, marveč tudi v odnosih med komunami in v odnosih med komunami in širšimi družbenopolitičnimi skupnostmi.

ALBIN IGLIČAR

Kardelj o specifični naravi občinskih statutow

V bogastvu Kardeljeve misli o komuni najdemo tudi celo vrsto še ne povsem uresničenih idej o naravi občinskega statuta. Te Kardeljeve misli in praktični napotki terjajo še nadaljnje analize in istočasno lahko precej pripomorejo k uspešnosti sedanjega dograjevanja občinskih statutow.

Pregled nekaterih občinskih statutow namreč kaže, da še vedno ni v celoti uresničena Kardeljeva misel, da bi statut »...moral biti odraz celotne strukture komune ter njenega odnosa do državljana in do družbe kot celote.« (E. Kardelj: O komuni, Ljubljana 1981, s. 299).

Statut je namreč najpomembnejši splošni pravni in politični akt komune. Zato je označen kot temeljni pravni akt občine, ki ima pomembno organizacijsko funkcijo. Iz njega izhaja organizacija samoupravljanja v občini, zato lahko gledamo na statut tudi kot na svojski dogovor delovnih ljudi in občanov ter njihovih organizacij o uresničevanju skupnih interesov. Kot tak je statut samostojen in originaren akt občinske skupščine, zatorej ni treba, da bi ga kakšen drug organ še potrjeval (kot je bilo to do leta 1963, ko je občinske statute potrjeval okrajni ljudski odbor). V določenem pomenu lahko štejemo statut občine za nekakšno »občinsko ustavo«. V tej funkciji je statut vir prava in vir za sprejemanje drugih občinskih predpisov.

Statut mora biti predvsem izraz pravice do samoorganiziranja delovnih ljudi in občanov v občini kot samoupravni in temeljni družbenopoli-

tični skupnosti. V tej vlogi statut opredeli temelje vseh glavnih področij družbenih odnosov v komuni. Zato je pomembno, da so v njem določbe o politični in samoupravni organizaciji občine, položaju in vlogi krajevnih skupnosti, oblikah osebnega izjavljanja občanov, javnosti dela občinskih organov, ekonomskem, socialnem in prostorskem planiranju, uporabi družbenih sredstev, s katerimi občina razpolaga (dobrine v splošni rabi), položaju in vlogi družbenopolitičnih organizacij ipd. Obenem naj bi statut izrazil specifične možnosti dela in življenja v določeni občini.

Prav to je Kardelj še posebej poudarjal, saj je že v ekspoziciji na seji zvezne ljudske skupščine junija 1955, ko je posebna komisija objavila vzorec občinskega statuta, poudaril nevarnost, da bi bilo možno, da bi vsaka občina dobesedno in avtomatično sprejela in prevzela ta vzorec (E. Kardelj, n. d. s. 302). Vendar imamo še danes opraviti z različnimi ocenami glede tega, koliko občinski statut izraža posebnosti komune. To, na primer, potrjujejo odgovori predsednikov občinskih skupščin v anketi, ki je bila izvedena v okviru Skupnosti slovenskih občin v juniju 1981. Približno ena polovica anketiranih je mnenja, da statut zadovoljivo izraža občinske specifičnosti, druga polovica pa trdi, da ta cilj še ni dosežen. Skoraj v vseh občinah pa so prav v času anketiranja potekale tudi priprave na spremembe statutow (sprejem ustavnih amandmajev, junij 1981). Respondenti opozarjajo, da bodo prav v teh spremembah poskušali čimbolj upoštevati značilnosti določene občine.

V nekaterih občinah so uvedli prakso, da ustrezni organ (statutarna komisija, predsedstva občinske skupščine, družbenopolitične organizacije) večkrat obravnava uveljavljanje statutarnih določb v praksi ter glede na to predlaga potrebne spremembe oziroma zbira takšne predloge drugih subjektov. Pogosto je treba spreminjati statut tudi zaradi sprememb sistemskih zakonov. Ob takšnih spremembah je koristno uveljaviti še potrebne popravke, ki povečajo praktično uporabnost statuta. Le-ta namreč ne sme biti zgolj samemu sebi namen, ampak mora biti dejavni instrument usmerjanja in urejanja pomembnih družbenih odnosov v komuni. Preveč obširen in posplošen statut, ki je zgolj kopija ustave in sistemskih zakonov, seveda ne more služiti temu namenu.

Zato predsedniki občinskih skupščin v anketnih odgovorih navajajo, da bo treba v statutih ponovno določiti pristojnosti posameznih zborov, izvršnega sveta in upravnih organov ter poudariti v njih občinske specifičnosti (mejna občina, poudarek turizmu, narodnostna sestava prebivalstva, pomorska komponenta, vključenost občine v posebno družbenopolitično skupnost).

V hierarhiji splošnih pravnih aktov je statut vezan na ustavo. V odnosu do zakona pa velja načelo samostojnosti zakona in samostojnosti statuta. To pomeni, da statut ne more urejati tistega, za kar je z ustavo nakazano, da pripada zakonskemu urejanju, zakon pa ne sme posegati v odnose, ki se urejajo s statutom občine. Le-ta nastopa nato kot pravna podlaga za sprejemanje odlokov občinske skupščine, zlasti tistih, ki spa-

dajo v originarno (avtonomno) pristojnost občine. Nadalje mora obstajati še usklajenost občinskega statuta s samoupravnimi splošnimi akti samoupravnih organizacij in skupnosti na območju občine. Navedena razmerja sicer še niso povsem do kraja razčiščena in zavarovana z ustavno-sodnim varstvom, vendar jih je potrebno razjasniti zaradi konsistentnosti celotnega jugoslovanskega pravnega sistema, katerega del je tudi občinska normodajna aktivnost.

V tej originarni aktivnosti in pri zagotavljanju izvajanja predpisov širših DPS oziroma zagotavljanju zakonitosti čaka občino še vrsta nalog. Mnoge med njimi je postavljajl Kardelj pred LO v letu 1949, vendar so še vedno premalo dosledno uresničene. V članku o ljudski demokraciji v Jugoslaviji oziroma v govoru v ljudski skupščini je Kardelj zahteval, da »... je treba ne samo organizirati boj za zakonitost, ne samo budno paziti in kontrolirati zakonitost v ravnanju aparata LO in njegovih posameznih funkcionarjev, temveč je treba tudi biti boj za poznavanje te zakonitosti, za dvig pravnega znanja pri kadrih LO (E. Kardelj, O komuni, Lj.1981, s. 168), kajti zakonitost »...varuje interese delovnih ljudi naše države« (E. Kardelj, ibidem).

Te misli izpred dvajsetih let zvenijo tako, kot da bi bile izrečene danes in ponovno pozivajo k svojemu udejanjenju. Danes namreč na veliko ugotavljamo, kako se »ne držimo zakonov«, kako kršimo družbene dogovore in samoupravne sporazume, pri čemer ne majhen del krivde za te pojave odpade tudi na občino in njene organe.

Zato bodo Kardeljeva dela – tudi to o komuni – še doglo časa neposredno aktualna in bo na njihovi podlagi mogoče tudi na splošno usmerjati dolgoročni razvoj našega političnega sistema.

IDA HOJNIK

Starost in staranje v Jugoslaviji

(sklepi 2. jugoslovanskega gerontološkega kongresa o družbenih akcijah danes in v prihodnosti)

Od 4. do 7. aprila letos je v Ljubljani potekal 2. jugoslovanski gerontološki kongres na temo: Starost in staranje v Jugoslaviji danes in v prihodnosti. Pripravila ga je Zveza gerontoloških društev Jugoslavije. Posebna tematska področja so bila: osnove socialne in ekonomske varnosti ostarelih, staranje in starost v ruralnih področjih ter možnosti izboljšanja življenjskih razmer v starosti, aktualni problemi biologije staranja, aktualni problemi geriatrije in psihogeriatrije, socialno-medicinska problematika v procesu staranja, problemi organizacije družbene skrbi za ostarele, edukacija v gerontologiji, rehabilitacija v gerontologiji, skrb za ostarele zunaj institucij.

Demografska slika starostne strukture prebivalstva v Jugoslaviji kaže, da je danes 2.676.000 prebivalcev, to je 11,5% celotnega prebivalstva, starih več kot 65 let, prognostična ocena gibanja prebivalstva pa kaže, da bo trend naraščanja ostarelih prebivalcev do leta 2000 dosegel 16,4%. Takšna projekcija demografske slike zelo nazorno utemeljuje vsa prizadevanja in težnje v razvijanju gerontološke vede v jugoslovanski družbi. Staranje in starost torej nista samo problem posameznika, ampak sta že prerasla v problem s širšimi družbenimi dimenzijami.

Starostne populacije, ki je po mednarodni definiciji opredeljena s kronološko starostjo 65 let, ne moremo obravnavati enotno. Z naraščanjem kronološke starosti se problemi staranja akumulirajo in v tretjem življenjskem obdobju variirajo v zelo širokem razponu – od visoke vitalnosti na eni strani do popolne onemoglosti v drugem ekstre-

mu. Ob upoštevanju takih spoznanj lahko v gerontologiji postavimo dva temeljna vsebinska problema:

1. poiskati ustrezne socialne in delovne kompenzacije za tisti del populacije, ki ima še dovolj delovnih in ustvarjalnih moči;

2. oblikovati optimalno učinkovite modele pomoči onemoglim starostnikom.

Vsebinska analiza obdobja med prvim in drugim gerontološkim kongresom v Jugoslaviji razkriva kvalitativno nov odnos do problemov staranja in starosti, ki se izraža predvsem v večjem angažiranju družbenih sil pri razreševanju gerontoloških vprašanj in podružbljanju socialne politike in družbene akcije do posameznih gerontoloških problemov. Napredek je razviden tudi v socialni in zdravstveni varnosti ostarelih oseb, ki zajema pravico do zdravstvene varnosti vseh oseb, starih nad 65 let, v razširitvi mreže specializiranih institucij za ostarele ter v humanitarnih dejavnostih družbenih subjektov v krajevnih skupnostih, občinah, organizacijah združenega dela. Še vedno pa ostajajo odprta ali pa le parcialno razrešena številna vprašanja o možnostih življenja, aktivnosti in socialnem statusu v starosti. V naši družbi pri določanju družbenih meril humanizacije življenja v starosti prevladuje parcialna in sektorska obravnava. Problemi starostnikov se še vedno tretirajo kot specifična socialna problematika neke marginalne kategorije prebivalcev, zanemarljiva pa se dejstvo, da je staranje kontinuiran življenjski proces s občečloveškimi potrebami, ki jih je potrebno ovrednotiti s specifičnega aspekta v družbeno-ekonomskem in političnem prostoru. Človek kot subjekt mora ohraniti svojo identiteto v kontekstu obdajajoče družbene skupnosti. Glede na podaljšanje življenjske dobe in potrebo, da se tretje življenjsko obdobje ohrani čimbolj dinamično in aktivno, je potrebno ljudem omogočiti, da v skladu s svojimi interesi in potrebami po zaključeni aktivni delovni dobi transformirajo svoje profesionalne aktivnosti in nadaljujejo z več ali manj ustaljenim socialnim ritmom življenja ter s kompenzacijsko angažiranostjo delov-

nih in kreativnih zmožnosti prispevajo k splošnemu družbenoekonomskemu razvoju, hkrati pa ohranjajo svojo življenjsko vitalnost in osebnostno integriteto.

To pa zahteva spremenjene regulative delovnih odnosov in pokojninskega zavarovanja. Potrebna je ustrezna transformacija samoupravnega položaja delavca, da bo ta tudi v svoji organizaciji združenega dela po upokojitvi prevzemal določene samoupravne vloge in naloge. Upokojitev ne sme pomeniti tiste življenjske prelomnice, ki pahne človeka nepripravljenega iz dinamičnega delovnega ritma v inertno »postupokojitveno« obdobje, ko preneha samoupravna in delovna aktivnost v organizaciji, kjer so ustvarjali dohodek in si zagotavljali svoje ekonomsko in socialno varnost. Diskrepanco med biološko reguliranim procesom staranja in socialnim ritmom življenja bi vsaj delno lahko omilili s postopno redukcijo delovnih nalog in s preusmeritvijo na druge delovne aktivnosti, s spremenjenim režimom dela in delovnega časa ter s pripravo na upokojitev.

Delovne organizacije bi morale svojim starejšim in upokojenim delavcem ponuditi storitve in objekte družbenega standarda delavcev (restavracije, počitniški domovi idr.), regulirati stanovanjsko vprašanje, formirati klub upokojenih delavcev itd. Stimulirati pa je potrebno tudi združevanje sredstev za gradnjo stanovanjskih, klubskih in servisnih zmogljivosti za ostarele občane v krajevnih skupnostih. Krajevne skupnosti kot psihosocialno in prostorsko strukturirani družbeni prostor bi morale oblikovati programe konkretnih družbenih akcij, s čimer naj bi stimulirali večjo družbeno angažiranost starejših občanov ter razvijali medsebojno sosedsko solidarnost in pomoč v bivalnem okolju, ne glede na generacijske razlike.

V družbeno življenje lokalne skupnosti so v tem pogledu premalo integrirani domovi za ostarele občane, ki se prepočasi razvijajo v organizacijske centre in strokovne centre celovite skrbi za ostarele občane. Po načelu humanosti naj bi starostnika čim dlje ohranili v domačem bivalnem okolju, zato je ena izmed pomembnih nalog intenzivno razvijati dejavnost hišne nege in pomoči, ki pa zahteva organizirano sodelovanje med zdravstveno in socialno službo ter domovi za ostarele. Pomembno vlogo pri tej obliki dejavnosti

kakor tudi pri drugih družbenih akcijah imajo socialno-humanitarne organizacije (Rdeči križ) in specializirane družbene organizacije in združenja, ki se ukvarjajo s problemi tretje življenjske dobe (Društvo upokojenecv, Zveza borcev).

V težnji zagotoviti optimalne psiho-socialne in ekonomske možnosti v starosti pa ne moremo abstrahirati vloge družine. Čeprav se v procesu razpadanja trogeneracijske družine vloga družine spreminja, kljub temu kot primarna socialna grupa ohranja funkcijo emocionalne, socialne in materialne zaščite svojih ostarelih članov. Zato je družini potrebno zagotoviti določene ugodnosti, predvsem glede stanovanjskih razmer, ustreznih storitev v stanovanju, olajšave pri raznih materialnih dajatvah in podobno.

V ruralnih področjih je družina v večji meri ohranila tradicionalne vrednote in klasično obliko »razširjene« družine, zato socialna alienacija ni tolikšna kot v urbaniziranim bivalnem okolju. Način kmečkega življenja poteka bolj usklajeno s prirodnim življenjskim ritmom, kar pogojujeta narava kmečkega dela in organizacija zasebnih kmečkih gospodarstev.

Zelo neopredeljena pa je ekonomska in socialna varnost kmečke populacije, ki življenjsko eksistenco kmeta postavlja v večjo odvisnost od njegove lastne delovne zmogljivosti kot delavca v združenem delu. Dejstvo, da se ob migracijskih procesih odseljevanja struktura kmečkega prebivalstva rapidno stara, izraža potrebo po spremembi kriterijev za družbeno vrednotenje kmečkega dela in po ureditvi statusa kmeta v pokojninskem zavarovanju. Kmečkemu prebivalstvu je potrebno bolj približati zdravstveno službo, predvsem zdravljenje na domu in patronažno službo. Tudi v bolj oddaljenih perifernih področjih je potrebno razviti strokovne službe socialne varnosti (centri za socialno delo) ter mrežo specializiranih institucij in služb, ki bodo ostarelim kmetom nudile potrebne storitve (npr. klubi za bivanje in angažiranje, služba za pomoč pri hišnih opravilih, »vaške hiše« za ostarele).

Nezadnje sta za ustrezno razreševanje problemov staranja in starosti potrebna edukacija in razsvetljevanje tako strokovnega kadra kot tudi drugih kategorij prebivalstva. Izdelati je potrebno diferencialne programe gerontološke vzgoje in izobraževanja

za predšolske otroke, osnovnošolce in srednješolsko mladino, delovne ljudi in ostarele. Vsebina teh programov naj bi temeljila na bioloških, psiholoških ter moralnoetičnih aspektih staranja in starosti, kakor tudi na praktičnem, neposrednem sodelovanju v konkretnih akcijah pomoči ostarelim.

Vse zgoraj navedene misli so bile v ospredju v referatih in razpravah na drugem jugoslovanskem gerontološkem kongresu in so zapisane v sklepnem dokumentu kongresa kot temeljni program nalog na področju gerontološke akcije. Družbena akcija bo lahko uspešno realizirana ob permanentnem oza-veščanju celotne družbe in vsakega posameznika o vrednotah humanizma, ki morajo pomeniti primarno stimulacijo družbene angažiranosti.

ANDREJ LUKAN

Posvetovanje »Družboslovno raziskovanje v gospodarskih OZD«

(Nova Gorica 1982)

V prostorih delovne organizacije »Meblo« v Novi Gorici je 23. in 24. septembra potekalo posvetovanje z naslovom »Družboslovno raziskovanje v gospodarskih OZD«. Organizatorja posvetovanja sta bila delovna organizacija »Meblo« ter Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo. S tem posvetovanjem so organizatorji želeli doseči naslednje:

- omogočiti vsem zainteresiranim pregled nad sociološkimi, politološkimi in komunikološkimi raziskavami v gospodarstvu, njihovo vsebino, rezultati, ovirami, uporabnostjo itd;

- ugotoviti možnosti za širše sodelovanje pri tovrstnem raziskovanju med raziskovalci iz različnih OZD v regiji ali širše, možnosti za sodelovanje na področju metodologije, obravnavanja in razširjanja rezultatov ter njihove uporabe;

- oceniti možnosti družboslovnih raziskav, da prispevajo k izboljšanju organizi-

ranosti dela, samoupravnih odnosov, delegatskih razmerij, produktivnosti itd.;

- ugotoviti možnosti in potrebe po razširjanju izsledkov (objavljanje v revijah, posebnih zbornikih, knjigah; posebna in specializirana posvetovanja itd.).

Odziv na to prvo posvetovanje družboslovcev, ki delajo v gospodarskih OZD v Sloveniji, je bil – glede na število prijav in poslanih prispevkov – dokaj dober. Posvetovanja so se udeležili predvsem diplomanti FSPN. Glede na vsebino poslanih prispevkov je bil prvi dan posvetovanja namenjen predvsem razpravam o položaju družboslovcev v združenem delu ter predstavitvi njihovih raziskovalnih rezultatov in ciljev, naslednjega dne pa je prevladovala predvsem kadrološka in komunikološka problematika v združenem delu.

O nalogah družboslovcev v gospodarskih organizacijah je v uvodnem referatu spregovoril B. Kavčič. Usposobljenost, ki jo pridobijo diplomanti FSPN, se lahko sorazmerno neposredno poveže s proizvodnim delom, čeprav je sama po sebi v ožjem smislu ne-proizvodna. Gre torej za znanja, ki so potrebna za opravljanje tistih del in nalog v OZD, ki so tesno povezane s produktivnostjo proizvodnega dela. Vendar pa razmere, v katerih delujejo, ne morejo biti ocenjene kot optimalne: 1. ker je profil diplomantov FSPN v gospodarskih organizacijah še premalo izoblikovan; 2. organizacijska zgradba naših delovnih organizacij je precej labilna; 3. v samih organizacijah (razen redkih izjem) je še sorazmerno malo uveljavljeno družboslovno raziskovanje; 4. značilna je sorazmerno visoka stopnja zamenljivosti teh kadrov, ki je posledica širokega, toda manj poglobljenega znanja.

Ti profili diplomantov si še le utirajo pot v gospodarske OZD in zato se seznam del in nalog, ki jih bodo opravljali, še le oblikuje. Zaenkrat so prav družboslovni profili še vedno tista kadrovska kategorija, ki se ji zaposlovanje v gospodarstvu najprej zapre, če pride do gospodarskih težav. Sociologi in podobni strokovnjaki bi lahko imeli pomembno, če ne tudi odločilno vlogo v zvezi z vprašanji, ki se danes postavljajo pri organiziranju združenega dela (npr.: povezanost temeljnih organizacijskih oblik združenega dela, organiziranje upravljanja, kadrovska dejavnost, organizacija dela in tehnologija, delovanje družbenopolitičnih organizacij

itd.). Ti profili bi lahko prispevali k večji racionalizaciji dela in poslovanja ter tako k večjim poslovnim rezultatom ali pa bi ob enakih poslovnih rezultatih dosegli, da bi bilo delo za delavce lažje in prijetnejše.

Da bi uspešno opravljali svoje delo na področju organiziranja združenega dela, bi morali: 1. izpopolnjevati svoje znanje (predvsem učiti se iz izsledkov raziskav in uspešnih eksperimentov); 2. glede na naše družbene razmere bi morali sami poiskati in izoblikovati ustrezne rešitve, pri čemer je nujno sodelovanje strokovnjakov različnih vrst; 3. potrebno bo več raziskovati in preizkušati različne predloge v praksi; 4. potrebno bo tudi boljše izrabiti posamezne pozitivne dosežke ter nujno izboljšati informacijske tokove med strokovnjaki.

O položaju družboslovcev in družboslovnega raziskovanja so spregovorili tudi drugi udeleženci srečanja. M. Tavčar je menil, da današnje stanje poklicne identifikacije sociologov ter njihova analitična in znanstveno-raziskovalna vključenost v razreševanje družbenih problemov še zdaleč nista zadovoljiva, ker ne izrabljamo dovolj številnih možnosti za večjo uveljavitev družboslovcev in njihovega znanja. Družbenoekonomska kriza, s katero se soočamo tudi pri nas na različnih področjih življenja, terja tudi od družboslovcev temeljitejša strokovna prizadevanja za spreminjanje razmer, ki jo pogojujejo in za zavestnejše, učinkovitejše usmerjanje družbenega razvoja.

B. Jugovič je bil mnenja, da koncept družboslovnega raziskovanja, ki se je uveljavil v specializiranih raziskovalnih organizacijah (institutih ipd.), v gospodarske OZD ni prodrli. Razlogi za to so med drugim tudi v tem, da zahtevnejše analize in raziskave posameznih problemov in pojavov znotraj gospodarskih OZD izvajajo le izjemoma. Potrebe po analitično-raziskovalnem delu se pokažejo občasno in stihijsko, večinoma ob zaostrojitvi posameznih problemov. V vmesnem času pa se to delo pojmuje kot neproduktivno in ne nujno potrebno za delovanje OZD. Po drugi strani pa delavci v gospodarskih OZD, ki so za analitično in raziskovalno delo na področju družboslovja usposobljeni, tega dela večinoma ne opravljajo.

F. Treven je v svojem prispevku o jeziku in mističnosti raziskovalca in raziskovanega menil, da namen raziskave ni samo »interpretacija« določene realnosti, ampak tudi

poseg v to realnost. Družboslovne raziskave namreč običajno pod plaščem znanstvenosti prihajajo do rezultatov, ki so že bolj ali manj znani (zaželeni). Potrebno se bo otresti nekaterih atributov znanstvenosti, lažno objektivnost mora nadomestiti »pošten« govor subjektov.

S. Zupan je dala konkretne predloge za sodelovanje sociologov pri raziskovalnem delu z drugimi poklicnimi profili v delovni organizaciji in v drugih delovnih organizacijah. Sociolog bi se lahko s svojo strokovno razsežnostjo učinkovito vključeval predvsem v interdisciplinarno zasnovane raziskovalne projekte. Tako naj bi bili, npr., vsi srednjeročni in dolgoročni razvojni programi v delovnih organizacijah interdisciplinarno raziskovalno zasnovani. Enako načelo bi moralo obveljati pri vseh investicijah in večjih spremembah v tehnologiji dela. Istočasno bi bilo potrebno pričeti z usposabljanjem strokovnih delavcev za timsko delo, kar bi obenem pospešilo raziskovalno delo v delovnih organizacijah. V manj akumulativnih in prodornih gospodarskih vejah, kjer je raziskovalno delo manj razvito ali sploh ne obstaja, je rešitev povezovanje in sodelovanje sociologov iz različnih delovnih organizacij pri skupnih raziskovalnih projektih. Predlagala je oblikovanje delovne skupine sociologov, ki bi prevzela spodbujanje in koordinacijo raziskovalnega dela v združenem delu. Nujni pogoj za razvoj raziskovalnih sposobnosti ni samo raziskovalna praksa, temveč permanentno usposabljanje, kar naj bi organizacijsko in s strokovnega vidika prevzela FSPN, in sicer v okviru programa permanentnega strokovnega usposabljanja svojih diplomantov.

V drugih prispevkih prvega dela posvetovanja so V. Jež, M. Tavčar in J. Glazer predstavili raziskovalne rezultate ter cilje raziskovanja v svojih OZD.

Naslednji dan so najprej nastopili udeleženci s prispevki, ki so obravnavali kadrološko in komunikološko problematiko v združenem delu. O uporabi računalnika v procesu odločanja v delovni organizaciji je spregovoril F. Hudej. Po njegovem mnenju bi kazalo mnogo večjo pozornost nameniti razvijanju informacijskih sistemov za potrebe odločanja. Da bi dosegli večjo standardizacijo pri predelavi in posredovanju informacij za potrebe odločanja v delovnih organizacijah, bi morali v prvi vrsti izoblikovati

ustrezen model procesa odločanja ter opredeliti možno vsebino in obseg standardnih računalniško obdelanih informacij za potrebe odločanja.

F. Križaj je prikazal uporabo nekaterih komunikacijskih metod in ocenjevalnih tehnik v svoji delovni organizaciji, namenjenih izboljšavi komuniciranja pri skupinskem razreševanju organizacijskih in komunikacijskih problemov; M. Uršič in B. Skuber sta predstavili model in analizo kadrovske-informacijskega sistema; B. Steiner raziskavo fluktuacije v velenjskem premogovniku; P. Polak model razreševanja problematike delavcev z zoženo delovno sposobnostjo v Iskri; S. Šavc reorganizacijo samoupravnih sindikalnih delovnih skupin v železarni Ravne; A. Lukan pa projekt o samoupravno-organizacijskih vidikih nove investicije v delovni organizaciji »Novoles«, kjer FSPN sodeluje s projektno skupino iz te delovne organizacije pri načrtovanju in izvedbi nove investicije.

V razpravi je prevladovalo mnenje, da poklicna identifikacija družboslovcev, zaposlenih v gospodarskih OZD, ni zadovoljiva, zato bi bilo potrebno izoblikovati seznam del in nalog družboslovcev v teh organizacijah, ki bi v večji meri ustrežal njihovi strokovni usposobljenosti. Nujno bi bilo podružbljanje raziskovalne dejavnosti. Družboslovno raziskovanje naj ne bi bilo le domena raziskovalnih institucij, temveč bi bilo posebno v sedanjem trenutku potrebno razvijati raziskovalno dejavnost tudi znotraj gospodarskih OZD. Pri tem bi lahko imeli pomembno vlogo sociologi, ki so zaposleni v teh organizacijah, seveda v sodelovanju z različnimi profili strokovnjakov. K temu bi pripomoglo tudi temeljito in trajnejše sodelovanje družboslovcev iz različnih gospodarskih OZD ter povezovanje med gospodarskimi OZD in raziskovalnimi institucijami pri skupnih raziskovalnih projektih. Potrebno bi bilo najti oblike povezovanja in izmenjave mnenj in izkušenj. Tako je vso podporo dobil predlog, da naj bi v okviru Slovenskega sociološkega društva ustanovili sekcijo, ki bi se ukvarjala s sociološkimi vprašanji v združenem delu. Udeleženci posvetovanja so se strinjali tudi s predlogom, da naj bi organizirali stalna posvetovanja.

To posvetovanje je bilo prvo tovrstno srečanje družboslovcev, ki so zaposleni v gospodarskih OZD. Po vsebinski strukturi je

bilo preveč heterogeno, zato bi se morala prihodnja posvetovanja omejiti na ožjo tematiko. Kljub temu je bilo iz razprave možno sklepati, da so družboslovci v gospodarskih organizacijah sposobni spremeniti miselnost o neproduktivnosti in odvečnosti sociološke dejavnosti v svojih organizacijah. S tega stališča je bila pobuda za to posvetovanje upravičena in potrebna, zato bi lahko to srečanje ocenili kot uspešno.

Tovrstna posvetovanja bi lahko posebno v sedanjem času, ko se oblikuje in sprejema nove vzgojnoizobraževalne programe, vključili v programe FSPN. Pri tem pa bi FSPN lahko postala novo stičišče interesov in sodelovanja z družboslovci v gospodarskih OZD ter skrbela za publiciranje njihovih prispevkov. Zato je fakulteta izrazila pripravljenost vztrajati pri organizaciji podobnih posvetovanj. Sklenjeno je bilo, da bo prihodnji posvet v Kidričevem.

MILAN DIVJAK

Četrto posvetovanje o družbenomoralni vzgoji

(4. junija 1982 v Mariboru)

Na Pedagoški akademiji v Mariboru organizirajo vsako drugo leto strokovne posvete, ki obravnavajo problematiko DMV (družbenomoralne vzgoje).¹ Pri tem ima glavno vlogo katedra za DMV, ki s tem opravlja tudi raziskovalno delo. Doslej so bila že štiri posvetovanja, katedra pa deluje osmo leto. Na teh posvetovanjih je sodelovalo več kot 800 učiteljev in vrsta strokovnjakov, ki so pripravili množico kvalitetnih prispevkov, ki so bili publicirani v zbornikih in v številnih revijah.

¹ Prvi posvet (1976) je bil namenjen splošnim teoretičnim in praktičnim vprašanjem DMV v osnovni šoli, drugi (1978) je bil usmerjen v ožja didaktična, psihološka in pedagoška vprašanja, tretji (1979) je obravnaval otroka in njegovo vlogo pri pouku DMV in je bil posvečen Mednarodnemu letu otroka, četrty posvet (1982) pa je zajel specialno temo, tj. vzgojo mladih za razumevanje med narodi. O tem zadnjem posvetu bomo kratko poročali.

Tema letošnjega posveta – vzgoja mladine za razumevanje med narodov, za mir in za spoštovanje človekovih pravic – je bila izbrana na pobudo učiteljev in sveta za mednarodne odnose pri RK SZDL Slovenije. Organizatorji posvetovanja so bili marksistični center pri Univerzi v Mariboru, Pedagoška akademija v Mariboru, katedra za DMV, Zavod SR Slovenije za šolstvo, Društvo za Združene narode SR Slovenije in RK klubov OZN.

Pri snovanju vsebine posveta je organizacijski odbor upošteval dejstvo, da sodobna vzgoja in izobraževanje terjata ne le snovno in strokovno poglobitev, temveč tudi etično, idejno-marksistično osmislitev ter odpiranje k družbenim problemom, ki jih poraja naš razvoj. Naši vzgojni in izobraževalni smotri dobivajo nove razsežnosti ne le zaradi novih učnih načrtov, temveč zaradi potreb naše družbe in svetovne skupnosti. Od sodobne vzgoje in izobraževanja pričakujemo, da pomagata mladim pridobivati širše obzorje, pa tudi ljubezen do domovine in do drugih narodov.

Ker je bil to prvi posvet s tako tematiko, je bila želja organizatorjev, da bi zajeli celotno problematiko internacionalistične vzgoje in izobraževanja. Razčleniti bi bilo treba sodobnejša pojmovanja internacionalizma, njihov vpliv na pedagoško teorijo in prakso, ugotoviti bi bilo potrebno mesto patriotske ter internacionalistične vzgoje v koncepciji naše moralne in idejne vzgoje. Posebej smo želeli, da bi prišlo do razčlenitve pojmov, ki jih zajema vzgoja za vzajemno razumevanje med narodi, vzgoja za mir in za spoštovanje človekovih pravic. V tem okviru gre tudi za vzgojo proti rasizmu, nacionalnim, verskim in drugim predsodkom znotraj in zunaj nacionalnih meja. Ob tem smo želeli razčleniti vlogo in pomen družine, šole, množičnih medijev, ožjega in širšega okolja in zlasti pedagoških delavcev.

Analiza prispevkov naj pokaže, v kolikšni meri so bila naša pričakovanja uresničena in kje so ostale stvari nedorečene.

Bogdan Osolnik je v svojem uvodnem referatu *Vzgoja mladine za razumevanje med narodi in njen prispevek k demokratizaciji in podružbljanju naše zunanje politike in mednarodnih odnosov* zgoščeno in precizno prikazal zvezo med našimi vzgojnimi prizadevanji in podružbljanjem naše zunanje politike. Opozoril je, da terja tako vzgojo

narava naše socialistične samoupravne družbe, ki se je rodila v revolucionarnem boju, prežeta z željo po osvoboditvi vseh ljudi. Tako vzgojo terja aktivna vloga naše države v sodobnem svetu in zlasti v gibanju neuvrščenih, naša odprtost za miroljubno sodelovanje s sosedi in drugimi narodi in državami sveta. Tako vzgojo terja posebej boj za ohranitev miru v času nevarnosti jedrske vojne, ki ogroža obstanek celotnega človeštva. Toda tako vzgojo terja tudi celovitost osebnosti sodobnega človeka in mnogo praktičnih potreb, povezanih z vključevanjem v mednarodno delitev dela, v izmenjavo na področju kulture, znanosti, politike, športa, turizma in rekreacije. In končno tako vzgoja in izobraževanje prispevata pomemben delež k demokratizaciji in podružbljanju naše zunanje politike.

Ob tem je Osolnik opozoril, da je enakovreden položaj naše države v svetu, njena varnost, njen napredek stvar vseh državljanov, da je vse to odvisno tudi in predvsem od tega, kako urejamo stvari doma, da odprtost naše družbe omogoča in terja, da skoraj vsi državljani pridejo v stik z drugimi narodi, z njihovimi *mnenji, pogledi in vrednotami*, da je to potrebno zaradi našega razvoja in naše afirmacije v svetu. Toda to nam nalaga tudi odgovornosti in terja visoko politično zrelost, razgledanost in sposobnost za kritično ocenjevanje mednarodnega dogajanja.

Od vseh državljanov se zahteva, da se vselej, ko kaj delajo in načrtujejo, zavedajo mednarodne razsežnosti. Vsi gospodarski, kulturni in politični, vzgojni in drugi ukrepi morajo upoštevati naše cilje in naloge, ki jih imamo v mednarodni skupnosti, pa tudi izkušnje drugih narodov. Za take naloge je treba mlado generacijo vzgojiti in izobraziti, jo usposabljaati za aktivne vloge v mednarodni skupnosti. Ni dovolj, če mislimo le na znanje, izobrazbo, npr. jezikov, zgodovine, geografije, temveč je potrebno oblikovati pogled na svet in razvijati sposobnosti za samostojno in pravilno presojo pojavov v svetu. Gre tudi za premagovanje predsodkov do drugih narodov, za vzgojo mladih v duhu človeške solidarnosti.

Potrebno pa je mlademu človeku privzgojiti razredno gledanje na svet, da zna upoštevati protislovja sodobnega sveta in razlike med progresivnimi in reakcionarnimi silami in pojavi, toda brez dogme. Gre za načela naše zunanje politike, ki temeljijo na

enakopravnosti vsakega naroda, na neodvisnosti in suverenosti, na nevmešavanju ter podpori osvobodilnim gibanjem. To pomeni tudi vzgojo k strpnosti, za razumevanje interesov drugih, za mir in sodelovanje, za spoštovanje mednarodnih pravil in načel ustavne listine Združenih narodov.

Po besedah B. Osolnika je »velik prispevek, ki ga daje vzgoja mladine za razumevanje med narodi k demokratizaciji naše zunanje politike tudi v tem, da mlademu človeku kaže, da mednarodno sodelovanje ni le interes državnih in političnih vodstev oziroma stvar nekakšne določene diplomatske elite ali specializiranih strokovnjakov, ampak da je to stvar nas vseh.

Marija Vilfan – predsednica Društva za Združene narode SR Slovenije – je v svojem referatu *Vzgoja mladine za razumevanje med narodi kot prispevek k etični, idejni in humanistični vzgoji in izobraževanju mlade generacije* poskušala primerjati naše družbene dokumente z mednarodnimi in ugotoviti, kako se skladajo in kakšne naloge nam narekujejo. Od naših dokumentov je uporabila predvsem ustavo iz leta 1974, resolucije kongresov ZKJ in ZKS in druge, od mednarodnih pa *Priporočilo o vzgoji in izobraževanju za mednarodno razumevanje, sodelovanje in mir in spoštovanje človekovih pravic in njegovih temeljnih svoboščin*,² ki ga je sprejela generalna konferenca UNESCO leta 1974. Upoštevala je tudi sklepne ugotovitve svetovne konference o pouku o človeških pravicah iz leta 1978 in o pouku za razorožitev iz leta 1980, ustanovno listino ZN in splošno deklaracijo človekovih pravic iz leta 1948.

Ko je govorila o pomenu priporočila, je ugotovila, da smo ga pozno prevedli, da ni znano pedagoškim delavcem, da ga niso upoštevali pri urejanju vzgoje in izobraževanja, da se ne sklicujemo nanj, čeprav vsebuje zelo sodobne in za nas vseskozi sprejemljive koncepcije vzgoje in izobraževanja.

Opozorila je na vodilna načela vzgoje za razumevanje med narodi. Jasno in izčrpno so zapisana v ustavi SFRJ, v njenem uvodu, ki govori o načelih naše zunanje politike. Ta načela so v celoti usklajena z načeli ustavne listine OZN. Naša država je sodelovala pri oblikovanju cele vrste mednarodnih dokumentov, ki so temeljnega pomena za ra-

zvoj mednarodnih odnosov za mirno sožitje med narodi. Gre za deklaracije prvega in drugega zasedanja OZN o razorožitvi, za deklaracijo o vzpostavitvi nove mednarodne gospodarske ureditve, za helsinško listino in druge. Po mnenju referentke mora sodobna in napredna vzgoja nameniti vso pozornost razorožitvi. (Podčrtal M. D.)

Naše gospodarsko sodelovanje s svetom je vedno bolj zapleteno in vse delovne organizacije imajo vedno več težav. Pouk za mednarodno sodelovanje bi moral nameniti pozornost nalogam, ki jih resolucija 9. kongresa ZKS nalaga našim gospodarskim organizacijam, da bi bili mladi ljudje nanje pripravljeni. Sleherni delovni človek bi moral biti seznanjen s problemi, ki jih naša skupnost razrešuje v mednarodnem prostoru.

Bistvena naloga našega izobraževanja in vzgoje je tudi, da mlade uči spoštovanja do vseh ljudi, njihovih kultur in civilizacij, vrednot in načina življenja. Gre za spoštovanje narodnosti, narodov, naših in drugih, zunaj naših meja. To načelo je po besedah Vilfanove »vpisano v temelje naše federacije«, enakopravnost in medsebojno spoštovanje med našimi narodi sta pogoj za obstanek Jugoslavije, sta vrednoti, na kateri je neprestano opozarjal tovariš Tito.

V referatu tov. Vilfanove je tudi podrobna primerjava najpomembnejših določil splošne deklaracije o človeških pravicah in ustreznih poglavij naših ustav. Ugotovila je, da so mnoge pravice identične skoraj v vseh 50 členih zvezne ustave, vendar je izrednega pomena pravica do samoupravljanja, ki je v mednarodnih dokumentih še ne najdemo tako določno formulirane, še manj pa v mnogih ustavah. Danes so dobile človeške pravice nov pomen in nove razsežnosti in so »pogoj za vsestransko razvito osebnost«. Ni težko ugotoviti, zakaj naj vzgoja za mednarodno razumevanje in sodelovanje vsebuje tudi pouk o človeških pravicah. Mladi naj vedo, kako daleč je človeštvo prišlo v svojem pojmovanju svobode, naj poznajo pravice in tudi dolžnosti, in končno, mednarodno razumevanje in sodelovanje je možno le ob spoštovanju človekovih pravic.

Milan Divjak je v svoji študiji *Stanje in problemi pouka o mednarodnih pojavih v osnovni šoli in vloga DMV (str. 1–62)* poskušal prikazati najostrejšje dileme sodobnega sveta, ki narode, rase, sisteme, kulture po eni strani ločujejo, po drugi strani pa jih

² Udeleženci so dobili prevod tega priporočila.

družijo, povezujejo, ogrožajo, ki zbujaajo krize, nelagodnosti in strah, po drugi strani pa upanje. Ob tem je posebej opozoril na pomembnost tega, kaj lahko mlade generacije pričakujejo od prihodnosti, kakšne perspektive imajo, kako naj se na to prihodnost pripravijo, katere in kakšne vrednote jim bodo potrebne. To je namreč bistveno vprašanje vsake vzgoje, ki je usmerjena k stvarnosti, v bodočnost in k človeku. Ta je v krizi, saj se znanje, bogastvo, skratka vse spremeni na orožje, v sredstva nasilja in dominacije nad človekom.

Avtorja te študije je posebej zanimalo, kakšno vlogo in pomen ima osnovna šola pri vzgoji za vzajemno razumevanje med narodi in posebej predmet družbenomoralna vzgoja. Pri tem ga je predvsem zanimalo stanje, ki se kaže v normativnih aktih, zlasti v učnih načrtih in seveda v učbenikih. Pri analizi zakona o osnovni šoli smo lahko ugotovili, da določilo močno zaostaja za ustavnimi zahtevami, da je preozko, saj zahteva le to, da učence vzgajamo v duhu načel neuvrščенosti in solidarnosti z delavskimi in drugimi naprednimi gibanji v svetu.³ To določilo, ki ima le malo skupnega z načeli o podružbljanju naše zunanje politike, in ki zanemarija mednarodna priporočila in dejavnosti mednarodnih organizacij, so nekatere organizacije in ustanove poskušale dopolniti, vendar amandmaji niso bili sprejeti. Tudi prejšnji oziroma sedaj veljavni učni načrti niso posebej bogati s to problematiko. V smotrih učnih predmetov najdemo nekaj nalog take vzgoje le pri zgodovini, pri zemljepisu in pri DMV. In kot je ugotovila prof. Letić na simpoziju v Dubrovniku leta 1980, učenci do VII. razreda ničesar ne vedo o OZN. Da so o tem slabo informirani, dokazujejo raziskave, ki so bile opravljene na katedri za DMV. Vrsta učnih predmetov osnovne šole ne daje po učnih načrtih nobenih spoznanj o sodobnem svetu, o pojavih v mednarodni skupnosti, zlasti je slabo, ko gre za naravoslovne, umetniške in druge predmete. Podobno kot učni načrti so brez te problematike tudi učbeniki. Skratka, analiza je pokazala, da smo precej za časom in sodobno stvarnostjo. Opozoriti pa je treba, da novi učni načrti ponujajo več možnosti za to področje vzgoje in izobraževanja, seveda če jih bodo učitelji prav »dešifrirali« in uresničevali.

Še posebej pa nas je zanimalo, kakšne možnosti nudi za vzgojo razumevanja med narodi DMV. Ugotovimo lahko, da so bili smotri DMV in vsebine v starem učnem načrtu dokaj skopo oblikovani; tudi v navodilih ni bilo ničesar o tem, da mlade vzgajamo za razumevanje med narodi. V novem učnem načrtu so smotri bogatejši, vsebine so dopolnjene, zlasti pa so izboljšana didaktična navodila, dodana pa so pojasnila, ki izrecno zahtevajo tako vzgojo. Žal je treba omeniti, da se zdi nekaterim ta predmet odevč in so predlagali ukinitiv, da bi tako pridobljene ure uporabili za matematiko.

Smotri DMV med drugim narekujejo, da naj učenci spoznavaajo protislovja sodobnega sveta, težnje in probleme drugih narodov, da naj razvijajo solidarnost do gibanj in narodov, ki se borijo za svobodo in neodvisnost, spoznavaajo naj vlogo Združenih narodov in si pridobivajo pozitiven odnos do neuvrščенosti in do razvoja socializma v svetu. Ker ni mogoče navajati vsebine učnega načrta, je treba omeniti, da vse teme omogočajo vsaj implicitno obravnavanje pojavov in problemov z mednarodnih vidikov, npr. probleme družine, zakona in ljubezni lahko prikažemo tudi tako, da učenci spoznajo prizadevanja drugih narodov pri načrtovanju družine, vlogo OZN v borbi proti diskriminaciji med spoloma itn.

V učnem načrtu DMV pa najdemo posebej navedene teme in poglavja, ki govore o pojavih v svetu, v mednarodnem prostoru, ki torej eksplicitno nakazujejo vzgojo in izobraževanje za razumevanje med narodi. Teme govorijo o problemih narodov in narodnosti, o povezovanju naših teženj z naprednimi cilji človeštva, o aktivni koeksistenci, neuvrščanju, o vlogi OZN, o vojaških blokkih, neokolonializmu, rasizmu, o osvobodilnih gibanjih itd. Skratka, imamo vrsto tem, ki učencem in učiteljem omogočajo da se seznanijo z najbolj perečimi problemi sodobnega sveta. Podobne teme nakazuje tudi učbenik DMV, uporabljamo pa lahko tudi dodatno literaturo.

Breda Popadić – sodelavka pedagoškega instituta – je v svojem prispevku o mestu patriotske vzgoje v koncepciji moralne in idejne vzgoje, najprej nakazala smotre DMV. Opozorila je na različne raziskave, ki zadevajo razvoj otroških stališč do drugih narodov, in ki so zelo pomembni pri ugotavljanju razvojne stopnje otrok in pri konkret-

³ Zakon o osn. šoli, URL. 1980, str. 323.

nem vzgojnem in izobraževalnem delu. Razčlenila in kritično je osvetlila vrsto raziskav nacionalnih stališč, posebej raziskave Piageta, ki je premalo upošteval socialne dejavnike. Otrok si zgodaj pridobi in razvije čustven odnos do svojega naroda in preference do drugih narodov. Opozorila je na to, da eni raziskovalci bolj upoštevajo kognitivne, drugi pa emocionalne komponente nacionalnih stališč. Prikazala je tudi razvoj predsovkov. Poudarila je, da ima pojem patriotizem svoje zgodovinske, ekonomske, sociološke, psihološke in pedagoške itd. razsežnosti, zato je raziskovanje tega pojava zapleteno in tudi vzgoja je zahtevna.

Marija Švanjcer je v svojem tekstu *Teoretična izhodišča internacionalistične vzgoje* poskušala razviti *dialektiko mednarodnih odnosov* in prikazati povezanost naše družbe s pojavi v svetovni skupnosti, pri čemer je posebej opozorila na mednarodno menjavo dela, dobrin, na sodobna sredstva komuniciranja. Posebej je opozorila na položaj sodobne mladine v svetu, na njene stiske, dileme in prizadevanja, da bi našla mesto pod soncem. Ugotovila je, da so družbenoekonomske razmere tiste, ki določajo njeno miselnost in vrednote, ne pa le gola propaganda. Nadalje je avtorica podrobno razčlenila vlogo in pomen *vrednostnih kriterijev* pri vzgoji mladih, še posebej ko gre za vzgojo za razumevanje med narodi, za internacionalizem. Tak kriterij je npr. »načrtna, smotrna, kritična, svobodna in revolucionarna dejavnost« (podč. M. D.). Možne in potrebne so primerjave naše z drugimi državami, potreben je kritičen in racionalen prijem. Spoznavati je treba bistvene alternative sodobnega človeštva. Kako otroke obvarovati pred kruto resničnostjo? Kako otroku zagotoviti pravičen in human svet? To so vprašanja, na katera naleti vsak pravi vzgojitelj.

Tilka Kren – spec. klinične psihologije – je v svojem bogatem prispevku *Vrednostna usmerjenost adolescentov* najprej razčlenila vlogo družine in širše družbene skupnosti pri moralni vzgoji otroka in mladostnika, nato je podrobno pojasnila procese primerne in sekundarne identifikacije ter se globlje zaustavila zlasti pri problematiki osebne sistema vrednot, ki so potrebne *zreli osebnosti*. Značilno zanj je, da čuti skladnost želja, potreb in možnosti, da je zmožna prilagajanja in tudi spreminjanja neželjenega in škodljivega, da vztraja pri prizadevanjih za

samostojno in odgovorno odločanje, da zna sodelovati z drugimi, da nima pretiranih občutkov krivde, strahu, kompleksov, da zna živeti med svobodo in odvisnostjo. Nadalje je referentka prikazala lestvico življenjskih vrednot mladih ter osrečujoče želje 15-letnikov, ki so postavili na prvo mesto zdravje, *zelen poklic, srečno družino in ljubezen, mir v svetu in prijateljstvo med narodi, nato pa napredovanje v poklicu, stanovanje, hišo, avtomobil, športne uspehe, napredek znanosti in drugo*. Krenova je ugotovila, da ta lestvica sovпада z načeli ustave, z nekaterimi mednarodnimi prizadevanji za višjo kvaliteto življenja.

Franci Požgan – strokovni sodelavec marksističnega centra pri Univerzi v Mariboru – je opravil preliminarno raziskavo na temo *Mladi in mednarodni odnosi* in pripravil referat s podobnim naslovom. Kratko je orisal metodološko pot pri zbiranju in analizi podatkov (zajela je namreč del ankete 1400 učencev, ki je bila izvedena na obmejnih področjih naše republike). Najprej je zbral in razčlenil splošne podatke o učencih, o njihovih poklicnih in izobraževalnih aspiracijah, nato pa je razčlenil nekatere podatke o problemih, ki jih imajo v dobi predpubertete. Predvsem gre za to, s kom lahko mladi brez težav komunicirajo, komu najbolj zaupajo težave, s kom se identificirajo. Učitelji imajo vse manjšo vlogo, tudi starši; prijatelji vedno večjo.

Mladi so kritični do pojavov v naši družbi in v svetu, menijo, da so ljudje preveč odtujeni, da med seboj nimajo sproščenih in pristnih stikov, moti jim marsikaj v šoli. Mladi so do pojavov v naši domovini pokazali kritičen odnos; moti jih, da se kopičijo težave, ki jih sami povzročamo, dopuščamo z malomarnostjo. Mladi so kritični tudi do pojavov v svetu, najbolj jih motijo krizna žarišča, nasprotja, izkoriščanje, zatiranje, diktature. Kljub kritiki naših razmer pa mladi menijo, da smo lahko ponosni, da živimo v svobodni Titovi državi, da imamo samoupravljanje, mir, da smo neodvisni, neuvrščeni, da imamo odprte meje, da imamo junaško preteklost, lepo naravo in kulturne vrednote.

V obsežni tabeli so se mladi opredelili za *najpomembnejše vrednote*. Daleč na prvem mestu je bratstvo med našimi narodi in mir na svetu, enakopravni odnosi med narodi, osebna svoboda, srečna družina, otroci, sle-

dijo pa možnosti za izobraževanje, zdravje, lepo naravno okolje in drugo. Manj pomembni se mladim zdijo predmeti, ki so izraz standarda, hiša, avtomobil, športni uspehi, vpliv in ugled v družbi, kultura, ustvarjalnost in drugo.

Podatki kažejo, da se mladi zelo zanimajo za pojave v svetu, da se o tem pogovarjajo v družini, v šoli in s prijatelji. V središču razgovorov so vojne (Falklandski otoki, Iran–Irak, Palestina itd.), vendar je veliko število učencev priznalo, da ne vedo, ali njihovi starši poznajo vlogo OZN; o tem se bolj malo pogovarjajo.

Tem obsežnejšim prispevkom je sledila vrsta krajših, ki pa po tehtnosti in pomenu ne zaostajajo. Zaradi preglednosti bi jih le skopo omenili. Ivanka Kikelj je govorila o motivaciji učencev in njihovem aktiviranju pri pouku DMV, pri čemer priporoča uporabo dobrih tekstov, filme, referate in drugo; učenci lahko tudi posredujejo novice. Bistvena je torej motivacija.

Stanislava Borovšak je posredovala svoje bogate izkušnje pri delu v razredu in v klubu OZN. Podrobno je prikazala, kako dela z mlajšimi učenci v krožku UNICEF in s starejšimi učenci v klubu OZN. Njene izkušnje bodo dragocene. Pokazala je, kako to delo povezuje z delom v razredu.

Štefka Krlhanko je predstavila vrsto primerov iz svojega dela: Kako se seznaniti z neuvrčenostjo, Mladost in delo Veljka Vlahoviča, Lik revolucionarja – zgled mladi generaciji, Plodna pot neuvrčenosti. Njeni primeri so zanimivi za vse učitelje DMV in za mentorje klubov OZN.

Borislava Vičar je v prispevku Vloga mladine pri sodelovanju med jugoslovanskimi narodi in narodnostmi prikazala obsežnejši projekt, ki ga je izvajala s skupino učencev pri DMV in v klubu OZN v različnih delovnih organizacijah in ustanovah. Raziskovali so življenje ljudi iz drugih republik in probleme Romov pri nas. O tem bi bilo potrebno posebej poročati.

Mladen Tancer je v prvem prispevku govoril o vzgojnih primanjkljajih pri šolanju otrok Romov, v drugem pa je obdelal prispevek šaha k vzgoji mladine za razumevanje med narodi. Oba prispevka sta bila tehtna in zanimiva. Klubi OZN Slovenije so pripravili referat z naslovom: Klubi OZN – vzgojnoizobraževalna organizacija mladih za in o mednarodnih odnosih.

Ko zaključujemo to skopo analizo IV. posvetovanja o DMV v Mariboru, lahko rečemo, da je prineslo vrsto zanimivih spoznanj in tudi spodbud, zasnutke raziskav, spremljali pa so ga tudi likovni in literarni nagradni natečaj, razstava strokovne literature o problemih v mednarodni skupnosti, o OZN, neuvrčenosti, o pouku DMV in razstava 300 likovnih del. Razdeljenih je bilo skoraj 100 knjižnih nagrad učencem in večje število priznanj osnovnim šolam. Posvetovanje je torej aktiviralo mnogo učiteljev in učencev ter različnih strokovnjakov, dalo pa je tudi nove spodbude študentom in učiteljem katedre za DMV za nove raziskave, za sodelovanje s šolami itd.

BRANKO BOŠNJAK

Andragoško usposabljanje kadrov za splošno ljudsko obrambo in družbeno samozaščito

Tudi to leto je andragoški center iz Zagreba v okviru 15. poletne šole andragogov (oblika strokovno-znanstvenega izpopolnjevanja jugoslovanskih andragogov) organiziral didaktično-metodični seminar z naslovom: Programi in sodobne metodike v usposabljanju za SLO in DSZ. Seminar je bil namenjen voditeljem in strokovnim sodelavcem izobraževalnih centrov za SLO in DSZ ljudskih in delavskih univerz, predavateljem centrov usmerjenega izobraževanja, ki se ukvarjajo z usposabljanjem odraslih ter kadrom, ki so v organizacijah združenega dela zadolženi za SLO in DSZ.

Namen in naloga seminarja sta bila, da udeleženci prouče nekatere andragoško-didaktične in metodične vidike usposabljanja prebivalstva za SLO in DSZ; obravnavajo aktualne probleme programiranega usposabljanja za SLO in DSZ v luči najnovejših zakonsko-regulativnih predpisov; ugotovijo, ocenijo in izmenjajo dosedanje izkušnje na področju usposabljanja odraslih za SLO in DSZ ter pretresejo nekatere probleme me-

todike usposabljanja odraslih za SLO in DSZ. Težišče dela na seminarju je bilo naravnano k problematiki civilne zaščite, vendar je načel tudi nekatere druge probleme s področja SLO in še posebej DSZ.

Na seminarju so obravnavali naslednje tematske sklope: 1. prosveta in kultura v ljudski revoluciji (uvodno predavanje Mihajla Ogrizovića za vse udeležence poletne šole); 2. aktualne razmere in problemi usposabljanja za SLO in DSZ v luči najnovejših zakonskih predpisov (Mićo Vukobratović); 3. mesto, vloga in možnosti ljudskih in delavskih univerz pri izobraževanju za SLO in DSZ (Milan Golubović); 4. andragoško-psihološka in didaktično-metodična kultura predavateljev – izvajalcev pouka iz civilne zaščite in možnosti za njeno izpolnjevanje (Branko Bošnjak); 5. programske zasnove usposabljanja za SLO in DSZ in metodologija izdelave programa (Milan Benc); 6. andragoško-psihološki problemi usposabljanja prebivalstva za delovanje v kriznih razmerah (Mladen Zvonarević); 7. sodobne metodične rešitve pri usposabljanju prebivalstva za civilno zaščito in problemi ocenjevanja usposobljenosti (Zdravko Kolar); 8. možnosti uvajanja programiranega pouka pri usposabljanju odraslih za SLO in DSZ.

Pri podajanju teh programskih sklopov je seminar uporabil metodo predavanj, ki jih je dopolnjevalo prikazovanje lastnih izkušenj in razprava udeležencev seminarja. S takim načinom dela je seminar pritegnil vse udeležence; izognil se je klasičnim predavanjem ex cathedra, prišlo je do posrečenega spajanja teoretičnega (univerzitetni učitelji) in praktičnega (strokovnjaki iz prakse).

Iz analize opravljenega seminarja, opaznanj izvajalcev programa ter iz razprav na seminarju lahko izluščimo nekaj ugotovitev.

Seminar je bil v celoti pozitivno ocenjen in vsi udeleženci so izrazili željo po prireditvi podobnih seminarjev tudi v prihodnosti. Organizatorja so opozorili na preobširnost tem ter svetovali, naj prihodnje programe skrajšajo na največ tri teme. Kot najbolj potrebno so navedli naslednje teme: a) problemi integracije vsebin SLO in DSZ v druge učne predmete na vseh ravneh šolanja; b) metodika izvajanja »malih« vaj (posameznikov in ekip) in problemi internega obveščanja o njih; c) šola v obrambnih razmerah in na začasno zasedenem ozemlju; d) izobraževanje za nadaljevanje družbenih dejavnosti

v vojnih razmerah; e) permanentno usposabljanje delavcev za dejavnost SLO in DSZ; f) ocenjevanje rezultatov, doseženih pri usposabljanju enot civilne zaščite; g) spremljanje, ocenjevanje in krepitev moralno-politične zavesti posameznikov in enot civilne zaščite.

Vsi udeleženci so se zavzeli za to, da naj bi več pozornosti namenili poveljnikom enot civilne zaščite, posebej njihovem usposabljanju za vlogo izvajalca izobraževanja v svoji enoti. Opozorili so na dokaj pogosto prakso, da v času usposabljanja enote vlogo poveljnika civilne zaščite »zaigra« (seveda za honorar) predavatelj centra za usposabljanje.

Opozorili so na problem množičnega dopolnilnega izobraževanja prebivalstva in na nujnost uveljavitve novih didaktično-metodičnih oblik širjenja znanja, kajti sedanji sistem pouka naraslih potreb ne more zadovoljiti. Posebej so poudarili vlogo in možnosti sistematičnega vključevanja sredstev množičnega obveščanja (posebej TV) ne le v informativno-afirmativne, marveč v konkretne vzgojno izobraževalne akcije.

Opozorili so tudi na premajhno uveljavljanje raziskovalnega dela na področju usposabljanja odraslega prebivalstva, posebej pa tudi na očiten primanjkljaj pedagoško-andragoških raziskav iz področja SLO in DSZ.

Zaosttrili so potrebo po centraliziranih in enotno opremljenih kabinetih za civilno zaščito (npr. po zgledu osnovnošolskih in srednješolskih kabinetov za obrambo in zaščito) ter na izdelavo metodike za njihovo uporabo.

Vsi udeleženci seminarja so se zavzeli za »taktično« dognanost pristojnosti za programiranje vzgojnega dela, zlasti v fazi tako imenovanega adaptabilnega programiranja, kot tudi za natančno opredelitev ravni zahtevanega znanja, veščin in sposobnosti udeležencev obrambno-zaščitnega usposabljanja.

Nakazali so tudi nujnost sprememb nekaterih formacijskih pravil in nalog enot civilne zaščite in opozorili na nekatere nelogičnosti v dosedANJI praksi (npr. zbiranje teh enot na znak za alarm, namesto po načelu samoiniciativnega ravnanja itd.).

Vsi udeleženci seminarja so opozorili na neustrezno usposobljenost profesorjev SLO, diplomantov oddelka za SLO fakulte-

te političnih znanosti v Zagrebu in drugih ustanov. Po nekaterih ocenah so profesorji SLO premalo usposobljeni za izvajanje pouka v enotah civilne zaštite, zlasti ko gre za praktični del pouka.

Če sklenemo vse te ugotovitve, se zahteve vseh udeležencev nagibajo k organiziranju podobnih seminarjev tudi v prihodnje, seve-

da ob mnogo boljših organizacijsko-tehničnih pripravah (izbor tem, pravočasna dostava delovnega gradiva, porazdelitev udeležencev, angažiranje predavateljev itd.) s čimer bi lahko vidneje izboljšali še vedno izrazito neugodno andragoško-didaktično in metodično usposobljenost kadrov, ki delajo na področju SLO in DSZ.

JANKO PLETERSKI

Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju

(Založba Obzorje, Maribor 1981, 439 str.
Documenta et studia historiae recentioris
II.)

Slovenski zgodovinar dr. Janko Pleterski, profesor za narodno zgodovino na Filozofski fakulteti v Ljubljani, je v slovenski javnosti, kakor tudi širom Jugoslavije znan kot zgodovinar, ki se kar najtemeljiteje ukvarja z zgodovino narodnega vprašanja pri Slovencih, pa tudi širše, pri vseh jugoslovanskih narodih. Rekli bi lahko, da je večino svojega znanstvenega raziskovalnega interesa namenil tej problematiki v najširšem pomenu. Pleterski gleda na narodno vprašanje na marksistično-leninistični način, kakršnega je sprejela in uveljavila naša KPJ – KPS – zlasti v delih E. Kardelja, v pripravah na revolucijo in v revoluciji sami. Zanj je nacionalno vprašanje tudi socialno vprašanje, zato pri njej igrajo odločilno vlogo gospodarski razvoj v narodu, socialne strukture in razvitost, kultura, jezik in tradicijo, teritorij in politična ureditev. Tako se Pleterski pri raziskavi zgodovine narodnega vprašanja v svojih različnih razpravah loteva vseh teh elementov strukture in razvoja. V nekaterih zaradi smiselnosti in globine analize obravnava samo posamezna področja narodnega razvoja, toda vedno se dobro zavedajoč celote in integritete.

V pričujoči knjigi je avtor zbral 28 svojih že objavljenih znanstvenih razprav o slovenski zgodovini in nacionalnem vprašanju, ki zajemajo dobo od prvega slovenskega narodnega programa 1848 do danes. Razprave so bile objavljene in so nastajale skozi četr

stoletja. Avtor v knjigo ni vključil svojih večjih študij, ki so že izšle kot samostojne knjige, čeprav obravnavajo podobno narodnostno problematiko. Izpuščene so: Narodna in politična zavest na Koroškem, Slovenska matica 1965; Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo, Slovenska matica 1971 in v srbohrv. prevodu v založbi Nolit, Beograd 1976, ki obravnava slovensko politiko v domovini v času prve svetovne vojne; Komunistička partija Jugoslavije i nacionalno pitanje 1919–1941, Komunist Beograd 1971 in pa Revolucija in vprašanje narodov, Univerzum, Ljubljana 1979.

V knjigo so vključene razprave, do sedaj objavljene v strokovnih in drugih revijah. Objava v knjigi je izredno smiselna, saj vse razprave kot rdeča nit družijo ista osnovna tematika, isti raziskovalni interes in isto idejno in metodološko izhodišče, namreč da je narodno vprašanje v slovenski zgodovini eno središčnih vprašanj, saj pomeni srčko političnega socialnega in kulturnega razvoja malega naroda. Drugo temeljno idejno in metodološko izhodišče je avtorju prepričanje, da je delavski razred z leninistično teorijo in prakso dal malim narodom instrumentarij in možnost, da se realizirajo kot samoodločujoči subjekti moderne družbe v 20. stoletju. Iz avtorjevega pisanja je moč opaziti, kako velik teoretični in praktični pomen pripisuje teoriji in praksi jugoslovanskih oziroma slovenskih komunistov pri realizaciji samoodločbe narodov na jugoslovanskih tleh.

Avtor je svoje razprave za knjigo razvrstil tematsko in ne po času nastanka. Šestnajst razprav obravnava čas do konca prve svetovne vojne, dvanajst pa obdobje med dvema vojnama in čas narodnoosvobodilnega boja in ljudske revolucije. Razprave so posvečene slovenski zgodovini, nacionalnim vprašanjem pri drugih jugoslovanskih narodih in občim vprašanjem odnosa revolucionarnega delavskega gibanja in narodnega vprašanja.

Najbolje se predstavijo same s svojimi naslovi: 1. Revolucija in slovensko nacional-

no vprašanje, 2. Svetozar Marković o Slo-
 vencih in federaciji, 3. Jugoslovanska misel
 pri Slovencih v dobi Taaffejeve vlade
 (1879–1893), 4. Nekaj vprašanj slovenske
 zgodovine v desetletju 1894–1904, 5.
 Osemdeset let od ustanovitve slovenske de-
 lavske stranke, 6. Badenijeva kriza in Slo-
 venci, 7. Politika »novega kurza«, jadranski
 kompromis in Slovenci, 8. O nekaterih vpra-
 šanjih slovenske politične zgodovine v za-
 dnjem desetletju pred prvo svetovno vojno,
 9. Zveza Vseslovenske ljudske stranke in
 Hrvatske stranke prava z l. 1911–1913, 10.
 Avstrija in Slovenci 1912–1913, 11. Trst v
 slovenski politični misli do prve svetovne
 vojne, 12. Položaj Slovencev pred prvo sve-
 tovno vojno, 13. Trializem pri Slovencih in
 jugoslovansko zedinjenje, 14. Slovenci v po-
 litiki dunajske vlade in dvora med prvo sve-
 tovno vojno, 15. Slovenci (1848–1918), 16.
 Lenin o nacionalizmu in internacionalizmu
 velikih in malih narodov, 17. Lenin in nacio-
 nalno vprašanje v Rusiji v času oktobrske
 revolucije in formiranja Sovjetske zveze, 18.
 Polemika o Stalinu po februarški revoluciji,
 19. Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji v
 teoriji in politiki KPJ-KPS, 20. Komunistič-
 na partija Jugoslavije in nacionalno vpraša-
 nje v prvi jugoslovanski državi, 21. Prispe-
 vek jugoslovanskih marksistov k revolucio-
 narnemu pojmovanju narodnega vprašanja
 (1928–1937), 22. »... povzdigniti se v vodil-
 ni razred nacije...«, 23. Zgodovinska misel
 slovenskih marksistov v času Speransove
 knjige, 24. Osvobodilna fronta slovenskega
 naroda in program Zedinjene Slovenije, 25.
 Temelji jugoslovanske federacije, 26. Vpra-
 šanje naroda v socializmu, 27. O sovjetskih
 definicijah »socialističnega naroda« in »sov-
 jetskega ljudstva«, 28. Nekaj misli k vpraša-
 nju o marksizmu v našem zgodovinopisju.

Razprave so bile, razen ene, doslej že
 objavljene v različnih revijah doma in na
 tujem, pet med njimi jih je sedaj prvič ob-
 javljenih v slovenskem jeziku. Vsaka med
 njimi odpira probleme in skuša nanje odgo-
 voriti. Težko bi ločili še posebej zanimive in
 zaradi svojih izvirmih idej tudi pomembne.
 Vse so napisane taktno, izredno dobro argu-
 mentirano; problematika je globoko domiš-
 ljena in tudi odgovori nanjo. Pleterski je v
 jugoslovanski historiografiji poznan kot ve-
 lik mislec in osmišljevalec zgodovinske pro-
 blematike narodnega vprašanja. Razprave
 dokazujejo, da se je na njegove sintetične

sodbe moč zanesti. Zaradi manjšega pozna-
 vanja se mi zdi vredno posebej opozoriti na
 razpravo oziroma sintetičen pregled Sloven-
 ci 1848–1918, ki je sedaj prvič objavljen v
 slovenščini. Najprej je izšel pred dvema le-
 toma kot slovenski prispevek k širokopotez-
 no zasnovani izdaji *Die Habsburger Mo-
 narchie 1848–1918*, ki jo izdaja avstrijska
 akademija znanosti. Pleterski je v tej raz-
 pravi o bistvenih vprašanjih slovenske poli-
 tične zgodovine v zadnjih desetletjih v habs-
 burški monarhiji zelo globoko in kritično
 razčlenil slovensko narodno politiko vseh
 treh političnih taborov, njeno nemoč, njena
 iskanja in prizadevanja med prvo svetovno
 vojno, ki so našla kristalizacijsko jedro v
 majski deklaraciji, ki je bila pomemben ko-
 rak naprej v procesu boja za narodno sa-
 moodločbo.

Posebej je vredno opozoriti na zadnjo
 razpravo v knjigi; v njej avtor razgrinja svo-
 je misli o vprašanju marksizma v našem
 zgodovinopisju. V razpravi je takšno boga-
 stvo misli in so te povedane tako domišljeno
 in jasno, da so slovenskim zgodovinarjem
 lahko še dolgo kašipot v metodi, drugim
 družbenim vedam pa avtoritativna informa-
 cija o tem, kako marksistični zgodovinar
 pojmuje svojo stroko v okviru družboslovja.

Pleterski v svojih razpravah »ne razgrinja
 kataloga naukov preteklosti«. Po njegovem
 mora biti in njegova zgodovina tudi je »od-
 prta za probleme, kritična, ne le strokovno –
 do virov in gradiva, temveč tudi do dilem na
 prehojeni poti«. Zgodovina mora biti pre-
 pričana, mora prepričanje omogočiti, a ne
 sme sama prepričevati, če hoče prepričati.«
 Prepričan sem, da bodo njegove zgodovin-
 ske razprave komu odprle pogled, omogoči-
 le kakšno novo spoznanje in spodbudile
 ustvarjalno dejanje, to pa je največ, kar si
 more zgodovinar želeči in kar more doseči.

Janko Prunk

V znamenju D

(politični profil Zvezne republike Nemčije)

V zagrebški založbi Globus je izšla knjiga Antona Rupnika »V znamenju D. Politični profil Zvezne republike Nemčije«. Knjiga je izšla v srbohrvaški in slovenski izdaji. Njen avtor, novinar ljubljanskega dnevnika »Delo«, je bil pred leti dopisnik tega časopisa v Bonnu. Zahodnonemški tisk je izid knjige pospremil s pozitivnimi ocenami. Tako je ugledna Frankfurter Allgemeine Zeitung zapisala: »Na preko 400 strah predstavlja avtor natančno in objektivno vsa življenjska področja ZRN, pri čemer dajejo številne tabele, slike in register delu naravo priročnika. Gotovo ne v Jugoslaviji, kot tudi ne v vrsti drugih držav, doslej še ni izšla tako izčrpna, dokumentirana in pretehtana publikacija o ZRN«.

Nad 600.000 Jugoslovancev živi na (že precej podaljšanem) začasnem delu v ZRN, ki je tudi naš prvi zunanjetrgovinski partner. Ta država nas zanima tudi zaradi tega, ker se njena zgodovina prepleta s številnimi – ne samo pozitivnimi – nitmi z našo in evropsko, in ker je danes politično in gospodarsko, pa tudi vojaško, pomemben evropski in svetovni dejavnik. Tako nam je knjiga, ki nas seznaja s to državo, nedvomno koristna in potrebna.

ZRN ni Nemčija, čeprav je del širše nemške zgodovine. Značilno je, da začenja avtor knjigo z njeno »uro nič«, kot so Nemci poimenovali začetek po materialni in moralni katastrofi v letu 1945, in da v tekstu posega v zgodovino samo tam in toliko, kolikor je to nujno potrebno. Takšen koncept vsebinski strnjivosti knjige samo koristi. Zato pa je odličen predgovor urednika zbirke, Lea Matesa, ki kratko, a vsebinsko bogato postavi ZRN v širši nemški in evropski zgodovinski okvir, ki je pripeljal Nemce do Hitlerja in s tem svet do druge svetovne vojne, koristno in dragoceno dopolnilo.

ZRN je proizvod vojaškega poraza in povojnega medblokovega tekmovanja. Zanimivo je, kako je razvoj leta 1945 v skoraj ponovljenih zgodovinskih okoliščinah šel popolnoma drugačno pot kot leta 1918. Nekateri nemški zgodovinarji so, ne brez kanč-

ka ironije, zapisali, da je takrat nemški generalštab napravil veliko napako, ko je na vzhodni fronti dosegel popolno vojaško zmago, čeprav na zahodni boj še ni bil izbojevan in zmagovalec negotov. Kdor se na dveh frontah bori proti zavezniški koaliciji, mora namreč na obeh zmagati ali na obeh izgubiti, saj lahko premaganec računa le na toliko prizanesljivosti in dobrohotnosti zmagovalcev, kot je to sorazmerno njihovemu medsebojnemu nezaupanju. Ko so po prvi svetovni vojni zahodni zmagovalci v odsotnosti premagane Rusije narekovali v Versailles Nemčiji mirovne pogoje, je izgledalo, da je v širokem prostranstvu za nemškimi vzhodnimi mejami in novo poljsko državo ogromna praznina. Nekdanja velesila Rusija je bila ne samo vojaško premagana, ampak tudi razrvana zaradi razrednih bojev, katerih ugoden konec naj bi zagotovil med drugimi tudi intervencijski vojaški kontingent. V mirovnih pogojih so spregovorili neusmiljeni zakoni medkapitalistične konkurence, kot to izraža znameniti izrek Lloyda Georgea: »We shall squeeze the German until the pips squeek« (Nemce bomo stiskali toliko časa, dokler ne bodo kot ožete limone). Ko pa so se nekaj let kasneje sestali v Rapallu predstavniki premagane Nemčije s predstavniki tudi premagane, a medtem revolucionarno spremenjene Rusije, in se dogovorili, da bodo bodoče odnose vzpostavili na temelju »odpovedi povračilu vojnih stroškov ter vojnih in civilnih škod«, so se zahodni zmagovalci resno vznemirili. Ekonomska prisila versailleskega vijaka je pričela popuščati, reparacije je zamenjal Youngov plan in politiko popolne demilitarizacije in izolacije Nemčije politika locarnskih sporazumov. V zavetju razrednega strahu pred revolucionarno, proletarsko Rusijo in v okolju nemške moralno-politične in ekonomske krize je potem rasel tudi Hitler.

V letu 1945 je Nemčija vojno na obeh frontah temeljito izgubila. »Mi ne prihajamo kot osvoboditelji, ampak kot zmagovalci«, je sprva grozeče posnemal Lloyd George general Eisenhower, medtem ko so sovjetski vojaki na berlinske ruševine že lepili vabeče letake s Stalinovim izrekom: »Hitlerji prihajajo in odhajajo, nemški narod pa ostane«. Začelo se je blokovo snubljenje Nemcev, najprej še z mislijo na bodočo mirovno pogodbo, kmalu pa tudi to ne več. Zahod je potem z združitvijo treh

zasedbenih con in ustanovitvijo zahodne nemške države napravil prvi odločilni korak k blokovski razdelitvi Nemčije. V strahu pred nekdanjim vzhodnim zaveznikom so načrti lorda Vansittarta o deindustrializaciji in razkosanju Nemčije na številne majhne države zašli v najgloblji predal in namesto tega je prišlo do obsežne gospodarske pomoči novi industrializaciji in do naglega gospodarskega vzpona. Na svojevrsten način ga simbolizira znamenje »D« na številnih zahodnonemških avtomobilih kot tipičnih znanilcih današnje industrijsko-konsumne civilizacije.

Rupnik nam na zanimiv, reportažno tekoč način v prvem delu svoje knjige pripoveduje kratko zgodovino ZRN od 1945 do približno 1980. Prvo obdobje obvladuje osebnost Konrada Adenauerja, ki s svojo politiko spodbuja in prehiteva zahodne odločitve za integracijo Zahodne Nemčije v njihov blok; ta politika je reakcionarna, protikomunistična, navezuje se na konservativne in avtoritarne tradicije v nemški zgodovini in vključuje v svoje strukture tudi bivše naciste. Objektivno vodi v razdelitev Nemčije, čeprav to zakriva z bobnečimi propagandističnimi nacionalističnimi frazami in fiktivnimi teorijami o izključni pravici predstavljati nemški narod. Vodja nekdanj »brezdomovinskih« socialnih demokratov Kurt Schumacher je v odnosu do te politike v opoziciji med drugim tudi iz nacionalnih interesov, s pozicij enotnosti nacije; pri tem je tudi on odločen antikomunist, kajti blokovsko razdružena Nemčija na svojstven način (z mrzlim berlinskim grobom Roze Luxemburg in Karla Liebknechta) izraža tudi delitev nemškega in svetovnega delavskega gibanja na komunistični in socialnodemokratski del. V drugem obdobju nadomesti Adenauerjeve krščanske demokrate na oblasti socialnodemokratsko-liberalna koalicija; najmočnejši osebni pečat dajeta temu obdobju vizionarni Brandt in pragmatični Helmut Schmidt, seveda ob pomoči »liberalnih« liberalcev Schella in Genscherja. Z novo, bolj tolerantno in realistično vzhodno politiko, ki končno vzame na znanje, da obstaja na vzhodnem bregu Labe tudi nemška država, imenovana Nemška demokratična republika, se začne kratko obdobje svetovnega detanta, sprosti pa se tudi, ob še vedno ponavljajočih se konfliktih in napetostih, notranje-politično vzdušje v smislu znanega

Brandtovega izreka »tvegati več demokracije«.

V drugem poglavju Rupnik razčlenjuje politično oblast: ustavne institucije, kot so parlament, vlada, predsednik republike, politične stranke, pravosodje, Bundeswehr kot novo armado »državljanov v uniformi«, ki naj ne bi bila naslednica starega prusko-nemškega militarizma, pa tudi »Berufsvorbot« kot konservativno posebnost, ki je v sedemdesetih letih občasno tudi na Zahodu postavila pod vprašaj resničnost demokratične preobrazbe te družbe, saj so jo praktično uporabljali le proti levičarjem in skoraj nikoli proti starim ali novim nacistom. Pri tem tudi nakaže, kako so se vse te institucije – v teoriji in potem v praksi – razvijale v strahu pred ponovitvijo weimarske republike, ki se je tako kmalu končala z zlomom prve nemške demokracije.

V tretjem poglavju obravnava Rupnik gospodarstvo ZRN. Ne zgolj kot »gospodarski čudež« in konzumni raj v družbi »socialnega partnerstva«; avtor nas iz marksističnih izhodišč opozarja tudi na restavracijo starih gospodarskih struktur in na še vedno obstajajoč prepad med revnimi in bogatimi v tej družbi. Videti je, da je proučil kritične zahodnonemške avtorje, kot sta Jungblut (»superbogataši«) in Engelmann (»Rajh je propadel, bogataši so ostali«).

Zanimivo je četrto poglavje, in sicer je to poglavje o oblikovalcih javnega mnenja. Čutiti je, da je tu pisal novinar o področju, ki mu je blizu in ga dobro pozna. Avtor se ne omeji le na časopise in RTV, ampak oriše tudi vlogo cerkve in na zanimiv način napredno politično vlogo umetnosti, predvsem zahodnonemških pisateljev, pri oblikovanju demokratične zavesti v »bonnski« republiki.

Naslednje poglavje je posvečeno federalizmu in opisu desetih zveznih dežel. Avtor je v to vključil tudi Zahodni Berlin, večkratno sporno stičišče med Vzhodom in Zahodom, ki državno-pravno sicer ni del ZRN, ki pa je dejansko del zahodnega sveta – njegove avtomobilске oznake se od zahodnonemških ne razlikujejo... Avtor je hodil po ZRN z odprtimi očmi, v katerih je bila ob dobrohotni simpatiji tudi analitična kritičnost, in s prusko temeljitostjo zbiral gradivo za svojo knjigo. Pri tem pa kljub poudarku na politični zgodovini in gospodarstvu ni zaprl oči tudi pred pokrajino in njenimi značilnostmi.

Zadnje poglavje je namenjeno vprašanju razdelitve Nemčije. Ali še obstaja enotna nemška nacija – politično, kulturno, zgodovinsko? Ali še obstaja ena nemška literatura, ali pa že obstajata dve – zahodna in vzhodna; vprašuje Rupnik. Vprašanje na tem področju bi lahko bilo tudi bolj kompleksno: ali niso tu že štiri nemške literature (še avstrijska in švicarska) v okviru ene same – ali pa brez tega okvira? Levičarska Zveza nemških književnikov pod vodstvom predsednika Engelmanna se je v zadnjem času (ob protestu književnikov, prebeglih iz NDR) opredelila v tem smislu, da je na političnem področju potrebno počasi pojem enotne nacije opustiti. Rupnik v knjigi na zanimiv način opozarja na to, kako je sama politika nacionalne histerije z vsiljeno sovražno sliko »sovjetske cone« objektivno poglabljala jez med dvema realno obstoječima nemškima državama. Toda ideja o ponovni nemški združitvi je še živa, čeprav uradna politika o njej ne govori. Seli se na »zunajparlamentarno« in »neetablirano« levico in se povezuje s stališči, ki zahtevajo odpravo blokov: mirovno gibanje, skupine neodvisnih intelektualcev ipd. Prominentni socialnodemokratski politik Egon Bahr je pred kratkim zapisal: »Ne verjemite nobenemu Nemcu, ki pravi, da je nacionalno vprašanje mrtvo.«

Seveda se v politiki marsikaj tudi hitro spreminja. Poglavje o »zelenih«, napisano pred kakšnimi dvema leti, bi danes avtor že moral napisati precej drugače. In dodati poglavje o »mirovnem gibanju« ...

Rupnikov namen ni bil, da nam postreže z novimi teorijami, originalnimi političnimi ali sociološkimi analizami in podobno. Želel nam je iz političnega izhodišča opisati Zvezno republiko Nemčijo in to je storil kvalitetno in izčrpno, na zanimiv in živahen način. Poleg številnih tabel in fotografij izredno poživljajo knjigo dobro izbrani odlomki iz sočasnega tiska in literature, ki so posejani med tekstom. Renomirana založba pa si ne bi smela dovoliti spodrseljaja, da so v stvarnem in imenskem kazalu (vsaj slovenske izdaje) strani netočno navedene.

Franc Pristovšek

STEVAN BEZDANOV

Združeno delo in izobraževanje

(*Delavska enotnost, Ljubljana, 1979, str. 207*)

V letu 1979 je Delavska enotnost v Ljubljani izdala knjigo dr. Stevana Bezdanova z naslovom »Združeno delo in izobraževanje«. Nedvomno je knjiga zaradi bogate ter za današnji čas, ki ga napolnjuje niz intenzivnih preobrazbenih dogajanj na področju vzgoje in izobraževanja, tudi sila aktualne tematike, lahko koristen pripomoček mnogim: učiteljem, učencem, vzgojno-izobraževalnim organizacijam itd. In kaj prinaša knjiga bralcu? Bogastvo ter aktualnost knjige se izraža grobo, toda konkretnije rečeno – v možni bralčevi pridobitvi sledečega:

1. mnogih novih spoznanj o vzgoji in izobraževanju v združenem delu kot nenadomestljivem dejavniku razvoja samoupravnih družbenih odnosov in proizvodjalnih sil družbe;

2. pa tudi mnogih novih (nadaljnjih) osmislitev vzgoje in izobraževanja za delo in z delom. (Avtorjeva teza namreč je, da je vzgojnoizobraževalna dejavnost nujni konstitutivni element celotne družbene reprodukcije ali povedano še drugače: da sta izobraževanje in proizvodnja vedno dve medsebojno tesno prepletajoči se sestavini združenega dela).

Knjiga ima pet poglavij.

V prvem delu knjige, ki nosi naslov *Tito o združevanju izobraževanja in vzgojno-izobraževalnega procesa s proizvodnim delom združenih proizvajalcev* avtor bralcu najprej predstavi množico pomembnih teoretičnih misli, idej, praktičnih stališč, pobud in priporočil tovariša Tita, ki naj bogatijo naša prizadevanja pri povezovanju vzgojnoizobraževalnega procesa s proizvodnim delom združenih proizvajalcev. Avtor poudarja, da se je tovariš Tito vedno odločno zavzemal za integriranje izobraževanja kot sestavine proizvodjalnih sil v naš celoten gospodarski in družbeni razvoj ter za samoupravno povezovanje izobraževanja z drugimi deli združenega dela. Za tovariša Tita je najgloblji smisel delovne in politehnične vzgoje ter

izobraževanja vselej ravno enotnost učnega procesa in proizvodnega dela. Vse svoje življenje in vso svojo velikansko ustvarjalno energijo je tovariš Tito namenjal osvobodilno delu in človeka; vselej je bil trdno prepričan in to je tudi poudarjal, da lahko le revolucionarna praksa delavskega razreda in vseh delovnih ljudi v povezavi z revolucionarno preobrazbo materialne strani proizvodnih sil zagotovi socialni in ekonomski napredek ter ustvari družbo združenega dela, združenih proizvajalcev materialnih in duhovnih vrednot.

Tovariš Tito je v svojih teoretičnih delih veliko pozornost namenjal tudi vprašanju: kako (in koliko) prispevata izobraževanje ter tehnični napredek k zmanjševanju razlik ter k odpravljanju nasprotij med umskimi in fizičnim delom? Tudi izobraževanje ob delu in iz dela je tovariš Tito vedno pojmoval kot sestavino koncepcije permanentnega izobraževanja. Uresničevanje permanentnega izobraževanja pa je tovariš Tito ocenjeval kot eno izmed strateških nalog in značilnosti našega sistema vzgoje in izobraževanja ter naše razvojne izobraževalne politike. Tovariš Tito je tudi vedno poudarjal, da je dolžnost združenega dela in celotne družbe, da ustvarja možnost za zaposlovanje mladih strokovnih kadrov.

Drugi del knjige ima naslov *Dosežki in perspektive izobraževanja v družbenoekonomskem razvoju socialistične Jugoslavije*. Že v naslovu opredeljena tematika dokazuje, da avtor v tem delu (in lahko rečemo, da zelo celovito, pregledno in sintetično) obravnava tako dosežke kot prihodnje možnosti vzgoje in izobraževanja v našem, torej v jugoslovanskem gospodarskem in družbenem razvoju. Rečemo lahko, da prihaja pri obravnavi tematike v tem delu knjige do izraza tudi avtorjeva (realna) kritičnost – torej (tudi) pogum pri predstavitvi slabosti, problemov in protislovij, ki so spremljala izobraževalno področje v preteklosti in zaradi katerih so bile potrebne družbenopolitične odločitve, ki so odprle pot hitrejši preobrazbi vzgojno-izobraževalnega sistema v Jugoslaviji.

V tretjem delu knjige, naslovljenem *Podružbljanje vzgoje in izobraževanja ter njuno integriranje v združeno delo*, se bralec seznani z avtorjevim prikazom procesa podružbljanja vzgoje in izobraževanja ter z njegovo integracijo v združeno delo. Avtor-

jev prikaz tako konceptualizirane tematike je oprt na opredelitev posameznih pojavljajočih se razvojnih obdobij v procesu podružbljanja vzgoje ter izobraževanja ter tudi na analizo njihovih bistvenih značilnosti. Pojavljajoča se razvojna obdobja v procesu podružbljanja vzgoje in izobraževanja so po avtorjevem mnenju bila:

1. obdobje po osvoboditvi s prevladovanjem administrativno-proračunskega odnosa,
2. obdobje družbenega upravljanja ter
3. obdobje samoupravljanja.

Ob tako razmejenih obdobjih pa namenja avtor svojo pozornost pretežno sedanjemu obdobju ter v njem pojavljajočim se problemom, ki nastopajo pri oblikovanju novih družbenoekonomskih odnosov v vzgojno-izobraževalni dejavnosti. Avtor poizkuša celo nakazati tudi nekatere temeljne perspektivne možnosti, ki jih je – po njegovem mnenju – smotrno razviti, da bi se v podružbljanju vzgoje in izobraževanja uveljavilo načelo dohodka in svobodne menjave dela. Avtorjeva temeljna teza namreč je, da pomeni uresničitev načela dohodka in svobodne menjave dela edini družbeni okvir in družbenoekonomski odnos za nadaljnje podružbljanje vzgoje in izobraževanja ter za njuno socialistično samoupravno preobrazbo.

V četrtem delu knjige, naslovljenem *Povezovanje izobraževanja in pouka s proizvodnim delom združenih proizvajalcev kot oblika enotnosti združenega dela in izobraževanja*, se bralec najprej sooči z avtorjevim razmišljanjem o nastanku ter razvoju ideje o enotnosti učnega procesa in proizvodnega dela oziroma o nastanku ideje o delovni in politehnični vzgoji ter izobraževanju. Avtor meni, da so že ugledni pedagoški klasiki, kot na primer Jan Amos Komensky, John Locke, Jean Jacques Rousseau in Johann H. Pestalozzi, opozarjali na družbeni smisel ter pomen dela in vzgoje oziroma na potrebo po vključevanju otrok v delovno, v proizvodno dejavnost. Temu sledijo razmišljanja o okvirnem programu (o vsebini) delovne in politehnične vzgoje ter izobraževanja sploh, kot tudi o poteh, oblikah in metodah, ki so potrebne za uresničevanje takšnega okvirnega programa. Temeljito poznavanje tovrstne tematike kot tudi bogate praktične izkušnje avtorja se izražajo tudi, ko le-ta

spregovori (še) o mnogih aktualnih problemih in aspektih, ki se odpirajo oz. spremljajo uresničevanje delovne ter politehnične vzgoje in izobraževanja.

Zadnji del avtorjeve knjige nosi naslov *Izobraževanje iz dela – konceptualna podlaga preobrazbe vzgoje in izobraževanja ter strategija uresničevanja permanentnega izobraževanja*. V njem avtor podrobno obravnava povratno izobraževanje kot eno izmed bistvenih izhodišč preobrazbe vzgojno-izo-

braževalnega sistema, njegovo konceptualno podlago, njegovo strateško usmeritev pa tudi praktične poti za njegovo uresničevanje. Avtor meni, da le povratno izobraževanje kot oblika integracije dela in izobraževanja lahko v naši samoupravni socialistični družbi pomeni zanesljivo pot v dejansko demokratizacijo možnosti delovnih ljudi za izobraževanje.

Alojzija Židan

COMPARATIVE POLITICAL STUDIES št. 4/1982

Revija »Comparative political Studies« izhaja pri znani založbi SAGE Publications, ki izdaja še kakšnih petdeset drugih družboslovnih revij, pa tudi večje število knjižnih serij s področja družboslovja.

Revija prinaša članke z relativno širokega področja, toda največ je takšnih, ki obravnavajo rezultate raziskav s področja političnih ved, raziskave, ki z različnimi prijemi in teoretičnimi vzorci poskušajo primerjati različne politične sisteme, procese in spremembe. Največ pozornosti je sicer namenjene razvitim zahodnim družbam, toda tematika revije ne izključuje tudi obravnavanja drugih družb.

S. C. Flanagan: Spreminjanje vrednot v razvitih industrijskih družbah – Inglehartova »Tiha revolucija« iz perspektive japonskih rezultatov.

R. Inglehart: Spreminjanje vrednot v Japoniki in na Zahodu.

Izbrana članke, ki ju tu predstavljamo, imata skupno temo – spreminjanje vrednot v razvitih industrijskih družbah. Članke sta del polemike, ki traja že nekaj časa (in to ne le v ameriškem družboslovju), od izida knjige R. Ingleharta *Tiha revolucija* – s podnaslovom *Spreminjanje vrednot in političnih stilov v zahodni javnosti*.¹

Ker pri prikazu člankov ne moremo mimo same knjige, ki je izhodišče polemike, in ker je knjiga pri nas relativno neznana, bi prikaz začeli z nekaj temeljnimi tezami knjige *Tiha revolucija*. Glavni namen knjige je bil prikazati pomembne politične in širše družbene posledice spreminjanja vrednot v razvitih industrijskih družbah. Zanimiv je Inglehartov metodološki prijem. Avtor razvija svojo teorijo o spreminjanju vrednot na podlagi empiričnih rezultatov velikega števila raziskav, od »klasičnih« javnomnenjskih do ra-

ziskav volilnega vedenja. Ob ureditvi in teoretični osmislitvi rezultatov, ki jih uporablja, pride do naslednjih ugotovitev: »Vrednote zahodne javnosti prehajajo od prevladujočega poudarjanja materialne blaginje in fizične varnosti k večjemu poudarjanju kvalitete življenja.«² Vzroki naj bi bili v tem, da je danes večina prebivalcev zahodnih dežel zrasla v razmerah izjemne ekonomske varnosti, in da – vsaj veliki večini – ni treba več skrbeti za svojo golo fizično eksistenco. Zato višje vrednotijo tiste lastnosti, ki življenje izboljšujejo kvalitativno, v »nematerialnem« smislu. Ta premik je Inglehart poimenoval kot premik od »materializma« k »postmaterializmu«, ki se izraža tudi v distribuciji političnega znanja in v politični participaciji ter – kar je še posebej pomembno – v političnem premiku na »levo«.

Posebej bi omenili še nekaj izredno zanimivih analiz in aplikacij te teorije, ki izhajajo iz empiričnih podatkov in so bile uporabljene pri analizi nekaterih temeljnih političnih dogodkov v zahodnih državah. (Npr. leto 1968 v Franciji in njegove posledice).³ Novi tip vrednot povzroča tudi nove konflikte.⁴

Nedvomno je Inglehartu uspelo napisati knjigo, ki odpira izredno pomembna področja in svojevrsten »intelektualni izziv«, S. C. Flanagan v svojem članku odgovarja na ta izziv. Nasproti Inglehartovi teoriji o spreminjanju vrednot postavi svojo, ki jo razvija na podlagi podatkov več longitudinalnih raziskav, izpeljanih na Japonskem. Flanagan postavi svojo teorijo, ki jo imenuje »funkcionalni pritiski«, kot kritiko Ingleharta, tako na teoretičnih kot na metodoloških temeljih. Inglehartovo skalo poimenuje »pridobitniška – postburžoazna« in ji očita, da je njena pomanjkljivost v tem, da je bolj deduktivna kot induktivna. Tako je tudi »teorija potreb«, ki jo uporablja Inglehart (izha-

² Ibid., str. 3.

³ Ibid. str. 267–290.

⁴ I. Habermas: *New social movements*, v Telos 49/81.

¹ R. Inglehart: »The Silent Revolution«, Princeton 1977.

jajoč iz Maslowe teorije o nižjih in višjih potrebah,⁵ pomanjkljiva.

Avtorjev teoretični prijem se razlikuje od »teorije potreb« v tem, da izhaja iz tega, da vsako stopnjo človeške civilizacije spremlja »zavest«, ki odseva materialno-tehnološke realnosti (ta prijem sicer res ni nov, a zanimivo je, da se avtor pri tem ne sklicuje na nobenega drugega avtorja?!) »Družbene vrednote vsilijo funkcionalne pritiske na »naravno stanje« vzgiba za samoaktualizacijo, s čimer naj bi kar najbolj učinkovale na življenjske možnosti posameznika znotraj posameznega družbenoekonomskega okolja. Družbene norme so nato odgovor na vprašanje, »katera stališča in vzorci vedenj bodo najbolj zavarovali preživetje in dobro počutje posameznika in skupnosti v tem družbenoekonomskem kontekstu?«⁶

Posebnosti in razlike med teorijama naj bi bile torej naslednje: obe teoriji izhajata iz samoaktualizacije posameznika kot elementa spreminjanja vrednot. Razlikovali naj bi se glede tega, kje vidita vzroke za potrebo po samoaktualizaciji in s tem vzroke za spreminjanje vrednot. Teorija potreb vidi vzroke v posamezniku, Flanagan jih vidi v družbenih spremembah. Inglehart pripisuje spremembo dvigu bogastva na individualni ravni, Flanagan pripisuje spremembe bistvenim spremembam v družbi, vzpostavitvi »države blagostanja«, ki daje vsakemu posamezniku velika ekonomska varnostna zagotovila.

Na nivoju operacionalizacije spreminjanja vrednot ima Flanagan ravno tako veliko pripomb k Inglehartovi teoriji, ki – kot sodi – izhaja seveda iz teoretičnih pomanjkljivosti. Flanagan trdi, da ima Inglehartova teorija, operacionalizirana za merjenje sprememb vrednot, naslednje pomanjkljivosti:

a) v razvitih industrijskih družbah se pojavljata dve vrsti spreminjanja vrednot – sprememba od avtoritarne k libertarnim vrednotnim preferencam, in druga, od materialnih k nematerialnim vrednotnim prednostim. Inglehartova skala naj bi ne ločevala med tema dvema dimenzijama, ampak jih združuje, brez ločevanja ene vrste vrednot od druge.

b) Druga pomanjkljivost naj bi bila v tem, da je z zabrisovanjem razlik med obema dimenzijama Inglehartova skala ovira, ker onemogoča spoznavanje vsebine in narave daljših, medgeneracijskih sprememb vrednot.

c) Z uporabo skale, ki ločuje med obema dimenzijama, je Flanagan dobil rezultate, ki kažejo, da je veliko bolj izrazita sprememba vrednot od avtoritarnih k libertarnim kot od materialističnih k postmaterialističnim.

d) Inglehartova skala (ki od respondenta zahteva gradacijo) in je bolj odvisna od trenutnega razpoloženja posameznika, ker obravnava konkretne zadeve (stabilna ekonomija, lepša mesta itd.), naj bi bila bolj inferiorna od Flanaganove, ki zahteva odločanje med da ali ne (npr. ali ste verni).

e) Zadnja kritika se nanaša na teorijo potreb. Maslow ne govori o istem fenomenu kot Inglehart in ni nujno, da dejavniki, ki motivirajo psihološke potrebe, vplivajo tudi na družbene zahteve in delujejo na isti način.

Kakšen pa je Inglehartov odgovor na kritike? Iz razumljivih vzrokov se je Inglehart na odgovor dobro pripravil in tako skuša ubraniti svojo teorijo pred kritiko (to sicer ni prvič, da Inglehart odgovarja na kritiko svoje teorije).⁷ Bistveno je po njegovem mnenju to, da je veliko več tistega, kjer se z Flanaganom strinjata, kot pa nasprotno. Predvsem se oba strinjata v tem, da je v razvitih industrijskih državah v zadnjih desetletjih prišlo do spremembe vrednot. Prav tako se oba strinjata v tem, da je ta sprememba povezana z napredkom zadnjih desetletij, in da so te spremembe povezane z medgeneracijskimi spremembami.

Pomembne razlike vidi Inglehart v uporabljenih metodah za merjenje vrednot. Flanaganova metodologija ne meri vrednot in ne loči vrednot od stališč. Po drugi strani ima njegova skala resno pomanjkljivost: lahko sicer preskrbi indikacijo o posameznikovih temeljnih vrednotah, katerih poveza-va z aktualnimi dogodki pa ni jasno določljiva.

Po Inglehartovem mnenju se Flanagan moti, ko trdi, da materialistična postmate-

⁵ A. Maslow: *Motivation and Personality*, New York, 1977.

⁶ *Ibid.*, str. 407.

⁷ Npr. T. Herz: *Der Wandel von Westvorstellungen in mestlichen Industrie-gesellschaften*; v *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 2/79, in R. Inglehart: *Zusammenhang zwischen Sozioökonomischen Bedingungen und individuelle Wertprioritäten*, ista revija, št. 1/80.

rialistična dimenzija ni veljavna za merjenje spreminjanja vrednot v industrijskih družbah; moti se predvsem takrat, ko skuša to dokazovati s podatki o Japonski. Japonska se močno razlikuje od drugih zahodnih držav, predvsem zaradi močnega vpliva tradicionalnih vrednot. Veliko vrednot, ki so v Evropi tipično postmaterialistične, sestavlja v Japonskem del predmaterialistične tradicije (npr. harmonični družbeni odnosi). In obratno: vrednote, ki so v Evropi del materialističnih vrednot, so lahko na Japonskem moderne – postmaterialistične (npr. individualizacija in privatizacija).

Opozarja tudi na določeno pomanjkljivost Flanaganove kritike, ko le-ta trdi, da na spreminjanje vrednot ne vpliva »bogastvo« posameznika, temveč bogastvo družbe kot celote. Če bi to držalo, ne bi bilo razlik med posamezniki iste generacijske skupine, kar pa ni res. Bolj izobraženi in bogatejši imajo tudi bolj izražene postmaterialistične vrednote (seveda lahko to razumemo še druga-

če: družbeno »bogastvo« je različno dostopno različnim pripadnikom različnih družbenih slojev).

Svoj odgovor pa konča takole: »Flanagan in jaz sva si konvergentna v tem, da sva našla dokaze o medgeneracijskih spremembah na Japonskem.« Verjetno je potrebno spremeniti nekaj postavk, ki so bile uporabljene za merjenje materialističnih postmaterialističnih vrednot na Japonskem. »Mir in napredek dolgoročno očitno spodbujata japonsko in zahodno javnost, da daje večji poudarek nematerialnim vrednotam. Toda le-te se obračajo nujno k istim ciljem.«⁸

Vprašanje spreminjanja vrednot je izredno pomembno tudi v naši družbi. Na žalost pogrešamo empiričnih raziskav longitudinalnega tipa, s katerimi bi se lahko lotili merjenja teh vrednot. Nedvomno pa so polemike tega tipa lahko pomembne tudi pri razpravah o spreminjanju vrednot pri nas, pa tudi pri morebitnih empiričnih študijah.

LJILJANA CANKOVIĆ-STRPIĆ: *Sadržaj rada i procesi odlučivanja u samoupravnim interesnim zajednicama*, izdal Institut za političke nauke Fakulteta političkih nauka, Zagreb 1982, str. 85

Delo sodi v raziskovalni projekt Delovanja in uresničevanje delegatskega sistema, ki ga v okviru SR Hrvatske izvaja Fakulteta za politične vede v Zagrebu. Enota analize v tej raziskavi so bili sklepi samoupravnih interesnih skupnosti na področju kulture, in sicer v občinah na področju Zagreba (razvite občine), v Koprivnici (srednje razvita občina) in v Kninu (nerazvita občina). Analizirali so 23 sklepov samoupravnih interesnih skupnosti za kulturo do leta 1977 in 55 sklepov od 1977–1978. leta. V prvem obdobju raziskovanja delovanja samoupravnih interesnih skupnosti na področju kulture imajo prevladujoč položaj sklepi, ki se nanašajo na institucionalno urejevanje in samourejevanje samoupravnih interesnih skupnosti na področju kulture. V drugem obdobju raziskovanja samoupravnih interesnih skupnosti na področju kulture razvidneje narašča število sklepov, ki imajo prvenstveno finančni značaj. Delno je ohranjanje parafiskalnega značaja delovanje samoupravnih interesnih skupnosti na področju kulture posledica še vedno ne v celoti uresničenih samoupravnih pravic tako uporabnikov kot tudi izvajalcev na področju družbenih dejavnosti.

Raziskava ugotavlja, da uporabniki in izvajalci nimajo velikega vpliva na sprejemanje sklepov. Posvetovanje z delegatsko temeljno ravnino je pomanjkljivo. Zlasti v prvem obdobju delovanja samoupravnih interesnih skupnosti za kulturo je izrazita težnja po predimenzioniranju vloge in vpliva izvršilno strokovnih struktur samoupravnih interesnih skupnosti za kulturo, to je izvršnega odbora in strokovnih služb, prav tako pa tudi ustreznega upravnega organa družbenopolitične skupnosti (občine, republike). Študija posebej izpostavlja poudarjeno vlogo tajnika v samoupravnih interesnih skup-

nostih za kulturo. Knjiga govori tudi o svojevrstni povezavi med izvršilno strokovno sestavo samoupravnih interesnih skupnosti za kulturo z izvršilnimi organi družbenopolitičnih skupnosti.

Zapletenost delegatskega sistema objektivno vpliva na večjo moč strokovnih in izvršilnih struktur, ki razpolagajo z več informacijami in večjim strokovnim znanjem o kulturnih problemih, kar je nujno za sprejemanje in uresničevanje sklepov. Javna razprava, ki bistveno dviga interesno učinkovitost sistema, v samoupravnih interesnih skupnostih za kulturo ni razvita. Obravnavano delo ugotavlja krepitev prakse delovanja skupščine samoupravne interesne skupnosti za kulturo kot enakopravnega zbora v skupščini družbenopolitične skupnosti, kar je pokazatelj integriranosti samoupravnih interesnih skupnosti v politični sistem, po drugi strani pa tudi dokaz vpliva skupščine družbenopolitične skupnosti na odločanje v samoupravnih interesnih skupnostih za kulturo.

Avtorica dela sodi, da v dosednji praksi vloga posameznega zbora, bodisi zbora uporabnikov, bodisi zbora izvajalcev, ni utrjena. V veliki večini se sklepi sprejemajo na skupnem zasedanju skupščine samoupravne interesne skupnosti za kulturo; zavzema se za večjo ločenost zasedanj zborov uporabnikov oziroma zborov izvajalcev.

Delu je dodan sedem strani obsegajoč povzetek v angleškem jeziku, ki omogoča tudi tujcem, da se seznani s pomembnimi izseki raziskovalno ugotovljene delegatske prakse našega sistema.

LUIGI GRAZIANO: *Clientelismo e sistema politico (Il caso dell'Italia)* Franco Angeli Editore, Milano 1981, str. 195.

Avtor knjige L. Graziano je italijanski politolog srednje generacije in profesor primerjalnih političnih sistemov na Fakulteti za politične vede v Torinu. Graziano je pisec zapaženih politoloških del, kot npr. *Povojna*

zunanja politika Italije, Bentley in politične vede ter soavtor zbornika Klientelizem in politične spremembe ter dela Kriza v Italiji.

Obravnavano delo Klientelizem in politični sistem je izšlo v zbirki Eseji in raziskave pri Istituto di Scienze politiche »Gioelle Solari« pri univerzi v Torinu. V tej zbirki so med drugim izšla tudi dela M. Messori Kritika ekonomije po Marxu, L. Bonante (urednik) Razsežnosti političnega terorizma, E. Marre, F. Bonifacio Šola med političnim sistemom in družbo ter N. Dell'Erba Izvori socializma v Napoliju.

Graziano v delu Klientelizem in politični sistem opozarja, da klientelizem zaznamuje italijansko zgodovino od združitve pa vse do danes. Možno ga je razpoznavati in razčlenjevati, pa čeprav se pojavlja na različne načine in v spreminjajočih se pojavnih oblikah. Klientelizem v Italiji bistveno otežkoča dejansko politično modernizacijo italijanske družbe. Danes pojav klientelizma seveda ni več vezan samo na posamezne politične uglednike, ne gre le za klientelistično vezanost na lokalne »politične bosse«. V skladu z razvojem političnih partij govorimo tudi o klientelistični povezanosti s posameznimi političnimi strankami. Oblike klientelizma postajajo vedno bolj politično pretkane in pretanjene in prek »političnih zavezništev« še zlasti na jugu italijanske države (Mezzogiorno) prodirajo tudi v italijansko politično levico.

Avtor pristopa k fenomenu klientelizma (knjiga je ena izmed prvih politoloških in sistematičnih analiz tega pojava) s teoretičnega vidika in šteje politični klientelizem za organski izraz takšne omejene politike, ki je posledica strukturalnih zapletov med državo, in družbo. Pisec se spušča tudi v zgodovinske korene razvoja klientelizma v tako svojiski družbi, kot je italijanska in opozarja na proces združevanja italijanske družbe v samostojno državo, na enostransko vlogo meščanskih političnih strank, na značilnosti kapitalističnega razvoja, še posebej na zaostalejšem italijanskem jugu.

Poseben del knjige je plod empiričnega raziskovanja pojavov političnega klientelizma v manjšem kraju v južni Italiji, z vsemi značilnostmi tamkajšnjega političnega vedenja, načinov družbenih vzponov, vrednot, volilnega obnašanja, delovanja političnih patronov in personalnega oblastništva lokalnih veljakov. Avtor se v svoji knjigi dotika

tudi takšnih tem, kot so na primer klientelizem in zakonitost oblasti, klientelizem in država ter vpliv tržišča na sistem klientelizma.

The contemporary problems of the political system of socialist self-management in Yugoslavia, izdala Union of political science associations of Yugoslavia (Zveza združenj za politične vede Jugoslavije), Beograd 1982, uredil uredniški odbor J. Djordjević, A. Bibić, S. Tomić, I. Perko-Šeparović, S. Grozdanić, A. Sam, D. Radulović, str. 133.

Knjiga je zbornik politoloških prispevkov, ki ga je Zveza združenj za politične vede Jugoslavije pripravila za XII. kongres mednarodnega združenja za politične vede (IPSA) v Rio de Janeiro. Delo uvede predgovor akademika J. Djordjevića, ki kratko opozori na dosežke razvoja političnih ved v Jugoslaviji, pa tudi na nekatere slabosti, ki se kažejo v včasih preveč opisnem pristopu do političnih institucij samoupravne družbe. Djordjević se zavzema za kritično, odprto in ustvarjalno politično misel, ki edina lahko odpira perspektivo razvoja političnih ved v jugoslovanski samoupravni družbi.

Zbornik je razdeljen na tri dele, med katerimi prvi razčlenjuje temeljne usmeritve politoloških raziskovanj v Jugoslaviji, drugi govori o kolektivnem delu in kolektivni odgovornosti, zadnji pa obravnava pluralizem samoupravnih interesov in politični sistem.

V prvem delu N. Pašić piše o samoupravljanju in politični znanosti v Jugoslaviji; politična znanost v Jugoslaviji ima velike možnosti, ki jih ponuja razčlenjevanje revolucionarne prakse in samoupravnih izkušenj; na drugi strani pa se srečuje tudi z omejitvami, ki jih postavljata politični pragmatizem in akademski konzervativizem. I. Perko-Šeparović daje selekcionirano panoramo empiričnih raziskovanj samoupravljanja in delegatskega sistema. A. Vratuša razgrinja raziskave mednarodnih odnosov v jugoslovanski politični znanosti, pri čemer se posebej zaustavlja pri analiziranju vloge J. B. Tita in E. Kardelja v mednarodnih odnosih. Opozarja tudi na medsebojno odvisnost samoupravljanja in politike neuvrščenosti v jugoslovanski teoriji in praksi. S. Tomić govori o metodah preučevanja političnih pojavov v sodobnem svetu.

Drugi del knjige (kolektivno delo in kolektivna odgovornost) uvede študija J. Djordjevića Proces kolektivnega odločanja in samoupravna socialistična demokracija. Za avtorja je osrednji problem, kako vključiti največje možno število občanov v proces političnega odločanja, tako da bi bil vsakdo protagonist temeljnih odločitev. Na Djordjevićevo besedilo se navezuje tudi prišpevka M. Matića (Pogoji za kolektivno odločanje in odgovornost) ter V. Stanovčića (Zamisel kolektivnega dela in odločanja v zgodovinski praksi in demokratični teoriji).

Tretji del zbornika (Pluralizem samoupravnih interesov in politični sistem) se začne s spisom V. Pavlovića Zamisel interesov v politični znanosti. Pavlović obravnava kategorijo interesov kot enega izmed občin teoretičnih ključev za razumevanje obnašanja ljudi v političnem življenju, interes je most med človekom in družbo, med politiko

in življenjem. J. Mirić objavlja Pluralizem interesov in samoupravna toleranca. Izstruje tezo, da demokratična republika dela ni brezkonfliktna, harmonična skupnost. Samoupravljanje je široko, populistično revolucionarno gibanje, ki pojma tolerance ne more razumevati ozko. Tretji del knjige sklepa članek A. Bibića Samoupravni pluralizem, ki izhaja iz ugotovitve, da pluralizem samoupravnih interesov domneva preseganje politike kot področja klasične politične države in politike, ki temelji na splošnem političnem predstavnistvu; avtor samoupravni pluralizem obravnava še posebej skozi optiko mednacionalnih odnosov v Jugoslaviji in delegatskega sistema.

Zbornik zaključuje relativno skromna (nekaj nad 50 enot) obsegajoča selektivna bibliografija del o jugoslovanskem političnem sistemu.

bibliografija knjig in člankov

(Iz dokumentacije Knjižnice Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo)

A. Članki in knjige iz SFRJ

B. Članki in knjige iz tujine

I. MARKSIZEM

A

BUZADŽIČ M.: Delegatski princip u Marxa: Prilog istraživanju Marxove kritike političke reprezentacije – Beograd: Press Kliping, 1982. – 167 str.

RIHA R.: Filozofija v znanosti: Prispevki k razrednemu značaju marksistične teorije – Ljubljana: Dopolna delavska univerza Univerzum, 1982. – 195 str. (Analecta)

ULE A.: Osnovna filozofska vprašanja sodobne logike – v Ljubljani: Cankarjeva založba, 1982. – 496 str. (Misel in čas)

VOJINOVIČ P.: Marxovo shvatanje inteligencije. Praksa (1982)1.

ZARIČ S.: Problemi popularizacije »Kapitala«. Opredeljenja 12(1981)9

ZUROVAC M.: Aktualnost marksističke estetike. Marksizem u svetu 9(1981)3

B

HODGES D., GANDY R.: Marx and economic determinism. Review of radical political economics 14(1982)1.

HUNT I., SWAN R.: A comparison of Marxist and Hegelian Dialectical Form. Radical philosophy (1982)30.

LIEBICH A.: On the origins of marxist theory of bureaucracy in the Critique of Hegel's »Philosophy of right«. Political theory 10(1982)1.

WOLF R., REJNICK S.: Classes in Marxian theory. The Review of Radical Political Economy, 13(1982)4.

WARTENBERG T.E.: Marx, Class Consciousness, and Social Transformation. Praxis International 2(1982)1.

II. FILOZOFIJA

A

AXELOS K.: Horizonti svijeta: mitološki horizont. Dija-log (1982)1–2.

ŽIŽEK S.: Zgodovina in nezavedno – Ljubljana: Cankarjeva založba, 1982. – 365 str.; 18 cm – (Misel in čas)

B

BIRD J.: Jacques – the French Freud. Radical philosophy (1982)30.

KRAJEWSKI W.: The March Events of 1968 and Polish Philosophy. Praxis international 2(1982)1

PUTZ P.: Nietzsche and Critical Theory. Telos (1981) – 82/50

III. SOCIOLOGIJA – OBČA

A

MAUSS M.: Sociologija i antropologija; Predgovor napisao Klod Levi-Stros; prevela sa francuskog Ana Morélic. – Beograd: Prosveta, 1982. – 2 zv.; – (Biblioteka XX vek; 53)

RIEDEL M.: Vlast i društvo. Dometi 15(1982)6

ŠUŠNJIČ Đ.: Ideje i intelektualci. Ideje (1982)3–4

POSEBNE SOCIOLOGIJE

A

BOŽINOVIČ S.: Ekonomska stagnacija i socijalna politika. Socijalizam 25(1982)7–8

DESPOT B. i dr.: Smisao ženskog pitanja. Naše teme 26(1982)6 (Tematska številka: mladina, ženska)

DRAKIČ S.: Vjera i vjerske slobode u savremenom jugoslavenskom društvu. Praksa (1982)1

DRUŠTVENI položaj mladih. (bibliografija) Marksistička misao (1982)3

GRABNAR B.: Kulture brez problemov. Delo, 24(1982)158, str. 9

NEKATERI vidiki planiranja in razvoja kadrov (uredil Stane Možina. – Ljubljana: Center za samoupravno normativno dejavnost, 1982. – 165 str.; 20 cm. – (Kadrološki priročnik)

ROTAR Z., KERŠEVAN M.: Vera in nevera v Sloveniji (1968–1978) (Zdenko Rotar. Cerkevna religioznost) Marko Kerševan. Maribor: Obzorja, 1982. – 259 str.

STARE F.: Možnosti za vrnitev naših delavcev na tujem v domovino – Ljubljana: Delavska enotnost, 1982. – 128 str. (Knjižnica Sindikati; 48)

STROJIN T.: Prosti čas – Ljubljana: Delavska enotnost, 1982. – 99 str. (Knjižnica Sindikati; 50)

B

BLINOV N. M.: Sociologija mladeži: dostiženja, problemi. Sociološkeke isledovanija (1982)2

MURPHY R.: Power and autonomy in the sociology of education. Theory and Society 11(1982)2

POOLE M.: Theories of trade unionism: A sociology of industrial relations – London et al.: Routledge & Kegan Paul, 1981. – XI, 264 str.

SOCIALNO-EKOLOGIČESKIE problemy sovremenosti i novaja NTR: Mežvuzovskij sbornik (Pod. red. V. G. Marahova. – Leningrad: Izdatel'stvo Leningradskogo universiteta, 1981. 101 str.

SPONTANEITY and Planning in Social Development (Edited by Ulf Himmelstrand. – London, Beverly Hills: Sage Publications, cop. 1981. – 220 str.; (Sage Studies in International Sociology; 24)

VOLKOV Ju. E.: Sociologija politiki kak otrasl' sociologičeskie issledovanija (1982)2
 WHYTE W. F., BLASI J. R.: Worker Ownership, Participation and Control: Toward a Theoretical Model. Policy Sciences 14(1982)2

IV. POLITIČNE VEDE – SPLOŠNO

A

DORDEVIĆ J.: Samoupravna politička kultura Praksa (1982)1
 MUHIĆ F. Teorija države – Sarajevo: Svjetlost, 1982. – 198 str.

B

FOSTER C. R.: Political Culture and Regional Ethnic Minorities. Journal of politics 44(1982)2
 JONES E., GRUPP F. W.: Political Socialization in the Soviet Military. Armed forces and society 8(1982)3
 KENYON T.: Utopia in reality: »Ideal societies in social and political theory. History of political thought 3 (1981)1
 THERBORN G.: The Ideology of Power and the Power of Ideology – London: Verso, cop. 1980. – IX, 133 str.

SAMOUPRAVNI SISTEM

A

ČEPO Z.: Titovo shvačanje socijalizma. Naše teme 26(1982)5
 DEMOKRATIČNI centralizem: več prispevkov, Praksa (1982)2
 FABJANČIĆ M.: Odgovornost v zvezi komunistov – Ljubljana: Komunist, 1982. – 120 str.
 INIĆ S.: Prošlost i budućnost demokratskog centralizma. Dijalog (1982)1–2
 KAVČIĆ B., ŠKERJANEC J.: Boris Kidrič in samoupravljanje – Ljubljana: Delavska enotnost, 1982. 92 str. (Knjižnica Sindikati; 49)
 JOVANOVIĆ R.: Društvena moč i informisanje u delegatskom sistemu. Kulturni radnik 35(1982)3
 KONGRESI i konferencije Saveza komunista. Socijalizam 25 (1982)3
 MILIČEVIĆ N.: Samoupravni interesi i odlučivanje radnika u udruženom radu. Pregled 72(1982)7–8
 MILOŠEVIĆ N.: Samoupravno odlučivanje – Zagreb: Informator, 1982. – 170 str. (Organizacija ekonomika)
 MIRIĆ J.: Pluralizam interesa i samoupravna demokracija – Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost, 1982. – 218 str. (Političke teme: Biblioteka suvremene političke misli)
 POLOŽAJ in delovanje občinske skupščine (uredil Ciril Ribičič. – Ljubljana: Skupnost slovenskih občin, 1982. – 279 str. (Občina kot komuna; 6)
 RADEVSKI J.: Nekoi aspekti na moralnot fenomen vo našeto socijalističko samoupravno opštestvo. Pogledi 19(1982)1
 RADULOVIĆ P.: Odgovornost u sistemu samoupravljanja – Zagreb: Informator, 1982. – XI, 281 str.
 RIBARIĆ M.; RIBIČIĆ C.: Kardeljeva misel družbeno-ekonomskega in družbenopolitičnega sistema – Ljub-

ljana: Delavska enotnost, 1982. – 384 str. (Zbirka Družboslovje)

ŠETINC F.: Demokratični centralizem v Zvezi komunistov: organizacijsko načelo za delovanje med množicami – Ljubljana: Dopisna delavska univerza Univerzum, 1982. – 31 str. (Zbirka družbeno izobraževanje; 98)

ŠINKOVEC J., RIBIČIĆ C.: Volitve v organizacijah združenega dela – Druga dopolnjena izdaja. – Ljubljana: Center za samoupravno normativno dejavnost, 1982. – 170 str. (Zbirka Priročniki; 79)

TOMLIJANOVIĆ D.: Slobodna razmjena rada – neke aktualne dileme. Opredeljenja 13(1982)7–8

VLOGA in naloge ZKJ v boju za razvoj socialističnega samoupravljanja in za materialni in družbeni napredek države. Delo, 24(1982)151, str. 6

VASOVIĆ V.: O nekim smetnjama efikasnom i samostalnom delovanju sindikata. Socijalizam 25(1982)7–8

VOLFAND J.: Tudi v demokratični državi je treba razmišljati o še večji demokraciji. Delo 24(1982)206, str. 18

DRUŽBENOPOLITIČNI SISTEMI

A

KRIZA pod železnim pokrovom: (Pota Poljske II). – Ljubljana: Komunist, 1982. – 370 str. (Študijski zvezek)
 MERTA Z.: Razvoj fabričke demokracije u Mađarskoj Opredeljenja 12(1981)9

B

CONGRESSIONAL Elections (ed. by Louis Sandy Maisel and Joseph Cooper.-Beverly Hills, London: Sage publications, 1981. – 279 str. (Sage Electorale Studies Yearbook; 6)
 DAMNO R.: Kriegs-rat in Polen. Levianth 10(1982)1
 HAUSERMANN H., SIEBEL W.: Unpolitische Wohnungspolitik. Levianth 9(1981)3–4 (Tematska števila)
 SEMENOV V. S.: Problema protivorečij v uslovijah socializma. Voprosy filosofii (1982)7
 VAJDA M.: The state and Socialism – London : Alison & Busby, 1981. – 150 str.; 20 cm

POLITIČNA ZGODOVINA

IN ZGODOVINA POLITIČNE MISLI

VALENTINI F.: Moderna politička misao; prevela Lucijana Šentija. – Zagreb: Školska knjiga, 1982. – 419 str. (Suvremena misao) Prevod dela: Il pensario politico contemporaneo
 WEIL E.: Politička filozofija – Beograd: Nolit, 1982. – 341 str. (Biblioteka Nomos)

B

HARDING N.: Lenin's Political Thought. – New York: St. Martin's Press, 1977–1981.
 Vol. 1: Theory and practice in the Democratic Revolution, 1977. – 360 str.
 Vol. 2: Theory and Practice in the Socialist Revolution, 1981. – 387 str.

NEUE Rechte (Rassismus. Das Argument 24(1982)134
(Tematska številka)

V. MEDNARODNI ODNOSI A

- ATE B. M.: Nesvrstnost, mednarodni sistem i borba
protiv kolonijalizma i rasizma. Dometi 15(1982)4
DEGAN D. V.: Rješavanje sporova i sukoba u pokretu
nesvrstanih. Argumenti (1982)4
MATES L.: Uloga osnivača u pokretu nesvrstanih zemalja.
Argumenti (1982)4
MEHOLJIĆ B.: Problem ostvarivanja nacionalnih prava
palestinskog naroda. Pregled 72(1982)7-8
STANOVNIK J.: Mednarodni gospodarski sistem: Od do-
minacije k enakopravnosti - Ljubljana: Državna za-
ložba Slovenije, 1982. - 609. str.
ŠOBAJČIĆ V.: Judje in Izrael - Ljubljana: Mladinska knji-
ga, 1982. - 611. (zbirka Potopisi)

B

- JACKMAN R. W.: Dependence on foreign investment and
economic growth in the third world. World politics
34(1982)2
THOMPSON K. W.: Unity and Contradiction in the Theo-
ry and Practice of International Relations. The review
of politics 44(1982)1
WARD M. D.: Cooperation and Conflict in Foreign Policy
Behaviour. International studies quarterly 26(1982)1
WEISS T. G.: International bureaucracy: the myth and
reality of the international civil service. International
affairs 58(1982)2

MEDNARODNO DELAVSKO GIBANJE A

- KUTOŠ A.: Oris zgodovine mednarodnega delavskega
gibanja - Druga razširjena izdaja. - Ljubljana: Dopi-
sna delavska univerza Univerzum, 1982. 77 str.; -
(Družbeno izobraževanje; 92)
PRIBIČEVIĆ B.: Socijalizam - svetski proces - Beograd:
Savremena administracija, 1982. - 577 str.
SMOLE J.: Sodobni tokovi v delavskem gibanju - Ljubljana:
Zavod SR Slovenije za šolstvo, 1982. - 83 str.
(Novi vidiki; 40)

B

- CALLINCOS A.: Trotsky's theory of permanent Revolution
and its relevance to the Third World today.
International socialism 2(1982)16
GIEGEL H. J.: Widersprüche zwischner gewerkschaftlicher
Interessenvertretung und der Alltagsbewusstsein
von Industriearbeitern. Prokla 12(1982)1

KOMUNIKOLOGIJA IN NOVINARSTVO A

- VERBALOV S., LEHORIČ Z.: Društveni sistem informi-
sanja. Socijalizam 25(1982)7-8

B

- HABERMAS J.: Theorie des kommunikativen Handelns -
Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1981.
Band 1: Handlungsrationalität und gesellschaftliche
Rationalisierung. - 1981. - 533 str.
Band 2: Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft.
1981. - 632 str.
KOCHER D. J.: Measuring mass media accuracy Gazette
28(1981)3
KLAPP O. E.: Meaning Lag in the Information Society.
Journal of communication 32(1982)2
STUDIES of Popular Music and Radio. Journal of commu-
nication 32(1982)1 TŠ

SLO IN DS A

- TRBOJEVIĆ N.: Društvena samozaštita u udruženom ra-
du. Samoupravljanje 10(1982)9
VALENTINČIĆ J.: Metodika obrambnega usposabljanja
- Ljubljana: Dopsna delavska univerza Univerzum,
1982. - 55 str. (Mala knjižnica splošnega ljudskega
odpora in samozaščite; 6)

VI. ZNANOST, KULTURA IN ŠOLSTVO A

- CIFRIČ I.: Profesionalni eksodus mladih znanstvenih ka-
drova. Kulturni radnik 35(1982)3
FRANIČ S.: Film u Srbiji 1896 - 1981. Ideje 13(1982)2
JOVANOVIĆ D.: Mi i naš jezik. Naše teme 26(1982)5
KALEZIĆ V.: U Krležinom savježu - Zagreb: August
Cesarec, 1982. - 311 str.
KIRN A.: Bibliografski priručnik za predmet Temelji
marksizma - Ljubljana: Zavod SR Slovenije za šol-
stvo. 1982. - 123 str. (Novi vidiki; 41)
MATVEJEVIĆ P.: Kultura i razvoj na samoupravu-
vanje. Pogledi 19(1982)2
MRMAK I.: Planiranje izobraževanja v organizacijah
združenega dela - Ljubljana: Državna založba Slove-
nije. 1982. - 382 str.
POPIN M.: Visoko šolstvo - stanje, razvoj, perspektive i
raspored (zapošljavanje) diplomiranih stručnjaka u
SFRJ. Samoupravljanje 10(1982)6
PRIGOGINE I., STENGERS I.: Novi savez: Metamorfo-
za znanosti - Zagreb: Globus, 1982. - 308 str. (Bi-
blioteka Novi svijet)

B

- CANTOR J., REILLY S.: Adolescents' Fright Reactions
to Television and Films. Journal of communication
32(1982)1
GRUMET M.: Pedagogy for Patriarchy: The Feminization
of Teaching. New political Science 2(1981)3
MACLURE S.: British higher education policy. Political
quarterly 53(1982)3

VII. PSIHOLOGIJA

A

- HUDOLIN V.: Socijalna psihiatrija i psihopatologija: Priručnik za socijalne radnike – Zagreb: Školska knjiga, 1982. – 242 str.
- KILIBARDA R.: Input – output socijalne hierarhije. Spone 14(1982)1–2

VIII. EKONOMIJA

A

- BOŠKOVIĆ B.: O aktuelnim pitanjima odnosa dinara i deviza. Samoupravljanje 10(1982)9
- BUVAČ D.: Anatomija japanskog uspjeha: Istraživanje mitova i stvarnosti poslijeratnog privrednog razvoja od 1950–1980. godine – Zagreb: Globus, 1982. 140 str.: ilustr. (Plava biblioteka)
- IZHODIŠČA dugoročnega programa ekonomske stabilizacije. – Ljubljana: Delavska enotnost, 1982. – 80 str. (Aktualna tema; 1)

KOVAČ B.: Socializem in blagovna produkcija – Ljubljana: Zavod SR Slovenije za šolstvo, 1982. – 320 str. (Novi vidiki; 42)

KRAIGHER S.: Gospodarska stabilizacija zahteva odločno preobrazbo družbe. Delo, 24(1982)131, str. 12

MORSENIĆ D.: Dugoročne tendencije u razvoju privrede i privrednog sistema Jugoslavije. Samoupravljanje 10(1982)6

PERU F.: Savremeni problemi ekonomske teorije i politike. Gledišta 22(1981)3–4

PROTIINFLACIJSKI program (Komisija zveznih društvenih svetov za vprašanja ekonomske stabilizacije. – Ljubljana: Delavska enotnost, 1982. – 27 str. (Aktualna tema; 2)

B

PRATTIS J. I.: Synthesis, or a new problematic in economic anthropology. Theory and society 11(1982)2

UDC 378(497.12):37.014.3

MRMAK, dr. Ilija: The Development of Our High-School Education (Some Characteristics and Problems of the Transformation of the Educational Programs)

Teorija in praksa, Ljubljana 1982, Vol. XIX, No. 11–12, p. 1283–1300

The author presents the essential indicators of the post-war development of our high-school education showing a quick, though unbalanced and planless development. He points to the basic problems of the existing reform of the high-school programmes. The need for scientific and educational integration of university work with the development of the structure of work and contemporary science, is particularly stressed. Furtheron the need for a consistent and long-term planning of cadets in society and university, as well as the need for all-embracing scientific disciplines, as a basis of the building of new educational programs, is emphasized. Particularly, the author stands for qualitative development of study and for greater correlation between the high-school study in high-school organizations and continuous improvement in knowledge and specialization in organizations of associated labour.

UDC 327.55

VUKADINOVIĆ, dr. Radovan: The Original Concept of Non-alignment

Teorija in praksa, Ljubljana 1982, Vol. XIX, No 11–12, p. 1357–1366

The original concept of non-alignment on the basis of which the movement has been developing in extremely complicated international circumstances, is analysed by the author. Apart from foreign opposition to the policy of non-alignment, demands for the radicalisation of the movement are emerging within the movement itself – owing to great differences in the status of its members –. Some states demand cooperation with socialist states as “natural allies” of the movement, while others, in the contrary, consider the Warsaw pact the greatest enemy of non-alignment. The third group of states advocates the policy of equidistance in regard to blocks, a kind of quasi-neutral movement. The author sums up the original concept of non-alignment into some aspects; by this concept are guided the states which 1. do not submit their political orientation to in advance defined ideological goals; 2. are not parties of military-political alliances; 3. are retaining – on the basis of evaluation of their national interests – the freedom of choice, decisions and activity in international relations; 4. participate in an organized way in the promotion of detent, peace, progress and economic development; 5. consider, in their international relations the principles of the UN Charter; 6. actively support the introduction of new forms of political, economic, social and cultural relations, thus contributing to the world's progress.

UDK 378(497.12):37.014.3

MRMAK, dr. Ilija: Razvoj našega visokošolskega izobraževanja (nekateri značilnosti in problemi preosnove vzgojno-izobraževalnih programov)

Teorija in praksa, Ljubljana 1982, let. XIX, št. 11–12, str. 1283–1300

Avtor posreduje temeljne kazalce povišane rasti našega visokošolskega izobraževanja, ki govorijo o hitrem, hkrati pa neuravnovešenem, nenačrtnem razvoju. Nakazuje temeljne probleme sedanje reforme visokošolskih programov. Pri tem posebej poudarja potrebo po povezovanju znanstvenega in vzgojnoizobraževalnega dela, kot tudi potrebo po povezovanju obeh sektorjev dela na univerzi z razvojem strukture dela in sodobne znanosti; poudarja potrebo po usklajenem in dolgoročnem načrtovanju kadrov v družbi in na univerzi ter po globalizaciji znanstvenih disciplin, kot osnovi izgrajevanja novih vzgojnoizobraževalnih programov. Posebej se poteguje za kakovostni razvoj študija in za večjo korelacijo med študijem v visokošolskih organizacijah in stalnim izpopolnjevanjem in specializacijo v organizacijah združenega dela.

UDK 327.55

VUKADINOVIĆ, dr. Radovan: Izvirni koncept neuvrščenosti

Teorija in praksa, Ljubljana 1982, let. XIX, št. 11–12, str. 1357–1366

Avtor v prispevku razčlenjuje izvirni koncept neuvrščenosti, na podlagi katerega se je gibanje razvijalo v izjemno zapletenih mednarodnih razmerah. Poleg zunanjih odporov taki politiki se tudi v samem gibanju – zaradi močno različnega položaja članic – pojavljajo zahteve po radikalizaciji gibanja prek sodelovanja s socialističnimi državami kot »naravnim zaveznikom« gibanja; temu nasprotna je doktrina, da je Varšavski pakt največji sovražnik neuvrščenosti, tretji koncept zagovarja politiko ekvidistance do blokov, nekakšno kvazi-nevtravno gibanje. Avtor strni izvirni koncept neuvrščenosti v nekaj točk; po njem se ravnaajo države, ki 1) svoje politične orientacije ne podrejujejo v naprej določenim ideološkim ciljem; 2) niso članke vojaškopoličnih zavezništov; 3) na podlagi ocene svojih nacionalnih interesov ohranjajo popolno svobodo izbire, odločitev in delovanja v mednarodnih odnosih; 4) na organiziran način delujejo za popuščanje napetosti, za mir, napredek in gospodarski razvoj; 5) upoštevajo v mednarodnih odnosih načela listine ZN; 6) aktivno podpirajo uvajanje novih oblik političnih, gospodarskih, družbenih in kulturnih odnosov, s čimer prispevajo k najstajanju naprednejšega sveta.

VOŠČILO BRALCEM IN SODELAVCEM

V letu 1983 želimo naročnikom in bralcem mnogo delovnih uspehov, sreče in osebnega zadovoljstva — vsem zvestim avtorjem pa ob vstopu revije v dvajseto leto izhajanja še bolj plodno sodelovanje.

Uredništvo in uprava revije
»Teorija in praksa«

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Janez Miličinski: Medicinska etika, deontologija in pravo (aktualni intervju)

Vlado Benko: Glasovalno ponašanje neuvrščenih držav v generalni skupščini OZN

Božidar Debenjak: Preseganje marksizma druge in tretje internacionale in konstituiranje sodobnega marksizma

Zdravko Milnar: Teorija in praksa samoupravne mobilizacije razvojnih potencialov

Silvano Bolčič: Družbene predpostavke trajnejšega prevladovanja aktualnih kriznih pojavov v jugoslovanski družbi

Norberto Bobbio: Pravilo večine: meje in aporije

William Conolly: »Opisni« in »normativni« koncepti

Drago Fils: Dve leti zalivske vojne